

VAJDASÁGI MARASZTALÓ

MTT Könyvtár 3.

A Magyarságkutató Tudományos Társaság kiadványsorozata
A kiadványért felel a MTT elnöke

MTT, Szabadka, Branislav Nušićæ utca 2/l.

VAJDASÁGI MARASZTALÓ
Millenniumi kiadvány

Szerkesztette
Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

Grafikai szerkesztő és borítólap
Csernik Attila

Tördelés
Csernix & Father

Korrektúra
Tripolszki Zsuzsa

Nyomda
VERZAL, Újvidék

Készült az Illyés Közalapítvány
és a Szabadkai Polgármesteri Hivatal
támogatásával

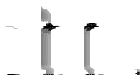
Szabadka, 2000

VAJDASÁGI MARASZTALÓ

Tanulmányok, kutatások

Szerkesztette

Gábrityné dr. Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa

MTT Könyvtár 3.

*A Magyarságkutató Tudományos Társaság a közös
szellemiség jegyében e könyvével tiszteleg a magyar
államiság 1000. évfordulója előtt.*

TARTALOM

Bevezető gondolatok	7
----------------------------------	----------

Múltunk, fogásunk

Dr. Hegedűs Antal: Vajdaság története 1944-ig	11
Mgr. Mirnics Károly: Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók	23
Gábrityné dr. Molnár Irén: Gazdasági életünk útvesszői	53
Gábrityné dr. Molnár Irén: Szellemi élet: elszigeteltség vagy nyitottság?	69

Értékeink

Dr. Bori Imre akadémikus: A vajdasági magyar irodalom	91
Dr. Csáky S. Piroska: A kutatás színtere a könyvtár	121
Dr. Gerold László: A vajdasági (szabadkai) színház története és jelene.....	129
Dr. Franyó Zsuzsanna: Az Újvidéki Színház rövid története	139
Mgr. Beszédes Valéria: A bácskai és bánsági magyarság népeletének néhány vonatkozása	145
Gábrityné dr. Molnár Irén: Vallási életünk	159

Jelenidéző

Mirnics Zsuzsa: Koldusbotra jutott kisebbségi médiák	175
Ífj. Korhecz Tamás mgr: Jog és joggyakorlat	213
Mgr. Mirnics Károly: Politikai önszerveződés	249
Dr. Bosnyák István: Adatok a délvidéki magyar tanügyi, művelődési, tudományos és művészeti civil szervezetek múltjához és jelenéhez	281

Címtár

Oktatási intézmények	291
Egyházi hivatalok és intézmények	301
Civil szervezetek és művelődési egyesületek	320

A tanulmányok szerzői	336
Szerb nyelvű tartalom	345
Angol nyelvű tartalom	346

„Nem merni, amit merni kell, gyalázat!”

Kazinczy Ferenc

Bevezető gondolatok

A történelem megmásíthatatlan tények sorozata, amelyet azonban korok és rendszerek újra meg újra átírnak, újramagyaráznak; történelem-formáló események kerülnek átmenetileg süllyesztőbe, vagy hallgatás övezi őket; jelentéktelen események kapnak nagy, történelminek nevezett hangsúlyt – rendszerek, politikák, érdekek szerint.

A történelem során népek sorsa fonódik össze, egybeforrasztva sok egyén kis harcát a megmaradásért. Az elmúlt évszázadokban sokan és sokszor elsírátták a Kárpát-medence e különös nyelvű népét. S volt rá ok bőven: háborúk, elnéptelenedett vidékek, szegénység, betegség, évszázados rabság, önpusztító magába fordulás ... Saját népének bölcsei, államférfiai, írói is sokszor mondtak előre megírt gyászbeszédet a megjósolt sír fölött. S hányszor elhangzott a költőéhez hasonló feljajdulás az évszázadok alatt: "Az egész világ hallja: haldoklik egy ország"! S közben eltelt ezer év – s a magyarság megmaradt. És mi is, itt a végeken, a letöredezett peremen is megmaradtunk, pedig a történelmi viharok a kívül, a túlon rekedtek, a peremre szorultakat, a kicsiket százszorosán sújtották.

A vajdasági magyarság az anyaországtól leválasztott nemzetrészként viselte sorsát a Jugoszláv Királyságban, majd a titói szocializmusban, hogy az újkori balkáni háborúk hullámverésében újra megmaradásáért küszködjön. Az elszegényedés és a megfoghatkozás ellenére, a magyarok államiságának ezredik évében mégis-mégis elmondhatjuk, hogy veszteségeink dacára vagyunk; s van történelmünk, vallásunk, szellemi életünk, hagyományunk, irodalmunk, művelődési és politikai szervezeteink. A vajdasági magyar lakosság háromnegyed része tömbben él (Bácska, Tisza mente), a többi szórványban (Bánát, Dél-Bácska), magyarok mintegy 78 helységben (Bácskában 54, Bánátban 22 és Szerémségben 2). Nyolc településen a magyar lakosok száma meghaladja a tízezret. Vigasztalóan sok vagy szívszorítóan kevés? E könyv se felelet rá, és a számok sem ad-

ják meg rá a választ: az érték, a sok-kevés fogalma a tett minőségében rejlik.

A Vajdasági marasztaló hír az ezredfordulón azokról, akik maradtak, alkotnak, aggódnak, dolgoznak. Egy szelet azok sorsából, közösségi gondjaiból, eredményeiből és sokszor megszállottságából, akiket e tájon ért az ezredforduló. Nem rábeszélés a maradásra, hiszen az egyetlen marasztaló a valóság lehet, s a fészekrakáshoz béke kell, a gyermekneveléshez – a maradáshoz – biztonság és távlat. S hiábavaló lenne a tudós, az író, a politikus szenvedélyes érvelése, ha a tények távozásra ösztönöznének. “Mert sem erő, sem bölcsesség – nem lehet elég, hogy megójjá – a házat, amelyben rakója – nem lelheti meg a helyét.” – mondhatjuk Illyéssel, az igazszavú költővel. S bizony, a közel-múltban újra és újra nehéz idők jártak, amikor a családok nem lelték helyüket. S mégis ... létezőnk, sőt alkotunk, teremtünk, harcolunk iskolánkért, anyanyelvünkért, tájékoztatásunkért, egyházainkért; jogaink következetes alkalmazását kérjük, szervezeteket hoztunk létre, irodalomunkból, könyveinkből merítünk erőt, hogy egymást, főként pedig a fiatalokat támogassuk, aggodalommal ugyan, de jövőjüket egyengessük. A megmaradási ösztön, az örök emberi forrás: a bízni akarás marasztalja azokat, akik maradtak. Életképességünknek számtalanszor adtuk tanújelét a kisebbséget próbára tevő, nehéz időkben. Gondjainkat nem felnagyítva, önmagunkat nem elsíratva, eredményeinket nem túlozva, esélyeinket azonban őszintén mérlegelve adunk hírt magunkról a millennium évében – hátha egymásba kapaszkodó kezeinkhez újabb kezek kulcsolódnak.

*A szerkesztők
Szabadka, 2000 februárjában*

MÚLTUNK, FOGYÁSUNK

Vajdaság története 1944-ig

DR. HEGEDŰS ANTAL

Vajdaság a történelmi Magyarország végeinek, más szóval „déli végeinek” – Délvidékének egy részén fekszik; három tájegysége, Bácska, Bánát és Szerémség összesen 21 680 négyzetkilométert tesz ki, az 1991-es népszámlálás adatai szerint 2 013 889 lakossal.

A honfoglalás utáni századokban a jelenlegi Bácska déli részén alakult meg Bács vármegye, Bács székhellyel, Bácska északi részén pedig Bodrog vármegye, Bodrog székhellyel. A jelenlegi Bánát Tisza menti részén feküdt Torontál vármegye, keleti részén Temes, a déli részén pedig Krassó és Szerém vármegye, Szerémségnek a Vajdasághoz eső részéhez Valkó és Szerém vármegye egy-egy része tartozott.

A honfoglalás kori magyar törzsek rövid idő alatt asszimiláltak az itt élő szláv lakosságot, majd a XIII. századtól idetelepülő besenyőket és kunokat. A rendelkezésünkre álló adatokból azt látjuk, hogy a XIII. században már legnagyobb részt magyar nyelvűek a határnevek és a személynevek. Rendkívül sok adattal szolgálnak az 1332 és 1337 között keletkezett pápai tizedlajstromok, amelyek a Kalocsa-bácsi egyházmegyéhez tartozó 58 plébániának, továbbá a Temesen inneni alesperességnek, valamint a torontáli főesperességnek adatait sorolják fel; az 1522-ből származó és az ugyancsak Kalocsa-bácsi egyházmegyéhez tartozó Bács, Bodrog és Csongrád vármegyének a dézsmalajstroma, amely négyezer jobbágycsalád- és keresztnévét tartalmazza; az 1525-ből származó bácskai jobbágynévsorban 1420 jobbágycsalád- és keresztnév olvasható. Ugyan-

csak gazdag névanyagot tartalmaz a Kapisztrán János szentté avatását kérő, és a szerémségi Újlakon 1525-ben fölvelt jegyzőkönyv Szerémségnek, Bácskának és Bánátnak Kapisztrán János újlaki sírjához zárandókló lakosai nevével. Mindezek alapján teljes bizonyossággal állítja a szerb történettudomány is, hogy a mai Vajdaság középkori lakossága döntő többségben magyar volt. Társadalmi és vallási kultúrája semmiben sem különbözött az ország többi régiójának nívelától, a szerémségi szőlőtermesztés kultúrája viszont első volt a középkori Magyarországon.

A szerb lakosság beszivárgása Nagy Lajos király (1340–1380) uralkodása idején kezdődött. A török előrenyomulása elől menekülő délszlávok letelepedése előbb Bánság, majd Szerémség és Bácska területén regisztrálódik a korabeli feljegyzésekben. A XV. század első felétől a Dél-Magyarországra menekülő szerb fejedelmek: Lazarevics István, Brankovics György, Grgurovics Vuk és más despoták, a velük jött szerb háznépüket is megtelepítik a nekik adományozott királyi hűbértartásokon.

Délvidék történetében az első igazán nagy etnikai, kulturális és gazdasági változások a mohácsi vész után következtek be. Ekkor a magyar lakosság a török elől mind nagyobb mértékben északra menekült: a hódoltság 150 esztendeje alatt szinte teljesen eltűnt a magyarság erről a tájról. A maradék a Duna és a Tisza nádas rejtekhelyeire húzódott, de onnan is kiveszett a XVIII. század kezdetéig, amikor is II. Rákóczi Ferenc portyázó kurucai egyszerûen csak Rácországnak nevezik a Délvidéket. A görögkeleti szerb, illetve a katolikus bunyevác és sokác népcsoportok folyamatosan szivárogtak ide a hódoltság korában, azonban a legnagyobb számban – biztos, hogy negyvenezernél is többen – a jelenlegi Kosovóból menekülő szerb tömegek érkeztek ide 1696-tól Arszenije Csarnojevics szerb pátriárka vezetésével. Egyik részük a Duna mentén Győr, másik részük a Tisza mentén Egerig szaladt, a harmadik részük viszont itt telepedett le az egymás után megalakuló Katonai Határőrvidéken, hogy a Habsburg-uralkodó katonai hűbéreseként, a magyar közigazgatási szervektől nem függve, fegyverrel védelmezze a Habsburg Birodalom határait.

A mai Délvidék egész területe 1718-ban szabadult fel a török hódoltság alól. Az 1720-ban végzett katonai összeírások adatai szerint ekkor Bácska, Bánát és Szerémség lakossága 90 000 lélek körül mozgott. A gazdasági és a politikai okok egyaránt kívánták a középkorban sűrűn lakott és termékeny terület újratelepítését. Ezért a Bécsi Udvar azonnal hozzálátott a betelepítési tervek kidolgozásához és azok valóraváltásához. A telepítések eredményeként 1720 és 1787 között Bánát lakossága tizennyolcszorosára (+1783%-ra), Bácskáé pedig hatszorosára (+635%-ra) emelkedett. A XIX. század közepére Délvidék a maga másfél milliós lakosságával Magyarország legsűrűbben lakott és gazdaságilag legvirágzóbb területe lett.

A betelepítések során legtervszerűbben a németeket telepítették Délvidékre, mégpedig három nagy hullámban. Ezek a tervszerű német telepítések III. Károly (1711–1740), Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) nevéhez fűződnek. A többi népcsoportokat, köztük a szlovákokat, ruszinokat és magyarokat, jobbra Délvidék új földesurai telepítették a birtokaikra. Legnagyobb telepítő a Magyar Kamara volt, mint az állami birtokok igazgatója.

A magyar telepesek a XVIII. század második felétől kezdve a történelmi Magyarország minden tájáról toborozódtak, így joggal állíthatjuk, hogy a mai Vajdaság magyarsága Magyarország kicsiben. Bácskában 1743-ban somogyi és zalai magyarok telepítették Bezdánt, 1750-ben Topolyát, 1756-ban Doroszlót; 1750 és 1770 között főleg jázságiak és hevesiek a Tisza mentét, 1785-ben és 86-ban református kunságiak Feketicset, Ómoravicát és Pacsért, 1783–1806 között Pest, Heves és Nógrád megyeiek Temerint és Bácsföldvárt. Ezekre és az itt fel nem sorolt bácskai magyar telepes helyekre legtöbbször szlovák telepesek is érkeztek Felvidékről, akik a rákövetkező évtizedekben elmagyarosodtak.

Bánátba elsősorban Szeged, Csongrád és Szentes környékéről érkeztek magyar telepesek 1779 után, amikor is Bánságot újra Magyarországhoz csatolták. A magyar telepesek egy része nem jobbágyként, hanem szabadon szerződő dohánykertészként telepedett ide, bérelve a földesúr földjét.

Szerémségbe állami és földesúri kezdeményezéssel németeket telepítettek, magyarok telepítésére sem állami, sem pedig földesúri kezdeményezésre a XIX. század végéig nem kerül sor.

A telepítések nyomán gyökeresen megváltozott Vajdaság nemzetiségi képe. Amíg 1720-ban Bácska lakosságának 94%-a volt délszláv (72% szerb, 22% bunyevác-sokác), száz év múlva Bácskában már csak 44% volt a délszlávok aránya a 31,5% magyar és a 24,5% német mellett. Ugyanez elmondható Bánátról is: 1720-ban lakosságának 96%-a szerb volt. Száz esztendő múlva ez az arány szinte változatlanul tartotta magát, 1944-ig lakosságának 29%-a szerb volt, 25%-a német, 18%-a magyar, a többi lakos román és egyéb nemzetiségű.

A magyarságnak a XVIII–XIX. századi „új honfoglalása” csodálatos erővel bontakozott ki. Ennek titka nemcsak a sűrű rajokban érkező telepesek számában és nemcsak a magyar telepesek természetes asszimiláló erejében rejlik, hanem a magyar telepes családok nagy termékenységében is, amely a XVIII–XIX. században átlagosan kétszerese volt a szerb és a német családok termékenységének. Mindennek következménye például az, hogy míg Kanizsán 1753 januárjában csak egyetlenegy magyar parasztcsalád élt a 180 szerb parasztcsalád mellett, 1850-ben már ugyanitt a magyarok száma 10 115 fő, a szerbek száma 751 fő volt. A színmagyar Csókán 1787-ben 1191 lakost írtak össze, 1857-ben már 2622 főt – 1627 magyart és 875 szerbet. És így sorolhatnánk a példákat tovább is.

A délvidéki magyarság létszámának növekedését nem tudták megállítani az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc tragikus és véres eseményei sem. A szerbek 1848 májusában meghirdették évszázados álmukat, a Szerb Vajdaság megalakulását, amely Kossuth Lajos megfogalmazása szerint „állam lett volna az államban”. Vajdaság kérdésében robbant ki polgárháború Délvidék vegyes nemzetiségű területén, amelyben nemcsak etnikai csoportok, de egyes falvak és szomszédok is tűzzel-vasal küzdöttek egymás ellen. Települések égtek akkor porrá, lakóik pedig mindenüket elvesztve, a nagy „szaladásban” mentették életüket. A harcok elmúltával azonban a lakosság visszatért az üszkös romokhoz, és az élet egy évtized alatt rendes mederbe

került. Az 1860 decemberében kelt császári rendelettel megszűnik a Szerb Vajdaság, és területe visszakerül Magyarországhoz. Az 1867-es kiegyezés utáni évtizedekben már semmi sem gátolta a magyar lakosság számának zavartalan növekedését Délvidéken. Ez a gyarapodás 1880 és 1910 között volt a legdinamikusabb: a magyar lakosság száma 354 798-ról 571 883-ra (22,66%-ról 29,67%-ra) nőtt.

Ebben a 30 esztendőben váltak magyarrá azok a délvidéki városok is, amelyeknek legtöbbször még az 1870-es években is szegény és szerény kisebbséget alkotott a magyarság.

Táblázatba foglalva ebben a harminc évben a következőképpen alakult a magyarság száma a délvidéki magyar városokban:

	1880	1910
Zombor	5309 21,5%	10 078 32,9%
Szabadka	31 481 51,3%	55 587 58,7%
Újvidék	5736 26,9%	13 343 39,7%
Nagybecskerek	3776 19,3%	9148 35,2%
Nagykikinda	3092 15,6%	5968 22,2%
Versec	1005 4,5%	3890 14,2%

A bácskai és a bánáti mezővárosok és falvak hosszú sorában volt a magyar lakosság abszolút többségben 1910-ben.

BÁCSKA	%
Ada	83,6
Bácsföldvár	57,1
Bácsgyulafalva	91,3
Bácskertes	99,1
Bajmok	52,0
Bajsa	66,0
Bezdán	86,6
Csantavér	95,9

Doroszló	95,2
Feketics	63,4
Gombos	93,2
Horgos	99,2
Kishegyes	95,9
Magyarkanizsa	94,8
Martonos	79,1
Mohol	65,5
Nemesmilitics	57
Óbecse	64,4
Ómoravica	96,2
Pacsér	63,5
Péterréve	78,9
Szilágyi	92,7
Temerin	97,2
Tiszkálmánfalva	53,7
Topolya	98
Zenta	86,7

BÁNÁT	%
Bánátmonostor	99,1
Csóka	75,7
Feketető	54,4
Hetény	73,0
Hódegyháza	99,4
Kisorosz	69,7
Lukácsfalva	89,0
Magyarittabé	96,2
Majdán	99,82
Magyarcsernye	93,9
Muzslya	96,7
Oroszlámos	84,1
Padé	68,9
Rábé	99,7
Sándoregyháza	50,7
Szaján	97,5
Székykeve	81,7
Szentmihály	82,3
Udvarszállás	74,4

Ürményháza	86,9
Tóba	95,6
Torda	99,5
Torontálújfalú	64,7
Torontálvásárhely	90,5
Törökbecse	60,9
Törökkanizsa	62,3
Verbica	92,7

A délvidéki magyar családok termékenysége még a XX. század elején is messze megelőzte a nemzetiségek szaporulatát a maga átlagos 12 ezrelékével. Ezzel szemben ebben az időben például a szerbek természetes szaporulata 7,9, a románoké 6,5 ezrelék. A magyar családok átlagos termékenysége csak 1918 után kezdett visszaesni, és az 1930-as években kezdett túlsúlyba kerülni a kétgyermekes családmódel.

A magyar állam tudatos magyarosító törekvése a XIX. század végén bontakozott ki Délvidéken is. Ekkor hoztak ide 3520 bukovinai csángó-székelyt, és telepítették le őket a dél-bánáti Székelykevény és Hertelendyfalván. Bácskában 1884-ben az egykori Sajkás-kerületben telepítik Tiszakálmánfalvát, 1889-ben Apatin mellett Szilágyit és 1894-ben Zombor közelében Bácsgyulafalvát. A XIX. század utolsó évtizedeiben kezdenek Szerémségbe érkezni nagyobb rajokban a magyarok, ezek azonban nem a tervszerű, állami kolonizáció hatására jönnek ide, hanem a termékeny, ugyanakkor olcsó földhöz jutás lehetőségét, és a kínáló munkalehetőséget kihasználva.

A szinte jelentéktelen betelepítési akciónál alig volt érezhető a magyar állam magyarosítási törekvése. Annál inkább megmutatkozott ez a magyarosító törekvés a kiegyezés után hozott iskolatörvényekben. Ezek egy részének az volt a célja, hogy minél több felekezeti és községi iskolát államosítsa, másrészt pedig kötelezővé tette a magyar nyelv tanítását már az óvodákban is. Ezek közül legdrasztikusabb volt az 1907. évi 27. törvény, melyet megalkotójáról, Apponyi Albert kultuszminiszterről LEX APPONYI-nak neveztek. Ez a törvény elrendelte, hogy minden pedagógus munkáját állami tanfelügyelő ellenőrizze, kimondta, hogy a pedagógus-

sok feladata a magyar állameszme és a magyar öntudat erősítése, valamint a magyar nyelvnek olyan szintű tanítása, hogy az elemi iskola negyedik osztályának elvégzése után minden gyermek gondolatait magyarul, élőszóban és írásban egyaránt ki tudja fejezni. Ezek az erőszakos magyarosító törvények és törekvések azonban nem érték el hatásukat, miután az 1914–18-as világháború megakadályozta érvényre jutásukat.

A vesztes világháború után, a németek és a magyarok nélkül, az 1918. november 5-ei újvidéki nemzetgyűlésen összegyűlt szerbek kimondták az általuk Vajdaságnak nevezett Bácska, Bánát és Baranya elszakadását Magyarországtól és Szerbiához való csatlakozását. Az elszakadási folyamat még jó másfél évig tartott, egészen az 1920. június 4-én megkötött békeszerződésig. Ez a dátum az ezeréves Délvidék máig legdöntőbb napja – mert amíg a török hódoltság 150 esztendejét mindvégig megszállásnak tekintette mind a vesztes magyar, mind pedig a győztes török hatalom, addig a Trianonban megszabott határokat 1945 után minden magyar kormány megváltoztathatatlannak (illetve csak békés úton megváltoztathatónak) ismeri el, és ilyennek tekinti a világ minden mérvadó hatalma.

Délvidék, amely 1918-ig kulturális hagyományokban és őshonos értelmiségiekben Felvidéknél és Erdélynél is szegényebb terület volt, 1918 után, 4 év alatt szinte teljesen elveszítette közép-osztályát, hivatalnokait és állami alkalmazottait. Részben önként, részben kiutasító végzés alapján ezekben az években eltávozott innen 35 000 magyar jegyző, tanító, postás és vasutas. A délvidéki szerbek és bunyevácok azonban továbbra is kisebbséget alkottak az 58%-ot kitevő magyar és német lakossággal szemben. A Jugoszláv Királyság a néhány évtizedes erőszakos magyarosító törekvéseket is messze felülmúló stratégiát dolgozott ki a megszerzett délvidéki területek szlavizálására. Ennek legradikálisabb célkitűzése az volt, hogy a legrövidebb időn belül legalább 435 000 délszlávot kell erre a területre telepíteni. Ez a telepítési program 1941-ig csak töredékében valósult meg, mert mindössze 92 205 szerbet kolonizálhattak Bácskában és Bánátban. A program azonban tökéletesen megvalósult 1944 után, amikor a 333 000 elmenekült, kiirtott és emigrált német, valamint a legalább

20 000 főnyi ugyancsak elhurcolt és emigrált zsidóság helyére a kommunista titói hatalom teljes egészében délszláv kolonistákat telepített, és ezzel radikálisan realizálta a Jugoszláv Királyság célkitűzéseit, mert Délvidék 60%-ban szláv többségű terület lett.

A két világháború között a délvidéki magyarságnak minden társadalmi rétege egy sajátos, de reális alapokon nyugvó várakozó állapotban élt: a magyar lakosság 80%-át alkotó paraszt és munkás társadalom élte a maga hagyományosan rusztikus életét; verejtékes munkával és hallatlan takarékossgal iparkodtak maguknak előteremteni a mindennapi kenyeret és hozzá egy darabka földet is szerezni. A Szerb Királyság nacionalista és sovíniszta, a nemzetiségeket az agrárreformból kizáró politikája ellen tiltakozva, főleg a Tisza mente lakosságának egy része a szocialista és kommunista munkásmozgalmat támogatta, és abban bízott, hogy a XVIII. században jobbágyként ideérkező, később pedig föld nélküli zsellérként, napszámosként és kubikusként gürcölő ősök utódaiként egy rendszerváltás nekik is meghozza a szebb jövőt. Azok, akik ezt nem akarták kivárni, folytatták a XIX. század végén kezdődő tengeren túlra vándorlás folyamatát, amelynek során 1918 és 1941 között kb. 60 000 ember vándorolt ki Bácskából és Bánátból.

A „kivárás” állapota jellemezte Délvidék egyházainak vezetőit és lelkészeit is. A túlnyomó részben katolikus vallású magyar lakosság papsága örömmel vette tudomásul, hogy a Vatikán egyházi vonalon nem ismerte el a trianoni határokat, és Bácskát meghagyta a kalocsai, a Bánátot pedig a csanádi egyházmegye keretében. Az anyanyelvű oktatás nagymértékű leépítése miatt különösen jelentős, hogy az egyházakban törés nélkül, anyanyelven folytak az istentiszteletek, az iskolákban tanulták a hittant, és a sűrű hálózatu és nagy létszámú vallási egyesületekben magyar nyelven tanultak és szórakoztak az odajáró tagok.

Az 1918 utáni repatriálások vérveszteségét a délvidéki értelmiség nem tudta a rákövetkező évtizedekben kiheverni. A zágrábi egyetemen 1934-ig 35 jogász, 6 teológus, 24 gyógyszerész, 8 orvos, 2 tanár, 3 mérnök és 1-1 közgazdász és állatorvos szerzett diplomát. Belgrádba csak a harmincas évek elején kezdenek járni az ottani egyetemre, annál népesebb volt viszont a Szabad-

kán működő jogi fakultás magyar hallgatóinak száma: 1928 és 1941 között 58 magyar szerzett itt jogi diplomát.

A délvidéki magyarság politikai szervezkedése csak a kiköltöz-ködési határidő lejárta után kezdődött. Ekkor, 1922 szeptemberében, alakult meg a Magyar Párt polgári és magyar érdekvédelmi célkitűzéssel. Sándor király 1929. január 6-án bevezetett diktatúrája nyomán betiltották az összes pártot, köztük az Országos Magyar Pártot is. Ezután a magyarság politikai vezetői egészen 1941-ig a különböző szerb, horvát és vajdasági politikai csoportosulások keretében tevékenykedtek, azzal, hogy a külpolitikai események és a Jugoszlávián belüli forrongások következtében ők is mindinkább várták a délvidéki magyarság helyzetének javulását egy bekövetkező határmódosítás eredményeként.

1941-ben Délvidék visszakerült az anyaországhoz, és oda tartozott 1944 őszéig. Ekkor Délvidék ismét a délszlávoké lett, és ezzel kezdetét vette az a ma már 55 esztendeje tartó korszak, amely Vajdaság történetében radikális politikai, gazdasági és kulturális változásokat hozott, s amelynek részese a vajdasági magyarság is.

Az 1941–1944-es időszak két legjelentősebb eseménye 1942 januárjához és 1944 őszéhez fűződik. Mindkettőt megtorlás jellemzi: 1942 januárjában a magyar hatóságok négyezernél több szerbet és zsidót végeznek ki megtorlásul a mind nagyobb méreteket öltő kommunista partizán akciókért. 1944 őszén a jugoszláv katonai közigazgatás 103 napja alatt, a szerb történészek szerint 5000, a magyar források szerint legalább 20 000 magyar vált a megtorlás áldozatává.

IRODALOM

Csuka Zoltán (szerk.): A visszatért Délvidék, Budapest, 1941.

Csuka János: A délvidéki magyarság története, 1918–1941, Budapest, 1995.

Domonkos László: Magyarok a Délvidéken, Budapest, 1992.

Engel Pál: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. In: Szabadka igazgatástörténetéből 1428–1918, Szabadka, 1996.

Erős Lajos: Adalékok a Zrenjanini-nagybecskereki Egyházmegye történetéhez,

Tóthfalu, 1993.

Gyetvai Péter: A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I–III., Kalocsa, 1992.

Hegedűs Antal: Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon, Újvidék, 1983.

Hegedűs Antal–Ėobanoviĕ Katarina, Demografska i agrarna statistika Vojvodine, 1767–1867, Novi Sad, 1991.

Híd, 1994. LVIII.évf.1–4.

Jankulov, Borislav: Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku, Novi Sad, 1961.

Jojkiĕ, Vlada: Nacionalizacije Baĕke i Banata, Novi Sad, 1931.

Kasaš, Aleksandar: Mađari u Vojvodini 1941–1946.

Matuska Márton: A megtorlás napjai, Újvidék, 1991.

Mészáros Sándor: Holttá nyilvánítva, Újvidék, 1995.

Mirnice Károly: A vajdasági magyar népesség fejlődésének fő vonulatai napjainkig, in: Vajdasági útkereső, Szabadka (szerk. Gábrityné–Mirnice), 1998.

Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből, Budapest, 1954.

Történettudás nélkül ki foghatja fel tisztán a jelent? s kinek nincs múltja, hova ülteti a jövőndőt, mely mélyebb földet kíván, mint a jelennek arasznýira ható kérge?

Hunfalvy Pál, 1841

Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók

MGR. MIRNICS KÁROLY

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban 1991-ben a magyar népesség legnagyobb része a Szerb Köztársaságban, ezen belül pedig Vajdaságban élt, s annak északi, Magyarországgal, Romániával és Horvátországgal határos részén helyezkedett el. Ez a terület a történelmi Magyarország részét képezte a török megszállásig, majd 150 éven keresztül török fennhatóság alatt állt. A karlócai béke (1699) megkötése után a Habsburg Monarchia részévé vált egészen 1864-ig, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia részévé 1918-ig, de ismét a Magyar Királyság részeként a birodalomban. Az 1918 után megalakult Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a trianoni nagyhatalmi döntéssel ezt a területet kiszakította a Magyar Királyságból. Az 1929-ben megalakult Jugoszláv Királyságban ez a terület mint Dunai Bánság szerepel.

A mai Vajdaság területe 21 680 m², lakosainak száma 1991-ben 2.013 889 fő volt. Három nagy tájegység képezi, amelyeket a Pannon síkság nagy folyói választanak el egymástól:

Bácska	8 956	km ²	984 511 lakos
Bánság	8 886	km ²	680 347 lakos
Szerémség	3 838	km ²	349 031 lakos

Vajdaság, a belgrádi ipari medence kivételével, csaknem minden tekintetben a JSZK legfejlettebb része. Szerbia itt kapcsolódik Közép-Európához könnyen járható szárazföldi és vízi útjaival. Vajdaságban van a JSZK megművelhető mezőgazdasági földjeinek 29%-a és Szerbia megművelhető földjeinek 35%-a, a szán-

tóföldek 42%-a, illetve 46%-a, a búzatermés 53%-át, illetve 59%-át Vajdaság adja, a kukorica 43%-a, illetve 44%-a, a cukorrépa 87%-a, illetve 87%-a Vajdaságban terem, a gyümölcs 20%-át, illetve 22%-át itt termelik meg, a hústermelés 36%-a, illetve 40%-a innen kerül ki, a földgáz és a kőolaj 100%-át itt termelik ki. Vajdaság adja a behozatal 33%-át, illetve 35%-át, a kivitel 26%-át, illetve 32%-át, holott népességének aránya Jugoszlávia, illetve Szerbia össznépességében csak 19%, illetve 25%. Vajdaság adja az ország élelmiszeriparának 58%-át.

Szerbia, illetve Vajdaság népességének száma az elmúlt 100 évben a következőképpen alakult:

Szerbia Köztársaság mai területe népességének alakulása
1880-tól 1991-ig (népszámlálási adatok)

Népesség	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Szerbiai összesen	3 323 732	3 990 109	4 540 037	5 147 709	4 807 605	5 726 600
magyar	373 001	...
Központi Szerbia	1 895 979	2 344 190	2 718 006	3 146 605	2 856 879	3 569 842
magyar	3137	...
Vajdaság	1 178 046	1 331 437	1 432 120	1 503 904	1 521 716	1 624 158
magyar	268 300	...	378 634	424 555	371 006	376 176
Kosovo	249 707	314 482	389 911	497 200	429 010	532 000
magyar	12	...

	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Szerbia összesen	6 527 966	6 979 154	7 642 247	8 446 591	9 313 677	9 778 991
magyar	433 701	441 907	449 587	430 314	390 468	343 942
Központi Szerbia	4 136 934	4 458 394	4 823 274	5 250 365	5 694 464	5 808 906
magyar	4 686	6 403	6 816	6 279	4 965	4 309
Vajdaság	1 663 212	1 712 619	1 854 965	1 952 533	2 034 772	2 013 889
magyar	428 932	435 345	442 561	423 866	385 356	339 461
Kosovo	727 820	808 141	963 988	1 243 693	1 584 441	1 956 196
magyar	83	159	210	169	147	142

Forrás: Hivatalosan közzétett végleges népszámlálási adatok alapján végzett átszámítás Vajdaság mai területére. A magyar népesség anyanyelv szerinti kimutatása (1953-ig), illetve nemzetiségi hovatartozás szerint (1961-től).

Megjegyzés: A magyarok száma 2 402 fő volt Belgrádban 1991-ben.

Szerbia mai területének népessége az elmúlt 111 évben (1880 és 1991 között) csaknem megháromszorozódott (a növekedés indexe 294), a Központi Szerbiáé megháromszorozódott (a növekedés indexe 306), Kosovo-Metohija tartományé viszont az albán demográfiai robbanás következtében nyolcszorosára növekedett (a növekedés indexe 814). Mivel Vajdaság népessége számának a növekedési indexe 169-et mutat, megállapítható, hogy az ország népessége itt növekedett leglassabban.

Vajdaság tájegységeit vizsgálva 1910–1991 között, azt látjuk, hogy a népességnövekedésben szintén különbségek mutatkoznak.

	1910	1991	index
Bácska	704 563	984 511	139,9
Bánság	563 672	680 347	120,7
Szerémség	235 669	349 031	148,5

Bácskában, mint ahogyan az adatokból is kitűnik, kétszer gyorsabban növekedett a népesség, mint Bánságban, és negyedével lassabban, mint Szerémségben. A szerbek Bácskának mindig is különleges stratégiai jelentőséget tulajdonítottak, és ezért ezt a területet célozták meg mindig a legnagyobb állami betelepítések mind a két világháború között, mind pedig a második világháború után, de napjainkban is. E területen történt a múltban a legnagyobb méretű emberirtás, de a népesség kitelepítése és elűldözése is. A Magyarországgal határos területek betelepítését a múltban szigorúan bizalmas kategóriaként kezelt állami program irányította, függetlenül a hatalom változásaitól.

Az őslakos magyar népesség Vajdaságban

A török hódoltság kezdetéig a túlnyomórészt magyarlakta települések hálózata lenyúlt egészen a Száva folyóig, és néhol behatolt Šumadija területére is. Erről sok topográfiai anyag tanúskodik. A törökökkel folytatott háború során Délvidék magyar népessége szinte teljesen kipusztult, vagy elmenekült. Bácska és Bánság elnéptelenedett. A magyarok helyét azonban elfoglalták az ugyancsak a törökök elől menekülő szerbek. Ez a népesség nagyon gyér volt. A XVII. század végére Bácska, Bánság és Szerémség népessége túlnyomórészt balkáni eredetű lett. A szerb népesség nagyon kisszámú volt. Csak az 1690-es nagy szerb vándorlás erősítette meg jobban a szerb népesség jelenlétét a térségben. A törökök kiűzése után megindult e térség újratelepítése a Habsburg császárság állami támogatásával, a feudális és egyházi nagybirtokok kialakításával és magánúton is. Mária Terézia uralkodása alatt elkezdődött a nagyméretű német betelepítés (1749–1779), s ez folytatódott II. József uralkodásának ideje alatt is (1780–1787). Ekkor a Magyar Királyság területére a 67 év alatt mintegy 1 800 000 ember települt be (utódaikkal együtt 2 800 000). A Bánság lakossága 1720-tól mintegy tizennyolcszorosára nőtt, Bácskát pedig megkétszereződött. A császári betelepítések ellenére 1787–1850-ig a magyarok száma Magyarországon 2 300 000-ről 5 000 000-ra növekedett, s ezáltal arányuk az össznépességben 29%-ról 44%-ra ugrott. Magyarország összlakossága 1847–1850 között 8 000 000 főről 11 363 000 főre növekedett. A népszaporulatuk alapján a magyarok száma 1850-ben csak 3 270 000 lett volna, de mintegy 1 700 000 fő is beolvadt a magyarságba. A szerb etnográfusok és demográfusok véleménye is megegyezik abban, hogy ez a beolvadás a XIX. folyamán teljesen észrevétlenül, minden állami erőszak nélkül ment végbe. Több tényező is elősegítette ezt az erőszakmentes beolvadást a magyarságba, ezek közül a leglényegesebb a feudális dinasztikus tudat továbbélése és a nemzeti tudat lassú ébredése a tőkésedő-iparosodó és urbanizálódó Magyarországon.

1864-ben létrejött az osztrák-magyar kiegyezés, 1866-ban Ausztria elszakadt Németországtól, és nem sokkal később, 1867-

ben Magyarország és Horvátország között is megszületett a kiegyezés. Ettől kezdve a bácskai és bánsági térségben még nagyobb méreteket ölthetett a magyar visszaköltözés. 1850–1869 között a magyarok száma az össznépesség arányában ugyan még stagnált: 44%-ról csupán 44,4%-ra nőtt; a Bach-korszak következtében ugyanis egy időre megállt vagy lelassult az asszimilációs folyamat. Így is azonban a magyarok száma a 13 579 000 fős össznépességben már 6 027 000 főt tett ki, vagyis kizárólag a magas természetes szaporodás következtében újabb 1 027 000-rel nőtt. Csak 1867 után erősödött meg ismét a németek, zsidók és más nemzetiségűek állami erőszaktól mentes beolvadása a magyarságba. Ugyanis 1867–1910-es időszakban Magyarország össznépessége újabb 34,5%-kal nőtt: 13 579 000-ről 18 264 000-re, a magyarok száma pedig 65%-kal emelkedett: 6 027 000-ről 9 944 000-re. A nem magyarok számának növekedése jóval szerényebb volt, és csak 10%-ot tett ki: a számuk 7 552 000-ről 8 320 000-re nőtt. Ennek alapján megállapítható, hogy az össznépesség növekedése 4 685 000 főt tett ki. Ebből a magyarokra 3 917 000 fő jutott, vagyis a növekedés 83,5%, a nem magyarokra 768 000 fő jutott. A magyar gyarapodás tisztított száma 3 149 000 volt. A fentiek következtében a magyarok száma Magyarország össznépességében 44,4%-ról 54,5%-ra ugrott 1910-re. Feltételezhető, hogy ebben az időszakban a magyarok száma a természetes szaporodás útján 572 000 fővel, más etnikumok beolvadása útján a magyarságba pedig 2 782 000 fővel nőtt. Mivel ebben az időszakban nagyméretű volt a külső vándormozgalom is, az asszimilációs folyamat valós méretét mégsem lehet megállapítani egészen pontosan.

Az előző folyamatok következtében a szerb népesség aránya Bácskában is a korábbi 72%-ról 1720-ban mélyen 50% alá zuhant. Ugyanis egész Magyarország területén 1797-ben kevesebb mint 300 000 szerb élt, a szerb püspökség összeírásai szerint is. A püspökségi összeírások 1847-ben a szerbek számát 420 000, 1867-ben pedig 410 000 főben állapították meg. Mindennek ellenére még 1880-ban is a szerbek (többi délszláv elemmel együtt) Bácska és Bánság népességének 27%-át, a magyarok pedig csak 22,6%-át képezték. Itt figyelembe kell venni azonban azt is,

hogy csak az 1880-as évtől kezdődő népszámlálások kezdték gyűjteni a népesség anyanyelvi és nemzeti hovatartozás szerinti adatait.

Ismeretes az is, hogy az 1880-as évtől kezdve kétszer gyorsabban nőtt a magyar népesség száma a városokban, mint a nem magyaroké. Ugyanis 1880–1910 között Bácska és Bánság legnagyobb városainak magyar népessége 52 034 főről 102 591 főre nőtt. Újvidék, Zombor, Szabadka, Kikinda, Nagybecskerek, Pancsova, Versec és Fehértemplom városok lakosságában a magyarok aránya 26,5%-ról 37,8%-ra nőtt. Ezzel párhuzamosan terjedt a magyar nyelv ismerete is. Míg 1880-ban a magyarok Magyarország össznépességének 48,5%-át adták, a magyar nyelv ismerete és használata 55,7%-os volt. A nem magyarok 13,8%-a is ismerte és használta a magyar nyelvet a közéletben, sőt a családban is. Viszont 1910-ben már Magyarország össznépességének 54,5% volt magyar, a magyar nyelvhasználat és ismeret pedig kiterjedt az össznépesség 64,7%-ára. Ez arra utal, hogy a nem magyarok 22,5% is értette és használta a magyar nyelvet. Bácskában és Bánságban ez a folyamat még kifejezettebb volt: 1890-ben az össznépesség 33,4% ismerte és használta a magyar nyelvet (571 741 fő), 1910-ben már 45,6% (vagyis 882 905 fő). Ez 55%-os növekedést jelentett. Mivel az akkori Bácska és Bánság össznépességének 25,6%-át (423 431 fő), illetve 29,6%-át (571 883 fő) volt magyarok alkották, nyilvánvaló, hogy a nem magyarok magyar nyelvismerete és nyelvhasználatának növekedett 147 310 főről 311 022 főre, vagyis 163 712 fővel. Ez azt jelenti, hogy arányuk az össznépességben megkétszereződött (11%-ról 22,9%-ra). Amíg azonban az egész Magyarországon a nemzeti hovatartozás és magyar nyelv ismerete és használata között csak 3%-os volt az eltérés, addig Bácskában és Bánságban ez az eltérés 6,9%-ot mutatott.

A városokban terjedt leggyorsabban a magyar nyelv ismerete és használata. A szerbek (kivéve Szabadkát) nem akarták használni a magyar nyelvet, viszont a németek, zsidók, szlovákok és más nemzetiségűek tömegesen tértek át a magyar nyelv használatára nemcsak a közéletben, hanem a családokban is. Számos utalás van arra, hogy a bácskai és bánsági városok népességé-

nek már 3/5-e ismerte és elfogadta a magyar nyelvet. Jól látható ez városonként a következő (százalékban kifejezett) áttekintésből is:

	1880		1910	
	magyar	magyar nyelvismeret	magyar	magyar nyelvismeret
Szabadka	51,3	62,6	58,7	80,4
Újvidék	26,9	42,8	39,7	64,5
Nagybecskerek	19,3	47,8	35,2	61,3
Zombor	21,5	35,1	32,9	52,2
Kikinda	5,6	26,7	22,2	45,0
Pancsova	6,8	15,2	16,2	44,1
Fehértemplom	4,8	12,7	10,5	43,1
Versec	4,5	11,1	14,2	39,5

Már 1910-ben valamennyi bácskai és bánsági lakosság népességének 40%-a ismerte és használta a magyar nyelvet. 1890–1910 között Szerémségben növekedett a magyar nyelv ismerete mintegy 44%-kal. A magyarok száma 6,1%-ról 6,9%-ra növekedett, ugyanakkor a magyar nyelv ismerete 8,9%-ról 10,8%-ra emelkedett. Zimony lakosságának 20%-a 1910-ben a magyar nyelvet használta. Szükséges külön is kiemelni, hogy Bácska és Bánság térségében a magyar népesség természetes szaporodása kétszer intenzívebb volt, mint a szerbé. A múlt század utolsó évtizedeiben is a magyarok természetes szaporodása meghaladta az évi 10,7 ezreléket, a szerbeké viszont 4,8 ezreléket mutatott. Ez szinte azonos intenzitással folytatódott egészen 1918-ig. A magyar népesség természetes szaporodása az egész Habsburg Birodalomban a legintenzívebb volt egészen 1918-ig.

A magyar népesség helyzete 1918–1945 között

A magyarok természetes szaporodásának ereje az új délszláv államban azonnal megtört. Az új délszláv államalakulat minden politikai intézkedése 1918 után arra irányult, hogy ezt a népszaporodást letörje, és ez fokozatosan meg is történt. Ha az első, 1921-es

szerb népszámlálás adatait egybevetjük az 1910-es magyar népszámlálással, azt tapasztalhatjuk, hogy a mai Bácska, Bánság és Szerémség területén a magyar népesség ez alatt a rövid idő alatt mintegy 53 549 fővel csökkent. A magyarok száma 371 006 főre esett vissza. Az össznépességbeli arányuk 24,4%-ra zuhant. A magyarok elvesztették a természetes szaporodásból várható 42 077 fős növekedést is, úgyhogy a népességcsökkenés valóságos mérete 95 837 főt tett ki. Bácskából és Bánságból szinte azonnal (1918–1924 között) Magyarországra költözött 35 249 magyar. Ennek következtében Bácskában a magyarok száma 1910–1921 között 30 3171 főről 260 998 főre csökkent (a fogyatkozás 39 563 fő). A Bánságban a magyar népesség 112 783 főről 98 471 főre csökkent (14 312 fővel lett kevesebb). Ennek következtében Bácska összes népességében a magyarok százalékos aránya 43,0%-ról 35,5%-ra romlott. A Bánságban a magyarok százalékos aránya az össznépességben 20,06-ról 17,5% mérséklődött.

Azzal a szándékkal, hogy tovább csökkentsék a magyarok (és németek) százalékos arányát, és megállítsák természetes szaporodásuk intenzitását Bácska és Bánát területén, nem sokkal azután, hogy birtokba vették ezeket a területeket, olyan elképzelések és nemzeti programok születtek, hogy ezekre a területekre sürgősen be kell telepíteni 500 000 szerbet. Mint ismeretes, ez a szerb nemzeti program ebben a méretében nem valósult meg a két háború között. Ugyanis az államilag irányított betelepítés mindössze 92 905 szerbet ölelt fel.

Vajdaság népessége tájegységek szerint

– népszámlálási adatok alapján –

	1869	1880	1890	1900	1910	1921
Vajdaság	1 151 066	1 178 046	1 331 437	1 432 120	1 503 904	1 521 716
magyar	...	268 300	...	378 634	424 555	371 006
Bácska	518 110	549 696	621 960	665 310	704 563	735 114
magyar	303 171	260 998
Bánság	473 972	466 534	515 807	549 86	563 672	557 888
magyar	112 783	98 471
Szerémség	158 984	161 816	193 670	216 824	235 669	228 714
magyar	8 601	11 537

	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Vajdaság	1 624 158	1 663 212	1 712 619	1 854 965	1 952 533	2 034 772	2 013 889
magyar	376 176	428 932	435 345	442 561	423 866	385 356	339 461
Bácska	84 896	822 195	848 397	910 981	960 001	1 010 64	1 984 511
magyar	259 355	306 578	310 420	318 867	311 379	286 732	256 795
Bánság	592 372	615 788	624 099	664 301	666 559	673 735	680 347
magyar	99 628	113 371	113 523	112 785	103 093	91 259	76 629
Szerémség	246 890	225 229	240 123	279 683	325 973	350 396	349 031
magyar	17 193	8 983	11 402	10 909	9 394	7 365	6 037

Forrás: Hivatalosan megjelentetett statisztikai közlönyök alapján a végleges népszámlálás adatai, átszámítva Vajdaság tájegységeire. A magyar népesség anyanyelv szerinti kimutatása (1953-ig), illetve nemzetiségi hovatartozás szerint (1961-től)

A monarchofasiszta nagyszerb hegemoniához igazodó Jugoszláv Királyságban tökéletesen kidolgozták és tökélyre vitték a magyar és a többi kisebbség elnemzetlenítésének módszereit. Ezek a következők voltak: 1. a szerb többség biztosítása minden helységben, 2. erőszakos beolvasztás, 3. a depopulációs folyamatok kiváltása a nemzetiségi többségű területeken, 4. a nemzetiségieknek a városokból való kiszorítása, illetve a városokban történő proletarizálása, pauperizálása és elnyomása, 5. az elvándorlásra és emigrálásra kényszerítés módszereinek alkalmazása. Mindezek következtében a magyar népesség természetes szaporodásának jelentős részét elvesztette. Az 1931-es jugoszláv-szerb népszámlálás a magyarság számának jelentéktelen növekedéséről tanúskodik. Üldöztek mindenkit, aki magyar akart maradni vagy lenni. A hivatalos és nagyon hiányos rendőri kimutatások is arra utalnak, hogy 1941-ig legalább 60 000 ember vándorolt ki a Bácskából és Bánságból tengerentúli országokba. Ezek úgyszólván kivétel nélkül magyarok és németek voltak. Az 1931-es népszámlálás 376 176 magyar anyanyelvű lakost vehetett számba Vajdaság mai területén. Ekkor azonban százalékos arányuk már csak 23,2%-ot tett ki az össznépességben, a szerbeké viszont 37,8%-ra nőtt. Ennek következtében 1910–1931 között Bácskában 26, Bánságban 21, Szerémségben 6 magyar többségű település vált szerb többségűvé.

Az 1941–1945-ös időszakban dramatikus változások történtek a vajdasági magyarság összetételében. Közvetlenül a második világháború kezdetén 13 200 bukovinai, 161 moldvai, 2325 vitézi családhoz tartozó magyart telepítettek a Bácskába. Ezenkívül a magyar hatóság létrehozása által Bácskába költözött mintegy 20 000 tisztviselő, katona, rendőr és más hivatalnok. Ennek és más tényezőknek következtében ismét növekedett a magyarok aránya Bácskában anyanyelv szerint 45,4%-ra, nemzetiségi hovatartozás szerint pedig 47,2%-ra. Az 1941-es bácskai népszámlálás és más becslések arra utalnak, hogy Vajdaság mai területén akkor 456 770 magyar élt. Csak néhány évvel később, 1944-ben elhurcoltak a Bácskából kb. 11 000 magyar anyanyelvű zsidót. Az 1944–1945-ös időszak a megtorlás időszaka volt. Ekkor ismét visszaállították a szerb államhatalmat, ismét tragikus következményekkel. Szerb állambiztonsági tisztek beismerése szerint is mintegy 20 000 bácskai, bánsági és szerémségi magyar esett a megtorlás áldozatául. A beismerés alapján is 120 000 bácskai németet irtottak ki a koncentrációs táborokba. A korábban beköltözött 20 000 magyar hivatalnok azonnal elmenekült Bácskából, és úgyszólván a teljes némettség (70 000 fő) Bánságból. Ha mindez nem történt volna meg, a vajdasági magyarok száma jóval meghaladhatta volna a fél milliót 1945-ig.

A zsidók és németek elűldözésének és kiirtásának a későbbiek során tragikus következménye és hatása lett a magyarok etnikai ellenállóképességére, egykori asszimiláló erejére és természetes szaporodására. A magyar etnikum teljesen egyedül maradt a nem sokkal később Vajdaságba betelepített harcos mentalitású, szerb, hegyi lakossággal szemben.

A magyar népesség helyzete 1945–1991 között

Az 1945–1948-as időszakban Vajdaság területére 37 616 harcos családot, azaz 225 696 családtagot telepített le a szerb állami hatóság. Ebből szerb és Crna Gora-i nemzetiségű 202 623 fő volt, vagyis az 1945-ben megállapított 1 376 804 fős össznépesség 16,3%-a Vajdaságban. A kolonizáltak 400 000 katasztrális

hold földet kaptak, s ehhez minden termelőeszközt és házat a belakoltatásukhoz. Az államilag megszervezett betelepítés és letelepítés megindított egy máig tartó folyamatos beköltözési folyamatot Vajdaság területére. Ugyanis az állam szerepét azután más politikai és félig állami szervek vették át és folytatták (a kommunista párt, a Harcos Szövetség, a hadsereg, a Szocialista Szövetség stb.). Az első és a második világháború utáni nagyméretű, államilag megszervezett szerb betelepítések (Vajdaság "kolonizációja") a következő 50 évben meghozták az eredményt. Vajdaság nagy történelmi múltú őslakos nemzetiségei az össznépesség arányában és abszolút számuk nagyságában is visszaesően vannak. Vajdaság ugyan megmaradt még mindig sok nemzetiségű területnek, de történelmi múltú és őslakos nemzetiségeit más délszláv és balkáni eredetű nemzetiségek és etnikumok váltották fel. Valamennyiüket azonban mindjobban háttérbe szorítja a szerb nemzetiség, mely homogenizáló hatású valamennyire.

Vajdaság népességének összetétele anyanyelv (1953-ig) vagy nemzetiségi hovatartozás szerint (népszámlálási adatok)

	1910	1921	1948	1953	1961	1971	1981	1991
összesen	1 503 904	1 521 716	1 663 212	1 712 619	1 854 956	1 952 533	2 034 772	2 013 889
Crna Gora-i	30 589	30 561	34 782	36 416	43 304	44 838
horvát	34 089	128 510	134 232	128 054	146 341	138 561	109 203	98 025
macedón	9 090	11 689	15 190	16 527	18 897	17 472
muzulmán	1 050	10 537	1 630	3 491	4 930	5 851
szlovén	7 223	6 025	5 633	4 639	3 456	2 730
szerb	510 186	534 776	841 246	874 346	1 017 717	1 089 132	1 107 378	1 143 723
albán	480	965	1 994	3 086	3 812	2 556
osztrák	69	48	38	88	...
bolgár	3 501	3 706	3 852	3 745	2 525	2 363
cseh	3 976	3 480	3 086	2 771	2 012	1 844
görög	451	396	296	340	483
olasz	192	196	214	211	146	...
zsidó	893	735	513	279	513

magyar	424 555	371 006	428 932	435 345	442 561	423 866	385 356	339 491
német	323 779	333 272	31 821	35 290	11 432	7 243	3 808	3 873
lengyel	749	825	704	596	669
roma	7 585	11 525	3 312	7 760	19 693	24 366
román	75 223	67 678	59 263	57 236	57 259	52 987	47 289	38 809
orosz	5 148	3 318	3 009	2 082	1 046	1 019
ruszin	13 479	13 644	22 083	23 043	24 548	20 109	19 305	17 652
szlovák	56 689	59 540	72 032	73 460	73 830	72 795	69 549	63 545
török	76	388	953	241	195	187
ukrán	5 006	5 001	4 565
vlah	25	37	66	57	132
egyéb	65 904	13 290	4 693	609	997	699	11 101	1 465
nem nyilat.	1 025	3 361	5 427
jugoszláv.	3 174	46 928	167 215	174 295
területi meghatár.	5 255	1 643	2 503
ismeretlen	659	2 410	6 341	3 187	15 493
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Crna Gora-i	1,8	1,8	1,9	1,9	2,1	2,3
horvát	2,3	8,4	8,1	7,5	7,8	7,1	5,4	4,7
macedón	0,6	0,7	0,8	0,8	0,9	0,7
muzulmán	0,1	0,6	0,1	0,2	0,2	0,3
szlovén	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1
szerb	33,8	35,1	50,6	51,1	54,9	55,8	54,4	56,9
albán	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1
osztrák	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
bolgár	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
cseh	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
görög	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
olasz	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
zsidó	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
magyar	28,3	24,4	25,8	25,4	23,9	21,7	18,9	16,9
német	21,4	22,0	1,9	2,1	0,6	0,4	0,2	0,2
lengyel	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
roma	0,5	0,7	0,2	0,4	1,0	1,2
román	5,0	4,4	3,6	3,3	3,1	2,7	2,3	1,9
orosz	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
ruszin	0,9	0,9	1,3	1,3	1,3	1,0	0,9	0,9
szlovák	3,8	3,9	4,3	4,3	4,0	3,7	3,4	3,2
török	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0

Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók

ukrán	0,3	0,2	0,2
vlah	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
egyéb	4,4	0,9	0,3	0,0	0,0	0,0	0,5	0,1
nem nyilat.	0,1	0,2	0,3
jugoszláv	0,2	2,4	8,2	8,8
területi meghat.	0,3	0,1	0,1
ismeretlen	0,0	0,1	0,3	0,2	0,8

Forrás: A Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Intézet közleményeiben közzétett végleges népszámlálási adatok alapján.

Megjegyzés: A muzulmánokat 1948-ban mint „határozatlan muzulmánokat”, 1953-ban mint „határozatlan jugoszlávokat”, 1961-ben pedig mint „etnikai muzulmánokat” és 1971–1991-ig mint „muzulmán nemzetiségűeket” mutatták ki. Az 1971-es népszámlálásig nem bontották szét az ukránt és ruszint.

A fenti áttekintés azt mutatja, hogy a németek úgyszólván teljesen eltűntek Vajdaságból: az 1910-ben kimutatott 323 951 német lakosságból, amely az összlakosság 21,4%-át képezte, 1991-re 3 873 német lakos maradt (0,2%). A magyarok száma csaknem 100 000 fővel csökkent. Ha az 1910-es évet vesszük alapul, és az 1991-es népszámlálással hasonlítjuk össze, a következőt tapasztalhatjuk: a magyarok és a németek együtt Vajdaság népességének abszolút többségét képezték egészen 1945-ig. Ez a népességi kép azóta megváltozott. A magyarok aránya Vajdaság össznépességében 1991-ben már csak 16,8%-ot tett ki, holott 1910-ben 28,3% volt. A jelenlegi, a magyarok ellen irányuló megkülönböztető nemzetiségi politika hatását nem kerülhették el teljesen a többi nem szláv nemzetiségűek sem. Így pl. a románok száma is megfeleződött az említett időszakban. A szlovákok és ruszinok (ukránok) száma legjobban 1961-hez viszonyítva csökkent. Ahogy zsugorodott ezeknek a nemzetiségeknek a száma és aránya, oly mértékben nőtt a szerbek száma és aránya. A szerbek 1910-hez viszonyítva megkétszerezték arányukat Vajdaság össznépességében. Már 1948-ban biztosították régóta áhított abszolút többségüket Vajdaságban. Azóta tovább növelik arányukat minden tíz évben 1–1%-kal. A horvátok számának

nagy csökkenése nem meglepő (arányuk Vajdaság népességében az 1948-ban jegyzett 8,1%-ról 4,9%-ra esett): 1986 óta folyamatosan nagy nyomásnak vannak kitéve. Vajdaság népességében egyre nagyobb helyet foglalnak el mindenekelőtt a Crna Gora-iak, a romák és más, balkáni keverék etnikumok. Külön meg kell vizsgálni a jugoszláv kategóriát. Mint a fenti adatokból is látható, 1961-ig nem is jelentkeztek mint jelenség. Számuk 1971–1981 között rohamosan növekedett, és 1981–1991 között is bizonyos emelkedést mutatott. 1991-ben ők alkották Vajdaság össznépességének 8,9%-át. A jugoszláv hovatartozás a jugoszláv szocialista modellnek a terméke. A jugoszláv hovatartozású polgárok növekvő számát a „szovjetszkij grazsdanin”-hoz hasonló titoista, nemzetek fölötti politikai törekvés, illetve az új „államnemzetet” kialakító kísérlet szorgalmazta és gerjesztette. A jugoszlávok számának növekedését az anyagi kedvezmények és kiváltságok erős hálózata serkentette: közhivatalokban, köztársaságokban, rendőrségben és katonai tiszti állományban elsőbbségben részesültek. A vegyes házasságokat szintén ilyen megfontolásból (rámenős, erőszakoskodó, pszichológiai manipulációkkal, politikai propagandával és irányított közhangulattal) szorgalmazták. A vegyes házasságban élőket és utódait munkahelyi előnyökhöz juttatták a nemzetiségiek kárára. Így 1971–1985 között három és félszer gyorsabban növekedett a magukat jugoszlávnak vallók foglalkoztatása, mint a magyaroké: a növekedés indexe 403 volt az előbbieket, és 119 az utóbbiak esetében. Százalékos arányuk különösen megnőtt 1976–1981 között (3%-ról 9,2%-ra). A magyarok közül 1986-ban 110 842 foglalkoztatottat dolgozott társadalmi szektorban. 1996-ban a tömeges kényszerszabadságolások után, elbocsátások és más megkülönböztető intézkedések következtében foglalkoztatásuk rendkívül megromlott. Erről azonban nem tesznek közzé adatokat, hanem ellenkezőleg: titkolják. Végső soron az erőszakos mozgósítás mellett a magyarság munkanélkülisége a másik fő oka pusztulásának forrásának.

Miután munkahelyi előnyökhöz juttatták őket, elvárták tőlük, hogy nyíltan jugoszlávnak vallják magukat, és azt propagálják is. S fordítva is: ha előzőleg jugoszlávnak vallották magukat, következtek az anyagi hasznú kedvezmények. A jugoszlávság mint je-

lenség természetesen Jugoszlávia kommunista államnemzeti törekvését szolgálta, Szerbiában azonban a nagyszerb hegemonizmus támogatójává vált, és a nemzetiségek elnemzetlenítő tényezője lett. A jugoszlávság, mint megjelölés 1953 óta szerepel a népszámlálásban. Korábban a népszámlálásban főként a muzulmánok vallották magukat jugoszlávnak, mindenekelőtt félelemből. 1961-től kezdve azonban fokozatosan megváltozott a jellege, és megkapta az új és végleges tartalmát.

A jugoszláv polgárok csoportja azért jelentős magyar szempontból, mert az 1981-es népszámlálás szerint 12 272 jugoszlávnak magyar volt az anyanyelve. Ugyanakkor azt is kell tudni, hogy 33 625 magyar nemzetiségűnek szerb volt az anyanyelve; 2535 magyar anyanyelvűnek viszont horvát, 1073-nak szerb, 624-nek szlovák, 447-nek német, 363-nak bolgár volt a nemzeti sége stb.

Az 1971–1991-es időszakban a magyarok más nemzetiségűekkel kötött házasságának aránya a magas 25-30%-on állandósult. A vegyes házasságokban született gyermekeket, illetve a jugoszlávnak vallott gyermekeket csak jelentéktelen arányban jártatták magyar tan nyelvű iskolába. Ez a jelenség jelentős asszimilációs tényezővé vált, melynek következtében a magyarok folyamatosan veszítik természetes szaporodásuk 1/4-ét. Legújabbban azonban a nagyszerb hegemonikus eszmeiség a jugoszlávokat is ugyanúgy kezdte üldözni, mint a nemzeti kisebbségeket. A cél most az, hogy vallják magukat szerbeknek. Ennek következtében a jugoszlávok is tömegesen kivándorolnak a tengeren túli országokba, vagy ha nem, akkor vállalniuk kell a szerb nemzeti hovatartozást.

Várható azonban, hogy békés állapotok beköszöntésével ismét változni fog a szerb nemzetiségi politika. Egy új szerb nemzetiségi politika ismét propagálni fogja a jugoszláv vá válást. Állambiztonsági megfontolásból ez mindig célravezető. A nemzetiségek számára ugyanis, úgy tűnik, vonzóbb jugoszláv vá válni, mint szerbnek lenni.

Az erőszakos beolvadást szorgalmazó és a depopulációs folyamatokat kiváltó tényezők közé kell sorolnunk a végleges kivándorlást az országból, illetve a lakhelytől távol történő foglal-

koztatást az országban. A családalapító korcsoportokhoz tartozó sok ezer fiatal házaspár és egyedülálló távozott az elmúlt évtizedekben az országból. Egy ideig nagy volt a disszidálók száma, később a kivándorlás hivatalos formát kapott a nyugati és tengerentúli országokba viszonylag korán, már az 1945–1965-ös időszakban. Magyarok esetében a kivándorlás elé sohasem gördítettek akadályt, bár egészében véve a kivándorlási politika szigorú volt. 1965-től kezdve tömeges méreteket öltött a vendégmunka-vállalás a nyugat-európai országokban. A külföldi munkavállalás a magyarok számára 1970-ig olyan liberális volt, hogy csak az nem távozott, aki nem akart. Sajnos, az erre vonatkozó kimutatások minimális értékűek, és teljesen megbízhatatlanok. Az 1971-es és az 1981-es népszámlálások szerint 16 627, illetve 13 702 magyar távozott külföldre, munkavállalásra. Az ideiglenes munkavállalás tartóssá vált, amelyet végleges külföldi letelepedés kísért. Ha a külföldön munkát vállalók számát együtt vizsgáljuk családtagjaik és az ott született gyermekeik számával, ma 55 000–60 000 vajdasági magyar él a nyugati és tengerentúli országokban. Amíg a szerbek és a jugoszlávok közül, 1971-es népszámlálás szerint, 1000 főre számítva 22,7, illetve 22,6 fő kényszerült külföldi munkát vállalni, addig a magyarok közül 39. A hivatalos jugoszláv-szerb statisztika a vendégmunkásként külföldön tartózkodókat és családtagjaikat beleszámítja az ország állandó lakosságába. Ez rövid távon helyes hozzáállás, de hosszú távon vizsgálva torzítja a népesség helyzetét és számát.

Az alábbi táblázat, az előzőek következményét bemutatva, betekintést nyújt a magyarok természetes népmozgalmában bekövetkezett változásokba.

	1953	1961	1971	1981	1991
Születési arányszám	19,8	15,3	11,4	12,2	10,7
Halálozási arányszám	11,9	11,9	13,0	16,1	18,9
Természetes szaporodási -csökkenési arányszám	7,9	4,4	-1,6	-3,9	-8,2
Vitális index	166,4	128,6	87,7	75,8	56,6

Az adatokból kitűnik, hogy a vajdasági magyarok természetes népmozgalma 1961-ig biztosította a népesség fennmaradását és egy nagyon kis mértékű növekedést is. A családokban átlag megvolt a 2,5 gyermek. Az akkor hozott politikai intézkedések (az önálló magyar tannyelvű iskolák megszüntetése, művelődési és más intézmények felszámolása, szerbvel való összevonásuk és bezárásuk), a nagyméretű asszimiláció, emigrálás, disszidálás és a későbbi vendégmunka-vállalás, majd a nyomasztó munkanélküliség és távlattalanság következtében a vajdasági magyarság kilátástalan helyzetbe került. Bekövetkezett a megfordíthatatlannak tűnő depopuláció. Az 1991-es évben csak 3621 magyar gyermek született, az elhalálozottak száma pedig 6396 volt. A vitális index a nagyon gyors kihalás veszélyét vetíti előre. Népeségi szempontból a vajdasági magyarság az összeroppanás harapófogójába került, bár egészében véve a nemek közötti arány nem bomlott meg. Ugyanez azonban nem mondható el helységenként. Helységenként ugyanis az tapasztalható, hogy egyik helyen sok az agglegény, a másikon pedig a hajadon, s mindegyre egyre kevesebb a fiatalság.

A magyar nők termékenységi mutatója a következőképpen alakult (az élve születések száma 1000 nőre a 15–49 éves nők korcsoportjában):

1953	1961	1971	1981	1991	Csökkenési index 1991/1953
72,2	59,4	44,2	54,1	46,4	64,2

A született gyermekek száma feleződéséhez közeledik. Amíg korábban a családokban átlag 2,5 gyermek volt, addig az 1991-es vitális statisztikai adat szerint a családokban átlag 1,6 gyermek születése várható. A csökkenés tendenciája kifejezett. Nincs remény a változásra, mivel a fiatal és családalapító korcsoportok nagyon sérültek a fentebb tárgyalt okokból kifolyólag. A korszpecifikus jelzőszámok arra utalnak, hogy 1981-ben már csak a 60 éves nőknek volt 2, vagy ennél több gyerekük. Viszont 1991-ben már egyetlenegy fiatal korcsoportban sem érte el a gyermekek száma a 1,5-et. A nők 30 éves korukig megszülik a kívánt gyer-

mekszám 85%-át, de ez sosem haladja meg a kettőt. Mint látható, ez sem valósul meg. A vajdasági magyar nők korszpecifikus termékenysége látható az alábbi áttekintésből:

		Korcsoprtok													
	Összesen	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74	75+	
1953	2,38	0,07	0,68	1,39	2,15	2,66	3,11	4,41	-	-	-	-	-	-	
1961	2,15	0,08	0,71	0,40	1,79	2,09	2,35	2,44	2,60	2,82	3,01	3,82	2,97	-	
1971	1,92	0,10	0,71	1,31	1,66	1,83	1,96	2,14	2,32	2,39	2,55	2,77	2,49	3,41	
1981	1,73	0,08	0,70	1,31	1,61	1,69	1,75	1,80	1,88	2,03	2,20	2,30	2,38	2,62	
1991	1,68	0,08	0,67	1,35	1,71	1,79	1,80	1,75	1,79	1,82	1,90	2,05	2,22	2,33	

A vajdasági magyar nők bruttó (nyers) reprodukciós együtthatója csak 0,86-ot mutatott az 1991-es évben. Ez azt jelenti, hogy száz szülőképés nő helyett csak 86 szült. A nettó (tisztított) reprodukciós együttható, amely figyelembe veszi a szülőképés nők és megszületett lánygyermek halálozását is, természetesen ennél is rosszabb. A helyzet több mint aggasztó. Hamarosan kihalnak azok az anyák, akik arról tudnak beszélni, hogy három gyermekük volt. A fiatalabb anyák nemzedéke, mely 30 éves korig megszüli a kívánt gyermekek 85%-át, várhatóan átlagban mindössze 1,5 gyermeknek fog életet adni a szülőképés kor végéig.

Ha a magyar népesség korösszetételét vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az idős korcsoprtok a legjobban képviseltek; a népesség megújulását és reprodukcióját biztosítók (a 15–19 évesek) csoportja egyre kisebb:

	1921		1961		1991	
	abszolút szám	%	abszolút szám	%	abszolút szám	%
14 évig	151 654	32,4	100 462	22,7	52 356	15,4
15-29			98 691	22,3	60 284	17,7
30-59	273 164	58,4	169 943	38,4	145 069	42,8
60+	42 840	9,2	73 465	16,6	81 782	24,1
összesen	467 658	100,0	442 561	100,0	339 491	100,0
vitális index	-	354	-	137	-	51,8

Ha összehasonlítjuk a 14 éves korig terjedő korcsoportot a 60 éves és annál idősebb korcsoporttal (vitális index: 60 éves és idősebbre mennyi 0–14 éves korig terjedő gyermek jut), azt látjuk, hogy ha a magyaroknál még nagyobb vagy ugyanakkora is lenne a születési arányszám, mint a szerbeknél, a születések abszolút száma rendkívül alacsony maradna. A vitális index pl. a szerbeknél 1961-ben 279 volt, a Crna Gora-iáknál 386, a magyaroknál pedig, mint ez látható is fenti táblázatból, 137 volt 1961-ben és 51,8 1991-ben.

A Südberg-féle népességi klasszifikáció szerint az a népesség, amelyben a 14 éves korig terjedő korcsoport aránya 20%-ot tesz ki, már regresszív jellegű. A vajdasági magyaroknál pedig ez a százalék már csak 15. Nyilvánvaló tehát, hogy egy eltűnőben lévő népességről van szó.

Megdöböntő, hogy 1921–1961 között (40 év alatt) 50 000-rel csökkent a gyermekek száma (a 0–14 éves korcsoportban), és 1961–1991 között (most már csak 30 év alatt) újabb 52 000-rel. Míg a 0–14 éves gyermekek száma háromszor kisebb lett, addig az idősek korcsoportja (hatvan évtől fölfelé) megkétszereződött 1921–1991 között.

Az előző adatok alapján elkészíthetjük a vajdasági magyarok népességi mérlegét.

Az 1961–1971 közötti időszak

A vajdasági magyar népesség száma 1961-ben	442 561
A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423 866
A népesség csökkenése	18 695 (4,4%)
Ebben:	
A természetes szaporodás	+8 304
Az asszimilálódás és diaszporálódás tényezői	18 695 (+8 304)
A teljes csökkenés abszolút száma	26 999

Az 1971–1981 közötti időszak

A vajdasági magyar népesség száma 1971-ben	423 866
A vajdasági magyar népesség száma 1981-ben	385 356

A népesség csökkenése	38 510 (9,9%)
Ebben:	
A természetes szaporodás – csökkenés következtében	-6 496
Az asszimilálódás és diaszporálódás tényezői következtében	-32 014

Az 1981–1991 közötti időszak

A vajdasági magyar népesség száma 1981-ben	385 356
A vajdasági magyar népesség száma 1991-ben	339 491
A népesség csökkenése	45 865 (11,9%)
Ebben:	
A természetes szaporodás – csökkenés következtében	21 561
Az asszimilálódás és diaszporálódás következtében	24 304

Itt csak egészen röviden foglalkozhatunk a vajdasági magyarok családmoddelljével. Mivel még nem rendelkezünk az 1991-es népszámlálás idevágó adataival (amelyek általában sokkal rosszabbak, mint a korábbiak), megtesszük ezt az 1981-es népszámlálás adatai alapján. Eszerint gyermektelen házasságban 44 635 magyar nő élt Vajdaságban. Közülük azonban csak 39 107-nek volt a férje is magyar. A többi más nemzetiségű férjvel kötött házasságot. A 65 968 gyermekes magyar családanya közül 54 158-nak volt a férje is magyar. A többi férje más nemzetiségű volt. Azonban még ebben az 54 158 családban is (tehát ahol az apa is és az anya is magyar volt) csak 53 380 esetben egyezett meg a gyermekek nemzetisége is a két magyar szülő nemzetiségével. Ez annyit jelent, hogy a magyar szülők is kezdték jugoszláv nemzetiségűnek bejelenteni és nevelni gyermeküket.

Ha a 65 968 gyermekes magyar nő családját vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy 8348 esetben a gyermekek az apa szerb, horvát vagy más nemzetiségét vették fel, és 2455 esetben úgy nyilatkoztak róluk mint jugoszlávokról, holott egyikük sem volt jugoszláv. Az adatokból kiviláglik, hogy: 1. mennyire teret hódított a gyermektelenség a magyar házasságokban, 2. mekkora a más nemzetiségűekkel kötött házasságok aránya. A fentiek következtében 1961 óta szinte állandósult azoknak a magyar gyerekek-

nek a száma, akiket a szülők szerb tannyelvű általános iskolába írtak (20–25% között ingadozik a település jellegétől függően). Jó példának tekinthető az a vegyes házasság, amely kétnyelvű. Általában ugyanis a magyar házastárs az, aki áttér a szerb nyelv használatára a más nemzetiségűvel kötött házasságában, és igazodik a balkáni patriarchális értékrendhez.

Az elmúlt évtizedekben az előző folyamatok következtében mindjobban eltávolodott egymástól a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv ismerete és használata. Míg 1953-ban a magyar nemzeti hovatartozás és magyar nyelvhasználat 98,8%-ban, 1961-ben pedig 97,9%-ban fedte egymást, ez már nem mondható el a későbbi időszakról. Már 1981-ben ez a százalék csak 91 volt (a 385 356 magyar nemzetiségi közül 33 625-en a szerbet tartották anyanyelvüknek). Az asszimiláló politikai szándékkal megváltoztatott iskolarendszer (mind kevesebb magyar nemzetiségű gyermeknek biztosítják az anyanyelvű oktatás lehetőségét) hovatovább gerjesztette az anyanyelv és a nemzetiségi hovatartozás egymástól való eltávolodását.

Ebben az időszakban a magyarok egyre jobban eltávolodtak történelmi egyházaiktól is: 1931-ben a 468 185 magyar anyanyelvű esetében a következő volt a vallási megoszlás: 2271 pravoszláv, 410 350 római katolikus, 347 görög katolikus, 2087 evangélikus, 37 909 protestáns-református, 3868 más keresztény és 11 170 esetben zsidó. A következő felmérés, mely 1953-ban készült, azt mutatja, hogy 435 345 magyar közül már 10 977 ateista volt, 888 pravoszláv, 390 808 római katolikus, 30 813 protestáns, 1304 egyéb keresztény és csak 36 zsidó. Az 1991-es népszámlálás szerint a vallási felekezeteket még nem mutatták ki nemzetiségi hovatartozás szerint. Ekkor Vajdaságban 458 683 római katolikus, 78 925 protestáns, 79 128 ateista, 284 izraelita, 9775 muzulmán és 1 170 694 pravoszláv élt.

A magyar népesség helyzete 1991–1996 között

Az előző folyamatoknál azonban még nagyobb veszélyt jelentettek a vajdasági magyarokra a jugoszláv térségben

1991–1996 között dúló balkáni etnikai belháború eseményei. A szerb nacionalisták úgy látták, elérkezett az alkalom, hogy még jobban meggyengítsék a nemzetiségek, köztük a magyar kisebbség biológiai erejét: esetleg teljesen megszabaduljanak tőlük. A magyarokat rendőri erőszakkal és félrevezetéssel mozgósították katonai szolgálatra a hadseregbe és félkatonai alakulatokba azzal, hogy „a hazát védjük”. Ugyanakkor azt hirdették, hogy nincsenek háborúban a többi délszláv testvérnéppel. A nyilvánvaló cél az volt, hogy létrehozzák a Nagy-Szerbiát a többi délszláv nép és nemzetiség kárára. A háború kezdettől fogva területszerzésért folyt. A nemzetiségeket elsőként, és az össznépességben képviselt számukhoz viszonyítva aránytalanul nagy számban mozgósították, s ezzel súlyosan vétettek a sorozás katonai erkölce és szabályai ellen. A nemzetiségeknek az ágyútültelék szerepét szánták, azzal a szándékkal, hogyha a területek meghódítása netán nem sikerül, mégis megőrizték az ártatlanság látszatát.

A magyar közösség egy része (amelyet sikerült rákényszeríteni, megfélemlíteni vagy hamis ígéretekkel megtéveszteni) valóban részt vett a hadműveletekben (különösen Vukovar körül). A magyar közösség másik része azonban megtagadta a katonai szolgálatot, nem akart részt venni a délszláv népek testvérháborújában. Számításaim szerint (amelyet az újvidéki katonai körzet egyik jelentése alapján készítettem) 18 000–20 000-re tehető azoknak a magyaroknak a száma, akik megtagadták a katonai szolgálatot, illetve behívó parancsot. Ezek külföldre menekültek vagy elrejtőztek.

A külföldre menekülteket azután családtagjaik is követték. Ennek az elvándorlási folyamatnak még nincs vége. Az emigrálás méreteiről különbözőek a becslések, de általában megegyeznek abban, hogy az 1991 után elvándorolt magyarok száma 40 000 körül mozog. Vannak azonban olyan túlzások is, amelyek számukat 100 000-re teszik. Ez onnan ered, hogy beleszámítják azokat is, akiket ideiglenesen elbocsátottak munkahelyükről (kényszerszabadság), akik megélhetés nélkül maradtak, és ezért kényszerültek külföldre. A kényszerszabadságolási intézkedések a háború alatt valóban a nemzetiségek ellen fordultak, hiszen elsőként

bocsátották el vagy küldték kényszerszabadságra őket munkahelyükről. Szerencsés volt az, aki úgy mehetett el, hogy befogadta más ország.

Az 1981–1991-es időszakban a vajdasági magyarok csökkenése évente átlag 1,5% volt. Ha ezt kivétítenénk az elkövetkező időszakra, a magyarság száma a következőképpen alakulna 2001-ig:

1981-ben	385 356	
1991-ben	339 491	
1995-ben	319 000	évi 1,5%-os csökkenés
2001-ben	296 300	

Ez a csökkenés azonban most már nagyon alábecsült lenne. Olyan változások következtek be ugyanis a magyar népesség korösszetételében 1991-ig, amelyek nagymértékben valószínűsítik már az évi 2,2%-os átlagos csökkenést is. Eszerint a népességcsökkenés a következőképpen alakulna:

1981-ben	385 356	
1991-ben	339 491	
1995-ben	308 491	évi 2,2%-os csökkenés
2001-ben	277 907	

A vajdasági magyarok száma az elkövetkező 25–30 évben elkerülhetetlenül meg fog feleződni a korösszetételben beállt romlás következtében.

A fenti becslések népszámlálási adatokon alapulnak, és nem veszik figyelembe az 1991 után bekövetkezett állapotot: a magyar menekültáradat méreteit. A menekültáradat méretei katasztrofálisak önmagukban is, de még lesújtóbb lesz a következményük. Ez már 2001 után meg fog nyilvánulni. (A háború népeségre ható következményeinek becslésére nem vállalkozom. Azok ugyanis valószínűsítik az egész magyar népesség kihalását már egy átlagos emberi életöltő alatt.)

A magyarok területi elhelyezkedése Vajdaságban

A vajdasági magyarok (424 555 fő) 1910-ben még az össznépesség 28,1%-át képezték. Vajdaság községeinek a 3/4-ben 10% feletti volt a magyarok jelenléte. Legtöbb magyar Bácskában élt, kevesebb Bánságban és még kevesebb Szerémségben. A magyarok 9 községben abszolút, és két községben relatív többségben voltak. Ezek Vajdaság községeinek negyedét adták. A kanizsai községben az össznépesség 94,4%-át képezték, a zentaiban 91,8%-ot, a topolyaiban 87,6%-ot, a temeriniben 80,2%-ot, az óbecseiben 67,1%-ot, a csókaiban 61,2%-ot, a szabadkaiban 60,8%-ot. A magyarok Vajdaság 53 településén (a települések 15,4%) abszolút többséget képeztek az össznépességben. A helyzet még 1953-ban is hasonló volt, ám 1991-ben jelentős mértékben változott a magyarok kárára. A következő áttekintés ezt mutatja:

Vajdaság településhálózata az egyes etnikumok abszolút és relatív többsége szerint, 1991-ben

Etnikai csoport	A települések száma			
	Abszolút többség		Relatív többség	
	szám	százalék	szám	százalék
Szerbek	293	63,2	19	4,1
Magyarok	80	17,2	6	1,3
Románok	18	3,9	2	0,4
Szlovákok	13	2,8	3	0,6
Horvátok	5	1,1	9	1,9
Ruszinok	3	0,6	-	-
Crna Gora-iak	1	0,2	4	0,9
Bunjevácok	1	0,2	3	0,6
Csehek	1	0,2	-	-
Jugoszlávok	-	-	1	0,4
Macedónok	-	-	1	0,2
Ismeretlen	-	-	1	0,2

E kimutatás szerint a szerbek most már 33 községben abszolút többséget képeznek. A települések 63,2%-ában abszolút,

4,1%-ában pedig relatív többséget alkottak az összlakosság arányában. A magyarok 80 településen (a települések 17,2%-a) abszolút többséget, 6-ban (1,3%) pedig relatív többséget alkottak az összlakosság arányában.

Bácskában a szerbek 71 településen abszolút többségben vannak (12-ben az arányuk 90%-os). A 10 000 lelket meghaladó települések közül a szerbek abszolút többségben vannak Újvidéken, Zomborban, Apatinban, Paláncán, Cservenkán, Futakon, Szenttamáson. 1948-ban Bácska népességének még csak 37,5%-át képezték, azonban 1981-ben százalékuk már 43,4%-ra nőtt. A magyarok Bácska 51 településén (50% feletti) abszolút többséget képeznek (ezek közül 19-en 90%-os a többségük). A 10 000 lelket meghaladó települések között a magyarok abszolút, 50%-ot meghaladó többségben vannak Adán, Becsén, Topolyán, Kanizsán, Zentán és Temerinben. Szabadkán elvesztették abszolút többségüket, most relatív többségűben vannak (43,8%). A magyarok még 1948-ban is Bácska népességének 38,1%-át alkották, 1981-ben viszont már csak 28,8%-át képezték. Az 1991-es népszámlálás szerinti változások jól láthatók a következő táblázatból:

A települések etnikai többség szerinti megoszlása Bácskában
(az 1991-es népszámlálási adatok alapján)

Község	A települések száma	50,1-75,0%	75,1-90,0%	90%-tól több	Más
Ada	5	M-1	M-1	M-3	
Apatin	5	Sz-1 H-1	Sz-1 M-1	M-1	
Bács	6	Sz-2	-	Szl.-1	3
Palánka	14	Sz-5	Sz-5 Szl.-1	Sz-3	
Topolya	22	M-5 Sz-4	Sz-2 M-1	M-5 Sz-2	3
Petrőc	4	Szl.-1	Sz-1	Szl.-2	
Becse	5	M-3	M-1 Sz-1		

Magyarkanizsa	13	M-2	M-4 Sz-1	M-5	1
Kula	7	Sz-1	Sz-2	RSz-1	3
Kishegyes	3	M-1 CG-1	-	M-1	
Újvidék (bácskai része)	10	Sz-4	Sz-4 Szl.-2		
Hódság	9	Sz-1 Szl.-1	Sz-5 M-1	Sz-1	
Zenta	5	-	M-4	M-1	
Zombor	16	Sz-6 M-3 H-2	Sz-2	Sz-1 M-1	1
Szenttamás	3	Sz-1	Sz-1	Sz-1	
Szabadka	19	M-3 H-4	M-2	M-2	8
Temerin	3	M-1	Sz-2		
Titel	6	Sz-2	Sz-1	Sz-3	
Verbász	6	Sz-1 CG-1 Rsz-1	Sz-1	-	2
Zsablya	4	Sz-1	Sz-3		
Összesen	165	60	50	34	21

Megjegyzés: M = magyar, Sz = szerb, Sl = szlovák, H = horvát, CG = Crna Gora-i, R = román, Rsz = ruszin. A MÁS kategóriába azok a települések kerültek, amelyekben egyik etnikai csoport sem érte el az 50%-ot az össznépesség arányában.

Bánságban a szerbek még jobban előretörték, és 110 településen abszolút többséget képeznek (ezek közül 34-ben az arányuk meghaladja a 90%-ot). A 10 000 lelket meghaladó településeken több mint 50%-os a szerbek aránya. Így van ez Fehértemplomban, Kikindán, Kovinban, Törökbecsén, Pancsován, Versecen, Nagybecskerekén. A szerbek már 1948-ban is Bánság népességének 59,9%-át, 1981-ben pedig 64,6%-át adták. A magyarok csak 24 bánsági településen voltak abszolút többségben (közülük 11-ben arányuk meghaladta a 90%-ot). A magyarok Bánság népességének 18,2%-át adták 1948-ban, és 13,7%-át 1981-ben. Jelenlegi helyzetük a következő táblázatból látható:

Bánság településeinek megoszlása etnikai többség szerint (az 1991-es népszámlálási adatok alapján)

Község	Települ. száma	50,1-75,0%	75,1-90,0%	90%-nál több	Más
Alibunár	10	R-2	R-1 Sz-3	R-1 Sz-1 Szl.-1	1
Fehér- templom	14	Sz-2	Sz-3 R-1	Sz-6 M-1	1
Csóka	8	M-2 Sz-1	-	M-2	3
Kikinda	10	Sz-2	Sz-4	Sz-2 M-1	1
Antalfalva (Kovačica)	8	M-1	Szl.-1 R-1 Sz-1	Szl.-1 Sz-3	
Kovin	10	Sz-3 M-1	Sz-3 M-1	Sz-2	
Magyar- csernye	6		Sz-4 M-1	M-1	
Törökbecse	4	Sz-3	Sz-1		
Törökkanizsa	9	Sz-3 M-1	Sz-1	M-2	2
Ópáva (Opovo)	4	-	Sz-2	Sz-2	
Pancsova	10	Sz-2 M-1	Sz-3	Sz-1	3
Zichyfalva (Plandište)	14	Sz-6 M-1	Sz-2	Sz-2 R-1	2
Torontálszécsány (Sečanj)	11	Sz-4	Sz-4	M-1	2
Versec	24	Sz-5 R-3 M-1	R-5 Sz-2	R-4 Sz-4	
Nagybecskerek (Zrenjanin)	22	Sz-1	Sz-5 M-1	Sz-10 M-1	4
Begaszentgyörgy (Žitište)	12	M-2	Sz-6 R-1	M-2 Sz-1	
Összesen	176	47	57	53	19

Megjegyzés: a rövidítések mint az előző táblázatban.

Szerémségben a szerbek majdnem homogén tömeget alkotnak: 104 településen abszolút többségük van. Ezek közül 5 településen lélekszámuk meghaladja a 10 000-ret. A szerbek 1948-ban is Szerémség népességének 68,6%-át, 1981-ben pedig 70,8%-át adták. A magyaroknak csak két kis településen van abszolút többségük. Látható ez a következő táblázatból:

A települések megoszlása etnikai többség szerint Szerémségben (az 1991-es népszámlálási adatok)

Község	Települések száma	50,1–75,0%	75,1–90,0%	90% felett	Más
Beočin	8	Sz-2	Sz-1	Sz-4 Szl-1	
Inđija	11	Sz-3 H-1	-	Sz-4	3
Ürög	12	Sz-2	Sz-1 M-1	Sz-7 M-1	
Pećinci	15	-	Sz-7	Sz-8	
Pétervárad	4	Sz-1	Sz-1	H-1	1
Ruma	17	Sz.1	Sz-8	Sz-6	2
Sremska					
Mitrovica	26	Sz-1	Sz-2	Sz-22	1
Karlóca	1	Sz-1			
Stara					
Pazova	9	Sz-1	Sz-2	Sz-3	3
Šid	19	Sz-7 H-1	Sz-3 H-1	Sz-3 H-1	3
Összesen	122	21	27	61	13

Megjegyzés: a rövidítések mint az előző táblázatban.

Az 1991-es népszámlálás szerint a 93 település közül, ahol a magyarok abszolút vagy relatív többségben éltek, csupán négyben növekedett a magyarok száma (az Ürög községi Satrincán, Kanizsa községben Újfaluban, Zenta községben Tornyoson és Szabadka községben Palicson).

Az 1981–1991 közötti időszakban a magyar abszolút vagy relatív többségű települések 85,7%-ában a népesség már képte-

len volt a reprodukcióra, és itt beállt a depopuláció gyorsuló üteme.

A nagyszerb nacionalisták által előidézett (1991–1995) etnikai belháború következményeként Szerbia területén 1996-ban több mint 600 000 szerb menekült tartózkodott, és várt végleges letelepítésre. Ebből 500 000 szerb menekült Vajdaság területére került, és itt várja a végleges letelepedését. Várható, hogy újabb menekültek érkeznek Kosovából és Közép-Szerbiából Vajdaságba. A magyar nemzetiségű polgárok házáat, földjét és munkahelyét ígérték nekik. Az állam minden bizonnyal 300 000–350 000 főt végleg le szándékozik telepíteni Vajdaságban.

Tartósan tapasztalható: 1. azoknak a menekülteknek az összeírása, akik Vajdaságban akarnak letelepedni, 2. az új települések helyének a kijelölése és kialakítása, 3. az üres házak összeírása, 4. az új települések kiépítésére és üres házak megvásárlására bizalmasan kezelt alapok létrehozása (már idáig is számos menekült kapott 30–50 000 DEM támogatást a háborúban összerabolt pénzekből), 5. az állami, községi és más földek és termelőeszközök térítésmentes ajándékozása menekülteknek, 6. munkába álláskor a menekültek elsőbbségi jogának biztosítása az ipari és kereskedelmi vállalatoknál, közvállalatoknál és állami hivatalokban, 7. számos állami kedvezmény a menekültek számára a társadalombiztosításban, a tanügyben, a tiltott gazdasági tevékenységek megtűrése, sőt elősegítése a menekültek esetében, stb.

A magyar nemzeti kisebbségre folyamatos nyomást gyakorolnak, hogy előbb-utóbb elvándoroljon. Oktatási, művelődési és tájékoztatási intézményeit leépítik (csak jelképesen pénzelik), vagy egyszerűen megszüntetik. A magyarok számára a vállalkozás vagy a munkába állás leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A magyar nemzeti kisebbség megkülönböztetésének számos megnyilvánulása nem szűnt meg. Állítható ez még akkor is, ha közvetlenül senki sincs életveszélyben, és nem kell újabb megtorlástól vagy vérbosszútól tartani. A folytonos megalázás rendszeres és szervezett működtetése a közéletben és a mindennapi életben azonban továbbra is elköltözésre készítet. A magyar közösség közösségi életének megszervezését lehetetlenné teszik a politikai,

gazdasági és más intézkedések sokaságával. A cél nyilvánvaló: a magyar kisebbség elköltözésre való ösztönzése. Az a cél, hogy arányukat az össznépességben 4–5% alá csökkentsék, amikor már nem lehet többé megállítani a bomlás további folyamatát. A szerbek életterét úgy kívánják biztosítani, hogy a nemzeti kisebbségektől, köztük a magyaroktól, meg akarnak szabadulni.

„...az anyakönyvek születési rubrikái megritkultak, csupa halálesettel van telve a mátrikula ... Elmentek daliák, fiatalok és öregek, akiknek magjuk veszett. A csergedező vér végleg eltűnt a háború avarjában, többé sehol sem bukkan napvilágra a korán meghalt forrás. Energiák, amelyek elegendők lettek volna több nemzedék táplálására, üvöltve és céltalanul foszlottak szét” ...

Krudy Gyula, 1917

Gazdasági életünk útvesztői

GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR IRÉN

A gazdaságpolitikai rendszer néhány fejlődési szempontja

A II. világháború előtti időszakban a Jugoszláv Királyság Európa többi országához viszonyítva gazdaságilag és művelődési szempontból gyengén fejlett, mezőgazdasági jellegű és külföldnek elkötelezett terület volt. A háború utáni szocialista korszak központosított tervgazdasággal kezdődött, célja az energetika és a nehézipar fejlesztése volt. A falusi agrár lakosság átirányult a városba, ott keresett munkát: kezdetben a férfiak a nehéziparban, majd a nők is a könnyű- és feldolgozóiparban. A fiatalság tanult és szakmát szerzett. A többi szocialista országtól eltérően, a szovjet Tájékoztató Irodával való összetűzés után (1948), 1953-ban felmerült a gazdasági reform szükségessége. A munkás-önigazgatás eszméje szépnek tűnt, adott is néhány év lelkesedést a dolgozó népnek, de már a hatvanas évek közepén ismét egy állami irányítotttságot korlátozó gazdasági reformot próbált bevezetni a gazdasági elit. A reform ellenzői, a pozícióját féltő, bürokrata pártapparátus tagjainak egy része a háttérben olyannyira ellenállt, hogy 1968-ban egyetemista- és munkás-elégedetlenségre is sor került: demokratikus, tényleges beleszólást követeltek államügyekbe, valamint polgárjogokat. Az 1974-ben bevezetett gazdasági reformokból nem következett a piaci viszonyok bevezetése, inkább a decentralizálás és a föderáció (policentrikus szövetségi állam) megreformálására került sor. Az 1962 és 1979 közötti időszakban mégis gazdasági növekedést tapasztalhat-

tunk. A köztársaságok között szakadék, a nagyobb alkotmányos önállóságuk folytán időközben mind nagyobb lett, hiszen gazdasági együttműködésüket továbbra sem a piaci logika, hanem az állam diktálta. Tito halála után az országban a kemény állam-szocialista és a piacot, reformokat követelő vonal széthúzott, majd ütközött. A stabilizációs programot ugyan 1984-ben meghirdették, de Jugoszláviát már ez sem mentette meg a széteséstől. A nyolcvanas éveket a gazdasági pangás és a jelentős külföldi hitelek fokozatos megvonása jellemezték. Miután az utolsó gazdasági reformkísérlet 1990-ben nem talált egységes támogatásra, 1991-ben megindult a háborúk közepette lezajló széthullás. Sajnos, azok az előnyök, amelyeket a gazdaság, az ország külkapcsolatai és a társadalom megreformálása (a többi szocialista országhoz viszonyítva) jelentettek, nemcsak hogy elolvadtak, de tíz év múlva már az ország jelentősen hátrányba került.

Az ún. pluralista szocializmus titói rendszerének és a policentrikus föderalizmusnak szétesése után (1991-ben) az új Jugoszláviában is bevezették a többpárti választásokat. Gyakorlati tapasztalatok híján és az ideológiai körök hatalomféltő, pozíciójukat őrző magatartása miatt a rendszerváltás lelassult, sőt nacionalizálódott; a választások legalitását is sokan megkérdőjelezik. Két koncepció folyamatos összeütközése zajlik: az egyik oldalon a hatalmát féltő, régi állami tulajdont megreformáló szocialista koncepció áll, a másikon a radikális tulajdonjog reformálására és a modern piacgazdaság bevezetésére törekvők. Közben a gazdasági depresszió korszakából sem lehetett kilábalni, hiszen egyszer a hiperinfláció, máskor háborús készülődés, külkereskedelmi és pénzügyi zárlat érte az országot, hogy aztán 1999-ben a bombázások végképp letörjék a gazdaság minimális életképességét is.

A gazdasági és tulajdoni szerkezetváltás nemcsak lelassult, de el is tért az eredeti koncepciójától. A társadalmi tulajdonban lévő vállalatok erőteljes privatizációs folyamata 1989-1990 között kezdődött, de 1992-ben már leállt. A háborús körülmények (1991) és a hatalmas méretű infláció (1993) gyakorlatilag elértéktelénítette a privatizáció eredményeit. A revalorizáció bevezetésével a magántőke részaránya lényegesen csökkent a vegyes vállalatokban. Az új privatizációs törvényt 1997 júliusában fogadta el a par-

lament. A törvény meghozatalát követően a tőke-visz-szaszár-maztatás rendkívül ellenőrzött és korlátozott formában történt. A II. világháború után kisajátított ipari, kereskedelmi és kisipari vagyonok és termelőeszközök kimaradtak a reprivatizációból, pedig a törvény széleskörű kiterjesztése a Vajdaságban őshonos lakos-ságot kedvezően érintené. Az egyházak közül csak a pravoszláv és a zsidó egyház vagyoni kárpótlása került be a törvényhozási folyamatba.

A mezőgazdasági területek visszajuttatása csak a kötelező beszolgáltatás idején elvett területekre terjed ki, a földreformmal kisajátított területekre nem. Ez elsősorban az államalkotó nemzet-et érinti kedvezően, a kisebbségeknek pedig csak egy jelenték-telen részét. Ennek az a magyarázata, hogy a II. világháború után megfélemlített nemzeti kisebbség nagyobb mértékben ele-get tett a beszolgáltatásnak, és földjeiket nem a beszolgáltatás megtagadásának okán vették el, hanem az első és második föld-reformmal államosították.

Az infláció évtizedek óta fokozatosan nőtt, de sokáig nem ér-te el azt a szintet, amikor kezelhetetlenné vált volna. Ez csak a jugoszláv népek belháborúja idején következett be: az 1993-as év elképesztő méretű infláció jegyében telt el. A kiskereskedelmi árak növekedése több milliárd százalékot tett ki. (Egyes számítá-sok szerint 71 982 777 204%.) Valószínű, hogy ritkaságszámba megy: Jugoszláviában a hatszori leértékelése folyamán 29 nullát töröltek a dinárról.

A pénzügyi fegyelmezetlenség letörésére beindították a pénz-ügyi reformot (1994. január 1.), amikor is a dinár nominális érték-et kiegyenlítették a német márkáéval. Az volt a cél, hogy már az adott év közepétől a költségvetéseket reális pénzforrásokra ala-pozzák. Ez nem járt teljes sikerrel. A megszigorító pénzügyi poli-tika azonban teremtett bizonyos fokú pénzügyi fegyelmet, és a mesterségesen fenntartott pénzhiány bizonyos fokig az inflációt is fékezte. Így 1994 végére a kiskereskedelmi árak növekedése „csak” a 100%-ot érte el (a Statisztikai Hivatal 1995.02.1-jei köz-leménye). Ezen belül lényeges eltérések voltak: az ipari termé-kek árának emelkedése az átlag alatt maradt, a mezőgazdasági termékeké viszont a 167%-on állt meg. A megszigorító pénzügyi

politika kiterjedt az 1995-ös évre is, ennek ellenére a német márka feketepiaci ára elérte a hivatalos árfolyam kétszeresét. A dinár ismételt leértékelése következett, ekkor a márka árát 3,30 dinárban határozták meg, a következő alkalommal pedig 6 dinárban. A márka feketepiaci ára minden alkalommal szinte azonnal meghaladta a dinár hivatalos árfolyamát (2000 januárjában 22,00 dinár). Az alapvető probléma minden esetben az volt, hogy a pénzügyi fegyelem bevezetését nem követte a gazdasági tevékenység élénkítése; ehhez hiányoztak a megfelelő hitelek és a piac is. Ezek a gondok természetesen ma is fennállnak, hiszen a lebombázott ország gazdasági zárlat alatt van. 1999 végén az infláció nem hivatalos adatok szerint kb. havi 50% volt.

Vállalkozási lehetőségek, foglalkoztatottság, fogyasztás¹

Az 1994-es évben a társadalmi termék rohamos csökkenése csendesedett. A társadalmi termék összetétele lényegesen nem változott, mert a nemzetközi gazdasági zárlat (1992) egyformán érintette az egész gazdaságot. Feltűnően csökkent a kereskedelem szerepe, mivel ez a tevékenység nagymértékben áttevődött a fekete gazdaságba. A mezőgazdaság szerepe látszólag megnőtt, de ez csak annyit jelentett, hogy a termelés itt kevésbé csökkent, mit a többi ágazatban. A termelők folytatták a termelést saját tartalékaik, korábban beszerzett eszközeik és a természeti erőforrások terhére, ez éreztette és hosszú távon is éreztetni fogja hatását. Az iparban technológia elhasználódott, elavult, korszerűtlenné vált, de egy beruházási ciklusra sincs ereje az országnak. 1995-ben az összes beruházások a termelésbe 2,8-szor kisebbek az amortizációnál². Sajnos, jelenleg a veszteségek

1 Az adatokat és megállapításokat összevettem több kutatócsoport eredményeivel: az Észak-bácskai régió közgazdászainak munkacsoportja; a Grupa 17 publikációi.

2 Program radikalnih ekonomskih reformi u SR Jugoslaviji, Grupa 17, Beograd, 1997.

akkorák, hogy tőkéjét éli fel az ország. Ilyen helyzetben a külföldi tőke elkerüli az országot, sőt a hazai beruházási pénzeszközök is külföldre szöknek. A NATO-bombázások alatt (1999. március 24. – június 10.) újra zárolták Jugoszlávia külföldön levő állami és magán bankszámláit, hiszen külföldi adósságai meghaladják a 9 milliárd dollárt. A lakosságtól zárolt (elvett) devizaszámlákból kb. 4,2 milliárd dollár adóssága van az államnak.

A magánvállalatok alakulása gyakorlatilag a privatizációval egyidejűleg kezdődött, de a magántőke egészen 1993 végéig a kereskedelmet és szolgáltatást találta vonzónak, majd 1994-től átmenetileg érdeklődést mutatott a termelő ágazatok iránt is. A vállalatok számának alakulása a következő adatokból látszik³:

A vállalatok száma Jugoszláviában				
Megnevezés	1993	%	1997	%
Társadalmi vállalat	7 106	3,3	9 673	4,4
Magánvállalat	196 215	92,5	196 412	91,3
Szövetkezet	4 729	2,2	4 942	2,2
Vegyes vállalat	4 142	2,0	4 682	2,1

A magánvállalatok ágazati összetétele %-ban		
	1993	1997
Gyártóipar	10,8	11,7
Mezőgazdaság	3,2	3,2
Építőipar	2,5	3,2
Közlekedés és kommunikáció	2,2	2,5
Kereskedelem	64,1	58,5
Vendéglátóipar	2,0	2,2
Kisipar	2,9	3,2
Kereskedelmi szolgáltatások	11,4	12,4
Oktatás és kultúra	1,3	3,1

Az adatokból úgy tűnik, hogy sok a magánvállalat a társadalmihoz viszonyítva. A magánvállalatok azonban felaprózottak (né-

³ Észak-vajdasági fejlesztési program (projektum dr. Somogyi Sándor koordinálásával), Szabadka, 1997., 2. számú táblázat

hány kivételével), így forgalmuk és a kezükben levő vagyon mennyisége még mindig elenyésző az állami vagyonhoz mérten. A gazdasági eredmények azt mutatják, hogy a gazdasági vállalatok működésében folytatódik a tőkefelélés, még a korábbi nagyvállalatokban is. Az előző időszakból fennmaradt „szocialista” nagyvállalatok, melyeknek nemcsak a privatizációja, de az átszervezése is elmaradt, a legkevésbé eredményesek. Szerbiában a bombázások előtt (1999 márciusában) e nagyvállalatok tulajdonában volt az állóeszközök 66,6%-a (leírási szintjük meghaladja az 50%-ot). Ezek a vállalatok a munkások 52,4%-át foglalkoztatták, s a veszteségek 72,3%-át „termelték”. Nem nyereségközpontúak, még mindig az elosztás-központúság elve alapján működnek, mely szerint a fő cél legalább a minimálbér kifizetése a dolgozóknak. Igen súlyos a kőolaj, a gépipar, a vegyipar és a villanygazdaság helyzete, bennük a bombázások hatalmas károkat okoztak. A Szövetségi Statisztikai Hivatal adata (igazgatóhelyettesének kijelentése) szerint az ipari termelés az 1999-es év első nyolc hónapjában, az előző év ugyanezen időszakához viszonyítva, 27,6%-ot esett. Az össztermelés 1999 augusztusában, az 1998-as év ugyanazon hónapjához viszonyítva 22,4%-kal csökkent, főleg a fémipari létesítmények lebombázása után.⁴

A foglalkoztatottság a társadalmi szektorban fokozatosan csökken, míg a magánszektorban lassan növekszik. A munkanélküliség problémáját növeli a Jugoszlávia területén tartózkodó nagyszámú menekült is. A Köztársasági Munkaközvetítő Hivatal adatai szerint Jugoszláviában a munkanélküliek száma 1997. június 30-án 809 246 volt, százalékuk, a 2 500 000-re becsülhető munkaképeshez viszonyítva meghaladja a 30%-ot is. A bombázások után (1999. szeptember 10-én nyilvánosságra hozott adatok) Kosovóból 223 488 lakos menekült el, a visszatérő albánok boszuszújától félve. A menekültek főleg szerbek (számuk 178 383), akik Szerbia fejlettebb vidékein telepednek le. Crna Gora tagköztársaságban 45 105 kosovói menekült él. A Jugoszláv Menekültek és Áttelepültek Szervezetének adatai szerint 1999 végén még mindig

4 Sajtóértekezlet 1999 novemberében, megjelent a napi sajtóban.

kb. 870 000 menekült tartózkodott az országban. (Ez a szám felöleli azokat is, akik az elmúlt 10 évben Boszniából és Horvátországból, most pedig Kosovóból érkeztek.) Mindössze 1,9%-uk jutott legálisan munkához. A társadalmi tulajdonban megmaradt legtöbb vállalat kapacitásának csak egy töredéke üzemel, és a munkaviszonyban levők nagy része is kényszerszabadságon van (számuk mintegy 800 000), vagy csak nagy késéssel kapja meg minimálbérét; ezt családja eltartására a feketegazdaságban kifejtett tevékenységgel pótolja. A bombázások után a munkanélküliek száma százezres nagyságrenddel nőtt. A keresetek Jugoszláviában rendkívül alacsonyak, mert a belső válság és az ENSZ büntető intézkedései miatt visszaesett a gazdasági tevékenység. A foglalkoztatottak 30–50%-nak voltaképpen nincs munkája, több hónapos késéssel kapják csökkentett bérüket. A magánvállalatok a keresetek legnagyobb részét "feketén", a bankok megkerülésével fizetik kik, hogy elkerüljék a magas járulékokat, adókat. (Emiatt a statisztika a magánszférában kifizetett valós kereseteknek csak egy kis részét mutathatja ki. A magánvállalatokban dolgozók, és azok, akik nincsenek kényszerszabadságon, tulajdonképpen többet keresnek, mint amennyit a statisztika mutat.) A külkereskedelmi ügyletek felaprózottak és alkalmoszerűek. Észrevehetően növekszik az olyan behozatal és kivitel, amely a behozott termékek feldolgozásához kötődik. Nehezen újulnak fel a hosszúlejártú termelési együttműködések. A legtöbb nemzetközi ügylet klaszszikus adásvételi és kompenzációs jellegű. A jugoszláv áru még nem versenyképes a nemzetközi piacon. (Ezt bizonyítja a sikertelen kínai üzemanyag Barter-ügylet is. A behozott kőolajnak végül is legnagyobb részét készpénzben kellett fizetni, és nem áruval.)

A külkereskedelmi hiányt külföldön tartott állami és magán bankszámlákról fedezték. Ilyen forrásokon alapult a pénz beáramlása is. A külkereskedelmi forgalom, a Jugoszláv Külkereskedelmi Intézet kimutatása szerint, 1999-ben tovább csökkent: az év első kilenc hónapjában az előző évhez viszonyítva 50%-kal. A behozatal 1999-ben 42%-kal volt kisebb, mint 1998-ban. Az ország leginkább déli gyümölcsöt hozott be, és kerti veteményt és gabonát szállított ki. Ezenkívül 1999-ben Jugoszlávia búzát, húst, halat, cukrot és dohányt szállított külföldre. Ugyan-

akkor a lakosság szinte egész évben sorban áll az üzletekben a ritkán kapható cukorért vagy cigarettáért, később már étolajért vagy lisztért.

A jelenlegi gazdasági helyzet az ipari kapacitások nagy részének lebombázása, valamint csekély kihasználtsága miatt igen súlyos. A korábban szolid szintű felszereltség fokozatosan előregedett. A kapacitások jövőbeli újraélesztése felveti majd nemcsak a karbantartás problémáit, hanem a technológiai fejlesztés szükségességét is, ami a merev tőkehiányba fog ütközni. A vállalati veszteségek és a külkereskedelmi mérleg hiányának láttán nincs ok derűlátásra. Ha termékcsoportonként vizsgáljuk a termelést, azt tapasztaljuk, hogy a félkész áru termelése nőtt, a fogyasztási cikkek termelése viszont csökkent. Ebből két következtetés vonható le: csökken a lakosság vásárlóereje, és szűkül a fogyasztási cikkek piaca.

Gazdaságszervezési problémák

Az elmúlt években előállt helyzet a fejlesztés, a termelés korszerűsítése, piacorientáltság és az innovációkra való törekvés helyett a gazdálkodó egységeket a túlélés módszereinek fellelése és az elosztás-központúság felé irányította. Nem a piacközpontúság, a piac követelményeihez való alkalmazkodási készség, versenyképesség és a hatékonyság megfelelő szinten való tartása vagy fejlesztése került előtérbe. Ez az állapot kifejlesztett bizonyos vállalkozói és menedzseri magatartást, de nem azt a viselkedést, amely szükséges a nemzetközi gazdasági életbe való visszatéréshez. Hogy ez megtörténhessen, előbb meg kell tanulni és ki kell fejleszteni egy másfajta, megfelelő magatartásformát és a stratégiai gondolkodást. Alapvetően fontos annak a kettőségnak a megértése, hogy egyszerre érvényesül a szabad verseny és az együttműködés, a globalizáció és regionalizáció. Mivel a gazdaság adott társadalmi és gazdasági környezetben működik, fel kell tárni, hogy mely társadalmi réteget és mily mértékben sújtják a gazdasági nehézségek következményei: az ún. szabályozott piacgazdaság feltételei között melyik réteg milyen pozícióról indul, és

milyen szerepet játszhat a társadalmi-gazdasági fejlesztésben és a régió megfelelő életminőségének alakításában. A szocialista periódus következménye, hogy a korábbi szakaszban, az észak-bácskai régióban a beruházás elégtelen volt, az ipari kapacitásokat leszerelték, és később sem terveztek és helyeztek ide fejlesztési és beruházási tevékenységeket, sőt egyenesen megakadályozták. Ezzel az itt élő lakosság (főleg magyarok) nem a műszakilag legkorszerűbb és a legjövedelmezőbb, hanem a függő viszonyú ágazatokba kényszerült. Meg kell jegyezni, hogy az őshonos lakosság a foglalkoztatásban háttérbe szorult, és nagyon sokan külföldön voltak kénytelenek munkát vállalni. A háttérbe szorítottság felvetette annak szükségességét, hogy ez a szakmunkaerő lehetőséget kapjon a vállalkozói és irányítási szférában, valamint hogy a hazatérő szakemberek és vendégmunkások is bekapcsolódjanak a magánvállalkozásokba. Természetesen számolni kell azzal, hogy a piacgazdaság feltételei között megedződött szakemberek kívánnak, mert megtanulták, hogy milyen szintig lehet kockázatot vállalni.

Országos viszonylatban is probléma az egyes régiók képviselőinek kiszorítása a tényleges döntéshozatalból; a gazdasági reformok elmaradása; a nagy beruházások áthelyezése Szerbia központi és déli részébe; a privatizáció elmaradása, kliensrendszerű érvényesítése (mellyel monopol helyzetbe lévők kezére játsszák az infrastrukturális jellegű kapacitásokat); az államháztartás csődjé; az adórendszer működésképtelensége és a közterhek egyenlőtlen eloszlása (ami az észak-bácskai régió kistermelőit nagymértékben sújtja); a nagy újraelősztó rendszerek (társadalombiztosítás, szociális védelem, oktatás) állandó pénztelensége és reformjuk elmaradása; a külföldi tőke idegenkedése; végül az önkormányzatok háttérbe szorítása a körzetekkel szemben (ez utóbbiak a terepen a kormány és minisztériumok végrehajtó szervei). A fogyasztás hagyományos jellemzői, miszerint az életszínvonalra keveset költenek, a termelési javakra pedig aránylag sokat, ma már csak kisebb mértékben, és csak a falusi környezetben vannak jelen Jugoszlávia gazdaságilag kevésbé fejlett vidékein. A szocializmus gazdasági és politikai rendszere, mely a nyolcvanas évek közepéig gá-

tolta a magánkezdeményezést a gazdaságban, a falusi környezettel ellentétes fogyasztói szokásokat alakított ki a polgári lakosság körében. A polgárság fogyasztásának nagy részét az életszínvonal növelésére fordította, beleértve a hétfégi házakra fordított beruházásokat is, és sokkal kevesebbet ruházott be a termelői javakba. Néhány évvel az ENSZ-szankciók bevezetése előtt (a nyolcvanas évek végén) mind a hagyományos, mind a polgári mentalitás bizonyos átalakuláson ment keresztül. A reális jövedelem növekedése, a gazdasági-politikai hozzáállás változása, valamint a privatizáció és a vállalkozások fellendülése nagymértékben kisimították a szélsőséges végleteket a szocializmus hagyományos és polgári felfogása között. A falusi lakosság ebben az időben kezdte jövedelmének jelentősebb részét az életszínvonal növelésére fordítani (ruházat, lábbeli, tartós közfogyasztási cikkek, szórakozás, szabadidő-ráfordítás stb.). A városi lakosság viszont jövedelmének egy részét a fogyasztás helyett gazdasági beruházások felé irányította. Mindamellelt továbbra is meg tudta őrizni az aránylag magas életszínvonalat (mármint 15 évvel ezelőtt, az akkori szocialista országokhoz viszonyítva).

A kulturális, etnikai, földrajzi és demográfiai örökségből, valamint a gazdasági fejlettségi szintből és életszínvonalból eredő különbségek bizonyos eltéréseket eredményeztek a fogyasztás szerkezetében és a fogyasztói szokásokban. Szerbia központi területén Vajdasághoz viszonyítva viszonylag többet költöttek itál-
ra, ruházatra és lábbelire, lakásra, fűtésre és világításra, művelődésre és szórakozásra, valamint közlekedésre és postai szolgáltatásokra. Vajdaságban nagyobb volt a kiadás a lakásra, házra, hitelek visszafizetésére, és többet takarékoskodtak.

A gazdasági és társadalmi élet néhány általános jellemzője

Jugoszláviában fellelhetők a háborút és a társadalmi-gazdasági válságot kísérő jelenségek, melynek politikai, gazdasági, társadalmi, szociológiai és jogi mutatói dinamikusan változnak, átfé-

dik egymást, és nem is értelmezhetőek mindig teljes egyértelműséggel. Kiemelhetjük a következőket:

1. Az államháztartás csődje olyan mértékű, hogy a költségvetési hiány leköti a társadalmi termék hatalmas részét. A közterhek (adók) növelése, majd átcsoportosítása a még úgy-ahogy működő mezőgazdaság terhére a mezőgazdasági termékek cse-rearányának romlását okozza, vagyis mind szélesebbre nyílik az agrárrolló, ami a falusi emberek és a mezőgazdaság minden tartálékát felemészt.

2. A nagy újraelosztó rendszerek (oktatás, egészség- és nyugdíjbiztosítás) állandó veszteséggel küszködnek, hónapokat késnek a fizetések, az infrastrukturális újítások pedig elmaradnak.

3. Kifejezetten felerősödött az állami szintű centralizáció, és a helyi önkormányzatok teljesen háttérbe szorultak, lehetőségeik beszűkültek.

4. A volt politikai elit átalakul gazdasági és pénzügyi hatalommá, amely a gazdasági kapacitások megszerzésére és az érték-többlet lefölözésére törekszik. Ennek következménye a privatizáció lassúsága, korrumpáltsága és egyes rétegek, személyek monopol helyzete. A szervezett bűnözés összefonódik a társadalmi-gazdasági csúcsokkal.

5. Az öröklött gazdasági szerkezetben túlsúlyban van a nyers-anyagigényes termelés, amelyhez gyors újjáépítésre és reformra lenne szükség. Az emberi erőforrás átszakosítása a munkaerőpiac hatására már hosszabb folyamat lesz. A kistermelők gyors alkalmazkodó-képessége tapasztalható ugyan, de az állam ezektől a vállalkozóktól a létminimum feletti jövedelmüket elvonja.

6. A radikális gazdasági reformnak két jelentős előfeltételére van szükség: a termelés és az életszínvonal emelése, egy piacgazdaságú piaci légkörben, majd a demokratikus politikai rendszer felépítése az emberi jogok védelme és az egyéni szabadság növelése mellett. Az emberek kiábrándultságát nem lehet a nacionalizmussal pótolni.

Áttekintő, rövid megállapítások Vajdaság gazdasági helyzetéről

A II. világháború után Vajdaság megművelhető területének 14,2%-a állami birtokká vált, a földek 33,7%-át a maximummal (34 hold) rendelkezők művelték, 10,7%-át a kisgazdák (10 hold), 22,7%-át a 4–8 hold földdel rendelkezők birtokolták, a földművesek 18,7%-ának 4 holdnál is kevesebb földje volt. A földműves-háztartásokban 110 ezer ember élt, köztük Vajdaság magyarságának nagy része is. A kötelező beszolgáltatás sújtotta őket egészen 1953-ig, amikor a földtulajdon felső határát 17 holdban (10 hektár) határozták meg, és áttérhettek a farmergazdálkodás egy fajtájára; engedélyezték a szabadpiaci árusítást is, de ekkorra már kevés fiatal maradt a falun. A mezőgazdaságból élők száma 1951–1981 között a 70%-ról csaknem 20%-ra esett. Jellemző volt a felaprózott egyéni gazdálkodás és a kétlaki munkások növekvő rétege. A magyarok nagy része a városokba járt dolgozni, ott volt munkaviszonyban (elsősorban az élelmiszeriparban), de kisparcellás és háztáji termeléssel is foglalkozott. 1988-ban a földmaximumot ismét fölemelték 30 hektárra.

A II. világháborút követő években Vajdaság az egy főre eső nemzeti jövedelem tekintetében Jugoszláviában a második helyen állt (Szlovénia után), később a harmadik helyre szorult Horvátország mögé. A beruházási politika évekig a fejletlen déli vidékeket helyezte előtérbe olyannyira, hogy a nyolcvanas évek második felében Vajdaságban lemaradás, visszafejlődés volt tapasztalható. Korábban (1981–84 között) az összes beruházások 9,7%-a került Vajdaságba, a befektetések ezután jelentősen csökkentek elsősorban a magyarlakta észak-bácskai községekben. Ebben az időben kezdték csökkenteni a mezőgazdasági beruházásokat is, a mezőgazdaságból kivont javak értékének alig a felét jutatták vissza, így annak ellenére, hogy ez a terület viszonylag fejlett volt, a munkanélküliség itt nagyobb volt az országos átlagnál.

5 Lásd az Észak-vajdasági fejlesztési program munkacsoportjának 1997-beli projekt anyagát. Ugyanakkor köszönetet mondok a munkacsoport tagjainak szakvéleményükért is.

lagnál. Ezért a fiatal, szakképzett munkanélküliek már néhány évtizede tömegesen külföldre távoznak az országból. Beruházások híján a nemzetközi piacon nemigen tudott a mezőgazdasági áru versenyképes maradni, s az esélyeket a növekvő infláció és a kedvezőtlen hitelpolitika is rontotta.

Az újabb területfejlesztési tervek a kilencvenes években Vajdaságot hátrányos helyzetbe hozták. Biztonsággal feltételezhető, hogy a kiemelt régiók fejlesztésére a tőkekoncentrációt a nem ekvivalens árucseré jól ismert eszközeivel fogják biztosítani, a nem preferált régiók terhére. Az észak-bácskai községek részvétele a mezőgazdasági termelésben és feldolgozásban még mindig kifejezetten magas, és ezért a mezőgazdaságot sújtó terhek, elvonások ezeket a területeket érintik legjobban. Vajdaság adja például a szerbiai takarmánytermelés több mint 50%-át, de a takarmányforgalomban eléri a 65%-ot is. Ez azt jelenti, hogy egyedül csak Vajdaság takarmánymérlege pozitív, és az innen elvitt takarmány más területek mezőgazdaságát belterjesíti. Az élelmiszer több mint 60%-át Vajdaság termeli. Az élelmiszeripari kapacitások az agrárollón és elvonásokon keresztül a mezőgazdaságtól elvett pénzekből épültek. Ezeknek a kapacitásoknak egy része azonban Vajdaságon kívül van, de a Vajdaságban megtermelt nyersanyagra alapoz. Ezek a létesítmények tehát Vajdaság mezőgazdaságát szegényítik.

Észak-Bácskához (ahol a legtöbb magyar él) a Duna-Tiszaközvetkező községei tartoznak:

Község	Lakosok száma (1991-es népszámlálás)	Terület km ²
I. Szabadka	150 534	1 007
II. Kanizsa	30 668	399
III. Zenta	28 779	293
IV. Becse	42 685	487
V. Ada	21 506	227
VI. Topolya	40 473	596
VII. Kishegyes	14 394	181
Összesen	329 039	3 190

Ez a vidék Jugoszlávia egy legsűrűbben lakott területe, ahol egy km²-en több mint 100 lakos él.

Az aktív és a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság száma községenként Észak-Bácskában (1991-es népszámlálási adatok):

Község	Aktív lakosság	Mezőgazdasággal foglalkozó lakosság
Ada	9 637	3 894
Topolya	17 127	7 375
Kanizsa	14 483	7 909
Kishegyes	5 499	1 748
Becse	17 826	6 838
Zenta	13 007	5 304
Szabadka	66 682	16 863
Összesen	228 522	49 931

A táblázatból megállapítható, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság száma csökkent, annak ellenére, hogy fejlett mezőgazdasági régiókról van szó. A viszonylag fejlett másodlagos és harmadlagos tevékenységek foglalkoztatják a munkaerő nagyobb részét. A térség elsősorban mezőgazdasági jellegű, ami az alábbi adatokból is látható:

Mezőgazdasági területek megoszlása (km²)

Községek:	Ada	Topolya	Kanizsa	Kishegyes	Becse	Zenta	Szabadka
Szántóföld, kert	81 049	26 703	23 854	41 746	19 627	53 467	16 354
Gyümölcsös	3 808	732	273	172	149	174	45
Szőlő	728	415	132	92	53	52	38
Rét és legelő	3 304	6 845	874	767	149	423	81
Halastó	-	460	122	668	2	-	-
Nádas és láp	861	117	385	423	51	93	9
Erdő	4 502	854	3 713	806	267	349	45
Terméketlen	6 477	3 943	3 713	3 883	2 408	5 023	1,544
Összesen	100 729	40 069	29 253	48 557	22 706	59 581	18,116
Társadalmi tulajdon aránya %-ban	30,8	26	28	45,8	23	42,5	53,1

Minden község területén jobbára a szántó és kertek vannak túlsúlyban, talajuk igen jó feketeföld, réti talaj és termékeny homok. A területek 25–53%-a társadalmi tulajdonban vannak, egykor viszonylag magas technikai szinten ellátott és jól szervezett nagygazdaságok voltak. Állapotuk az utóbbi időben leromlott. Privatizálásuk újabb megrázkódtatással fog járni.

Jugoszlávia elsősorban a gabonafélék és az ipari növények termelésében érdekelt. A helyi lakosság ezenkívül a nagyobb hasznot hozó növények (vetőmag, virágmag, ipari paprika, gyümölcs stb.) termesztésével foglalkozik. Vajdaság a múltban elsősorban a közép-európai piacra termelt (Budapest, Prága, Bécs). Az I., különösen pedig II. világháború után a más irányú, új fejlesztési politika ezeket a szálakat szétszaggatta, így ez a mezőgazdaságilag viszonylag fejlett terület kevésbé fejlett területek élelmiszerellátását szolgálta. Az országnak ezek a gazdaságilag elmaradottabb részei és többségi képviselőik az állami szintű döntéshozatalban ellenérdekeltséget teremtett az árpolitikában: az árak alacsony szinten tartásával a jövedelmet elvonta Észak-Bácskából.

IRODALOM

1. Munkaerőpiac és szociálpolitika Közép- és Kelet-Európában, Szerk.: Nicholas Barr, Átalakulás és ami utána jön, Kiadó: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest, 1995.
2. Program radikalnih ekonomskih reformi u SR Jugoslaviji, Grupa 17, Bgd., 1997.
3. Észak-vajdasági fejlesztési program, projektum dr. Somogyi Sándor koordinálásával, Szabadka, 1997.
4. Geografski institut, Novi Sad, CD Informatičkog centra, autor: dr. Saša Kicošev, 1997.
5. Statistički podaci Saveznog zavoda za statistiku

*„Gondolj merészet és nagyot,
és tedd rá éltedet:
nincs veszve bármi sors alatt
ki el nem csüggedett.”*

Vörösmarty Mihály

Szellemi élet: elszigeteltség vagy nyitottság?

GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR IRÉN

A jelenkori jugoszláv társadalom viszonyai visszásak, problémákkal terheltek; a társadalomnak radikális reformra van szüksége. Az utóbbi félévszázados múltban már volt néhány kísérlet a szocialista viszonyok megreformálására, de döntő lépés a piaci és tőkeviszonyok felé még nem történt. A társadalom demokratizálódása, úgy tűnt, még az ötvenes évek elején megkezdődött a munkás-önigazgatás bevezetésével, majd folytatódott az önigazgatással és a decentralizálással; de az igazi áttörés még mindig várat magára. 1989 óta a kelet-európai régióban is megindult a demokratizálódás; ezzel párhuzamosan Jugoszláviában mintegy fordított folyamatnak lehetünk tanúi: a kilencvenes évek visszarendeződést jelentettek. A reformtörekvéseket csorbították a nacionalista áramlatok, a régi hatalmi struktúra hatalommegőrzési vágya; az ország lemaradt az emberi jogok (például a valós többpártrendszer, szólásszabadság) gyakorlásában, a piacgazdaság és a tulajdonviszonyok átalakításában.

Az állam megváltozott szerepe sok év után sem garantálta azokat a követelményeket, amelyek egy demokratizálódó társadalom ismérvei.

Nagyon fontos lenne több figyelmet fordítani az emberi erőforrásra, amely szerkezetében, minőségében olyan amilyen, de befolyásolható, pozitívan alakítható (oktatással, egészségügyi szolgáltatással, munkaerő-piaci kihívásokkal, vállalkozási lehetőségekkel). Az politikai légkör, amelyben most az ország értelmisége vagy akár a munkássága van, kedvezőtlen, sőt hátráltatja az alkotásvágyat, a vállalkozási szellemet. A polgárosodás folyamata elindult,

majd leállt, az értelmiség pedig többszöri lendület után sem tudta lényegbevágó reformokra, változásokra bírni az államhatalmi köröket. A jugoszláv szellemi életre hatott néhány múltbeli tényező is, s ez a jelenlegi hátrányos helyzetet teremtette¹.

A jugoszláv társadalomban évszázadok óta szembetűnő gazdasági, kulturális különbségek vannak azon területek között, amelyek korábban osztrák, illetve török uralom alatt álltak. A titói elv szerint ki kellett építeni egyfajta multikultúrát, pontosabban az együttélésnek egy sajátos formáját: az etnikai sokféleséget egyensúlyban kellett tartani, hogy egyik etnikum se kerüljön túlságosan előtérbe; a párt monopóliuma mellett minden etnikai önszerveződés rendszerellenesnek számított. Az ország etnikai sokszínűsége bizonyos kulturális pluralizmust jelentett, de a párt ellenőrzése alatt. Az önigazgatási ideológia eltakarta a nemzeti feszültségeket, a munkásosztály integrálódását tűzte ki célul azaz az indokkal, hogy a többség érdeke (így a többségi nemzeté is) a fontos. Ekkor még az, hogy valaki magyar, román vagy szlovák, nem jelentett hátrányt, ha folyamatosan bizonyította a szocialista rendszer iránti lojalitását. Tito halálával összeomlott az önigazgatású szocializmus és letűnt a testvériség-egység jelszó is. Azok számára, akik rászoktak egy kollektív gondolkodásmódra, az irányítás biztosította a nomenklatúrában való megmaradást. Ők elvesztették lábuk alól a talajt, és ezt hamarosan, a kilencvenes években egy új közös identitástudattal: a szélsőséges nemzeti tudattal próbálták helyettesíteni.

A magyaroknál már a hatvanas években kialakult egy jellegzetes vajdasági magatartás. Mivel nem tudtak szembeszegülni a csendes asszimilációs politikával, főleg az értelmiség jobbnak látta elfogadni a multikultúra eszméjét. A jugoszláv társadalom akkor még nyitottabb volt és magasabb életszínvonalat nyújtott, mint a többi kelet-európai ország. A vajdasági magyar ezért nem vágyott az anyaországba, elfogadta Jugoszláviát hazájának. Nem a nemzeti értékek voltak a legfontosabbak, hanem a jólét, a

1 A további néhány elemző oldal megjelent a Vajdasági útkeresőben, MTT Könyvtár 2., 1998. 15–19 oldal

demokratikusnak vélt értékek (önigazgatás, elnemkötelezettség, internacionalizmus, álpacifizmus) még az asszimiláció árán is. Ezt bizonyítja a vegyes házasságok és magukat jugoszlávnak valló magyarok nagy száma is. Ennek ellenére az egyes köztársaságokban, sőt a tartományokban is megmaradtak a hagyományos kultúrák, gazdasági összefonódások, s a politikai viselkedésformák sajátosak maradtak minden föderatív egységben. A mesterségesen összetákolt szövetségi állam így vált fokozatosan decentralizálttá, megőrizve a hagyományos mentalitást, sőt néha ellenállva a szocializmus erőszakos kiépítésének is. Az urbanizáció, az iparosodás, az erőteljes oktatási programok mégis megtették a magukét. Kialakult egy pozícióhoz jutott bürokratikus elit, amely félve őrizte szerzett kiváltságait minden reformkísérlet ellenében. Közgazdász szemmel elemezve világosan látható, hogy a jugoszláv társadalom szinte folyamatosan válságban volt. A gyakori alkotmányváltozások és rendszerváltást beharangozott reformok csak az önkényuralom újabb és újabb formáját leplezték el, legtöbbször úgy, hogy vezetőcsere sem történt. A jugoszláv nép már meg is szokta volna az állandó önkényuralmat, miközben az uralkodó politikai elit dönt helyette?

Semmi esély sem volt a hagyományos polgári értékek kialakítására. Még a tulajdonviszonyok bejelentett változása is egy olyan magántulajdoni rendszer kiépítését jelentette, amelyben az egykori politikai elit egyes képviselői, egész családok jutottak a legyengült állami tulajdonhoz. Ma ezek az elíttek konkurálnak a korábbi politikai elit helyére, mit sem változtatva a hatalom gyakorlásában mindaddig, amíg hasznuk származik belőle.

Szinte szabály, hogy azok az egyének, csoportok kerülnek előnyös helyzetbe, akik időben észlelik a válságot követő változásokat. A politikai harcból győztesként kikerülő oldalra állnak, s így biztosított számukra a megüresedett kiváltságos hely. A hatalom így tovább építheti hierarchikus szerkezetét, a médián keresztül pedig elhiteti a tömeggel, hogy minden az ő érdekében történik. A polgárok önálló véleményformáló készsége így sohasem alakulhatott ki igazán.

A középréteg elszegényedett, lecsúszott a hátrányos anyagi helyzetűek közé, míg a pozíciókat birtoklók és családtagjaik egy-

más után jutottak jelentos vagyonhoz. Az új gazdasági elit háborús nyereszkezdéssel és a szürkegazdaságnak köszönhetően tört előre, miközben mindig jól tájékozódott, hogy a politikai szférából kikkel kell bizalmas kapcsolatban lennie. A normális vertikális társadalmi mozgás szinte megszűnt, mert a társadalmi és piaci értékek valódi értékrendje alig működik. A spekuláció gyakran nagyobb profitot hoz, mint a valódi vállalkozás, sőt sokszor a társadalom egyes szféráit átszövi a bűnözés.

A szocialista Jugoszlávia felbomlása után előtérbe került a szerb és más nacionalizmus erősödése, ami mindenkit kirekesztett az egykori multikultúrából. Az új közösségek nemzeti alapon szerveződtek, és belőlük mindenütt kirekesztették a kisebbségeket. A kisebbségek elkezdtek saját önszerveződésüket, vagy bezárkóztak. A titói időszakban kialakult az anyanemzet kultúrájától függetlenül, önállóan fejlesztett vajdasági magyar kultúra és irodalom nem keresi hitelességét a multikulturális környezetben, hanem visszavonul a hagyományápolásba, hiszen veszélyeztetve érzi magát.

Az értelmiség egy része elvonult a közélettől, sőt passzívvá vált, mások az anyaország felé fordultak, onnan vártak segítséget. A magyarság egy része feladta identitástudatát, nemzeti hagyományait és anyanyelvét, arra számítva, hogy így biztos az érvényesülés. Tény, hogy egy etnocentrikus társadalomban az embereket nem képességeik, tudásuk és munkájuk alapján értékelik, hanem nemzeti hovatartozásuk szerint. Mégis, azok, akik nemzeti öntudatukat is feladták, nem mindig a könnyebb utat választották.

A vajdasági kisebbségeknek is mindenképpen meg kell próbálniuk kiépíteni kisebbségi egzisztenciájukat, még akkor is, ha kis hatásuk is van az állami döntésekre. Ezt megnehezíti az elvándorlás (mintegy 50 000 magyar emigrált az utóbbi 10 évben, amikor kb. 500 000 szerb és más nemzetiségű is elhagyta az országot, miközben több hullámban kb. 380 000 menekült érkezett az országba), az életszínvonal csökkenése, a háborútól való rettegés, a szervezethez hiánya.

A vajdasági magyarság körében is zajlik az elitcsere. Állandósultak az egyes pártok, régiók, értelmiségiek közötti viták, elodáz-

va ezzel az összefogás lehetőségét, a civil értékek közös gyakorlását. Nincs szükség teljesen homogén etnikai közösségre, hisz természetes, hogy a kisebbségek esetében is fokozatosan (habár jóval később, mint az uralkodó nemzetnél) megjelenik egy polgári és vállalkozói réteg, amely jómaga is támogat egy értelmiségi réteget abban a közös törekvésben, hogy megőrizték nemzeti öntudatukat, anyanyelvüket, hagyományaikat. S még nem volt szó a magyar parasztságról, a falun élő hagyományos életmódot folytató családokról és a kisiparosokról, akik száma szintén, a gazdasági nehézségek, miatt folyamatosan csökken.

A megmaradt Jugoszlávia föderatív egységei között sincs egyetértés, mindegyik külön-külön próbálja hatalmát kiépíteni. A szövetségi parlamentet már csak díszletnek használja egy diktatórikus politikai elit, mely egy karizmatikus vezető mögött sorakozik föl. Így nincs esély, hogy a polgári demokrácia intézményei működjenek az országban, habár ügyeskedéssel sokan próbálják a hagyományos politikai pluralizmus, szólásszabadság látszatát kelteni. Az egyéni kezdeményezések rendkívül korlátozottak, a társadalom így önmagát gátolja a kibontakozásban. Jugoszláviában ma a politikai szféra, a többpárti rendszer ellenére is, megtartotta a régi uralkodási módszereket, és a gazdaságban sem történt sok elmozdulás a zárt és centralizált rendszerektől. A magáncégek nagy része vagy élvezi a politikai elit támogatását, vagy pedig kénytelen a szürkegazdaság szabályai szerint működni. A legtöbb magánvállalkozó közvetítő (kereskedő) és nem termelő, ezáltal inkább spekulatív, mint innovátor (újító). A legtöbb üzlet a Balkánon a kávéházakban köttetik, nem pedig az irodában, gyárban vagy üzemekben. Irregulárisá teszi a társadalmat a gyengülő, de agyonpolitizált, inflációval küszködő gazdaság. A hatalom néha ugyan méltatlankodik a feketézők miatt, mert bevételéből hiányzik az adó, de szemet huny sok-sok olyan üzletelés felett, amelyben maga is érdekelt. Míg a szomszédos országok az Európai Közösség küszöbén vannak, Jugoszláviát kiközösítik a nemzetközi kereskedelemből és pénzforgalomból. Az országnak régóta likviditási (fizetőképesség) nehézségei vannak, alig tudja kifizetni a nyugdíjakat, ugyanakkor nincs érett gazdaságreformáló terv, viszont lezajlott egy kosovói hábo-

rú, ami nagyon sokba került, s ami még borzalmasabb: emberi életekbe. A NATO-bombázások után a szerb lakosság is ráébred a hatalmi elit tévedéseire, és e kilátástalan helyzetben távozását követeli. Ugyanakkor azonban nehezen szabadul meg nacionalizmusától, és sokan nem tudják feldolgozni a kudarcot és a szégyent.

A kisebbségek ilyen helyzetben maguk is elszigetelődnek, de ki is rekesztik őket a társadalom fontos kérdéseiből, hisz az uralgó nemzet legtöbb polgára is kívülállónak érzi magát. Voltak ugyan próbálkozások a kisebbségi jogok demokratikusabb rendezésére, megvolt a párbeszédre való hajlam is mintegy egységes gazdasági reform megalapozására való előkészületként. Ez a próbálkozás azonban, úgy látszik, túl sok ember pozícióját és privilégiumát veszélyeztette.

A piaci igényekre meg kell tanulni reagálni, állást, szakképesítést szerezni, és alkalmazkodni az új igényekhez. Ez újfajta életmódot, kockázatvállalást jelent, amivel nem tud mindenki lépést tartani. Itt differenciálódnak a jelenleg elégedett, változást nem akaró privilegizált rétegek és a változásokat mindenképpen igénylő, elégedetlen, jövedelem nélküli, esélyre váró tömegek. Így alakult ki az egyetemeken, az üzemekben, sőt az utcán is a rendszert pártolók és a rendszert leváltani akarók tábor; az utóbbiak vállalják a konfrontálódást is, hisz a reményüket vesztett fiatalok, munkanélküliek tömegének már nincs mit veszteniük. A rendszerváltást igénylők Európát járva azt látják, hogy fejlődni, alkalmazkodni képes, kreatív és újító szellemű káderekre van szükség, akik rugalmasan tudnak alkalmazkodni a piac igényeihez, és foglalkozást is tudnak váltani. Ehhez itthon esélyt kell teremteni, az oktatásban is alkalmazni a kommunikatív, nyílt, elemző típusokat, nem pedig az engedelmeskedő, behódoló személyeket preferálni. A nemzeti kisebbség ösztönösen és tudatosan is a rendszerváltást pártolja, hisz esélyének növekedését látja az európai jellegű polgári jogokban, vagy a piac jellegű munkaerő-konkurenciában. A nemzeti kisebbség tagjai egyébként is megszokták, hogy többszörösen bizonyítaniuk kell ahhoz, hogy fennmaradjanak, előrejussanak az iskolában, munkahe-lyen.

Vajdasági magyar tudományosság²

A vajdasági magyar tudományosság többévtizedes folyamat eredménye, amelyben több száz értelmiségi és tudós vesz részt bizonyítva tudományos képességeit és ugyanakkor fenntartva nemzeti önazonosságát. Vajon előny vagy hátrány ma tudósnak és magyarnak lenni Jugoszláviában? Sajnos, a társadalom- és az értékrend-válság idején nemcsak tudósnak lenni nem privilégium, de kisebbségi nemzethez tartozni sem előny. Egyrészt azért, mert az elszegényedett államnak nincs miből támogatnia az állami oktatást és a kutatást, másrészt mert a politikának nincs szüksége a tudós véleményére. A felsőoktatási intézmények, autonómiájuk hiányában, káderek megválasztásában sem önállóak, sőt szervezkedési formájuk is kívülről befolyásolt.

A vajdasági magyar tudományosságra mint folyamatra kell tekinteni, hiszen értelmiségünk az elmúlt 80 évben, az anyaországtól elszakadva (magára hagyatva) próbált helytállni. Régóta vitatott kérdés, hogy magyar tudósnak számít-e az, aki magyarul beszél, de tudományos munkásságát államnyelven fejt ki, illetve magyar tudós-e az, aki magyarul tanít, publikál, de származása, családi háttere szerint nem (volt) magyar. E kérdésben nem szabad szigorúnak lennünk. Az a vajdasági tudós, aki magyarul publikál, tanít, vagy magyarnak vallja magát, és hozzájárul a vajdasági magyarság értékkeremtéséhez, része a magyar tudományosságnak. Persze van közöttük magyarul kitűnően beszélő, magyarul tanító, a fiatal magyar értelmiségiek utánpótlásáról gondoskodó is; ugyancsak megbecsült az a kutatótudós, aki empirikus vagy laboratóriumi munkásságával országos, sőt európai hírnévre tett szert. Legkönnyebb mégis a magyar származású és magyar nyelven, főleg a Vajdaságban publikáló tudósokat számon tartani, mert tudományos tevékenységük közvetlenül figyelemmel kísérhető.

² A vajdasági magyar tudományosságról lásd még részletesen a szerzőtől: a Magyar tudomány a Vajdaságban címmel a Tudományos műhelyek és egyetemi oktatásunk című könyvben, Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 1999. 38–55 old.

A vajdasági kisebbség (a környező ország kisebbségeihez hasonlóan) formálisan elnyerte az anyanyelv-használati jogot az általános, közép- és részben a felsőoktatásban is, sőt művelődési és a tudományos intézményeket is létesíthetett. Mégis meg kell állapítani, hogy évtizedeken keresztül folyt a kisebbségi értelmiségiek csendes asszimilációja. Karriert igazán csak az a tudós ember futhatott be, aki lemondott a bíráló véleménykifejtés jogáról, sőt ha elvárták tőle, bizonyította is minden körülmények közötti lojalitását a hatalom iránt. A magyar értelmiség egy része olyannyira elidegenedett nemzetétől, hogy nem tartotta, és most sem tartja szívügyének a magyar anyanyelvű oktatást vagy a nemzeti azonosságtudat ápolását, inkább szakmai érvényesülését és anyagi boldogulását hajszolja. Nem várható el persze a magyar tudósoktól, hogy minduntalan kinyilvánítsák politikai vagy nemzeti érzéseiket, de ugyanakkor megilleti őket a jog, hogy nyíltan kinyilváníthassák magyar származásukat.

A tudományra hatással van a magyar értelmiség egészének magatartása is. Az egyszerűség kedvéért most csak három tipikus értelmiségi magatartást említek:

- Az értelmiség egy része közömbös a közéleti viták iránt, a kisebbségi helyzet kérdéseiben nem foglal állást, mondván, hogy őt nem érintik e problémák, és a szakmába vonulva elzárkózik a nyilvános színvallástól elől;

- Az értelmiség más része megalkuvó, mert azt tapasztalja, hogy a rendszerrel való szövetkezés előnyökkel, gyors karrierlehetőséggel is jár (legalább átmenetileg);

- A magyar értelmiség harmadik (egyre gyarapodó) része kritikusan magatartást tanúsít, véleményt formál, és ha alkalma van, hangot ad neki. Ez a tudóstól elvárt magatartásforma is.

Annak érdekében, hogy minél kevesebb megalkuvó és paszszív tudósunk legyen, újra kell értelmezni az értelmiség és a politikai elit viszonyát. Nem szabad, hogy a politika befolyásolja, irányítsa a tudós gondolkodását, s érdemes tevékenykedni a társadalom és a közélet azon területein, amely a szakmában is fejlődést, haladást jelent. Ugyanakkor rá kell ébredniük, hogy alkotás és publikálás szempontjából az elszigeteltség és bezárkózás nem előny, hanem hátrány. Kis közösség vagyunk, de ha

nem érezzük magunkat egyedül, alkotókészségünk megmarad. Talán soha jobban, mint most, szükségünk van a tudós elit pozitív magatartására. A bírálat, a tagadás nem elég, a megoldásokra kell összpontosítsunk; az se baj, ha nem egyformán gondolkodunk (az önálló vélemény a gondolkodás szabadságának része), de legalább megpróbáljuk a reális alternatívákat megfogalmazni, megoldási javaslatokkal mások gondolkodását, kiütkeresését buzdítani.

A megmaradásra és alkotókészség fenntartására több lehetőség kínálkozik.

1. Ki kell használni az állami intézményekben (igen leszûkült) a kutatási, tanulási, publikálási lehetőségeket. Egy autonóm, a világ felé nyitott, tudományos színvonalat ma nehéz produkálni országunkban. Nem csak azért, mert a jelenlegi hatalom (úgy tûnik) fél az önálló és tudományos véleménytõl; ha ez egy kisebbségi nemzet képviselõjétõl ered, akkor teljes a bizalmatlanság.

2. A hiánypótló civil szervezetek a kilencvenes években megújultak, nem egy szervezet éppen a magyar tudományosság hátrányainak leküzdésére szervezõdött. A Jugoszláviai Magyar Mûvelõdési Társaság, a Vajdasági Magyar Mûvelõdési Szövetség és a pedagógus szervezetek mellett megalakult a Magyar-sághkutató Tudományos Társaság (1991, Szabadka), a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (1999, Újvidék) is. Igaz, hiányos infrastruktúra, anyagi gondok, a világgal való kapcsolathány nehezítik a munkát, de tenni akarás van. Eltökélttség született annak érdekében, hogy kialakítsák a térség jövőjére vonatkozó, a tudomány megmaradását segítő elképzeléseket. Helyzetfelmérés folyik az anyanyelvû oktatás, szakemberképzés, tájékoztatás, mûvelõdés, gazdasági szervezõdés, demográfiai, szociális helyzet stb. terén). Jövõnk alakításában együtt kell mûködnünk a többségi nemzettel és a más nemzetiségi kisebbségekkel, akikkel együtt élünk ebben a régióban.

3. Az intézményes és civil szférán kívül esõ egyéni tevékenységekre is sok példa van. Önerõbõl, bármilyen nehéz is bizonyítani, sokaknak sikerült. Helytállni a jugoszláv társadalomban, ugyanakkor követni az anyaországi és a világszintû tudományos

tevékenységet, nem könnyű. Versenyképes tudósokat és az utánpótlást elszigetelten nehéz kinevelni, ezért összefogásra van szükség.

A vajdasági magyar művelődési és tudományos életben az irodalomközpontúság dominált. Ha összességében tekintjük át a társadalom- és természettudományokat, valamint a hittudományt, az tapasztalható, hogy itt-ott csonka és hiányos a tudományos élet egy-másik területe; oka káder- és érdeklődéshiány. A szakemberpótlás csaknem lehetetlen intézmények nélkül, ugyanakkor az intézmények nem működhetnek felkészült káderek nélkül, márpedig az utóbbi évek háborús körülményei miatt nagy részük külföldön, főként az anyaországban keresett boldogulást. Kimondottan nagymértékű a magyar értelmiség külföldre távozása; ezt a folyamatot mielőbb meg kell állítani, mert a magyar kisebbség megmaradása forog kockán. Intézményes, magyar nyelvű felsőoktatási lehetőség híján a tudósok műhelymunkát végeznek. Vajdaság területén 1992-ben a 3164 hivatásos kutató közül 348 volt magyar (11,04%), közülük már 128-nak doktori, 82-nek pedig magiszteri tudományos fokozata volt. A tudósok szétszórtan munkálkodnak egyetemi karokon, különböző intézményekben és civil- vagy társadalmi szervezetekben. Ma mintegy 200 magyar tudós alkot Vajdaságban, többségük a reáltudományokban, kisebb részük (mintegy 80–90-en) humán ágazatokban. Szükség van a szakemberek kutatási ágazatok szerinti számbavételére, tevékenységük egybehangolására, hogy a felaprózottság ne süllyesszen le bennünket.

Az anyanyelvű oktatás időszerű kérdései

Az 1944-es megtorlás utáni hónapokban a jugoszláv katonai közigazgatás alatt még Szabadkán is csak a szláv származású gyerekeket írták be az iskolába. A négy-, majd hatosztályos magyar nyelvű általános iskolai oktatás a szocialista Jugoszláviában (Vajdaságban) 1945-ben, miután augusztusban megszületik a kisebbségi iskolatörvény, beindult, annak ellenére, hogy egyes

adatok szerint 1944 végén mindössze két magyar középiskolai tanárt és 150 tanítót (a korábbi 400 helyett) tartottak számon. Három magyar gimnázium és négy ún. nem teljes gimnázium nyílt, és az iskolakötelezettség 14 éves korig tartott. A polgári családok, kisiparosok, kiskereskedők, hivatalnokok gyermekei polgári vagy ipari iskolába járhattak, innen pedig nem igen juthattak főiskolákra. A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség külön figyelmet szentelt az írástudatlanság felszámolásának, a magyar művelődési központok megnyitásának. Később fokozatosan megnyíltak a gimnáziumok és a szabadkai tanítóképző (1945–1974 között mintegy 1700 magyar tanító szerzett itt oklevelet), valamint újvidéki és eszéki tagozatai. A szabadkai tanárképzőben (főiskola 1968 és 1976 között) 229 magyar egyetemista diplomázott. Az Újvidéki Egyetem 1954-ben alakult, de nemcsak a bölcsész- és a mezőgazdasági karokra jutottak be magyar fiatalok, hanem hamarosan a többi – közgazdasági, természettudományi, műszaki, jogi stb. – karokra is. A Bölcsészettudományi Karon 1959-ben megalakult a Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszék, 1969-ben pedig a Hungarológiai Intézet; nyelv- és irodalomtanárok, fordítók képzésén kívül irodalmi, nyelvtudományi és néprajzi kutatásokkal is foglalkoztak.

A korábban önálló magyar iskolákat az ötvenes években fokozatosan összevonták a szerbek tannyelvűekkel, hogy kialakulhasson a területi iskolák rendszere. Sok helyen az iskola volt az egyetlen magyar nyelvű kisebbségi intézmény, művelődési hely; az átszervezés után önállóságával együtt elvesztette ezt a szerepét is. Ez jelentős veszteség volt, hisz sokhelyütt megszűntek a felső tagozatok, a szülők pedig riadtan írták át a gyermekeiket szerbhorvát tannyelvű osztályba. A körzetesítést és összevont iskolákat ugyan a testvériség-egység jelszóval indokolták, ez azonban az asszimiláció felgyorsulását hozta magával. Megkísérelték az egy osztályon belüli két nyelven folyó párhuzamos tanítást (minden tantárgyból), vagy a tantárgyak egy részét anyanyelven, másokat szerbhorvát nyelven tanították. Volt egy olyan szabadkai gyakorlat is, hogy a középiskolák első két osztályában magyarul, a harmadik és negyedik osztályban szerbül folyt az oktatás. (Főleg szaktantárgyakat tanítottak szerbül). Ezt betözte az

ún. „egységes törzsanyag” vagy tananyag kötelezővé tétele, melynek következtében a magyar azonosságtudatot őrző irodalmi, történelmi, földrajzi, zenei és művészeti elemek elvesztek. 1958-ban az első iskolareform keretében bevezették a nyolcosztályos általános iskolákat. A hatvanas években megkezdődött a városok elszlávosítása, vagyis a betelepítések Vajdaságba.

A magyar nyelven is oktató általános iskolákban a Vajdaságban fokozatosan csökkent a tanulók és tanárok száma. Íme néhány adat:

tanév	tagozatok száma	magyarul tanulók száma	pedagógusok száma
1951/52	231	33 533	-
1953/54	286	49 690	1 455
1967/68	224	42 642	2 203
1971/72	-	36 012	-
1977/78	172	33 200	2 200
1989/90	127	26 794	1 800
1992/93	119	24 713	-
1996/97	-	21 848	(nagyon lecsökkent)

Forrás: Tartományi Statisztikai Hivatal kiadványai, Újvidék

Az 1992/93-es tanévben már csak mindössze 44 olyan iskola létezett, ahol magyarul is folyt még oktatás, s azóta megszűntek az önálló magyar iskolák is, mert mindenütt szerb tagozatot is nyitottak, sőt a legtöbb magyar nevű iskola nevét is megváltoztatták. A magyarság önazonossági tudatára jellemző, hogy a vajdasági magyar gyerekek mintegy 25% szerb tannyelvű iskolába jár; Közép- és Dél-Bánátban arányuk eléri az 50%-ot, sőt Fehértemplomon és Pancsován a 70%-ot; e két helyen ár csak elvétve van magyar alsó tagozat egy-egy iskolában. A szerb tagozatra főleg a vegyes házasságban született gyermekek járnak, akik „jugoszlávnak” vallották magukat, illetve azok, akiknek szülei a gyors asszimiláció hívei. Az 1996/97 tanévben 29 vajdasági községben, vagyis 83 általános iskolában és 35 kihelyezett tagozaton folyt magyar anyanyelvű oktatás, ami 1042 tagozaton 22 062

tanulót jelentett. A korábbi tanévhez viszonyítva ez 569 tanulóval (-2,52%) kevesebb, azaz tulajdonképpen 18 tagozat szűnt meg. A csökkenés érdekes módon a tömbmagyarság térségében, Észak-Szerbiában, az anyaországhoz közeli községekben volt észlelhető: Zentán (143 tanulóval kevesebb), Szabadkán (113), Topolyán (78), Zomborban (70), Törökkanizsán (63) stb. Az emigráció tehát megtette a magáét.

Az említett tanévben 5726 magyar tanuló szerb általános iskolába iratkozott, közülük 1663 (29,04%) magyar nyelvet választható tárgyként tanulta (579 nem magyar nemzetiségű tanulóval együtt). Vegyes, szerb-magyar nyelvű tagozaton négy vajdasági községben és négy zeneiskolában tanultak (435 tanuló), közülük 296 tanuló magyar volt.

A középiskolák 1965-ben szakosodtak, vagyis a gimnáziumok (természet- és társadalomtudományi) mellett szakközépiskolák nyíltak (4 éves szakosított technikumok) és hároméves szakmunkásképzők, a termeléshez közelítve őket. Az oktatási rendszerben tehát maradt a dualizmus rendszere, az elit és ipari tanulók elkülönítése.

A középiskolások száma 1950-ben 10 250 volt (86 középiskolában); 1970-ben már csak 4 teljesen magyar és 31 két tannyelvű középiskola működött (összesen 188 tagozat), s a magyar ajkú középiskolások 51%-a tanult magyar középiskolában. Különösen a magyar szakközépiskola volt kevés. Az 1974/75-ös tanévben gimnáziumba, anyanyelvű tagozatra 2331, szakközépiskolába 1795 tanuló járt, szakmunkásképzőbe pedig 3198 fiatal. Hamarosan bekövetkezett a középiskolai reform (1975/76), a klasszikus gimnáziumok megszűntek, s mindössze 28 szakot nyitottak magyar nyelven is (főleg Észak-Bácskában). Az általános iskola után következett az egységes középiskola 9. és 10. osztálya, majd ezután mindenki számára a szakirány. Az felaprózott szakközépiskolák nagy részében már nem volt magyar tagozat. Vajdaságban, az 1980/81-es tanévben már csak 32 középiskolában tanulhattak magyarul az általános iskolát végzetek. 1987-ben ugyan visszaállították az egységes középiskolákat, 1990-ben pedig a gimnáziumokat, de ezzel már nem növekedett sokkal a diákok és pedagógusok száma, csak esetleg könnyebb volt elérni

a magyar osztályok kötelező 15 tagú létszámát. 1992/93-ban 27 iskolában 5391 középiskolás tanult. A magyar diákok 45,4 százaléka hároméves, 54,6 százaléka pedig négyéves középiskolába járt. A magyar diákok 70,84 százaléka tanult magyarul, a többiek szerb osztályokban folytatták tanulmányaikat. Ebben az iskolaévben már mintegy 600 fiatal a magyarországi középiskolákba iratkozott, hiszen az országban háború dúlt.

Az 1996/97-es tanévben a mintegy 13 vajdasági községben a különböző középiskolákba 9466 magyar tanuló iratkozott, közülük 6362 tanult magyar tannyelven (67,21%), a szerb tagozatra 3104 magyar középiskolás járt (32,79%). A korábbi tanévhez viszonyítva 2 középiskolai tagozattal kevesebbet nyitottak, mert 37-tel kevesebb magyar tanuló fejezte az általános iskolát. Legtöbb kétnyelvű középiskola Szabadkán működik: a gimnáziumon kívül még hat szakközépiskolában van magyar tagozat.

Ha áttekintjük a magyar tannyelvű középiskolások megoszlását Vajdaságban, azt tapasztalhatjuk, hogy az 1997/98-as tanévben a nyolc osztályt befejezett 2138 tanuló közül legtöbb fiatal a gépészeti szakközépiskolát (főleg a hároméves szakot) választotta (361), de nagy volt az érdeklődés a mezőgazdasági (324) és a villamossági szakközépiskola (203) iránt is, míg gimnáziumba viszonylag kevesen (358) iratkoztak. Miért van az, hogy a magyar gyerekek tömegesen a hároméves szakközépiskolát választják, míg a szerb tanulók a négyéves középiskolába indulnak, és már rajtban is az egyetemekre pályáznak? Ennek nyilván egyik oka az, hogy a magyar nyelvű felvételi vizsga csak a szabadkai felsőoktatási intézményekben gyakorlat; egyébként hivatalosan nincs még magyar főiskola sem Vajdaságban. Különösen sok falusi magyar fiú dönt a hároméves vagy kétéves gépészeti, mezőgazdasági, villamossági szak mellett, a leányok pedig a kereskedelmi (elárusító), élelmiszeripari vagy egészségügyi szakot választják. A szerb ajkú középiskolások körében legnépszerűbb a négyéves közgazdasági technikum és a gimnázium.

A magyar nyelvű felsőfokú oktatás 1946-ban az újvidéki Tanárképző Főiskolával kezdődött. Már 1945/46-ban a tanárihiány miatt gyorsított egyéves tanári tanfolyamot szerveztek (B. Szabó György neve fűződik hozzá), és a 177 hallgató között 21 magyar

is volt. Jelenleg a törvényes előírás szerint Szerbiában csak szerb nyelvű főiskolai és egyetemi oktatás van. Igaz, a törvény nem tiltja és egyes karok jóindulatú vezetői lehetővé teszik 30 jelentkező esetén a magyar csoportok létrehozását (az előadások és gyakorlatok megtartása a magyarul tudó, vagy magyarul előadni hajlandó tanárok jóakarától is függ). Hozzá kell tenni, hogy a kilencvenes évektől kezdve a nemzeti kisebbségek nyelvén már nem adnak ki egyetemi tankönyvet, sem segédeszközt. 1953-ban még csak 51 magyar ajkú egyetemista iratkozott az egyetemekre, 1957-ben a Bölcsészettudományi Karra 64, a Mezőgazdasági Karra 22, a Tanárképző Főiskolára pedig 98 magyar fiatal iratkozott be vagy tanult ott. 1959-ben Újvidéken a Bölcsészettudományi Karon megnyitották a Magyar Tanszéket (első tanszékvezető tanára Sinkó Ervin volt). Beindítása nehézségekbe ütközött, az önálló magyar egyetemről pedig szó sem lehetett. Még a magyar értelmiségiek, tanárok egy része is hallgatott, amikor egyes tanárok (dr. Rehák László) más karokon (jogi, közgazdasági stb.) szorgalmazták magyar tagozatok megnyitását. A hetvenes évek közepén a szabadkai Közgazdasági Karon az első két éven (főiskolai szint) majdhogynem minden tantárgyat lehetett magyarul is tanulni. A magyar egyetemek ellen sokan azt hozták fel (látszat)érvként, hogy magyarok ezzel bezárkóznak – a valódi ok azonban a beolvasztás volt; ez felelt meg az uralkodó pártnak. 1960-ban már tömegesebb volt az egyetemre és főiskolára jelentkezés (1692+1264), ezután hanyatlás történt: 1971-ben az Újvidéki Egyetem 767 hallgatója közül 73, vagyis 10% volt magyar. A magyarul tanulók száma az egyetemen 1975/76-os tanévben érte el a csúcst, amikor Vajdaságban 3563 magyar fiatal tanult az egyetemeken és főiskolákon (az összes egyetemi hallgató 9,5%-a). 1989/90-es tanévben már csak 2678 hallgató tanult felsőfokon, és a kilencvenes években jött a nagy sorvadás. A háborús években már csak a szabadkai Közgazdasági, Építészeti Karra (1975-ben nyílt) és a Műszaki Főiskolára, valamint az újvidéki Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszékre és az óvónőképzőbe iratkozott be kisszámú magyar (főleg lány) hallgató. Más karokon már nem volt gyakorlat (kivéve néhány pozitív esetet) a magyar nyelvű oktatás még néhány tantárgyból sem.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyar ajkú középiskolások és egyetemisták szívesen folytatják tanulmányaikat Magyarországon. Évente (szabad becslés alapján) kb. 100–150-en tanulnak a magyarországi egyetemeken és főiskolákon. Fennáll az a veszély, hogy nem térnek vissza szülőföldjükre, mert vagy állandó munkát vállalnak, vagy családot alapítanak külföldön. Az 1996/97-es tanévben 1296 magyar egyetemi hallgató tanult Vajdaságban (a 22 808 egyetemi hallgató 5,68%-a). Ezek a hallgatók tehát nem hallgatják mindnyájan az előadásokat magyar nyelven. A Bölcsészettudományi Karon mindössze 92, a Közgazdaságon 168, az Építészetben 55, a Tanítóképzőben pedig 39 hallgató tanult bizonyos tantárgyakat magyarul, a Művészeti Akadémián pedig 12-en négy tantárgyat tanulnak anyanyelvükön. Anyanyelvén tehát mindössze 366 magyar egyetemista tanulhat. Egy évvel korábban, az 1995/96 tanévben számuk még százszal több volt.

A magyar főiskolások és egyetemisták száma az összes hallgató számához viszonyítva:

	1964	1984	1992-ben
% az összes hallgatóhoz képest	4,8	10,3	6,7
a magyarság százalékaránya Vajdaságban:	23,86	18,94	16,94

A jugoszláv oktatási rendszer hatása nemzetiségi politikára

a

Az oktatás egyik funkciója a társadalmi integráció volt, melyben a meghirdetett elvek szerint szociális egyenlőség és esélyegyenlőség van. Az etnikai és vallási különbségek miatt fennállhatott bizonyos feszültség, de ezt minden téren elnyomták az ideologizált öngazgatású erkölcs értékrendszerének propagálásával. A figyelmet elterelték a társadalmi és gazdasági konfliktusokról, bevezettek egy relatíve decentralizált és liberálisnak tűnő szocializmust, ami „legjobb” tűnt a többi, környező országokban hatalmon levő központosított bolsevista rendszerhez képest.

Az oktatásban látszólag szabad utat engedtek a kreativitásnak és a sokszínűségnek, sőt látszólag a nemzeti kisebbségek is több lehetőséget kaptak, mint másutt. Az alapfokú oktatás mindenki számára ingyenes volt, hogy aztán középfokú oktatásban és a szakma megszerzése folyamán, vagy fontosabb pozíciók betöltésekor mégis „helyére tegyék a dolgokat” az uralkodó eszme és nemzet hívei. Egy alapos elemzés után rájövünk, hogy az oktatás funkciója a különbségek megszüntetése volt, de a nemzeti kisebbségek asszimilációjának eszköze is lett.

A tanügyi személyzet fölött gyakorolt központosított ellenőrzéshez (kizárólag állami iskolák létezése és fix fizetések) tartozott a politikai magatartásuk ellenőrzése is. Az egyéni döntés fölött ott volt a párt szelleme, a társadalmi-politikai magatartást megítélő pártvélemények, melytől a tanárok karrierje függött. Különösen az egyetemekre nem juthatott be „gyanús káder”, csak „eszmeileg tiszta”, munkásszármazású értelmiségi. Az eszmeileg tiszta tantervek s a szakemberek megszűrése háttérbe szorították az alkotókészséget, és elsorvasztották a helyi kultúrát, a nemzeti identitástudatot. Az oktatási rendszerben háttérbe szorultak a humán (kivéve a szocialista öngazgatást), s nagy szerepet kaptak a korai és túlspecializált képzési rendszerek (napjainkig érezhető a jog, pszichológia, szociológia alulértékelése). Talán csak a vezetéstudomány, a piackutatás és egyéb közgazdasági diszciplínák kezdtek újabban felfelé ívelni. Továbbra is hiányzik a jó pénzügyi vagy más szakember, amit viszont a magán-szektor már igen-igen keres. Az egykori munkaerő-tervezés meghatározta a szakképzett és betanított munkások területenkénti létszámgigényét. A munkaerő-felesleg latens munkanélküliséget okozott a vállalatokban, de átképzésükre már nem volt pénz, sem hajlandóság.

Az állam, illetve a minisztériumok által meghatározott tanterveket, eszközöket és szakkádereket újra és újra a korábbi szinthez mérten tervezték, így hatékony változásokat, reformokat nem lehetett bevezetni. A kezdetben jónak tűnő általános iskolai rendszer így elavulttá vált, távol került az interdiszciplináris szemléletektől, gyakorlatiasságtól. A túlzott szakosítás 13–14 éves gyerekeket kényszerített pálya- vagy szakmaválasztásra (több

száz szakma különböző szakképesítési szintje és rendszere közül) a későbbi pályamódosítás lehetősége nélkül. (A fejlett európai országokban a fiatalok 17–18 éves korban választanak szakmát mintegy 15–20 átfogó és kipróbált szakképzési program közül. S ha a munkaerőpiac esetleg nem fogadja be őket, van lehetőségük átképzésre, sőt a munkaadó finanszírozhatja is továbbképzésüket. A kutatóprogramokkal szorosan kapcsolatban van tehát az oktatás, és igyekszik interdiszciplinárisan alkalmazkodni a gyorsan fejlődő technológiákhoz, piaci igényekhez.) A volt szocialista országokban még mindig távol állunk a viszonylag gyakorlatias és könnyen alkalmazható tudástól, mindamellett, hogy a matematika és egyéb „száraz” természettudományi iskolai standardjaink viszonylag magasak.

Az oktatási rendszerünkben tapasztalható hiányok fokozatosan kiküszöbölhetők a szigorú központosítás és állam által erősen kézben tartott finanszírozási rendszer felszámolásával, s ha helyette teret engedünk a nemzeti és helyi kulturális értékek erősödésének és a piac-orientáltságnak.

Az elavult tanfelszerelések és taneszközök pótlása (laboratóriumok, komputerek) lassan megy egy polgárháborúval küszködő államban, ahol a tantermek gyakran fűtetlenek. A tanárok átképzése nem mindig a tehetség és a tudás kritériuma szerint történik, hanem az uralkodó elit politikai szelekciót végez. A minisztérium által kinevezett iskolaigazgatóknak teljhatalmuk van, akik az ellenzéki eszme meggátolására törekszenek, s nem engednek utat a demokratikus és liberális eszméknek sem. Térségünkben kifejezett igény van az oktatásügy autonómiájára, amit különösen az egyetemek és az anyanyelvüket használni szándékozó kisebbségek követelnek. Az adminisztráció azonban, legtöbbször pénzügyi nehézségekre hivatkozva, minduntalan leépíti az önálló oktatási kezdeményezéseket és a nem államnyelvű oktatást is. Az oktatásügy központosítása Szerbiában feszültséget okoz az alkotó szakemberek, az önkormányzatok, a nemzeti kisebbségek valamint az állam között. A magyar gyerekek nagy része hároméves szakközépiskolába iratkozik, így alakul ki az a helyzet, hogy az államalkotó nemzet tagjai igazgatók, munkavezetők lesznek, a nemzeti kisebbség tagjai pedig kétkezi munkások.

Amikor a magyar vagy más nemzeti kisebbségi (ruszin, szlovák, román) szülők szerb iskolába íratják gyermeküket, nemcsak azért teszik, mert megszűnt egy-egy nemzetiségi, hanem azért is, mert a későbbiekben nagyobb esélyre is számítanak, és kifejezik beolvadási szándékukat. Az ilyen lépéssel veszélyeztetik a fiatal nemzedék nemzetiségi tudatát, és egyszer s mindenkorra függővé teszik munkájukat, távlatukat az uralkodó nemzettől. Azok, akik nem hajlandók ilyen feltételek között vállalni a kisebbségi életet, a munka és magasabb életszínvonal reményében emigrálnak. Ezek a családok egy-két generáció után végleg elvesztik azt a jellegzetes vajdasági magyar identitásukat, amiért elődeik itt megküzdöttek. Jelenleg igen nagy gond a fiatal szakáderek külföldre távozása, különösen az oktatásban, mert a magyar oktatás tanárhiánnyal küszködik.

Ritkán fordul elő gyakorlat, hogy az oktatásügyi minisztérium magyar igazgatót nevez ki egy-egy iskola élére. Pedagógus- és a kisebbségi nyelvet beszélő iskolapszichológus-hiány van. A központilag ellenőrzött és előírt tantervek már alig tartalmazznak magyar történelmet, nemzeti hagyományokra és azonosságtudatra nevelő elemeket. Ezeket önszorgalomból, különórákon kell pótolni ott, ahol van rá igény.

A nemzeti kisebbségek ma Szerbiában háttérbe szorulnak az államnyelven tanulók mögött. Jelenleg a legfontosabb feladat az anyanyelvű alapfokú oktatás színvonalának megőrzése, a magyar tagozatok száma csökkenésének meggátolása, valamint a középfokú oktatás szerkezetének korszerűsítése (ez nemcsak nemzeti kisebbségi érdek és feladat). A korai szakmaválasztás (14 éves korban) és a rendkívül felaprózott szakosítási rendszer nem kínál elegendő esélyt (a minimum 15 tanuló) kisebbségi tagozatoknak. (Az általános tantárgyakat még esetleg magyarul, de a szaktantárgyakat már szerbül tanítják a középiskolásoknak.) A főiskolai és egyetemi felvételi vizsgák nyelve csak elvétele magyar (Szabadka pozitív példa), ez eleve hátrányos helyzetbe hozza a kisebbségi fiatalokat. Sok magyar gyermek nem is tervezi az egyetemi szintű továbbképzést, legtöbbjük azonnal megélhetés után néz állami vagy magáncégeknél. 1999-ben a háború következtében hirtelen megnőtt a Magyarországon tanulni óhajtók szá-

ma. Szabad felmérés alapján (a hivatalos dokumentumokat fordítók kijelentései) mintegy 700 magyar középiskolás és kb. 600 egyetemista tanul az anyaországi intézményekben. Tanulmányuk végeztével visszatérésük Vajdaságba mindaddig bizonytalan, míg a politikai és gazdasági helyzet nem lesz biztató.

IRODALOM

Vajdasági útkereső, MTT Könyvtár 2. Szabadka, 1998.

Magyar tudomány a Vajdaságban, VMTT kiadványa, Atlantis Kiadó, Újvidék, 1999.

A Vajdaság Tartományi Végrehajtó Tanács munkabizottságának adatai a beiratkozásokról az általános és középiskolákba, valamint a főiskolákra és az egyetemekre.

„Amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, csak szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája; és csak a szerencsés időknek tulajdoníthatja, hogy az ilyen nem nemzetet, hanem csoportot más nagy nemzet el nem nyeli... A nyelv köti az embereket egy olyan nemzeti testté, amelynek a politika vészei nem árthatnak. Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető, gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek: szóval a nyelv lelke a nemzetnek.”

Kisfaludy Sándor, 1801

ÉRTÉKEINK

A vajdasági magyar irodalom

DR. BORI IMRE

A vajdasági (jugoszláviai) magyar irodalom megszületésében, akárcsak a romániai és a szlovenszkói magyar irodalomban is, az 1918 őszén bekövetkezett nagyarányú történelmi és társadalmi-politikai változások játszották a legnagyobb szerepet. Az első világháború végén az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott, és a békeszerződések Trianonban nemcsak határokat jelöltek ki. Trianon ténye hívta elő az új irodalmi képződményeket az úgynevezett utódállamok mindegyikében.

A kezdeti időszakot az örökölt szellemi állapotok jelentős módon befolyásolták. A rendszeres könyvkiadás hiányát egészen 1944-ig nem sikerült pótolni, a kérészéletű folyóiratok után, amelyek a pezsgő irodalmi életet serkentették, csak az 1930-as években születtek több évig, tehát tartósan megjelenő folyóiratok, így a *Kalangya* 1932 és 1944 tavaszáig, a *Híd* pedig 1934-től a háborús időszak okozta megszakítással ma is megjelenik. De az sem mellékes tényező, hogy sokáig nem volt központja a vajdasági szellemi életnek. Bácskában Zombor (a volt megyeszékhely) helyett Szabadka került előtérbe, ellenben a közigazgatási központ Újvidék lett, s fokozatosan szellemi központtá is vált, a Bácságban pedig a volt torontáli megyeszékhely, Nagybecskerek (később Petrovgrád, majd Zrenjanin néven) szerepe is fokozatosan háttérbe szorult, pedig az első kezdemények érdeme Becskereké, ahol 1920-ban *Közakarat* címen indul lap, majd ugyanebben az évben még a *Renaissance* is, 1922-ben pedig a *Fáklya* jelenik meg, de ezek már csak pár számot megért kezdeményezések, akárcsak Újvidéken 1922-ben az *Út* Csuka Zoltán

szerkesztésében az avantgárd törekvések szócsöveként. Szabadkán jelent meg a *Bácsmegyei Napló* című napilap, amely tökeerős lapkiadó vállalat volt, de néhány könyv kiadására is vállalkozott, majd megjelenik a *Szervezett Munkás*, amely 1929-ig, a királyi diktatúra bevezetéséig jelent meg.

Nemcsak a politika okozta impériumváltozás bénította meg az önszemlélésre való és az arról valló törekvések érvényre juttatását, hanem a Jugoszláviába szakadt magyarok önszemlélésre való képtelensége is odahatott, hogy a gondolatok nem mutattak irányt a magyar szellemi élettel a kapcsolatok kényszerű megszakadása után. Komolyabb helyzetismeretről az írások nem tanúskodtak ebben az időben, és a *Fáklyában* Jászi Oszkár sietett irányt mutatni. A *magyar kultúra decentralizációja* című cikkében, arra biztatva a Jugoszláviában élő magyarságot, hogy „tanuljon meg önfejlével gondolkodni, okosan számolni speciális viszonyaival s megalkotni az új magyar kultúrát, melyre valóban szükség van”, és azt az elvárást fogalmazta meg, hogy a „maga szűkebb hazája, regionális élete helyi viszonyaiból fog organikusan felépülni” kultúrája. A *Bácsmegyei Naplóban* a vajdasági magyar irodalom létezésének, jellegének és hovatartozásának a kérdésétől függetlenül Jászi Oszkár cikkéről vitatkoztak. Ekkor már Szenteleky Kornél is hallatta szavát, de még Dettre János (1886–1944) a hangadó és animátor, Szenteleky Kornélnak is az ösztönzője, tette buzdítója. 1924-ben Dettre János és Radó Imre szerkesztésében jelent meg a *Vajdasági magyar írók almanachja*, melynek előszavában leszögezték: „A könyv programja az olvasás öröme túl: demonstrálás, bizonyíték és küzdelem. Demonstrálása, hogy van vajdasági magyar irodalom, bizonyítéka az elszakadt magyarság kultúrképességének, mely történelmének folytatását követeli, és küzdelem mindannak megvalósulásáért, amit egy életéért és jövőjéért vívódó nép számára a kultúra ki tud követelni.” 1928-ban Szenteleky Kornél *Vajdasági Írás* címen szerkeszt majd folyóiratot, amelynek folytatása *A Mi Irodalmunk* lesz, közben Szenteleky megindítja a *Kalangya* című folyóiratot. Nem elhanyagolható tény, hogy a kezdeteknél az 1918–1919-es forradalmak leverése után Jugoszláviába emigrált íróké és újságíróké a vezető szerep, akik mozgékonyabb szellemiségükkel az

irodalmi élet igényét élesztgették. Hazaemigrált nemcsak Csuka Zoltán, Lőrinc Péter (1898–1983), aki Láng Árpád néven is publikált, hanem maga a vezérségre predesztinált Szenteleky Kornél is, aki e korszak legjelentősebb egyénisége. 1893-ban Pécsen született, de már Zomborban járt iskolába, osztálytársa a neves nyelvész, Bárczi Géza volt. Az első világháború idején orvosi diplomát szerzett Budapesten, s a *Hét* állandó munkatársa volt 1917 és 1920 között. Még Pesten jelent meg *Kesergő szerelem* című regénye. Hazaköltözése után orvos Szivácon. Sokat utazik, tüdővészét gyógyítani. Sokirányú munkássága Szivácon bontakozott ki. 1925-ben megjelenteti *Úgy fáj az élet* című lírai prózakötetét, 1931-ben pedig az *Isola Bella* című regényét. Szerkesztett folyóiratokat és antológiákat. Tüdővészben halt meg 1933-ban. Ekkor már az „új élet és az új, tökéletesebb ember” megszületését hirdette. Szenteleky Kornél mellett Csuka Zoltán és Fekete Lajos neve emelkedik ki, követői közül pedig Herceg János, Szirmai Károly és Majtényi Mihály. Mind a hárman prózaírók.

Külön irodalmi utat tett meg Csuka Zoltán (1901–1984), akinek lírája a húszas években bontakozott ki. Az expresszionista irány híve volt, s utolsó jugoszláviai kötete, a *Tűzharang* 1933-ban még ennek jegyeit viseli magán. A technika modern vívmányait ünnepelte harsogó, nagylélegzetű szabadversekben. Látomásos versei alapján Szenteleky Kornél a „látomásos János jelenéseinek” nevezte ezeket.

Fekete Lajos (1909–1973) a „béklyózott erők feltámadásának” az énekese, aki apokaliptikus látomásokat írt zsoltárhangú költeményeiben. 1929-ben a hatóságok kiutasították Jugoszláviából, de még itt jelent meg 1930-ban *Szent Grimasz* című verseskönyve.

Az 1920-as években a líra elsőbbségét jelezte, hogy 1928-ban Csuka Zoltán szerkesztésében *Kéve* címen költői antológia jelent meg, akárcsak a szerb költőket bemutató *Bazsalikom* című antológia Szenteleky Kornél és Debreczeni József fordításában. Ugyanebben az évben Becsén az erdélyi irodalom mintájára Helikont szerveznek, és Szenteleky Kornél szerkesztésében megindul a *Vajdasági Írás*, „a jugoszláviai magyarság egyetlen irodalmi folyóirata”. S új utakat keres Szenteleky Kornél is Barta Lajosnak

a *Nyugatban* megjelent *Magyar gyarmatok* című tanulmánya nyomán 1927-ben. E tanulmányt kommentálva hasonló című cikkében leszögezte: „A valóság mindenesetre az, hogy minden magyar népdarab önálló szellemi életre van utalva, s ebben az életre kelésben nincs karon fogó szülője, segítőtársa vagy gyámolítója, mégis: ennek belátása és tudatos beismerése a jövődő élet első bizonyos és boldog szívverése.” Az év elején a *Levél D. J. barátomhoz a „vajdasági irodalom”-ról* című vitacikkében éppen ezt a gondolatot utasítja még vissza. Ehhez hasonló kinyilatkoztatása lesz majd 1933-ban, amikor a „helyi színek” elméletét hirdeti meg az *Akácok alatt* című novella-antológiájának bevezetőjében. Itt a francia Hippolyte Taine elméletére támaszkodik, amikor a szellemet emlegeti, amivel az író közösséget vállal, elvárja, hogy „igazi mát adjon az író”, mert „az igazi írónak élnie kell a mában”, és „bele kell kapaszkodnia az idő, a talaj, a tények, a társadalmi adottságok pozitívumaiba”, s mert Julien Benda nyomán vallotta, hogy az írástudók a „holnap elhivatott építői”, ezért nem szabad megtagadni a földet, az időt, amelyben építeni kötelességünk.” Ekkor írja Isola Bella című regényét.

Farkas Geiza (1874–1942) a vajdasági magyar irodalom egyik legkülönösebb, egyéni sorsú és életművet teremtő alkotója volt. Életének egy jelentős részét Bánátban, Eleméren töltötte, ahol birtoka volt, és ahová 1919 után költözött.

Társadalomtudós, a *Huszádik Század* állandó munkatársa, majd a háború után a budapesti *Századunk* és *Társadalomtudomány* közölte a társadalmi élettel kapcsolatos elméleti tanulmányait. Fő társadalomtudományi munkája 1916-ban jelent meg *Az emberi csoportok lélektana* címen. Az első világháború után vált szépíróvá. Az irodalmi-esztétikai kérdések iránti érdeklődésének a dokumentuma az 1927-ben *Mi tetszik és miért? Egy lélektani esztétika kísérlete* címen megjelent könyve. Benne vizsgálta a tetszés feltételeit, az ízlés változásait, a szép fokozatait és az „esztétikai kultúra” kérdésénél állapodott meg. Nagy jelentőséget tulajdonított a miliő szerepének, s ezzel Szenteleky Kornélra is hatott. Az *Önvádoló* című kisregénye után (1932-ben *A mi irodalmunkban* folytatásokban) írja meg ugyancsak folytatásokban a pozsonyi *Magyar Minervába* 1933-ban *Az életsugarak* című fan-

tasztikus regényét. Fő műve a *Fejnélküli ember* című regénye 1933-ban. Szenteleky Kornél szerint „ilyen nagyszabású patopszichológiai felépítésű regényt nemcsak a Vajdaságban nem írtak, hanem az egész magyar nyelvterületen sem”. Az író a regényben megvilágítja Nagybecskert Györgynek a problémáját, mikor lelki elferdülésének történetét elmondja. Az első világháború végén a hős kirabolt egy gazdag embert, s hogy eltüntesse a nyomokat, az ember fejét levágta, testét a Szávába dobta. Becskertki fakereskedőként most már boldog lehetne, de a fejnélküli ember képe fel-felmerül éjjel, de nappal is. Közben a vajdasági kisváros élete zajlik, s erről az író meggyőző képet fest.

Az 1930-as években a próza válik jelentősebbé. Szirmai Károly (1890–1972) látomásos novellái révén kerül a vajdasági magyar próza első vonalába. A *Nagy Csönd Vízióiban* a világ gonosz, a sötétség erői tombolnak, láthatár nélküli minden élet és a kód uralja, az ezeket tartalmazó *Ködben* című 1933-ban megjelent kötete máig is a legjelentősebb műve. Írt realista, a kisvárosi polgár életét ábrázoló novellákat is. Verbáson élt és ott szerkesztette a *Kalangyát* 1933 és 1941 között. Majtényi Mihály (1901–1974) írói termése a két háború között két regény és egy kötetnyi elbeszélés. *Mocsár* című regényével 1927-ben díjat kapott, 1943-ban pedig a *Császár csatornája* címen írta meg történelmi regényét a bácskai nagycsatornát megépítő Kiss József küzdelmes életéről. A bácskai táj ábrázolója ebben a XVIII. század végén játszódó regényben is, amelynek költői értékei kétségtelenek. Helyi színeket találunk az 1930-as években íródott, de csak 1981-ben megjelent *Hétfejű sárkány* című regényében is. Novelláskötete, a *Kokain* (1929) expresszionista elbeszéléseket tartalmaz. Herceg János (1909–1995) a legmarkánsabb vajdasági prózaíró már a harmincas években is. Tehetségét Szenteleky Kornél ismerte fel *Viharban* című kötete írásaiban, s Németh László is a kritikusa volt, ki az írások „biológiai hitelét” méltányolta. A költői próza ihletében írta 1937-ben *Tó mellett város* című „krúdiás” regényét, de az 1943-ban megjelent *Gyászoló kőművesek* című novelláskönyve már a realizmus felé tájékozódó, az élet szürke színeit megkedvelő írókat mutatja. 1941–1944 között a *Kalangya* szerkesztője volt.

A költők közül Gál László és Laták István neve említhető. Gál László (1902–1975) politikai költő volt, aki verses vádbeszédeket írt a gyermekkorát megrontó háborúról és a közelgő újról az 1939-ben megjelent *Gál László verseskötve* című kötetében. Laták István (1910–1970) a munkásmozgalom költője volt, jelentős verseit a háború előtti osztályharc eseményei ihlették, közülük szegényember-versei emelkednek ki az 1937-ben megjelent *A kültelek* és az *Egy élet árad* című 1939-es kötetében.

Az 1930-as években két folyóirata volt a vajdasági magyar irodalomnak: az 1932-ben indított *Kalangya* és az 1934-ben alapított *Híd*, amely az ifjúsági mozgalmak folyóirataként indult a szlovákiai Sarlós-mozgalom hatása alatt, majd az évtized végén kommunista befolyás alá került, úgyhogy szerkesztőit 1941-ben ki is végezték.

Közvetlenül a második világháború után a szellemi élet már jelt adott magáról. A *Szabad Vajdaság*, a *Magyar Szó* című napilap elődje 1944. december 24-én került ki a nyomdából, a *Híd* című folyóirat pedig 1945 őszén jelent meg ismét, míg az első magyar nyelvű könyv a háború után 1947-ben készült el. A legjelentősebb változások az irodalmi életben a társadalmi körülmények megváltozása nyomán következtek be. Nem folytathatta munkáját egyetlen író sem ott, ahol a háború idején abbahagyta. Megváltozott a vajdasági magyarság társadalomképe is: a földreform, valamint az ipar és kereskedelem államosítása után a magyar nemzetiségű polgárságnak lecsökkentek anyagi lehetőségei. Ugyanakkor a magyar szegényparaszság is földet kapott, s ilyen módon mindmáig őrzi paraszti jellegét, települései pedig falusi vagy kisvárosi vonásait és szerkezetét.

A háború utáni első könyv a *Téglák, barázdák* című 1947-ben megjelent antológia volt, amely a szerkesztő szándéka szerint arra volt hivatott, hogy az akkor a Szovjetunióból származó szocialista realizmus irodalom-felfogásának csináljon szállást, példázva, hogy egyedül a társadalmilag hasznosítható irodalomnak van szerepe a társadalomban. Ettől az irányított irodalom-felfogástól csak az 1950-es évek elején tudott a vajdasági magyar irodalom elszakadni, amikor egy újabb írónemzedék lépett fel. E rövid ideig tartó irodalmi korszaknak legjelentősebb alkotása Debreczeni

József (1905–1978) *Hideg krematórium* című, a magyar irodalom szinte egyetlen autentikus táborregénye. Ez a hideg forrósággal megírt riportkönyv Auschwitz borzalmairól beszél szenvedéllyel és fájdalommal. De Debreczeni József érdeme az is, hogy 1949-ben megjelent *Tündöklő tájon* című verseskönyvével jelentős mértékben hozzájárult a szocialista realista irodalomszemlélet háttérbe szorításához.

Ezekben az években bontakozott ki Thurzó Lajos (1915–1950) halk szavú, a korába nem illő költészetű, Csépe Imre (1914–1972) östehetségként a paraszti indulatokat kiéneklő lírája, később pedig prózája, és Urbán János (1921–1993) költői indulásának is ezek voltak az első évei.

A háború után tovább dolgozott Gál László, akinek versei a kiábrándultság énekei, megszólaltatva az öregedés élményeit is, az elmagányosodás, a monologizálás tüneteivel párhuzamosan, „S amikor még élni lehetne, meghalunk” – hirdette, mind tragikusabb életköröket járva be. Összegyűjtött verseinek kötete a *Rozsdás esték* 1972-ben jelent meg. Majtényi Mihály életműve az 1950-es években teljesedett ki. Még a *Császár csatornája* kísérti *Élő víz* című regényében (1951), amelynek történelmi és társadalmi alapja már sokkal szélesebb, mint amazé volt. Már nem maga a csatornaépítő Kiss József és a csatorna építése áll figyelme középpontjában, hanem a népek, akik partokon élnek, s már a „sorseposz” gondolata foglalkoztatja, mert Ivo Andriæ regényének, a *Híd a Drinának* a példája is ihleti. Elsősorban a szociális mozzanatokat élezi ki, érvényre juttat politikai tendenciákat is, amivel időszerűsítette művét és a megírás idejéhez kötötte. Időszelete is nagyobb, hiszen a XIX. század második felének történetéről is szólt. Néhány életszerű freskója maradandó részlete művének. 1952-ben írja a megtalált harmónia jegyében *Garabonciás* című regényét, és 1955-ben a folytatását *Bige Jóska házassága* címen. A *Garabonciás* műfaját tekintve pikareszk regény, miként címe is jelzi, s jellege is, amely epizódfüzér. A laza szerkezet lehetővé tette, hogy különösebb megszorítások és megköttetések nélkül kísérje hőse sorsának alakulását. Bige Jóska megtanulja az élet leckéjét, s megtanulja, hogy nem lehet kiválni kispolgári világából. A mű végén Bige Jóska, a megtört nagy lé-

lek, piciny szivárvány a nagy, trágyás vajdasági táj felett, szomorú mosollyal tűnik el a végtelenben a szemünk előtt a háború kitörésének napjaiban. Közben novelláskötetei jelennek meg, megírja *A száműzött* című drámáját, és két kötetben megírja emlékezéseit a vajdasági magyar irodalom múltjáról *Magunk nyomában* (1961) és *Szikra és hamu* (1963) címen.

Herceg János már 1947-ben jelentkezett novellával, s ezeket három kötetbe gyűjtötte össze. Az 1950-es években regényeket írt: a *Szikkadó földeken* (1954) címűben a parasztélet háború utáni alakulását rajzolta, az *Anna búcsúja* (1955) az első, háború utáni évek zavaros és válságos hangulatait rajzolta egy művész-lelek sorsának fonalán, 1959-ben pedig *Ég és föld* címen megírta remekműnek számító kulcsregényét Gerard-nak, a bohócnak édes-bús történetében. Valójában a jugoszláviai magyar irodalom allegorikus regénye ez a műve, amely egyúttal egy művész-sors regénye is. Gerard egy szálnalmas, vidéki trupp bohóca, s a regényt mozgató összeütközések szatirikus kritikáját adják irodalmunk ötvenes évekbeli szellemének és irodalompolitikai légkörének. Regényeinek erényei nem a kompozícióban, a hősök festésében vannak, hanem a novellányi részletekben, az atmoszféra rajzában, a líraian merengő futamokban. Évtizedekkel később írta az *Iketánia* (1987) és a *Gogoland* (1992) című regényeit. Az *Iketánia* antiutópia, a *Gogoland* pedig az *Ég és föld* folytatásának is felfogható alkotása Gerard-dal, a főhőssel. A *Módosulások* című regényében pedig gyermekkorát írta meg, és nosztalgiákból szötte regényét. Írt szociográfiákat is, a *Változó világban* (1950) egy nagybirtok életébe pillant, *Embersor* címen (1977) a bezdáni hajógyárba és Doroszlóra kalauzol vizsgálódásai közben. Utazásairól „legkedvesebb könyvében,” a *Távlatok* (1983) címűben számolt be. Vajdasági elkötelezettségének a dokumentuma a *Papírhajó* (1953) című esszékötete, amelyet azután több irodalmi és társadalmi tárgyú tanulmánykötete követ. Helytörténeti emlékeit a Zomborról szóló *Visszanéző* (1989) őrizi.

Erőteljes, mindmáig az irodalmi életben jelenlevő alkotók szóltak meg az 1950-es évek kezdetén. B. Szabó György (1920–1963), az irodalomtörténész, főiskolai tanár és képzőművész állt a csoport élére, arra ösztönözve, hogy szakítani kell a

„regionális”, a „provinciális” és a „táji” hagyományokkal az irodalomban. A kirobbanó vitákban Sinkó Ervin (1898-1967) vette a fiatal írókat védelembe, aki noha élete nagyobbik hányadát emigrációban, távol a Vajdaságtól, Európa nagyvárosaiban élte le, majd Zágráb lesz otthona, amikor 1950-ben a fiatalok védelmében felszólalt, ő lesz animátora tíz év múlva a *Symposion*, illetve *Új Symposion* köré csoportosulóknak. Sinkó Ervin versírással kezdte pályafutását 1916-ban, majd a magyar forradalmi mozgalmak leverése után Bécsben krisztiánus forradalmárként adta ki *A fájdalmas Isten* című verseskönyvét, és szerkesztette a *Testvér* című folyóiratát. Két évtizeden át regényírás foglalkoztatja, s ezekben örökölte meg elsősorban forradalmi élményeit, amelyek között az *Optimisták* című regénye a legjelentősebb, amelyet az 1930-as években írt, de csak 1953–1955 között sikerült magyar nyelven megjelentetnie. Ehhez társult a *Tizennégy nap* című regénye, amit ugyancsak az 1930-as években kezdte írni, a háború alatt fejezte be, és 1950-ben jelenteti meg. Az *Optimistákban* Sinkó Ervin szinte elsőként tett kísérletet a magyarországi forradalmak tüzetes s regényes ábrázolására, hiszen hőseinek legtöbbjét is élő alakokról mintázta, így Kun Béláról, Lukács Györgyről, Lengyel Józsefről, Révai Józsefről, Komját Aladárról, s találkozunk az író és felesége alakjával, ők a központi hősei ennek az önéletrajzi elemekkel gazdag regénynek. Az 1950-es években a Tájékoztató Irodával folytatott jugoszláviai viták dokumentumát az *Egy regény regénye* címen írta meg és adta ki 1961-ben könyv alakjában is, s benne az *Optimisták* szovjetunióbeli kiadása körül szerzett tapasztalatokat elemezte. Tanulmányok sorában fejtegette nézeteit a költészet jellegéről, és azt vallotta, hogy a poézis elválaszthatatlan az emberi léttől. Irodalomtörténeti munkája *Csokonai életműve* cím alatt 1966-ban jelent meg.

Az 1950-es évek elején kibontakozó írók új hangot és új témavilágot hoztak a vajdasági magyar irodalomba. Pap József (1926) ennek az irodalmi körnek legidősebb, egyben leghosszabb ideig érlelődő tagja, bár már az 1940-es évek második felében lépett fel, első kötete, a *Rés* csak 1963-ban jelent meg, a következő pedig tíz év múltával, 1974-ben *Rendhagyó halászás* címen. A ver-

sei nem a vizsgálódás eredményeit, hanem a ráismerés pillanatait rögzítik, tehát azt a megfoghatatlant keresi, amit az addig ismeretlennek ismertté válása hoz az ember gondolatvilágába. Szófukar, töményítő költő, felfedezi s kamatoztatja a maga számára a szigorú formát képviselő haikut, s ilyen verseit *Haiku* címmel kis kötetben 1988-ban jelentette meg. Nagy, már-már döntő élménye a kert, melynek intim flórája és faunája a meghittséget sugározza, miként a *Kert(v)észének* című 1996-os kötete is mutatja. Összegyűjtött versei *Jegy* címen 1987-ben jelentek meg.

Nem volt egyenes vonalú Ács Károly (1928) költői pályája sem. Fellépése idején urbánus mentalitás jellemezte, élményvilágát egy jellegzetes városi-polgári kultúra eredményei nyomán alakította ki, amely egész pályáját végigkísérő szépségben csúcsosodott ki. Jelenben élő, nem emlékezik, hanem elemez, ezért a szabadkai polgáréletnek alig találjuk nyomát verseiben. A szavak foglalkoztatják, mert bár racionalista, fél a szavak mágikus erejétől. A „teremni muszáj” kényszerét éppen úgy érzi, amikor verset ír, mint a „születés szenvedését”. Formakezelése tudatos, a nehéz költői feladatokban leli örömét, amit szonett-koszorúi is példáznak. Az ellenőrzött költés nyomait szinte minden versén felfedezni lehet. Műfordításai is ezért lehetnek költői műve szerkesztésévé, a délszláv modern líra legtermékenyebb és legrangosabb megszólaltatója a vajdasági magyar irodalomban. Válogatott versfordításai *Kiásott kard* címen 1985-ben, míg *Összes versei* 1988-ban jelentek meg.

Fehér Ferenc (1928-1989) szinte programszerűen ragaszkodott gyermekkori emlékeihez, a faluhoz, a paraszti világhoz, ott találva meg költészetének értelmét és legfőbb lírai ihletét. Ez a költészet olyan üzeneteket és jelzéseket közvetített, amelyek látványosan távol esnek a modern ember életérzésétől és polgári-városias szemléletétől. Falumítosza azonban nem stilizált és nem folklorisztikus versekben szólalt meg, nem az idill vagy az ábránd hangján, hanem tragikus fények megvilágításában. A kultúrából való kiesettség panasa szólalt meg a verseiben, egyúttal a megtartó falusi közösségtől való elszakadásának a bánata, a visszavezető utak keresésének a hiábavalósága, magánya beszél a költeményekből. Érzelméről első köteteinek a címei vallanak fél-

reérthetetlenül: *Jobbágyok unokái* (1953), *Álom a dűlőutak szélén* (1956), *Övig a földbe ásva* (1959). Az 1960-as években fokozatosan háttérbe szorult a versekben a falu konkrét képe, hogy azután egy elsüllyedt világ költői átváltozásaként legyen jelen költészetében. Ugyanakkor növekedett a versek expresszivitása, fellazultak korábban zárt versformái, disszonancia szólalt meg a költeményekben. Differenciáltabb világot fejeztek ki ekkori kötetek. Gyűjteményes kötete 1978-ban *Madarak folyója* címmel jelent meg, műfordításait pedig *A madár árnyéka* címmel 1978-ban adta ki. Több prózakötete is megjelent, amelyek naplók, feljegyzések, elmélkedések vallomásaiból álltak kötetekké.

A prózaírók közül Németh István (1930) lépett fel elsőként ebből a nemzedékből *Parasztkirályság* című elbeszéléskötetével 1954-ben. Világának központi hősei a falusi életforma évszázados keretei között küszködő, abból kitörni akaró parasztok. A hatvanas évek elején változás állt be az írói szemléletében: immár nem belülről, az érzelmek azonosulásával nézi a falu életét, hanem távolodva tőle, mintegy „zsebtükréből” szemléli a világot. Az úgynevezett „színes írásából” teremtette meg sajátos formáját, és 1973-ban immár klasszikus *Zsebtükrök* című kötetében mutatta meg a világot is, műfaja erényeit is. Csak embereket látunk írásában, helyzeteket, világa mikro részleteit írja le szociológiai-szociográfiai érdeklődésének jeleként. E kötete sikere nyomán adja ki sorra ilyen típusú gyűjteményeit. Műfaji megnevezésük ugyan különbözik, mert nevezte őket „esti jegyzeteknek”, „jegyzeteknek”, „vallomásoknak”, de megfigyelései, leírásai mindvégig pontosak, rajza tiszta, előadásmódja salakmentes, lényegre törően művészi érettségre vall. Válogatott elbeszéléseinek kötete *Mogyoróvirág* címmel 1990-ben jelent meg. Vasárnapi írásainak gyűjteménye a *Jegykendő* című kötete /1995/. Ebben a kötetben olvasható *A fehér ház* című vallomásos himnikus írása a vajdasági magyar falu szépségéről, létezésének egykori képi prototípusáról. 1996-ban adja ki *Házoltár* címen családja tagjairól írott szerelmes krónikáját. A vajdasági magyar nagyregény lehetősége mozdul a kötet öt szövegében, egy családregegy öt fejezeteként. Bennük van a vajdasági világ három emberöltőnyi története olyan bensőséges emberi

közelségből szemlélve, amelyen közelségből regényíró talán nem is tudná szemlélni.

Major Nándor (1931) az ötvenes évek derekán az olasz neo-realizmussal találkozva fedezte fel a külvárosok, építőhelyek, udvari lakások világát olyan életmozzanatok után nyomozva, amelyeket a hagyományos elbeszélő alig tudott hasznosítani. A hétköznapiak tragikus költőisége érdekelte akkoriban, és „rálátásos” módon szemlélte a világot. Ezek olvashatók az *Udvarra nyílik az ablak* című, 1956-os kötetében. Az ötvenes évek végén alakította ki nagynovella-formáját, amelyet *Vereség* című kötete (1959), majd a *Büntetés* (1967) írásai példáznak. Az elemző kedv és a bölcséleti kérdések iránt megnövekedett érdeklődése jegyében íródtak tételes elbeszélései, s belőlük a társadalmi létezés elidegenült világának képe bontakozik ki. Költői regénye a *Dél* (1965) című, amely mesterségek kérdéseit is vizsgáló alkotóműve. Ő a „vajdasági” problematika művészi vonatkozásait a képzelet megköttöttségének a felismerésében fedezi fel, de akadályozza az epikai hagyomány követése is. Ezzel magyarázható, hogy a regény hősei mediterrán környezetben mozognak, amit a cím metaforikus jelentése külön is hangsúlyoz. 1969-ben írta a *Hullámok* című, családragénynek tervezett, de ki nem teljesített alkotását. Esszékötete *Esti órák* címen 1968-ban jelent meg.

Kopeczky Lászlót (1928) az olvasók elsősorban humoristaként tartják számon, de műveiből egy író-Bajazzo kacaja is kihallható, aki a hétköznapiak visszáságait figyeli. Már első kisregényében a *Kutyák... macskák...* címűben (1959) az írónak a montázshoz, a filmtechnikában ismert „vágáshoz” való érzékét, a nyelvi lelemények bőven ömlő forrását mutatta meg. Ezt látni az *Opus 5* című kötetének kisregényeiben (1966), valamint a *C. Lancelot: Savanya, lóra!* három kisregényt tartalmazó kötetében. Legrangosabb írói teljesítménye *A ház* (1969) című regénye, hőse Frédi az „eszélős” munkásember, aki abban a naiv hitben él, hogy kisstílusú szélhámosságai révén sikerül felépítenie házáat. Nagy sikert aratott 1987-ben a *Kádár Kata* című „parasztoratóriumával”.

Magányos alkotója ennek a korszaknak Zákány Antal (1918–1987), akinek bánatos, kesernyés gondolatai csak az

1950-es években találtak meghallókra, amikor *Fönt és alant* (1954) című kötete megjelent. Ebben, de a későbbi kötetekben is a „romlás” kertjében szedett virágokat gyűjti egybe egy jellegzetes szegénységtudat hatása alatt, majd hol athéni Timonként, hol földindulást várva „a napfény a sárban” motívumára rezonál.

Az 1950-es évek végén újabb nemzedék szólalt meg, előbb az *Ifjúság* című hetilap *Symposion* című mellékletében, amelyből 1964-ben az *Új Symposion* című folyóirat született meg. Ezért az akkor fellépőket Symposion-nemzedékként szokták emlegetni. Kezdő lépéseiket ezek az írók is antológiában tették meg, amely 1964-ben *Kontrapunkt* címmel és Sinkó Ervin bevezetőjével jelent meg. Itt tettek először kísérletet arra, hogy irodalom-felfogásukat körvonalazzák, és példákkal bizonyítsák az új és ihletett költői szó erejét, egyúttal megnevezzék azokat a jelenségeket is, amelyeknek tagadását meghirdették. Bányai János, e nemzedék vezéregyénisége írta: „Fellépésük alapjaiban bolygatta meg a jugoszláviai magyar irodalom színeképét: szembeszálltak a vidékiesség még sok helyütt uralkodó szemléletével, az új irodalom friss hatásait hozták magukkal, nem esküdtek látszatértékekre, s mindmáig mások és önmaguk szigorú kritikusai.” Nem véletlen, hogy a munkatársak között több kritikus, tanulmányíró is van.

Bányai János (1939) a Symposion-kör legjelentősebb tanulmányírói egyénisége. 1964-ben mutatkozott be *Bonyolult örömök* című kötetében, elemelve többek között Füst Milán, Juhász Ferenc, Pilinszky János és Miroslav Krleža művét, egyszerre szemlélve művet és befogadóját. Ezt a gondolatot fejleszti tovább az 1970-es években a *Könyv és kritika* I–III. (1973, 1977 és 1995) cím alá fogott írásaiban. Nem véletlenül tanulmány-trilógiájának harmadik darabja a *Talán így* címet kapta, mert legújabb megnyilatkozásaiban kialakította a beszélgető, hozzáfűző, kérdező, tanakodó, megállapító, töprengő jellegű értekező prózai kifejezést. Ezek jellemzik mind a *Kisebbségi magyaróra* (1996), mind a *Hagyománytörés* (1998) című köteteknek a tanulmányait. Utasi Csaba (1941) elsősorban a kritika műfaját kedvelte, s különösen nemzedéktársairól írott nagyobb lélegzetű tanulmányai emelkednek ki. Az irodalmi ítélet szerint „élesen látó, pontosan fogalmazó, meggyőző ítéletre törekvő” kritikus. Első kötetei, így a *Tíz év*

után (1974) és a *Vonulni ha illőn* (1982) című ezeket az erényeit példázzák. 1994-ben a *Vér és sebek* című kötetében már a tanulmányíró áll előttünk, aki a XX. századi magyar irodalom jelenségeit vizsgálja. Úttörő folyóirat-monográfiája az *Irodalmunk és a Kalangya* (1984), amely az 1930-as évek vajdasági irodalmának a kritikai bemutatása is. Gerold Lászlót (1940) kezdetben a színház és a szociográfia egyaránt szenvedélyesen érdekelte, s ő tett kísérletet a hazai szociográfiai irodalom első összegezésére a *Rólunk is vallanak* (1970) című könyvében. A hazai színházi élet és színjátszás történetének több könyvet szentelt, amelyek közül a *Száz év színház* (1990) dokumentumértékével tűnik ki. Színíráslatai több kötetben jelentek meg. Az első a *Színház és kritika* még 1970-ben, azután 1998-ban *Drámakalauz* címen adta ki és rendezte betűrendbe a vajdasági magyar színjátszás és dráma-irodalom egyéniségeit és jelenségeit, megrajzolva színházi életünk történetének ívét. *Meglelt örökség* című 1994-es kötetében drámatörténeti tanulmányait gyűjtötte össze, melyek között jelentősek a *Bánk bán*, *Tigris és hiéna*, valamint *Az ember tragédiája* recepciója és olvasatuk. *Legendák és konfliktusok* (1997) című kötete főleg a modern magyar prózairodalom jelenségeiről szól. Bosnyák István (1940) szenvedélyes publicistaként indult, majd Sinkó Ervin életművének tanulmányozásával tűnt ki a *Vázlatok egy portréhoz* (1975), amelyben részlettanulmányok kaptak helyet, az *Ember a forradalomban, ember a soron kívül* (1977) címűben elsősorban a krisztianus forradalmár küzdelmeit vizsgálta, *Sinkóék* (1995) címűben „hang-, szín és tévéjátékban elbeszélve” Sinkó Ervin és Rothbart Irma életútját rajzolta meg. *Becsckereki Szabó György* címen 1996-ban megírta monográfiáját arról a vajdasági magyar művésztől, akinek gondolkodásában az „ittség-bánátiság-délvidékiség – meg magyarság és európeerség megbonthatatlan szintézis alkotott”. „Adalékai irodalmunk szellemi rajzához” készült tanulmányai a *Szóakció* I. (1980) és II. (1982) című kötetében jelentek meg. Politikai publicisztikájának is több kötete van: a *Pörök, táborok, emberek* I. (1994), II. (1997) „kor és körtörténeti variációk az ezredvégről”. A szerző ezeknek az évtizedeknek a legjelentősebb antisztálinista publicistája és polemikusa. Ennek az olyan időszerű etikai-politikai kérdésnek

európai szemléjével párhuzamosan készültek azok a cikkek és tanulmányok, amelyek a szerző szerint az ún. balkáni és jugoszláviai megjelenési formáját képezik. Ezek az írások olvashatók a *Kis magyar balkáni krónika 1962–1997 I–II.* című gyűjteményében. Kiadta Sinkó Ervin több művét, és B. Szabó György összegyűjtött műveinek négy kötetét. Írt verseket és drámát is.

A Symposion-nemzedék költészete a modern költői törekvések jegyében alakult, különösen a költők indulásának első időszakában, de alapvető felfogásukon nem változtattak. Koncz István (1937–1997) részben megelőzte költőtársait, részben együtt haladt velük, ám első verseskönyve csak 1969-ben jelent meg *Átértékelés* címen. Moralista embernek vallotta magát és intellektuális költőnek, ahogyan az ember egzisztenciális kérdéseit kifejező soraiban megfogalmazta: „Kis, négyszög alakú világ-ketrec a szobám”. Intenzíven foglalkoztatja a költészet és vers kérdése s a táj, amely azonban nem kulisszája a költőnek, mert mint a kritika megállapította, „reflexivitás és képiség maradéktalanul kiegészítik egymást”, s a költő benne menedékre talál, s fel tudja oldani az ellentmondásokat, amelyek az életben kísérik. Talán legszebb sorait *A Tisza partján* című verséből idézhetjük:

Fordul a szél, s moccan a csend is,
már-már alig kivehető,
hogy valóság-e a távoli harangszó,
vagy csak bent szól,
Petőfi verseiből.

Utolsó verseskönyve *Ellen-máglya* címmel 1978-ban jelent meg.

Tolnai Ottó (1940) legtermékenyebb és legsokoldalúbb alkotóink egyike. Rilketől a beatirodalomig, a képcsodától a dadaizmusra emlékeztető montázsig és kollázsig haladva szüntelen metamorfózisokban élve, a verstől az esszéig, a kísérleti regénytől a drámáig rendre kipróbálta az irodalom műfajait. Irodalmunk kísérletezője és világunk egyes vonásainak új szenzibilitású ábrázolója, akitől az ízlés provokációjának a gondolata sem idegen.

Költői magatartásképzetének a meghatározását fejlődéstörténete magyarázza, amelyben a magatartásnak egymást követő változatai voltak: a kezdeti hermetizmust a költői gerillaképzet váltotta fel, amelyben sikerült a költőnek összefognia a gyermekkort idéző játékokat, a kalandok emlékét és a világpolitikának a hatvanas évekbeli történéseire reagáló lehetőségeit (Sirálymellcsont című 1967-es kötetében a gerilladalok és a Domonkos Istvánnal közösen írt *Mao-Poe* című kötete). *Versek* című 1975-ös kötetében mintegy reprodukálja addig megtett költői útjának állomásait, ezt a munkát folytatja a *Világpor* című kötetében 1980-ban. „Poézisem BÉKE poraira” – mondja most, s hogy új utakat keres, költői szójátéka is jelzi: „tonalitás-tolnaitás”. Megtett költői útját válogatott verseinek 1983-ban megjelent *Vidéki Orfeusz* című kötetében összegezte, hogy 1986-ban a *Gyökérrágó* egyik darabjában határozza meg helyzetjelentésként a versek és a költőjük helyét:

egy eperszín kis kötény
s a szûnni nem akaró epezöld félelem
tölts ki immár költeményekbe fúlt
fél életem.

(Aperszû)

Vers-kollázsai, immár klasszikus műfajt jelentő képversei, a reflexió és a költői esszé után az apercu, a versvillanatok széles skáláját járja végig – az észrevételtől az ötletig. Költészetünk egyedülálló alkotása az 1992-ben megjelent *Árvacsáth* című kötete, a benne felhalmozott Szabadka-élmény valamint a két űs: Kosztolányi Dezső és Csáth Géza jelenléte miatt. Egy fals rímpár segítségével tud tisztelni kettejük költőgénusza előtt:

ölel mint rossz szétcsúszó csatt
Csáth

A *Wilhelm-dalok avagy a vidéki orfeusz* (1992) című verseskötetében Pechán József verbászi festőművész modelljét énekl meg. Újabb kötete a *Versek könyve* ugyancsak 1992-ből. Nem

kerülhető meg Tolnai Ottó szépprózája sem: kisregényei, a *Ro-varház* című kísérleti regénye (1969), az *Ördögfej* című gyermek-kori élményeiről beszélő regénye (1970). A nyolcvanas években jelent meg a *Virág utca 3* (1983) és a *Prózák könyve* (1987) című kötete, míg az „új prózák könyve” a *Kékgolyó* címet kapta 1994-ben. Vannak képzőművészeti tárgyú kötetei és gyermekkönyvei is. Drámáinak gyűjteménye a *Véglő/adás* (1996).

Domonkos István (1940) nemzedékének talán leglíraibb egyénisége, akinek belső, költői alakulása ellenében költészetének „látható” története nem folyamatos: a kezdő évek lendülete megtört, éveken át alig publikált, majd elhallgatott.

Nem foglalkoztatja költői elmélet, mint legtöbb költőtársát, de nyelvi energiája, variációs ösztöne, asszociatív képessége révén költői magatartásban, vershez való viszonyában szenzibilitásának „modern” vonásai érvényesültek, s hatvanas éveket jellemző költészetnek egyik mintadarabja első verseskötetének, a *Rátka* címűnek (1963) címadó ciklusa. Ő is, mint szürrealista mintaképei a „megnevezhetetlen szent dolgokat” kereste a világban, és abban a hitben írta verseit, hogy vele a világ újrakezdődik. *Áthúzott versek* című kötete 1971-ben tartalmazza, összefoglalja költészetének legjellemzőbb jegyeit. Nagy, poémaszerű versek és már-már szürrealista tréfák váltakoznak ebben a kötetben. Antipoetikus magatartást képvisel, és a hétköznapi banálisban a költőit keresi. Epigrammatikus firtorok és elégiák képezik a kötet törzsanyagát, legjelentősebb benne azonban a *Kormányeltérésben* című poémája. Örök költői helyzet (amire a vers élén álló Balassi-idézet is figyelmeztet) és időszerű társadalmi kérdés, az emigráció, a külföldi munkavállalás jelensége találkozik ebben a költeményben. Nagy, keserű, cinikusan tragikus, széles ívű poéma ez, melyben egy még meg nem hódított és egy már felejtteni kezdett nyelven szólal meg a lírai vallomás a nagyvilágban idegenként élő vajdasági emberről. E költeményével rokon a *Kuplé* című nagylélegzetű verse, önéletrajza, amelynek megírásához nem Vergiliust hívja segíteni, mind egykoron Dante, hanem Vergilius anyját, Magia Pollát.

Prózaírói munkásságában *A kitömött madár* (1969) emelkedik ki.

Fehér Kálmán (1940) nemzedéke legracionálisabb költői egyénisége, aki nem a vers mágikus jellegére esküszik, sem a szóvarázusra, hanem arra a szabályozott forrongásra, amely az Ész és az Értelem csataterévé változtatja a verset. Gyermekkora emlékei köré húzható körben mozog. Verseszközei ugyanakkor az ellentpontokat csendesítik, versei tompábbak, dísztelenebbek a szokványos verseknél. Első kötete az *Akvárium* címet viseli (1964), majd 1966-ban *Száz panasz* című kötetében a panaszt emeli költői hangra. Csak a hetvenes években látszott oldódni a *Fürjvadászat* című kötetében (1971). Új kötete a *Szemkút* (1999) című, de egybegyűjtötte Petőfi-értelmezéseit is a *Híd* című folyóiratban (1999, 5–6), ezek között a *Falvédő* című képverse és a *Cifra világ* című emelkedik ki.

Brasnyó István (1943) az első költői nekifutások után a próza-versben, majd a lírai prózában olyan kifejezési formát lelt, amely ihletének bőven buzgó, új esztétikai értékeket, életteli felismeréseket hozó forrást nyitott meg. *Árnyék és fű* című kötetének (1969) prózaversei, valamint a *Kinn a szélben* (1968) lírai novel-lái jelezték írói változásait. Lírai mikrorealizmus az, amit a hatvanas évek végétől kezdődően prózában és versben egyaránt képvisel. Újabb köteteiben az asszociáció, mint szürrealista örökség, már a szövegek mélyebb rétegeibe kerülnek, hogy az önállósodó mikrorészletek aprólékosan kidolgozott miniatűr képként, a tudat megőrizte s most felfedezett emberi mozdulatokat, a gyermekkori tanyai élet képeit hozza felszínre. Gyermekkora Közép-Bácskáját ragadta meg, s ebből a „síksági létforma” képét bontogatva, a mulandót és az eltűntet idézte meg, s adott nekik művészi időtlenséget. A tanya fogalmába foglalható világ képeit örököltette meg szociográfiai indítékkal a *Gazdanépek* (1973) és a *Szociográfia* (1973) című köteteiben, folytatva egy évtizeden át az egy-más után megjelenő versesköteteiben.

Regényei sem a műfaj szokványos szabályai szerint íródtak. A *Vissza* című történelmi regénye például arra a medalionra emlékeztet, amelyet hőse, Jean de Mercier lovag arcképét őriz. A lovag útja a „senki földje-országán”, a mai Vajdaság területén át vezet. Szabálytalan a *Família* című regénye is 1979-ben, amelynek két síkja van: negyven esztendő hazai története és az „apokalip-

szis tágas térségei”. Az 1980-as évek a regényeké. A *Majomév* című 1984-ben, a *Macula* 1988-ban és az *Árvaház* 1989-ben íródott. Brasnyó István nagyregénye s a vajdasági magyar irodalom történetének is egyik központi műve a *Macula*, amelynek hősei bábok vagy bábszerű lények, tehát egy hatalmas bábjáték szabadon mozgó figurái, akik mögött ott a „foltvilág”, a macula, mely a világ szégyenfoltja. Egyetlen monológ ez a nagy terjedelmű regény, amelynek olvasását a margóra írt mondatok segítik. Regényeinek megjelenése folytatódott: a *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* című regénye az „időtlenség pincéjébe” esett világról szól, míg a *Készregény* (1996) szövegében szinte a mértani középpontjában ezt olvassuk: „Bánatos itt minden. Ez a vidék úgy összeszorult, mintha hurokban lenne, s azt is egyre összébb húzzák.” Új regényformát alkotott az egyelőre csak folyóiratközlésben olvasható *Ezerszáz* című honfoglalás-történetében. A magyar történelmi regényirodalom magányos, a vele rokon művekkel össze nem hasonlítható alkotása ez a mű, s kíséri a vándorok névtelen tömegét Korezmától Boldogasszony országáig, azaz az Alföldre. Novelláinak két kötetét említjük meg: a *Tűkrös Madonna* címűt 1976-ból és a *Gyöngyéletünk története* címűt 1989-ből. Az utóbbiakban a kötetnyitó *Kocsmák* című elbeszélés remeklés. Verseskönyve a *Bestiárium* (1990) – Brasnyó István költészetének mintakönyve. Több nagysikerű gyermekkönyv szerzője is.

Végel László (1941) útját kritikák, vitacikkek, majd esszék és tanulmányok jelezték. Nemzedéke szépirodalmi alkotásainak a kritikus magatartását képviselte, azok esztétikai értékeit igyekezett érvényesíteni, kísérő tanulmányokban és költészeti antológiában *Eszmélet* címen a *Híd* című folyóiratban 1968-ban.

Igazi sikert az *Egy makró emlékiratai* című kisregényével (1967) aratott, mely jellegzetesen „nemzedéki” regény, egyben pedig az „érzelmeik iskolájának” egyik válfaja is, nem véletlenül kultikus regényként olvasták mind Újvidéken, mind pedig Budapesten és Belgrádban, mert szerb nyelvű fordítása is közkézen forgott. Az amerikai, elsősorban a Salinger neve jelezte prózairodalom iskoláját járta ki, szemléletének alapjait pedig a városi fiatalság életének problémáiból merítette: ennek az ifúságnak „be-

csapottság”-érzete ihlette és moralista ítéletet mondott róla. Ez a moralizmus, amely írói magatartását jellemzi, a fiatalság életének a jelenségeiben a feltűnő immoralizmust fedezte fel, s ezt e nemzedék tudatosan vállalt magatartásának tartotta. A központi egyéniség „makró sorsa”, e sors cinikus vállalása, a társadalmi és erkölcsi csínyek sorozata, amelyekből regénye összetevődik, a társadalmi és erkölcsi konvenciók elleni merénylet is. A regény-nyelv kiabáló közhelyszerűsége, az állandósult szófordulatok, hőseinek argója, a szöveg „döglött mondatai” (Weöres Sándor) a mű összhangját biztosították. E körben született meg *A szenvedélyek tanfolyama* című regénye 1969-ben, s nemzedék-regény az 1984-ben megjelent *Áttűntetések* című is, amit az *Echart gyűrűje* (1989) követ, legutóbb pedig *A nagy Közép-Kelet-Európai lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (1998) című műve jelent meg. Több kötet tanulmánya közül a *Wittgenstein szövésszéke* című kötete emelkedik ki az 1991–1992-es események naplójaként. Több drámája került magyar és szerb színpadokra.

Gion Nándor (1941) néhány könyvkritika, sikeres novella megírása után *Kétéltűek a barlangban* (1968) című regényével lépett a közönség elé a Symposion-nemzedék tagjaként, amit a kamaszhősök iránti érdeklődése is jelez. Nagy feltűnést keltett 1969-ben a *Testvérem, Joáb* című regénye, amely a társadalmi élet felé forduló írókat mutatja már és egyértelműen társadalmi regényt ír, s mintegy célkitűzéseiből következően mind hagyományosabb a regényírása. Ezt példázza máig legjelentősebb regénye, a *Virágos katona* (1973) és folytatása, a *Rózsaméz* (1976). Trilógiává az elmúlt években fejlesztette már Magyarországra költözése után regénytervét. Történelmi regények ezek a Gion-művek, de nem „kosztümös” változatai e műfajnak. 1898-ban indul a regénycselekmény, amikor Stefan Krebs, a feketicsi sváb Szenttamásra megy munkát keresni, és a *Rózsamézben* Gallai István citerájának a hangjával zárul 1941 áprilisában a mű. Kétszer húsz esztendőnyi időszakot ragad meg a két mű és az író a valóságos történelmi idők menetét követi. Írói képzeletének fő jellemzője a tér szemlélete: térben képzelet el a regényt, amely a falusi Kálvária-domb körül húzott körben mozgatja hőseit, s nem nagyobb a világ, mint amit a Kálvária-dombról Gallai István, a fő-

hős, szemével be tud fogni. Az író szociológiai és történelmi keresztmetszetet ad: a szegényember világát festi és először az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásával zárja történetét, azután pedig a királyi Jugoszlávia felbomlásának időszakával. Kalandos meseszövésszerű jellemzi a *Börtönről álmodom mostanában* (1990) című regényét. Politikus könyve az *Ezen az oldalon* című regénynek is felfogható novellafüzére (1971), s novellákat tartalmaz az *Olyan, mintha nyár volna* (1974) és az *Angyali vígasság* (1985) című kötete, amelyeket Herceg János „megvesztegetőnek” mondott. Több sikeres, megfilmesített ifjúsági regény szerzője is.

Fiatalabb évjáratú alkotó Jung Károly (1944), aki költőként indult, majd a néprajzi kutatásokkal párhuzamosan írja verseit is. Kezdetben kísérletező költő, aki Kassák Lajos költői iskolájának volt a tanítványa az *Ég az erdő* (1968) és a *Leng* (1970) címűben, amelyből a *Korsó alakú föld: Vajdaság* című emelkedik ki. Az 1970-es években a zárt formák felé fordul az *Ami nincs* (1977) című kötetében. „Pannóniai helyzetdalokat” ír, s a történelem képei állandó elemei verseinek: a Dunán túl Pannónia, innen a Barbaricum, amely 1991-es kötetének címét is adta. Nemcsak Jung Károlynak, hanem a modern jugoszláviai magyar költészetnek is egyik legfontosabb verseskönyve a *Barbaricum*, amelyben a költő a kies Pannóniáról legfeljebb csak álmodhat, mert szülőföldje az Alföld déli csücske, a Duna-kanyarban maga a védtelenség, a kiszolgáltatottság, a limes utáni epekedés. A költészetünkben annyira hiányzó szerelmi líra majdnem egyetlen művelője is az utóbbi években.

Élményversek költője Tóth Ferenc (1940–1980). Az *Őszőlőtávaszig* (1961) még hagyományos verseit tartalmazó kötete. Igényesen megformált, lehalkított érzelmek és gondolatok szólaltak meg verseiben, a festőiség uralta őket, és a mívesesség valamint a hagyományos formakincs különös szerepet kapott. A *Csontomiglan csontodiglan* (1980) című kötetében a népi mítoszok ihletése is jól kivehető. 1970-ben írta *Jób* című drámáját.

Podolszki József (1946–1986) versben, prózában egyaránt otthonosan mozgott, de a publicisztika volt igazi műfaja. Hiányköltészetnek nevezik verseit, hiszen formai szegénységével tűn-

tetett. Ezekről vallanak a *Hinta* (1970), a *Koponyatörés* (1974), a *Barna* (1982) című kötetei. *Gyanú* című 1970-es novelláskönyve a vegetáló emberi életéről beszél.

Böndör Pál (1947) a modernista költői konvenciók követőjeként tette meg első költői lépéseit. Művelte a tipopoézist, *Eső lesz* című kötetében (1970) a szürrealista örökséggel gazdálkodott. Előbbre a *Karszt* című 1974-es kötetében lépett, s benne a kritika klasszicizáló szándékokat fedezett fel. Kedveli a keleti irodalmakból származó versformákat, így a haikut, a wakát, s legújabb, *A változásom könyve* című művében (1999) kötetel tiszteleg távol-keleti mesterei előtt, de itt mondja ki pesszimista végkövetkeztetését: „Jövőnk nincs. A múltnak java szövegromlás.” De a *Vérkép* című 1978-as kötetében is van egy ciklus waka. Ideálja a karszt – „Sehol egy fűszál. Kőházak. A táj nem ismeri a súlytalan díszeket. Tömondatokban beszél a szél.” Az élet és az irodalom örök egymásba kapcsolódó kérdései foglalkoztatják verseskönyvről verseskönyvre haladtában a költőt. Szemlélődik és ihletődik a versírás, a költészet világában, és ott-honosan jegyzőkönyvezi hétköznapi életének eseményeit, jelenségeit. *Végeposz* című költeményében (1982) egyenesen Petőfi-vel kél költői versenyre. Nem véletlen hősének Szilveszter a neve. A következő években eluralkodik a személyes hang, és egyes szám első személyben szólal meg. Két újabb kötete az 1993-ban megjelent *Tegnap egyszerűbb volt* és 1997-ben az *Eleai tanítvány* című kötete, amely válogatott és új verseinek a gyűjteménye.

Juhász Erzsébet (1947–1998) előbb egy novelláskötettel, majd egy regénnyel bizonyította tehetségét. Novelláit, amelyek *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* (1975) a narráció makulátlan-ságára való törekvés jellemezte, s joggal „leírásgyakorlatoknak” minősítette akkori írásait. A *Gyöngyhalászok* című 1984-es novelláskönyve jelezte, hogy az írónőt elsősorban a bácskai kisvárosok magyar középosztályának élete érdekelte, akárcsak a *Homorítás* című első regényében is (1980). Juhász Erzsébet pontosan érzékeli a valóság és valószerűtlensége viszonyának melankóliáját, amelyben hol a merengés, hol az ironia színe csillan meg. Az is jellemző, hogy a művekben a család képzetköre az ab-

roncs, hiszen irodalomtörténeti regénye, a *Műkedvelők* (1985) is családi regény, a főhőst mindannyiunk nagyapjának mondja, hiszen az Szenteleky Kornél alteregója. E regény szorosan vett történeti magva Sztantits Aurél élettörténete, az íróorvosé, aki intenzíven éli meg élete utolsó éveinek eseményeit a tüdőbajosok korai haláláig, háta mögött a pécsi és pesti megélt életével a Zombor-Szabadka-Szivác (a regényben Bácsgörös) háromszögben, amikor az *Új Hang* szerkesztője. Csak az ő értelmezésében a „helyi színek”, a „honi táj csempeségének” a kifejezői. 1988-ban kezdte írni novella-esszéit a gyönyörű Énekes Krisztináról az emlékiratregény felé közelítve művét, amely *Sehol soha senki* címmel 1992-ben jelent meg. *Úttalan utaim* címen 1998-ban jelent meg prózakötete. Az irodalom kérdéseivel az *Állomás-keresés* (1993), irodalompolitikai kérdésekről az *Esti följegyzések* (egy évad a balkáni pokolból) című 1993-as kötete, míg a közép-európai irodalomról szóló tanulmányai *Tükörképek labirintusa* (1996) című művében olvashatók.

Danyi Magdolna (1950) a tiszta lírai világkép költője, formáit tudatosan és intellektuális szenvedéllyel vállaló költő, aki az élet karakterét így jellemzi:

bevérzett gyerekkézzel
vak üvegen kaparásznak.
(Az élet dicsérete).

Rigólesen című kötetében (1988) az eszmélet költője, aki az érző tudat tájai felé mutat, s látni, amint a lírai én a világ fölé emelkedik. A *Palicsi versek* (1995) hét hosszú énekében létverseit alkotta meg, s címével mintegy helyhez köti képzeletét.

Sziveri János (1954–1990), az *Új Symposion* köré csoportosultak közül ő volt a vágáns-költő, jugoszláviai tartózkodása idején jelentek meg a *Szabad gyakorlatok* (1977), a *Hidegpróba* (1981) és a *Dia-dalok* (1987) című kötetek. Ezekben a kötetekben még vannak szertelen képek, de vannak költői telitalálatai is. A világgal szembekerülőknek a megpróbáltatásai mind gyakrabban forrásai verseinek, s ezek szólalnak meg Magyarországon érett költészetében és a korai közelgő halála tudatában.

Harkai Vass Éva (1956) költő, prózaíró, kritikus-irodalomtörténész, aki mind a három műfajban figyelemre méltót alkotott. Az *Így éltünk* (1997) szövegeit a szerzőnő „revoltprózának” minősítette családi történeteinek interpretációi alapján. A *Kedves Káyai M.!* című verseskötetének (1999) különös és intellektuálisan meggyőző asszociációit csak ezután fedezi fel a kritikus és az olvasó, hiszen a versekben a szemek előtt válik élmény és irodalom költészetté. *Ezredvégi megálló* (1998) című könyvében irodalomtörténeti és kritikai dolgozatai olvashatók.

Lovas Ildikó (1967) a fiatal vajdasági prózaírodalom legtehetségesebbike. Szerepelt már az 1990-es *A varázsszobor* című antológiában, s már akkor a szerkesztő Toldi Éva leírta fő jellemzőit: szövegei líraiak, szemléletének középpontjában az érzelem áll, ezért történetei az emberi lélekben játszódnak legtöbbször. Lovas Ildikó nem csupán Szabadkán él, s ebből következően városias a prózája, neki a Város központi élménye, s a mai urbánus próza egyik lehetséges változatát teremti meg. Jellemzi prózáját a történet hiánya. Első kötete a *Kalamáris* (1994), míg „városjárásának” újabb dokumentuma *A másik történet* című 1995-ös prózakötete. Írói megfigyelésének középpontjában a vágy áll.

A nemzedéki mozgalmaktól függetlenül alakuló írói pályák is vannak a vajdasági magyar irodalomban. Erős tehetségek, akik nem keresik az esztétikai „rokonságot” vagy csoporthoz tartozás örömet, hanem függetlenül alakítják életművüket. Csak a társnélküliség a közös nevezőjük, esztétikai hitvallásuk azonban különbözik egymástól.

Varga Zoltán (1936) pályája egyenletes, s mintha mentesült volna a kezdő írókra oly jellemző tétova kísérletezések kényszerétől, hiszen amikor megszólalt, írósága érettségével, kiforrottságával, autentikus írói világával és megformált elbeszélő stílusával keltett feltűnést.

Már első kötetében, *A kötél táncos* (1963) címűben a magány kérdése foglalkoztatta, az aktív magányé, amely nem az elszigeteltséget sugallja. „Magányosnak lenni – írja – annyit jelent, mint arccal az emberek felé fordulni, mindaz iránt érdeklődni, ami velük történik.” Első négy kötete novelláinak ezen kívül még jellemzője, hogy az emberi élet kritikus pillanatait igyekszik megragad-

ni azon a ponton, amit „siralomházi kegyelemnek” nevez. A hős a halál közelébe érkezett, s van még egy lehetősége a visszapillantásra. *Kirándulás* című 1965-ös kötete még egyértelműbben bizonyítja ezt. Azután a *Várószoba* (1968) és az *Eláll az eső* (1971) az elemző törekvéseket az allegorizálással felváltani akaró írói szándék jegyeit viseli magán. Stíluskísérletek ezek a novellák, melyek közül a *Hallgatás* című nagynovella remekmű, a „beszédes hallgatás” a belső monológnak szerencsésen megtalált formájában. Hősét elviszi addig a pontig, ahol már lehetetlen a hallgatás, s ami addig csak bűn volt, az inkvizíció szemében váddá változik. A következő évtizedben eluralkodnak művészetén a fantasztikus-irreális, majd az allegorikus és mitologikus jellegű novellák. Válogatott elbeszélései *Leszámolás* címmel 1987-ben jelentek meg.

Regényei is a parabolisztikus ábrázolás jegyében születtek. A *méregkeverő* (1966) tudományos-fantasztikus, egyben modern akcióregény, hasonló az *Életveszély* című is 1970-ből, s allegorikus az 1992-ben megjelent *Indiánregény* című műve, immár politikai célzatoktól sem mentesen. 1999-ben jelent meg emlékező prózáját tartalmazó kötete *Bábel árnyékában: Önarcképtörödek történelemmel* címmel. Több kötet tanulmánya van: *Későn okosan?* (1989), *Farkasok és filozófusok* (1994). E tanulmánykötetében a kisebbségi kérdés vonatkozásait vizsgálja, hiszen bennük a vajdasági magyarság ún. sorskérdéseit szemléli az elmúlt tíz év eseményeinek tükrében.

Burány Nándor (1932) egy kötet vers, a *Magunk próbaköve* (1964) címen szociográfiai kísérlet után írta meg *Összeroppanás* című regényét 1968-ban, személyes emlékekből, szülővárosa, Zenta, képeiből építette fel az egy negyedszázad vajdasági történelmének néhány tragikus, az 1941-es és 1944-es megtorlásokban összegeződő eseménye mozzanatait használja fel tudatvizsgálatához. Egy fiatal orvos éjszakai vívódásait, emlékezéseit és monológjait mondja és belőlük áll össze a kisregény. Az itt sikeresen alkalmazott vallomásformát fejlesztette tovább a *Csőd* (1970), a *Különszoba* (1972) és a *Margit-híd* (1991) című regényeiben. A vallomást hőseiből csődhelyzetük kényszeríti ki. A csődöt rendszerint házassági válságok okozzák, s amikor össze-

függésbe hozzák a hősök ezeket a társadalmi élet meghibásodásaival, a töprengő ember vereségtudata kerekedik felül. Irányregényeket az 1970-es években írt. Zömükben ifjúsági regények ezek: a *Hadjárat* (1976) a kurucok bácskai hadjáratában leli fel tárgyát, a *Keselyűlegelő* (1979) „Nándorfehérvár megvédésének igaz története”, a Dózsa György parasztháborúját idézi a *Guzsaly* (1980), a Nándorfehérvár elestéről a *Megtorlás* (1984), a Mohács előestéjén játszódik a *Cserbenhagyott* (1985), s ezek között a *Kamanci Balázs* (1977) a legjelentősebb történelmi tablója. „Vikendnovelláinak” gyűjteménye a *Gyümölcsös kert házzal eladó*.

Deák Ferenc (1938) a líra, a próza és a dráma területén egyaránt otthonosan mozog. Lírikusként kezdte pályáját, majd *Rekviem* (1961) és *A nap gyökerei* (1965) című novelláskötettel jelentkezett. Két ifjúsági műve *Bagoly és csizma* (1969) és *Zsivaj* (1970) után írja meg *Métely* című regényét 1970-ben. Bánát sajátos világát idézi meg regényében és különösen nagyjelenetei tűnnek ki „életszagukkal”, ezek engednek bepillantani az író mélyvilágába is. *Aszály* című regényében (1973) az író szülőföldjén jár, Ittabé népének 1904-es nagy aratósztájkját örökítette meg erőteljes életepizódokban.

Drámaírói korszaka 1968-ban kezdődött *Áfonyák* című verses drámájával, amellyel nagy sikert aratott, folytatta a *Légszomj* (1971), majd 1997-es *Határtalanul* című drámájával keltett figyelmet. Több filmforgatókönyvnek is a szerzője. Drámáinak gyűjteménye *Tor* címen 1973-ban jelent meg. Az utóbbi években verseskönyvei jelentek meg: *Honfoglalás* (1971) után *Kudarc* című versgyűjteménye 1982-ben, a *Szerelmes episztolák* című pedig 1994-ben jelent meg.

Gobby Fehér Gyula (1943) munkásságának első szakaszában az elidegenült világ látványa kötötte le figyelmét, és szabta meg szemléletét, befolyásolta novellaformáját és első regénykísérletének formáját. Franz Kafka volt a kalauza ebben a világban, miként az *Elrontott csodák* (1965) című kötetének novellái jelzik. Ezekben a novellákban elmosódnak a valóság részleteinek határai, és a rettenetesnek és kísértetiesnek alakját öltik, a valóságos világában nem földi törvények érvényesülnek. E körben helyezhető el a *Kenyér* című regénye 1966-ból, s ott kísért *A verseny*

végén című regényében is (1969), amikor a gyáva, megalkuvó kisember-hősét fellépteti. A *Szent bolond* (1976) című regénye legjelentősebb műve, amelyben a patakozó mesélőkedv hívja az olvasót, s amelyben szerencsés arányú ötvözetét találta meg a csodásnak és a reálishan történelminek, miközben az 1818–1819-ben, Bácskában támadt parasztmozgalom történetét mondja el, amelynek Szent Miska volt a vezére. *Testek és álmok* című regénye után a novella válik fő műfajává a *Másokat hívó hang* című 1979-es gyűjteményében. Oknyomozó „igaz” történeteket mond el, míg az *Armánd gróf halála és más történetek* (1986) a jókedv és az ironia novellái. Novella-dekameronjának eddig két kötete jelent meg, mind a kettőnek Újvidék külvárosa, a Telep a színtere. 1996-ban *Tekergők* címet kapott az első sorozata, *A sötét árnyéka* (1999) a második sorozat novellát tartalmazza, s ilyen módon immár ötvenre egészült ki a száz novellára tervezett Dekameronja, amely változataiban egy modern Boccaccio vállalkozását ígéri.

Több dráma szerzője. Drámakötete a *Vallatás* /1989/.

Dudás Károly (1947) *Szakadó* című riportkönyvével lépett fel, míg az 1980-ban megjelent *Jártatás* című a „próza” megjelölést kapta. Riportjai élességükkel tűnnek ki, és a riporteri igény emelte az esztétikailag is minősítésre alkalmasnak. Indíttatása erősen szociografikus, amit újabb írásainak gyűjteménye, a *Királytemetés* meggyőzően dokumentál. *Ketrecbál* című 1983-as regénye részben allegorikus irányregény, hiszen a Brazíliából hazalátogató nemcsak emlékei után nyomoz, hanem felfedezi, hogy az itteni magyarság sorsa a rezervátum felé haladó indiánokéhoz hasonlatos. A látkép lehangoló: „földből kimeredező tanyaromok, repedezett bőrű fehér falak a végtelenkétségben, bevert ablakú iskolaépület maradványai a szántó föld-tengerben.” Ifjúsági regénye *A gyalogtörök* (1987).

Három markáns költő sorolható a magánosok közé: Gulyás József, Tari István és Cs. Simon István.

Gulyás József (1937) pályája egyenletes menetű. 1959-ben mutatkozott be *Csak ember vagyok* című kötetével, s már akkor a nincstelenség énekeit énekelte. Ez szól a *Könyörgés magamhoz* (1965) és a *Vörös fagyöngy* (1970) című kötetében is. Mint

írta, „gyermekkora messzi kék udvara mögötte lebeg”. Magasba lendülő, de fel mégsem jutó ember létérzékelése az övé, közben pedig felfedezi a táj ősmúltját, a Hingát, s énekl:

csak ülök itt a felmagasodó csendben
kezdetemben és végemben

„Hosszú énekeit” az 1977-es *A tenger küszöbén* című kötetében találjuk. De vannak nagy monológversei is, ezek között a *Vers – 1980* című emelkedik ki (1996). Költői öröksége az „árva költő” képze, amelynek ihletében írta egyik nagy versét, az apját sirató *Hiába siettem* című költeményét.

Tari István (1953) írói kibontakozása az 1980-as években játszódott le, kiteljesedése pedig egy évtizeddel későbbre tehető. Első könyve a *Térzene a majomszigeten* (1979), amit az *Ellenfényben* (1982) prózaverseket is tartalmazó kötete követett. A *Tépőzár* (1987) és az *Elmulatott jövő* (1990) című kötetei után 1995-ben négy szonettkoszorúval jelentkezett. Gesztusában a magyar költészet örököse: amikor minden pusztulásra van ítélve, dúl a háború, ő a rend és a szigorú zártság védőpajzsát emeli magára. *Homokba kapaszkodva* (1985) terjedelmes szociográfiája a Delibláti-homokpuszta népéről és élővilágáról. Emberekről ír, akiknek zöme odatelepült magyar ember, és ír a táj növényeiről, a kámfor-, a sikár- és a szappangyökérről valamint borókagyűjtőkről.

Cs.(ókai) Simon Istvánt (1942) a „spontán lírai költő ritkaságszámba menő mintaképének” nevezi a kritika irodalmunkban. Távol tartja magát a költői spekulációktól, amikor verset ír. Elsősorban ösztöneire és érzelmeire hagyatkozik, s ebben az elveszett szülőföld élménye játssza az ihlető szerepet. Első verseskönyve *Utak keresztyje* címmel 1971-ben jelent meg, a második kötetének pedig már a címe is, *Ahogy a vadkörtefa* (1980) a költői magatartást jelképezi. A tragikus felhangokat tájköltészete szóaltatja meg, világa jól körülhatárolt és neve is van: Terján – az egykori uradalmi dohánykertészek ma már felszámolt apró települése. Ennek pusztulást siratja, s válik krónikásává a *Szülőfalum, Terján* (1994) című könyvében. Csókáról vall *Virulsz-e még, szülőföld-*

dem? című 1997-es kötetében. Lírai jegyzeteit *Sóvirág* (1993) címen adta ki, s ilyeneket tartalmaz a *Lehasadt ág* című 1995-ös kötete is.

Bogdán József (1956) a kilencvenes évek elején fellépő pap-költő sajátos téma- és gondolatvilágával tűnik ki. Első kötete *Ab-lakok* címen Verbicán, a maga kiadásában jelent meg. A modern vallási áhítat konfliktusoktól sem mentes kifejezésének keresi a hangot *Billegések* (1992) című kötetének „zilált papi imáiban”, míg a *Szívzörejek* című 1994-es kötete megszólaltatja a hiedelmek mélységéig hatoló földiségét is.

Irodalomtörténeti összefoglalóm végén két jelentős írói egyéniség zárja a vajdasági magyar írók sorozatát. Csoportokon kívüli mind a két író: Kontra Ferenc és Bordás Győző is, ugyanakkor éppen ők írták az utóbbi évek legmeggyőzőbb alkotásait.

Kontra Ferenc (1958) Baranyából települt Újvidékre. Kezdetben Eszéken publikált, újabban gyakran budapesti folyóiratok közlik írásait. Pályafutását költőként kezdte. A *Jelenések* (1984) és *Fehér tükrök* (1986) című verseskönyvei után 1988-ban találja meg írói „hazáját” Baranyában a *Drávaszögi keresztek* című regényében, ebben a kritika „egy konkrét tájegység közösségi létezésének és tájmítosának alkotói megragadását” látta. Baranyai életmozaikok együttese ez a kötete, mintha baranyai képeskönyvet készített volna. A következő évtized a novellásköteteké: *Nagy a sátán birodalma* címmel 1991-ben, *Ősök jussán* címen 1993-ban, amikor a *Holtak országa* című kötete is megjelent, majd az *Úgy törnek el* című 1995-ös kötete után *Gyilkosság a joghurt miatt* című kötete 1998-ban mutatta eddig a legmeggyőzőbben Kontra Ferenc novellaírói tehetségét és a novella műfajával való gazdálkodását anélkül, hogy abbahagyta volna emlékvilágának a kutatását és érzelmi feltérképezését. Stílusát a pontos kifejezésre való törekvés jellemzi, ezért nevezhető novellái nemcsak anekdotáknak, hanem pontos történeteknek is.

Bordás Győző (1948) regényeinek megjelenése volt az 1990-es évek igazi irodalmi nyeresége a vajdasági magyar irodalomban. A reveláció erejével hatott *Fűzfasíp* című regénye 1992-ben, és a kritika egyöntetűen az erőteljes, autentikus világot ábrázolni tudó szépíróit üdvözölte. Az írónak ugyanis sikerült a művészre-

gény keretében nemcsak a művelődéstörténeti anyagot mozgatnia, hanem sikerült neki életmód- és életvitelregényt is írni, olyan módon, hogy a magánsorsok a közéletben „fejlődnek” az 1910 és 1914 közötti időszakban Verbászon. Főhőse Pichler József néven Pechán József, a fotográfus és festőművész, de felsejlik Molter Károly, a híres madarász Schenk Jakab, a filmeket forgató Bosnyák Ernő, a repülő Szárits János. Egy kisváros képe bontakozik ki az epizódokból, akárcsak a regény folytatásában, a *Csukódó zsilipek* címűben (1995), amelyben az impériumváltás traumáit idézi 1923 szeptemberéig. *Üvegház* cím alá gyűjtötte az elmúlt majd egy évtizedben írott esszéit, riportjait, cikkeit, színes írásait.

Áttekintésünkben fájdalmasan nélkülözni kellett nem kevés írónak és alkotásainak bemutatását. A terjedelem a legzordabb kritikus, s már így is túlléptük a nekünk engedélyezett terjedelmet.

„Az írói szabadság ügye valószínűleg nem állítható a közérdek fölé. Csakhogy az író szabadsága maga is közérdek.”

Nagy Lajos

A kutatás színtere a könyvtár

(Vajdasági hagyományos – nem digitalizált könyvtárak)

DR. CSÁKY S. PIROSKA

„A kutatási tevékenység a problémák megoldásának sorozatából áll. A jelenségek közötti kapcsolatokra vonatkozó feltételezések alapján, e jelenségekre vonatkozóan adatokat kell gyűjteni tervszerű, rendezett módon, ezeket kritikusan értelmezni, elemezni.” (Kutatásmódszertan/ Összeáll. Frick Mária. – Baja, 1994. – 4 p). A kutatás megvalósítható gyakorlat útján (kísérletek, elemzések), az elmélet és a szakirodalom segítségével.

Nem új a felismerés, hogy a tudomány fejlődését, pillanatnyi eredményeit csak úgy tudjuk figyelemmel kísérni, ha ismerjük a szakirodalmat, a különböző dokumentumokban rejlő ismereteket. Mai világunkban egyetlen kutató sem engedheti meg magának, hogy magánkönyvtárába begyűjtse a számára fontos szakirodalmat. Ezt a célt hivatottak megoldani közgyűjteményeink, a könyvtárak, a tájékoztató és dokumentációs intézmények. Érvényes ez Vajdaságra is.

Minden ország könyvtári rendszere alapján megfelel a könyvtárak célkitűzéseinek (beszerzi, hozzáférhetővé teszi a dokumentumokat, megőrzi őket és tájékoztató szolgálatot végez), s mégis a feladatok megoldása minden vidéken másként történik. Ennek több oka van. Ezek az okok részben gazdasági jellegűek, részben szubjektív tényezőktől függenek. A gazdasági okok a kutatás műhelyének felszereltségében, ellátottságában jutnak kifejezésre, a szubjektív tényezők viszont a használók – a potenciális használók érdekeltségétől, felkészültségétől, rátermettségétől függenek. A leendő vajdasági magyar kutatókat egyetemi képzésük során kell felkészíteni az információk megismerésére, azoknak keresési módjára és felhasználási lehetőségére. Ismerniük

kell tehát: mi az információ, hol és hogyan lehet a nyomára bukkanni és hogyan kell feldolgozni, felhasználni, hogy munkájuk során esetleg új produktumokkal gazdagítsák a tudományos életet. Az információkat dokumentumok őrzik, s befogadásuk által nem semmisülnek meg, hanem új ismereteket eredményezhetnek. Mivel a dokumentumok őrzői legáltalánosabban még mindig a könyvtárak (még ha már a virtuális könyvtárak világában élünk is), – a vajdasági magyar tudományosságról beszélve nem kerülhetjük meg, hogy ne szóljunk a kutatás műhelyeiről, a vajdasági könyvtárak létéről, nem létéről, helyzetéről. És a problémákról, amelyeknek megismerése lehetővé teheti, hogy kiküszöböljük őket valamelyest és szembenézzünk a ténnyel: hogyan tovább a XXI. századba?

A vajdasági könyvtárakról beszélve mindenképpen tudni kell azt, hogy csak magyar nyelvű könyvtárakról nem beszélhetünk e vidéken. Az országban érvényben levő könyvtári tevékenységet rendszabályozó törvény nem nyelvi szempontból csoportosította a könyvtárakat, hanem az IFLA tipológiája alapján. Ennek megfelelően Vajdaságban is vannak népkönyvtárak, iskolakönyvtárak, főiskolai és egyetemi könyvtárak, szakkönyvtárak, és létezik egy tartományi jellegű központi könyvtárunk – nemzeti könyvtári funkciókkal mint pl. a könyvtárak fejlesztése, a központi tájékoztató rendszer kidolgozása, a könyvtári hálózatok munkájának irányítása stb. – ez a Szerb Matica könyvtára (hivatalos nevén Biblioteka matice srpske). Ezekben a könyvtárakban magyar nyelvű könyveket is találunk.

Minden könyvtár egyaránt, nyelvi hovatartozás nélkül küzd a pénztelenség problémájával. Érdemes volna egyes könyvtártípusok jellegzetes munkafeltételét és nehézségeit megismerni külön is. A tudományosság szempontjából az egyetemi könyvtárak és a szakkönyvtárak helyzete képezi érdeklődésünk tárgyát, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a népkönyvtárakat sem, hiszen azoknak az állománya is tartalmaz(hat) tudományos és ismeretterjesztő műveket, amelyeket egyetemistáink és kutatóink is használnak.

Nehéz feladat a statisztikai adatok begyűjtése. A korábbi években intézményesen megoldott volt az állomány gyarapodásának nyilvántartása, de csak számszerű gyarapodásról szóltak az évi jelentések, amelyeket a Szerb Matica könyvtára gyűjtött be. Az

állomány összetételéről, nyelvi megoszlásáról nem adtak kimutatást. 1995 óta a nyilvántartásokat a belgrádi Népkönyvtár (Narodna biblioteka) vezeti, ezekhez az adatokhoz nem tudtam hozzájutni, egyéni kutatásra nem vállalkoztam ezúttal, bár azt hiszem, ez is feladatunk lesz a későbbiekben. Csorba Béla elemezte részben a népkönyvtárak állományának összetételét (Vajdaság közkönyvtárai egy felmérés tükrében = Hungarológiai Közlemények, 1997/4. 129–133 p.) Elemzésének eredményeként megállapította, hogy a 44 községi könyvtárból összesen 32-nek van magyar könyvállománya, s hogy a 32 közül öt községben még az ezret sem éri el a magyar könyvek száma. Tanulságos és elgondolkodtató az az adat is, hogy a lakosságnak mindössze 8,90 százaléka könyvtárlátogató, az egy lakosra jutó könyv pedig 1,63. A magyar lakosságra vonatkoztatva ez a szám némivel kevesebb: 1,60. A magyar többségű községekben is komoly gondok vannak. "Az egy főre jutó magyar könyv mutatószáma Kanizsán 1,20, Szabadkán 1,43, Kishegyesen 1,53, Óbecsén 1,56, Zentán 1,58 Adán 1,67. Az átlagos és átlag alatti összképből egyedül Topolya emelkedik ki az egy főre eső 2,10 magyar könyvével – amely egészen nyilvánvalóan a nyolcvanas évek átgondolt állománygyarapításának örökségeként tudható be." (i.m. 131 p.) Ezek az adatok 1993-ból valók. Félő, hogy a helyzet nem sokat változott, legalábbis nem pozitív irányban.

Könyvtárosok is, használók is tudjuk, hogy a meglevő könyvállományt a lakosság száma és nyelvi megoszlása alapján kellene arányosan biztosítani minden nyelven, attól függően, hogy kik laknak a vidéken. (Valamikor a vajdasági könyvtári tevékenységről szóló 1974-es törvény ezt ki is mondta. Azóta sajnos a törvény is megváltozott, s az 1994-es törvény egyetlen szakasza sem utal erre...). Népkönyvtárak esetében gondot kell fordítani a tartalmi összetételre is, a belső arányokra, a gyermek és a felnőtt részleg arányos elosztására, a szépirodalom és a tudományos ismeretterjesztő művek megoszlására. Nagy gondot kellene fordítani az elavult művek törlésére, kiiktatására az állományból. Az utóbbi években ez nagyon időszerű és fontos, hiszen nem mindegy, ha azt mondjuk, hogy egy bizonyos helységben a magyar könyvek száma kielégítő, hogy milyen tárgyúak ezek a könyvek (önigazgatás, marxizmus, stb. avagy klasszikus irodalom, tudo-

mányos vagy ismeretterjesztő mű.). Fontos tehát, hogy tartalmukat nézve használhatóak-e, kölcsönözhetőek-e? Sok évvel ez előtt (1972-ben) foglalkoztam a népkönyvtárak állományának vizsgálatával, s akkor azt állapítottam meg, hogy közkönyvtáraink állománya nem kielégítő sem mennyiségileg, sem minőségileg, s javaslatokat is tettem, mit kellene tenni könyvtáraink magyar állományának gyarapításával, felfrissítésével kapcsolatban. Azóta sok minden megváltozott... Talán azért nem vállalkoztam újabb, hasonló felmérésre, mert féltem, hogy nem válaszolnak a kérdéseimre (nem mernek válaszolni ilyen jellegű kérdőívre), féltem, hogy a válaszok még lesújtóbbak lesznek... Úgy érzem, beszűkültek a lehetőségek, lanyhult a lelkesedésünk is... Tudom, hogy szükséges lesz elvégezni ezt a munkát, még hozzá hamarosan, kiterjesztve a felmérést más könyvtártípusokra is.

Az egyetemi és szakkönyvtárakban az állomány elemzésekor nem a nyelvi megoszlás a legfontosabb tényező, hanem a színvonal, a szakszerűség, a minőség. Hiszen leendő tudósainknál az idegen nyelv ismerete szinte kötelező, tehát az idegen nyelvű szakirodalom használata is. Mégsem mellékes, hogy vannak-e magyar nyelvű kézikönyvek, lexikonok, összefoglaló művek, bibliográfiák – ha másért nem: a szakterminológia megismerése végett. Közismert tény, hogy a magyar lexikonirodalom az utóbbi években igen meggazdagodott; csak néhány címet említenék: a Magyar Nagy Lexikon mellett az Új Révai Lexikon, a Larousse enciklopédia kötetei, az Enciklopédia Britannica vagy a Krónika sorozatok: Az emberiség krónikája, A film krónikája stb.) Sajnos minden könyvtár nem vehet meg – pontosabban nem szerezhethet be – minden kézikönyvet, de jó lenne legalább azt tudni, melyik lexikon melyik könyvtárban van meg, hol lehet hozzáférni.

A vajdasági népkönyvtárak munkáját segítik a könyvtári hálózatok. Az említett 44 községben jóval több fiókkönyvtár működik, s ezek együttesen képezik a területi hálózatot. Országos viszonylatban valamikor Vajdaság az élen járt az egy lakosra jutó könyvek számával és a könyvek olvasottsága tekintetében is. Különösen Újvidéken, Szabadkán, Zomborban voltak és vannak jól működő könyvtári hálózatok. Sajnos Dél-Bánát, s részben Közép-Bánát községeiben, valamint a Szerémségben komoly gondok vannak ezen a téren.

A Szerb Matica könyvtára 1991-ben elkészítette a vajdasági könyvtárak címtárát, amelyben 40 egyetemi és főiskolai könyvtár adatait találhatjuk meg, valamint 55 speciális – vagyis szakkönyvtárét. A szakkönyvtárak közé sorolták a levéltárak, múzeumok, színházak, egészségügyi intézetek, gyárak és vállalatok stb. könyvtárát. S itt ismét feltehetjük a kérdést: van-e együttműködés ezek között a könyvtárak között, létezik-e egyetemi és szakkönyvtári hálózat? Miben nyilvánul ez meg a munka hatékonysága, észszerősítése során? Vagy a jobb anyagi feltételek között működő könyvtárak megelégszenek azzal, hogy számukra a Világháló is elérhető, s vajmi keveset törődnek a közelben tengődő, rosszabb anyagi feltételek között működő, hasonló feladatú és gyűjtőkörű intézmény kutatóival, használóival? Míg egyes intézményekben az Interneten való szörfözés mindennapi dolog, máshol problémát jelent az állományfeltárásnak a legegyszerűbb eszköze, a hagyományos katalógusok elkészítése, a cédulák gépelése.

A könyvtár állományát rendszeresen kell gyarapítani. Ismerjük a gyarapítás lehetséges módjait, legelterjedtebb a vásárlás, azután az ajándék-, csere- és kötelespéldánnyal történő gyarapítás. Az állomány alakítását, a magyar nyelvű szakirodalom beszerzését vásárlással tudnánk tudatosan irányítani. Ám felmerülnek a kérdések. Vásárolni? Honnan? Miből? Mit? Kik irányítsák a gyarapítást? A könyvtárosok, a kutatók vagy az oktatók? Részben nyitott kérdések, nehezen megválaszolhatók. (A gyarapítás többi módja – pl. az ajándék vagy a csere – csak esetleges: tervszerűen nem irányíthatja a könyvtár, illetve a könyvtáros – tekintetbe véve a könyvtár alapvető feladatait). Az utóbbi években baj van a lehetséges beszerezhető könyvek mennyiségével. Behozatal nincs, a Vajdaságban megjelent könyvek száma alig haladja meg az évi 100-at (pedig nem is egy kiadó jelenteti meg ezt a mennyiséget!) S ha minden könyvtár megvenne minden új könyvet, évi gyarapodása akkor is kevés lenne... Szakkönyvtárak esetében nem is szükséges. Akkor hát mi a teendő? A Magyarországon megjelent szakkönyvek külföldön is elismertek, de a vajdasági magyar fiatalok számára nagy részük elérhetetlen. Voltak ugyan próbálkozások az olvasókörökben szakkönyvek és tankönyvek beszerzésével, de azt hiszem, a megoldás a behozatal intézményesített formája lenne. Nemcsak az olvasókörök számára, min-

den könyvtár típus számára. Népkönyvtárakban az alapvető funkciókat tekintetbe véve (oktatás, nevelés, tájékoztatás és szórakozás) kellene az állományt tudatosan gyarapítani, alakítani. A szépirodalom mellett, a tudományos ismeretterjesztő művek és a kézikönyvek mellett a gyermekkönyvek is fontosak!

A többi könyvtártípusok közül példaként említem meg, hogy minden egyetemi és szakkönyvtárban ott lenne a helye a magyarországi egyetemi tankönyveknek és a szakkönyveknek. De van-e olyan intézmény, amelyik ezt a könyvellátást lebonyolítaná, vagy személy, aki irányítaná? Szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, hogy nemcsak a könyvtáros feladata a szakirodalom megjelenésének és beszerzésének figyelemmel kísérése, hanem a kutatók és a szaktanárok feladata is! És nem elég a műveket beszerezni, használatni is kell! Felhívni a figyelmet meglétükre, használati lehetőségükre. Erre is volt kísérlet. Talán eredményes is volt. Valamikor könyvtáros-tapasztalatom alapján mondom: ezt is meg lehetne és meg is kellene szervezni, de olyan formán, hogy minden rászoruló kutató vagy leendő kutató számára hozzáférhető legyen az információforrás, s mivel korlátozott a példányszámuk, a kölcsönzés határidejét ehhez kell módosítani. (Arra gondolok ezúttal, hogy ne legyen egy hallgatónál egy iskolaévig, miközben mások ez alatt az idő alatt nem tudnak hozzájutni, nem olvashatják).

Könyvtárak szükséges könyvellátásáról nem beszélhetünk az olvasó ismerete nélkül. Az egyetemeken működő kari könyvtárakban a használók ismerete nem okozna gondot, amennyiben a könyvtáros és az oktató egyaránt figyelemmel kíséri a szükségleteket, a könyvek iránti igényt. A népkönyvtárakban, iskolakönyvtárakban ugyancsak megoldható az olvasók toborzása, igényük, ízlésük alakítása. Nem könnyű, hiszen tudjuk, hogy a mai fiatalok is inkább az attraktív médiumok felé fordulnak. A könyvtárak pedig – sajnos – nem elég attraktívak sok helyen. Pedig hát vannak már számítógépek is a könyvtárakban. A gyors tájékoztatás lehetősége adva van, csak élni kell vele. (A Matica könyvtárának adatbázisa elméletileg hozzáférhető. A tudományos kutatók és egyetemi hallgatók számára ez különösen hasznos. Azért elméletileg, mert a gyakorlatban a helyszínen kell a kutatást végezni. Az Internet-szám nem funkcionál. Vagy csak néha.) De elég-e az

információ dokumentum nélkül? Gyakorlatból tudom, hogy nem. Hiszen vannak azért még könyvtárlátogatók, akik el is szeretnék olvasni a műveket. És el is kell, hogy olvassák! S mint már utaltam rá, ebben igen fontos feladat jut az oktatóknak. Tőlük is függ, hogy tudomást szereznek-e egyes művekről, tudják-e használni, és fel tudják-e használni a meglelt információkat.

S nem szóltunk még valamiről, valakiről, akiknek a munkája nagyon is fontos. Akiknek nagy szerepük van abban, hogy a kutatás műhelye ne olyan szentély legyen, ahova szorongással lép be a felhasználó, legyen az gyermek, felnőtt, vagy leendő kutató – hanem egy nyitott könyvtár, amilyent már évek óta szorgalmaznak Európa nyugati országaiban és Magyarországon is. Nyitott könyvtár, ahol az információ mindenki számára egyaránt hozzáférhető, ahol hozzáértő, szakmai ismeretekkel, pedagógiai és pszichológiai készségekkel rendelkező könyvtárosok igazítják őket el az ismeretek labirintusában.

Mit is kellene tennünk – töprengtem a Magyar Tudomány Napján – nekünk, itt, Vajdaságban? Ha mások is komolyan gondolják, hogy a tudományosságot tovább kell, tovább lehet fejleszteni szűkebb pátriánkban, kérem, segítsenek igazolni, vagy cáfolni indokoltságát hangos töprengésemnek. A magam részéről feladatainkat valahogy így látom a jövőben:

Elsősorban olvasókat, értő információ felhasználókat kell nevelnünk. (Nálunk, a Bölcsészeti Kar Magyar Tanszékén a szakirodalmi tájékoztatás elnevezésű tantárgy keretében oktatjuk ezt 2 féléven keresztül.)

Fejleszteni kell a tudományos intézetek könyvtárát, állományát, összetételét. Megoldani a gyarapítás problémáit – intézményesített szakkönyvek behozatalával, ügyelve a tartalmi színvonalra, a felhasználhatóságra.

Megvalósítani az együttműködést a szakkönyvtárak között. Esetleg a hálózatok felújítását (jogi, zenei, műszaki, mezőgazdasági, technológiai, orvostudományi szinten). Az állományfeltárásban könyvtáraink már 1978 óta a nemzetközi szabvány alapján dolgozzák fel a dokumentumokat (ISBD), csupán a gépesítést, a számítógépes adatfeltárást kellene hatékonyabban megoldani, hiszen egy jelentős technológiai váltás küszöbén vagyunk. Vagy már nem is a küszöbén?

Sokoldalú és hasznosítható nemzetközi kapcsolatokat kellene kialakítani. (Nemcsak Magyarországgal, de természetesen az anyaországi intézményekkel is.)

Új kihívások jelennek meg a kutatásban, új elvárások vannak a könyvtárakkal szemben is. Nő az igény szint – gyors és hatékony tájékoztatás/tájékozódás igény jelenik meg. Nekünk is lépést kell tartani majd az új elvárásokkal.

Szükséges a könyvek használatának népszerűsítése más médiában is: a rádió, az írott sajtó, a tévé útján. Ez azonban nem csupán tőlünk függ.

Utoljára hagytam, pedig nagyon fontosnak tartom a könyvtárosok szakmai képzését, továbbképzését. Nem véletlenszerűen, hanem tudatosan, szervezeten, intézményesen kellene megoldani.

Eleget lehet-e tenni ennyi igénynek? Bizonyára nehezen. Semmiképpen sem egy ember feladata a véghezvitel. Véleményem szerint valamennyiünkre várnak feladatok e téren. Nemcsak egyénekre. Az állam tegye azt, ami a feladata: hozza létre és működtesse azokat a szolgáltatásokat, azokat az intézményeket (könyvtárakat), amelyeket a szakma megkövetel. Teremtse meg a finanszírozás eszközeit. De mi sem ülhetünk tétlenül. Ahhoz, hogy együttműködhessünk az információs világgal, nagyon fontos előfeltétel a szakmai szolidaritás, és az, hogy gyorsan és hatékonyan tudjunk egymás között is szót érteni, egymásnak segíteni. Másként fogalmazva: nagyon fontos az összetartás, a közösségvállalás, az egyéni érdekek félretevése. Csak így tudjuk közös célunkat megvalósítani: olvasókat, fiatal kutatókat nevelni. S ha ez sikerül, elmondhatjuk: nemcsak voltunk és vagyunk, hanem leszünk is...

„Nyelvéből kiesve, létének céljából is kiesik az ember.”

Sütő András

A vajdasági (szabadkai) színjátszás története és jelene

DR. GEROLD LÁSZLÓ

A magyar nyelvű világi színjátszás első nyomai a XIX. század elejére vezetnek vissza, pontosan 1816-ba, amikor – a fellelhető levéltári dokumentumok bizonyossága szerint – Szabadkán magyar vándortársulat először játsszási engedélyért folyamodott. Ettől kezdve, némi latin, illetve magyar nyelvű iskolai és német nyelvű világi színjátszói előzmény folytatásaként, több-kevesebb folytonossággal beszélhetünk magyar színjátszásról ezen a tájon, amelyet ma Vajdaságnak mondanak.

Szabadka után a XIX. század húszas éveiben Nagybécskereken, majd Zomborban is feltűnnek a magyar színjátszók. A kezdetek tehát az ún. második pesti társulat felbomlása utáni vándorlások koraként ismert időszakhoz köthetők, s ilyenképpen mondhatjuk, hogy Bácska és Bánát városai – a harmincas évektől Zentán, Újvidéken, Kanizsán, Nagyikindán, Pancsován, Versecen, Topolyán, Kulán és másutt is tartanak magyar színházi előadásokat – az első világháború befejezésig, amikor megtörténik a határmódosítás és ezek a tájegységek elszakadnak Magyarországtól, egy évszázados színházi múlttal, színházi kultúrával rendelkeztek. Egészen más helyzet alakul ki a két világháború között, amikor itt csak műkedvelés volt, lehetett, illetve a második világháború után, amikor először önálló állandó magyar színházak, illetve társulatok alakulnak.

A jugoszláviai magyar színházi kultúra története, amint a fentiekből látszik, három nagy, jellege szerint igen eltérő korszakra osztható, de mindhárom korszakban a legjelentősebb színházi város Szabadka volt. Ez a magyarázata annak, hogy ez alkalom-

mal is elsősorban Szabadka színházi életéről esik szó.

Miután Láng Ádám János társulata 1816-ban Halasról engedélyért folyamodott a városi tanácshoz, Szabadka kedvelt állomáshelye lett a vándortársulatoknak, s a legismertebb igazgatók pályáztak, kértek játszási engedélyt a várostól, amely nem túl bőkezűen, de segítette őket. Szabadka és a város színházát bérlő igazgató között szerződés szabályozta a kötelezettségeket: mivel segíti a város a társulatot s mit köteles ezért a direktor nyújtani.

Az előadásokat a gimnázium dísztermében, 1820-tól a Fekete Sashoz címzett vendégfogadó színelőadások rendezésére alkalmassá tett ebédlőszálájában, majd a Rudics-féle házban tartották, s már a szabadságharc előtt megtették az előkészületeket önálló színházépület építésére. Ezt a politikai események meggátolták, de nem sokkal a szabadságharc leverése után, 1854-ben mégis felépült (a Bach-korszak első kőszínháza!) az 1400 nézőt befogadó szabadkai színház, amely évtizedeken át a város lakosságának legfontosabb szórakozó és találkahelye volt. A színház díszítését és a színpad felszerelését Telepi Györgyre, a Nemzeti Színház ismert díszletfestő, színháztechnikus színészére bízták. Az ünnepi megnyitó a kor szenzációja volt, ahogy ezt Molnár György emlékiratai megőrizték számunkra. A városok, bár anyagi lehetőségeik eléggé és egyre inkább korlátozottak voltak, igyekeztek a tulajdonukban levő színházakat karbantartani s korszerűsíteni, a század végén előbb a gáz-, majd a villanyvilágítást vezették be. 1915-ben a színházban tűz pusztított, és a színészek ettől kezdve hosszabb ideig az épületben levő Pest Szállóda nagytermét vették igénybe.

Szabadka gazdag, módos városnak számított, amely lélekszámban az 1840-es években az ország harmadik városa volt, s ennek a státusnak a város vezetői elsősorban a színház iránt tanúsított figyelmükkel igyekeztek megfelelni. Hogy ez nem sikerült teljes mértékben, annak okát a polgári foglalkozású lakosság kis százalékában kell keresni. A birtokos város támogatta színházát, de inkább státusszimbólumnak tekintette, mint szellemi központnak. Ettől függetlenül azonban Szabadkára a legismertebb vándortársulatok pályáztak, s a legnevezetesebb direktorok nyerték el a színházat – olykor több évre folyamatosan –, mint például

Latabár Endre, aki társulatával az 1854-es színházavató műsorát biztosította, Krecsányi Ignác (1877–78), Ditrói Mór (1886–88), Csóka Sándor (1888–93), Pesti Ihász Lajos (1896–1906), Nádaszy József (1912–18), de megfordult társulatával Szabadkán Kilényi Dávid, Havi Mihály, Szuper Károly vagy Rakodczay Pál is. A szabadkai színház művészeti vezetői között találjuk Molnár Györgyöt és Paulay Edét, az utóbbi érdeme, hogy az ötvenes években több előadásra megnyerte az akkor Pestről kitiltott Egressy Gábort, aki többek között Hamletet is játszotta a városban. Egressy előtt a közönség láthatta Dérynét, Szerdahelyi Józsefet, Szilágyi Pált, Szentpétery Zsigmondot. Blaha Lujza pályája első állomáshelyei közé tartozott Szabadka, Somlay Artúr pedig Zombor. De játszott a városban Jászai Mari (Kleopátra, Stuart Mária, Medeia, Elektra, Phaedra), Márkus Emília (Júlia), Beregi Oszkár (Romeo). Ha mód lenne rá, a színészi életét Szabadkán kezdő, későbbi ismert pesti művészek hosszú sorát is említhetnénk. Természetesen nem a magyar színháztörténet legjelesebbjeinek közreműködése jellemezte a szabadkai, zombori vagy becskerekai műsort, hanem az a megbízható színészi közép-gárda, amelyből kevesen avanzáltak pesti színésszé, de akik a magyar vidéki színháztörténet magas színvonalát szavatolták hosszú évtizedeken át.

A színházi műsor teljes mértékben azonos volt a magyar vidéki városok műsorával, azzal, hogy a század folyamán egymást váltó műsorrétegekbe sorolható művek legtöbbször a vidéki színháztörténet legmagasabb szintjén elsősorban Szabadkán, Zomborban és Becskereken nyertek színpadi formát. Ahogy Bácska és Bánát városainak színpadain fel-feltűntek a legismertebb pesti színészek, ugyanúgy a színházi műsorban helyet kaptak a magyar és világ drámairodalmának legértékesebb művei, Shakespeare, Schiller drámái, Molière vígjátékai, majd a századforduló táján Ibsen, Rostand, Strindberg, Maeterlinck, Wilde, Zola, Shaw, Hauptmann, Gorkij neve is előfordul a műsorokban. A magyar drámairodalomból viszont Katona, Vörösmarty, Madách (Az embert tragédiáját rövidesen a pesti ősbemutató után már Zomborban, utána pedig Nagyikindán, Zentán, Szabadkán is előadják!), Jókai, Szigligeti, majd pedig Csiky, Herczeg Ferenc, Bródy Sán-

dor, Thury Zoltán, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Szomor Dezső, Bíró Lajos, Heltai Jenő nevével és műveivel találkozunk a műsorról tanúskodó plakátokon vagy hírlapi tudósításokban. (Szabadkáról, Zomborból, Újvidékről, Zentáról, Kikindáról, Becskerekéről, Kanizsáról már a harmincas években küldtek színházi tudósításokat, ismertetőket a Honművészszebe, amikor pedig a század utolsó harmadában a vidéki hírlapírás gyökeret ver, az újságok rendre hosszan, naponta foglalkoznak a színházzal, az előadásokkal; a századfordulótól önálló színházi lapokat adnak ki.) A színházi műsor az általános országos trendnek megfelelően alakult, vagy a nemzeti múlt iránt tanúsított érdeklődés, vagy a hazafias érzület, vagy pedig (a hatvanas-hetvenes évektől) a szórakoztatás igénye (népszínmű, operett) jellemezte. Nem hagyható talán említés nélkül, hogy módjával ugyan, de fel-fel-tűnnek a helyi szerzők is (Jámbor Pál, Szebenburger Károly, Csillag Károly, Molnár Gyula, Lengyel Henrik, Havas Emil), kik műveikkel a helyi színházon kívül legfeljebb a nagyobb és közepes vidéki városok műsorában kaptak helyet, de bemutatóik a helyi viszonyok között eseménynek számítottak, fokozták a színház iránti érdeklődést.

Az első világháborút követően teljesen más helyzetbe került Vajdaság magyar nyelvű színjátszása. Bácska és Bánát a délszláv állam része lett, s hatóságilag tiltották meg a magyarországi társulatok vendégszerepléseit. Ezt pótolandó fejlődött ki a műkedvelő színjátszás hálózata, 1940-re a Jugoszláv Királyság területén nem kevesebb, mint 126 helységben tartottak műkedvelő előadásokat. Ennek a Belgrádtól a kis, eldugott szerémségi vagy szlavóniai helységekig terjedő magyar nyelvű országos színjátszói hálózatnak legjelentősebb állomáshelyei Szabadka, Zombor, Becskerek és Újvidék voltak, ahol egyidejűleg nemcsak több társulat, egylet működött, hanem szinte profi szintű és rangú együttesek tevékenykedtek. Közülük is elsősorban a szabadkai Népkört kell említeni, amely még 1872-ben alakult, de igazi szerephez a két háború közötti évtizedekben jutott. A Népkörben több egykori hivatásos színész mellett igen tehetséges műkedvelő gárda jött össze, akik Garay Béla és Szabó Márton irányításával működtek, közülük többen tagjai lesznek az 1945-ben alakult

első önálló társulatnak.

A jugoszláviai magyarság első állandó színháza Szabadkán alakult meg 1945 szeptemberében Vajdasági Magyar Népszínház néven, majd 1951-ben egyesült a helyi horvát színházzal, s azóta Szabadkai Népszínházként működik. Színháznyitó bemutatóként Balázs Béla partizántárgyú színművét, a Boszorkánytáncot vitték színre Pataki László (1916–1999) rendezésében. A társulat tagjai egykori vidéki színészek, tehetséges műkedvelők közül kerültek, mígnem a hetvenes évek kezdetétől előbb Budapesten, majd 1974-től Újvidéken tanulhattak a fiatal jugoszláviai magyar színészek. A szabadkai társulat rövid néhány év alatt az ország legismertebb együtteseinek közé tartozott, több ízben szerepeltek a Sterija Játékok nevű országos színházi fesztiválon, ahol Romhányi Ibi (1969) és Pataki László (1973) színészi díjban részesült.

A szabadkai színház kezdetben, az ötvenes évekig az akkor divatos sztanyiszlavszkij iskolán alapuló realista színháztörténet művelte, műsorán elsősorban világirodalmi, nem kis számban orosz és jugoszláv klasszikus szerzők művei szerepeltek. Az új társadalmi-politikai körülmények hozta és diktálta szakasz, melyben teljes volt az állami támogatottság, az ötvenes évek közepe táján pályamódosulást szenved. Ekkor országos szinten változás áll be a pénzelésben, a színházak mindinkább önellátásra kényszerültek, a produkciók fokozatosan áruvá lettek, amit el kellett adni, ehhez viszont nélkülözhetetlenné vált a vásárlók ízlésének kielégítése. Tájékoztató színház esetében, amilyen megalakulásától fogva a szabadkai is, a pénzelésben beállt változás hatványozottan éreztette hatását. Jellege szerint megmaradt népszínháznak, de műsorát és működését nem a nevelő, hanem a szórakoztató feladatok határozták meg. Egyre több operettet, zenés vígjátékot tűznek műsorra. Ez az időszak is mintegy tíz évig tartott. A hatvanas évek közepétől ismét módosul a színház műsorprofilja. Fel tűnnek az utóbbi évtizedek modern drámái, Lorca, Brecht, Sartre, Camus, Krleža, Osborne, Dürrenmatt, Frisch, Svarc, Mrožek, Örkény stb. művei. A változás elsősorban Dévics Imre igazgatásával, illetve Virág Mihály (1919–1999) és ifj. Szabó István (1937–1984) rendezői munkájával hozható kapcsolatba. Őket egy végtelenül megbízható, kialakult társulat segítette, melynek

tagjai Pataki László, Romhányi Ibi, Fejes György, Szilágyi László, Szabó István, Cs. Szabó Mária, Heck Paula, Tóth Éva színészek (őket követi Árok Ferenc, Jónás Gabriella és Korica Miklós), Petrik Pál díszlet- és Radmila Radojević és Atanacković Anna jelmeztervezők voltak. Előbb a válság jelei mutatkoztak, majd a nyolcvanas évek elején mély művészi válságba került a társulat, melyből azonban csak látszatra sikerült kievickélni. A megmentőként hívott szerb rendező, Ljubiša Ristić irányításával az avantgard előadásai következtében a színház elvesztette népszínházi, tájoló, a kisebbségi kultúra szempontjából pótolhatatlan szerepét, a társulat fokozatosan leépült, az előadások nyelve, stílusa zavaróan eklektikussá lett. Ráadásul a gondatlan, felelőtlen ingatlankezelés következtében a színház épülete és felszerelése is szinte teljes mértékben elpusztult, használhatatlanná vált. Egy ideig előadásokat sem tartottak, majd elsősorban városi támogatással újraszerveződött a szabadkai színházi élet. Előbb Kosztolányi Dezső Színház (vezetője Péter Ferenc) néven alakult egy kísérleti kamaraszínház, majd újjáéledt a Szabadkai Népszínház is (vezetője előbb Jónás Gabriella, majd Kovács Frigyes). Ekkor azonban, mint a jugoszláviai magyar színjátszást, sőt kultúrát általában, a háborúk sodorták kilátástalan helyzetbe. Szabadkán nem volt kellő létszámú társulat, melyre építeni lehetett volna, nem volt rendező, aki irányíthatta volna a társulat újjaszerveződését, s munkáját, a közönség is elfordult a színháztól. Végtelenül nehéz és mostoha körülmények között kellett szinte a nulláról kezdeni a munkát. Néhány év alatt azonban az eredmények biztatóak, s úgy tűnik, a nagy múltú szabadkai magyar színjátszás ismét talpra állhat, jóllehet megfelelő színpada még nincs a városnak, a társulat sem teljes, de a közönség ismét pártfogásába vette a társulatot. A színház műsora, bár az előadások színvonalja igencsak változó, bátran követi a válságos társadalmi-politikai helyzet alakulását, időszerű, politizáló. Elsősorban Deák Ferenc Határtalanul c. drámájának előadását kell ilyen tekintetben kiemelni.

A szabadkai színház érdeme, hogy színpadot adott a jelentősnek ítélt jugoszláviai magyar drámaírói próbálkozásoknak Deák Ferenc (Áfonyák, Légszomj), Kopeczky László (Don Juan utolsó

kalandja), Kvazimodo Braun István (A Magdics-ügy), Tóth Ferenc (Jób) műveivel, az Újvidéki Színházé pedig, hogy segítette Tolnai Ottó műveinek bemutatását (Végeladás, Paripacitrom), melyek mellett említeni kell még Majtényi Mihály A száműzött c. pályadíj-nyertes művét, amelyet a Rádiószínház mutatott be.

Szabadkán 1946 óta működik a gyermekszínház, melynek báb- és/vagy előszínpada van, s előadásait magyar nyelven (is) tartja.

Topolyán tíz éven át, 1949 és 1959 között létezett a Járási Magyar Népszínház, amely előadásait elsősorban a környező kis településeken és a tanyavilágban játszotta. Fontos művelődési missziót teljesített. Műsorán elsősorban szórakoztató igényű előadások szerepeltek, de olykor játszottak Molière-vígjátékot, Krleža-, Ibsen-, Miller-, Sartre-drámát, sőt a Hamletet is színre vitték. A színházat, melynek vezetője Dimitrijević Mara volt, jelesebb színészei pedig Nagygellért János, Karna Margit, Süveges Eta, Lőrincz Lajos, Sinkó István voltak, a járási közigazgatási átszervezése után megszüntették. A színészek részben a szabadkai társulathoz, részben Újvidékre, a Rádióban működő társulathoz szerződtek.

Az ötvenes években rövid ideig (1953–55 között) volt a zombori és a becskerekai színházban magyar társulat.

Az 1945 óta létező, működő szabadkai magyar színház mellett immár leghosszabb korú magyar színház az 1973-ban létrehozott Újvidéki Színház, amelyet kísérletező, kamaraszínházként alapított a város, s amely első bemutatóját 1974 januárjában tartotta, ekkor mutatták be Vajda Tibor rendezésében Örkény István Macskajáték c. művét. A színház, melyet Németh P. István vezetett, műsorán valóban a jugoszláviai színháztörténetből kimaradt modern szerzők és műveik kaptak helyet (Weiss, Ödön von Horváth, Albee, Ionesco, Kroetz, Beckett, Arrabal, Pinter, Genet, Jarry, Witkiewicz), legjelentősebb előadásai azonban a Harag György-rendezte Csehov-ciklus (Három nővér, Ványa bácsi, Cseresznyés kert), Édes Anna, a Radoslav Dorin-rendezte Play Srtindberg és Mockinpott úr, a Vajda-rendezte Nem félünk a farkastól, a Ljubomir Draškić-rendezte Játék a kastélyban és Tangó, a Babarczy László-rendezte Liliom és a Székely Gábor-rendezte

Tóték. A színház alig két és fél évtizedes élete során a fenti nagy sikerek után már nagy kudarckokat is magáénak tudhat. A háborús körülmények, az általános bizonytalanság az Újvidéki Színház munkáját is megnehezítette, ehhez belső válság járult, s a színház néhány évadon át művészi szempontból alig egzisztált, az utóbbi években kezd ismét magára találni, előadásai érdeklődést keltenek. A színház életképességét bizonyíthatja, hogy előadásaiban néhány év alatt több jelentős színész tűnt fel, mint Bicskei István, Soltis Lajos, Rövid Eleonóra, Daróczi Zsuzsa, akik a már gazdag múlttal rendelkező Romhányi Ibivel, Fejes Györggyel, F. Várady Hajnalkával a színházi sikerek kovácsai lehettek, illetve, hogy a színház merészen, előítéletek nélkül adott bizonyítási lehetőséget a még főiskolások vagy azt éppen elvégzett kezdőknek. Ennek köszönheti, hogy sikerült felülkerekedni az utóbbi évek válságán, az utóbbi évek színésznemzedékeire (Magyar Attila, Mezei Zoltán, Csernik Árpád, Szorcsik Kriszta, Mezei Kinga, Balázs Áron, Nagypál Gábor, ifj. Szloboda Tibor stb.) építve közeleink látszik a színház művészi újjászületése.

A jugoszláviai magyar színházi élet nélkülözhetetlen tartozéka az 1974-től Újvidéken működő Művészeti Akadémia kétévenként induló színészosztálya, melyeket előbb Pataki László és Virág Mihály, majd Soltis Lajos vezettek, illetve Hernyák György és F. Várady Hajnalka vezetnek, valamint a „főiskola” keretében létesített Tanyaszínház, amely két évtizede minden nyáron majd egy hónapos turnét tart Bácska és Bánát kis, színházi előadást alig vagy sohasem látó falvaiban.

IRODALOM

BARÁCIUS Zoltán: 1992 Mestermutatványok. Virág Mihály színháza, Szabadka.

BARÁCIUS Zoltán: 1996 Megkésett rekviem. Színháztörténetünk múltjából, Szabadka.

GARAY Béla: 1953 Az ekhósszekértől a forgószínpadig, Újvidék.

FRANYÓ Zsuzsanna (szerk.): 1994 Az Újvidéki Színház húsz éve, Újvidék.

GEROLD László: 1976 Színház a nézőtérrel I. (szerk. Gerold László). Naplók,

emlékezések, levelek. Újvidék

GEROLD László: 1983 Színház a nézőtérről, Újvidék

GEROLD László: 1990 Száz év színház. Dráma és színháztörténet Szabadkán a XIX. században. Újvidék.

GEROLD László: 1998 Drámakalauz. Újvidék.

KÁICH Katalin: 1975 A zombori magyar színháztörténet története és repertóriuma, Újvidék.

KÁICH Katalin: 1983 Az újvidéki magyar nyelvű színháztörténet története és repertorium 1836–1918. Újvidék.

KÁICH Katalin: 1987 A zentai magyar nyelvű színháztörténet története és repertóriuma 1833–1918. Újvidék.

KASZA Bálint: 1975 A világi színháztörténet kezdetei Szabadkán. Létünk 1975/5–6.

KASZA Bálint: 1975 A szabadkai iskolai színháztörténet története. Üzenet 1975/12.

MOLNÁR György: 1881 Világostól Világosig. Emlékezések II. Arad.

PASTYIK László–GEROLD László: 1970 A Szabadkai Népszínház magyar társulata 1945–1970. Műsor és bibliográfia. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei 1970/4.

*„Nem mondom én, hogy nem szükséges az idegen
nyelvek értése, ... de azért az anyait semmibe hajtani és
megvetni annyi, mint elnyírni a maga haját, hogy más sző-
riből készült parókával takarja be fejét, vagy a maga vastag
lábát elvágni a kengyelfutónak, hogy vékonyabb lábot vagy
fát tölthessen hozzá, amelyen osztán úgyse szaladhas-
son.”*

Gáti István, 1790

Az Újvidéki Színház rövid története

DR. FRANYÓ ZSUZSANNA

Az 1950-es évek tájékán, amikor alakulófélben volt az Újvidéki Rádióban a színjátszó társulat, Szimin Magda kezdeményezte a színházalapítást is. Elsősorban káderhiány miatt késett a terv megvalósítása. Később többször is felmerült a színházalapítás gondolata, a jelentősebb előkészületek 1968-ban kezdődtek.

A témáról folytatott hosszas beszélgetések sokszor konkrét javaslatok beterjesztésével jártak. Így volt ez 1969 júliusában is, amikor az M-stúdió művészeti tanácsának kezdeményezésére, neves újvidéki közéleti személyek megbeszélésének eredményeként megszületett a javaslat, amely Újvidéken egy magyar kamaraszínház megalapítását indítványozta. Ebből idézzük az alábbi részletet: „Közvetlen indítékai: a tartományi szkupstina nem régi elemzésének alapján történő felszólítása a színházi élet fejlesztésére, a vajdasági (főleg pedig az egyetlen színházzal rendelkező) majd félmillió magyarországi színházi hálózatának a szerbiai és a jugoszláv átlagtól való lemaradása, az óriási feladatot végző Szabadkai Népszínház részleges tehermentesítése, a jugoszláviai magyarországi önálló kulturális fejlődésének szüksége, a nagyszámú újvidéki műszaki és humán értelmiség, a dolgozók és az évről évre ideseregülő egyetemisták megnövekedett kulturális igényei, s nem utolsósorban a nagy hagyományú, főleg a két háború között virágzó, szakszervezeti műkedvelő élet. (...) Az értekezlet résztvevői javasolják egy magyar kamaraszínház alapítását Újvidéken. (...) A javaslat szerint évente nyolc hónapon át tartana előadásokat, öt bemutatót és mintegy hatvan-hetven előadást, főleg Újvidéken, de a lehetőség, szükségletek és igények

szerint másutt is. A színház művészi profilját a választmány (tanács) és az igazgató-dramaturg közösen határozza meg. Szubvencionálása a megvalósított program alapján történik... a megbeszélésen résztvevő kultúr- és közéleti munkások annak reményében nyújtották be javaslatukat, hogy az megértésre talál, s az új színház – kellő támogatás mellett – már őszre megnyitja kapuit." (Magyar Szó, 1969. július 11.)

Az új színház őszre nem nyitotta meg kapuit, de a vélemények és az igények mind sürgetőbbek lettek. A több mint egy évtizedig húzódó és számtalanszor felújított, de szinte állandóan napirenden tartott vita az újvidéki magyar színház megalakulásáról 1972-ben utolsó szakaszába érkezett. Októberben a Községi Művelődési Közösség színház-alakítási javaslatot tett.

„Újvidék községben 23 381 magyar nemzetiségű lakos él; az újvidéki egyetemeken 1400 magyar egyetemista tanul; a községben számos magyar középiskolás él, munkás, humán és műszaki értelmiségi. Újvidéken van a Fórum kiadóház, amely magyar nyelvű kiadványok kiadója, a rádió és a televízió, a Hungarológiai Intézet – ezek az intézmények szoros kapcsolatban vannak a színházzal.

A magyar színház megteremtése természetesen nem szorítkozik csupán az újvidéki község érdekeltségére – bár az újvidéki községben mindaddig nem volt érdeklődés a magyar nyelvű előadások iránt –, hanem vajdasági érdek is, hisz a tartományban 450 000 magyar lakos él, közülük jelentős számú Dél-Bácskában. A fent említett tények összefüggenek, és jelzik, hogy jelen esetben, amikor Vajdaságban csak egy színház van Szabadkán, amely magyar nyelvű előadásokat is tart, egy magyar nyelvű Újvidéki Színház megteremtése rendkívül szükséges.

Az Újvidéken alakuló magyar színház kamarajellegű volna. Elsődleges feladata volna a modern dramaturgia ápolása, azaz szövegek modern színházi ábrázolása; tevékenységével bizonyos úrt pótolna ez a színház az újvidéki színházi életben és Vajdaságban is. A színpadi előadások mellett a színház minden más kifejezési formával kísérletezne, amelyekkel a mai modern színház foglalkozik" (Községi Művelődési Közösség, Újvidék; A magyar színház alapítása, Javaslat, 1972 októbere).

Mindezek után 1973. június 1-jén megszületett az Újvidéki Színház. Újvidék község képviselő-testülete *Németh P. Istvánt* bízta meg a színház megszervezésével. Németh P. István írói tehetséggel megáldott publicista volt, aki mindig melengetett a szívében szépírói terveket. (Vannak, akik még ma is emlegetik az ötvenes években megjelent elbeszéléseit.) Elfojtva írói tehetségét, kultúrpolitikus lett, így a nevéhez nem könyvek címe, hanem konkrét intézmények nevei fűződnek. Kiemelkedő egyénisége volt a jugoszláviai magyar kultúrának, hisz egész életét a vajdasági magyarság művelődésének, művészetének és kultúrpolitikájának szolgálatába állította. Szerkesztője, majd főszerkesztője volt az Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének, szerkesztője a Magyar Szónak, majd főszerkesztője a Forum Könyvkiadónak. Egyik alapítója az Újvidéki Televízió szerkesztőségének, ahol a művelődési-művészeti műsorok szerkesztője és főszerkesztője volt. Szívügyének tekintette a vajdasági színjátást, évekig volt elnöke a Vajdasági Színházak Szövetségének, tagja a Sterija Játékok Főbizottságának. Bizonyára ezért esett rá a községi képviselő-testület választása, amikor 1973-ban igazgatóvá nevezte ki.

Németh P. István 1973-ban a valamikori Kövessi Albert helyzetéhez hasonló helyzetbe került, hisz nem volt állandó társulata, nem volt saját épülete sem, de Kövessihöz hasonlóan, Németh P.-nek is sikerült megnyernie a legkiválóbb színészeket és rendezőket, és kellemes művészi légkört alakított ki a sok hiányosság ellenére. Németh P. István lényéből sugárzó lelkesedés és ötletek özöne áradt, és meggyőző erejével minden hiányt pótolni tudott. A közismerten „keménykötésű” ember hatalmas szervezőkészsége, valamint nagystílúsága átsegítette minden nehézségen.

Első bemutatóként *Örkény István: Macskajátékát* tűzte műsorára az Újvidéki Színház, és ehhez a produkcióhoz toborozta az igazgató a munkatársakat. Természetesen meg is találta a legmegfelelőbbeket, mint ahogy a következő évtizedekben is, hisz ebben a színházban rendeztek az európai színházkultúra legismertebb rendezői, akik a hetvenes, nyolcvanas években alkotásuk legérettebb korszakában voltak. Így például itt rendezte meg

a többek között *Harag György* a Csehov-trilógiát, itt rendezett *Zlatan Doriæ*, *Ljubomir Draškiæ* (az Atelje 212 igazgatója, rendezője), *Vladimir Milèin* (a szkopjei egyetem tanára), *Ljubiša Georgijevszki* (szintén a szkopjei egyetem tanára), *Székely Gábor*, *Babarczy László*, a zágrábi *Želimir Oreškoviæ*, *Tompa Gábor*, *Verebes István*, *Ljuboslav Majera*. És mellettük itt nyílt lehetőség a hazai fiatal rendezők reputációjához is, hiszen *Vajda Tibor*, a korán elhunyt *Bambach Róbert*, *Hernyák György* és *Pintér Gábor* ebben a színházban diplomáltak vagy csak rendeztek, és rendeznek még ma is.

Természetesen már a színház megalakulása első hónapjainak gyakorlata megmutatta, hogy nem elég a lelkesedés, és hogy a hosszas előkészületek, amelyek a színház alapítását megelőzték, tervezeteikben csak elméletileg voltak tökéletesek. A gyakorlat rácáfolt az elképzelésekre, mert kiderült, mégsem funkcionálhat színház próbaterem, színpad, műhelyek, színházi apparátus nélkül, és számtalan helyről jövő színésszel. A próbák minduntalan megszakadtak, mert a művészek állandó vándorlásban voltak, keresték helyüket, a kifejezés valós és átvitt értelmében.

A színház státusa tizenkét év után rendeződött. 1985-ben kapott az Újvidéki Színház saját épületet, amelyben van a nagyterem, amely 244 ülőhelyet jelent, és van egy kisterme is, amely pódium előadások, kabaréműsorok színhelye.

Az Újvidéki Színházban eleinte évadonként három-négy, majd öt bemutatót tartottak. Az évek folyamán azonban bővült ez a szám, és amikor a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején megváltozott a Szabadkai Népszínház magyar társulatának jellege, az Újvidéki Színháznak is megváltozott a kiegészítő szerepet betöltő funkciója, ugyanis bővítenie kellett dramaturgiai ívét, és felvállalnia mindazt a szerepet a meglevő feladata mellett, amit mindaddig a Szabadkai Népszínház töltött be. Így ettől az időszaktól egészen a Kosztolányi Színház (Szabadka) megalakulásáig, az Újvidéki Színház nyolc-kilenc bemutatót tartott, amelyben már csak részben tudta megtartani eredeti arculatát. De nézzük, miben rejtett ez az eredeti arculat, amelyről beszéltek Ljubljanában, Mariborban, Szarajevóban, Zágrábban, Belgrádban, Eszéken, Bécsben, Budapesten, Szolnokon, Tuniszban, Ka-

íróban – mindenütt, ahol a színház előadásaival megjelent, és megmérettetett. Rangos fesztiválokon volt jelen és díjakkal tért vissza, vagy külföldi vendégszerepléseken mutatkozott be, mindenhol a magas művészi színvonalat emlegették és a társulat összjátékát.

Azokban az előadásokban, amelyek az Újvidéki Színház profilját határozták és határozzák meg, a megoldás korszerűsége a szembetűnő és a közlés időszerűsége.

Ezzel meghatároztuk az Újvidéki Színház játékmódját, amely stílusában a groteszket használta, közlendőjében pedig az éppen időszerű világnézetből építkezett, ezért kifejezésrendszerét nevezzük modern realizmusnak. Ennek a kettősségnek az egybeefonódása eredményezte azokat a kiemelkedő előadásokat, amelyben a sajátos értelmezésről és játékmódról beszéltek. Ezt a kialakított arculatot erősítették színészeink az Újvidéki Színházat „érző” rendezőkkel együtt az elmúlt két és fél évtizeden át.

Ezek az előadások: *F. Dürrenmatt: Play Strindberg; P. Weis: Mockinpott úr kínjai és meggyógyíttatása; Albee: Nem félünk a farkastól; Csehov: Három nővér, Cseresznyés kert, Ványa bácsi; Beckett: Godot-ra várva; Mrożek: Tangó, Ház a határon, Károly, Rendőrség; Büchner: Woyzeck; Kao Hszing-csien: A buszmegálló; Örkény: Tóték; Molnár: Játék a kastélyban, Liliom; Molière: Nők iskolája, Amphitryon; Kosztolányi: Édes Anna; Ibsen: Kísértetek; Tolnai: Végeledás, Paripacitrom; Sütő: Egy lócsiszár vasárnapja; Várkonyi-Miklós: Sztárcsinálók; Martin Ćièvak: Profik háza; Genet: Cselédek; Pirandello: Hat szereplő szerzőt keres.*

Új és klasszikus szövegek mai szemmel való olvasatáról van szó ezekben az előadásokban, és ezt követi az aktuális játékmód alkalmazása. A világnézet és életérzés közlendője került a történetiség elé. A rendezők először a szituációkat teremtették meg, és abba helyezték a színészeket. Mivel nem a mese teremtette meg a szituációt, eltűnt az abszolút főszereplő, és helyébe a szituációban levő hősök csoportja került.

A csodák váróinak és csodák keresőinek története húzódik minden jelentős Újvidéki-színházi előadás szöveg hátterében, a Play Strindberg Alice-étől, a Hat szereplő szerzőt keres előadás-sornak eddigi ívében.

Az Újvidéki Színház fennállásának 25 éve alatt játszott világ-irodalmi klasszikusokat, a magyar irodalom klasszikusait, a jugoszláv irodalom klasszikusait, és minden irodalmi terület modern szövegeit; és mindezek mellett a vajdasági magyar szövegeket, mintegy húszat, és drámapályázatok meghirdetésével serkentette honi íróinkat drámai művek írására. Ennek eredményei kisebb-nagyobb sikerrel jártak.

„Tiszteld s tanuld más mívelt nyelvét is... de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig művelni kötelesség.”

Kölcsey Ferenc, 1837

A bácskai és bánsági magyarság népeletének néhány vonatkozása

MGR. BESZÉDES VALÉRIA

Az emberek

A mai Vajdaság 1921-ben öt vármegye leszakadt területéből alakult ki: Bács-Bodrog, Torontál, Csongrád és Szerém megyéből. 1929-től 1941-ig Baranyával együtt a Dunai Bánsághoz tartozott. Ennek ellenére a Vajdaság (Vojvodina) területi ghatározás már a két világháború között közhasználatos volt az itteni magyarság körében. Az utóbbi hét évtizedben alapvető politikai változások történtek e területen: világháborúk, impérium- és rendszerváltozások. Az itt élő népek hol kisebbségi, hol pedig többségi nemzetként élték meg napjaikat. A Az elmúlt nyolc évtized nem kedvezett az itteni magyaroknak, akiknek a korábbi évszázadokban is sanyarú volt a sorsuk. A török birodalom közelsége miatt már a XV. századtól veszélyeztetettségük állandó volt, mert a nyelvterületnek peremén éltek. A mohácsi vészt követő évtizedekben a magyar lakosság elhagyta ezt a vidéket. Az itt maradottaknak jelentéktelen szerepük volt a karlócai béke utáni településhálózat újjáélesztésében.

A mai bácskai és bánsági magyarság a XVIII. és a XIX. századi nagy telepítések után érkezett jelenlegi lakhelyére, előbb Bácskába 1740 és 1790 között, majd 1778 után Bánátba is, amikor közigazgatásilag azt is visszacsatolták Magyarországhoz, mert addig a Bécsi Kincstár tulajdonában volt. A nagy költözködést azonban a nép emlékezete nem őrizte meg. Arra a kérdésre, hogy honnan és mikor jöttek elődjek, adatközlőink csak ritkán tudnak választ adni. Ebből a szempontból kivételt képeznek a re-

formátus, az al-dunai székely és a temesközi szegedi kirajzású falvaink. Az előbbiek származástudatának pontosításában szerepet játszhatott a másságuk, hiszen a bácskai és bánsági magyarok katolikusok, azonkívül a református papság is tudatosította származáshelyüket, tartották a kapcsolatot az anyatelepüléssel. A bukovinai székelyek pedig apáról fiúra adják át a mádэфalvi veszedelem utáni kivonulás történetét, és a Délvidékre történő vándorlásuk eseményeit. A XIX. század végi új otthonteremtés sok szenvedéssel járt, még a legutóbbi időkben is éltek közöttünk olyanok, akik tanúi voltak a hatalmas árvíznek, amikor az éppen elkészült új otthonukat elvitte az ár.

A szegedi nagytájhoz való tartozást nemcsak az ö-ző nyelvjárás tudatosította a temesköziekben, hanem az is, hogy 1918-ig szoros volt Szegeddel, az anyatelepüléssel a kapcsolatuk.

A többi település esetében csak nagyon ritkán tudják megmondani, hogy honnan jöttek elődjek. A helytörténeti mondák legtöbb esetben visszakanyarodnak még a török előtti korszakra. E történetekből az derül ki, hogy minden rosszat, ami az itteni magyarsággal történt, a törökök követtek el.

A vajdasági magyarság történelmi tudatának második nagy álmomása az 1848-as forradalom. A nagy szaladásra mindenhol emlékeznek. Az idősebb korosztály hitelesen számol be a negyvennyolcas eseményekről, házaik felperzseléséről, templomaik kifosztásáról; arról, hogy hogyan rendezkedtek be a háború után, már kevesebb adattal rendelkezünk.

Nem egyszerű feleletet adni arra kérdésre, honnan is jöttek a vajdasági magyarok. Gyetvai Péter nagyszabású monográfiájának végső következtetése az, hogy a Tisza-vidéken élők több száz településről, a korabeli Magyarország valamennyi vármegyéjéből érkeztek mai lakhelyükre. A néprajzi összefoglalók ezt a kérdést sommásan úgy szokták megválaszolni, hogy az itteni lakosság gyökereit a Dunántúlon, a palócságnál, a jászáságnál, a Nagykunságban, Békésben és Szeged környékén kell keresnünk. Az kétségtelenül igaz, hogy a XVIII. és XIX. században magukkal hozott műveltség fontos része az itteni nép kultúrájának, de a vajdasági magyarok autochton módon fejlődtek az utóbbi kétszáz esztendőben. Meggyőződésünk, hogy anyagi kul-

túrájukat jobbra az új otthonukban alakították ki, viszont kétségtelenül igaz, hogy a nép műveltségében még az ezredvégen is találunk olyan részleteket, melyek korábbi szülőföldjükre utalnak.

A mai vajdasági regionális köznyelv egységesnek mondható, az elmúlt évszázadokban sok új közös vonás is kialakult a nyelv szerkezetében, de jó néhány nyelvjárási jelenség is konzerválódott. A nyelvjárási jelenségek vidékünkön még nem tűntek el végérvényesen. Penavin Olga figyelte meg huszonkét beszédhelyzetben, hogy a vajdaságiak mikor beszélnek a regionális köznyelvet s mikor az anyanyelvjárást. A huszonkét szituáció közül csak tizennégy esetben faluhelyen még mindig a nyelvjárást használják, a nagyobb településeken viszont a regionális köznyelvet.

A települések

Kósa László és Filep Antal a Tisza mentét önálló néprajzi csoportnak tekinti. A területet azonban nem határolják pontosan körül. Lényegében a Tiszai korona-kerület falvait, mezővárosait sorolja ide, megnevezését a jugoszláviai magyar nyelvhasználatból vették át. Azok a jellegzetességek, melyekkel a tájat meghatározta lényegében elmondhatók az egész Vajdaságról: a területtel járó kiváltságok, a tanyásodás, a külterjes állattartás, a búza- és a kukoricatermesztés, a paraszti társadalom rétegződése.

Délvidék településhálózata tehát a XVIII. és a XIX. században a telepítési programok nyomán alakult ki, a bécsi udvari kamara által 1772-ben kiadott *Imopulations Haupt Instruktion* utasítása szerint. A mai településrendszer többé-kevésbé a XVIII. század és a XIX. század fordulóján megállapodott. Újabb falvakat csak a múlt század végén létesítenek Bácskában, például Telecskát, Szilágyit. A moldvai csángókat nem kis politikai propagandával hozták haza az AI-Duna mellé. A második nagy telepítési korszak az I. világháborút követően volt, a tömbmagyarság között új szerb településeket létesítettek, ahova a szaloniki önkéntesek családjait telepítették. A királyi Jugoszlávia így kívánta megváltoztatni az etnikai arányokat. A II. világháború alatt ezeket az új

falvakat kitelepítették, s ott a Bukovinából hazahozott csángóknak és a szegény bácskai és bánáti magyaroknak jelöltek ki új lakhelyet. A háború után ez a telepítési politika az itteni magyarság számára súlyos áldozatokkal járt: Sajkás vidékről például egyszerűen kitiltották a magyarokat. A csángók Magyarországra menekültek, az itteni állampolgárokat pedig kényszermunkatáborokba zárták.

A délvidéki településhálózat jóllehet viszonylag újnak mondható – morfológiai szempontból nagyon változatos. Az kétségtelül igaz, hogy a legtöbb falunak szabályos az alaprajza. Jó néhány településnek azonban megvan még a régebbi halmazos része is. A földrajzi neveink között pedig a egykori két beltelkes, kertes falvak, városok nyomaira is rábukkanhatunk. A XIX. században Topolyán, Csantavéren, Zentán külön volt a szérûskert, ahol a szalmát és más gabonanemût tárolták. A szérûk a múlt század végére többnyire teljesen beépültek.

Hogy a híres szállások, amelyek nemcsak a mezővárosoknak, hanem a bácskai falvaknak is meghatározói, mikortól voltak ezen a vidéken, nem tudjuk pontosan. A múlt század utolsó harmadában annyira elszaporodtak a pusztában álló gazdaságok, hogy például Martonos lakosságának kétharmada a századfordulón a tanyákon, egyharmada pedig az anyatelepülésen élt. A vasúthálózat kiépítésével, a közlekedők kiosztásával a tanyák egy része megkezdte önálló életét, végérvényesen elveszíti korábbi tartozéktelepülés jellegét, átalakul faluvá. Szépen példázza ezt Orom, Felsőhegy, Oromhegyes. Ezzel párhuzamosan az ötvenes évektől a tanyák rohamos megsemmisülésének vagyunk tanúi. Pusztulásukat részben a földreform, a vasúthálózat leépítése, fő közlekedési útvonalak megváltoztatása okozta. A szállásiak sorra hagyják ott otthonaikat s költöznek be a nagyobb központokba, egymás után csukják be a tanyai iskolákat. A bácskai nép nem mond le végérvényesen erről a településformáról. Az egyes szálláscsoportoknak csak a lokációja változik meg, a szántóföldi, a dűlőutak menti épületeket számolják fel, s helyettük a forgalmas betonutak mentén létesítenek új szállásokat. A lakóházat, a gazdasági épületeket a XX. század második felének építési szellemében építik már fel, de a tanyák jellegzetes, lazán zárt udvar-

szerkezetét ezeken az új keletű szállásokon is megtartják.

Az otthonok

A tradicionális közösségben az ember otthonát a környezetében legkönnyebben fellelhető anyagból építette fel. Mivel Bácskában kő nem volt, a lakóház legfontosabb építőanyaga a föld volt. Vályogból csak akkor építették a lakóépületet, ha a helyszínen nem volt megfelelő föld az építkezéshez. Téglát a házak aláfalazásához, valamint az utak kiaszfalozásához használtak, s kéményeket készítettek a helyszínen égetett mezei téglából.

Korábban a nádat használták tetőfedésre. Bogárhátú tetőt csak ideiglenes jelleggel készítettek. A XIX. században a nagygazdák házaikat zsindellyel, vagy hódfarkú, mezei cseréppel fedték be. Hasonlóan, mint a téglát, ezt is a helyszínen égették ki.

A házak tetőszerkezete a XIX. században szarufás volt, ezzel párhuzamosan a félágas szelemenés szerkezeteket is alkalmazták. A gabona mennyiségének növekedése miatt állószékes tetőzetet már képzett ácsokkal készíttetnek a múlt századi végi épületeken.

A födémeket kizárólag mestergerendával csinálták, amely a ház hossz tengelyével volt párhuzamos. Közép-Bácskában a födémgerendák közötti teret leginkább náddal töltötték ki. A német települések közelében a magyar falvakban is pólyásfödémeket használtak, német hatásra ezt viklinek nevezték.

Arról, hogy mikor jelentek meg a tagolt parasztházak ezen a vidéken, a néhány datált házból következtethetünk, amely még napjainkban is megvan. A legrégebbi barokkos formájú parasztház Újvidék külvárosában áll, 1791-ben készült. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a falusi házak nagyobb része a múlt század közepéig tagolatlan volt. A múlt század közepén jelennek meg a népi építészetben is a különböző stílusirányzatok, a legkedveltebb a rusztikus barokk és klasszicizmus. A Tisza vonzáskörében gyakoriak a deszkaoromzatok, amelyeknek művészien kidolgozott példái még manapság is szép számmal láthatók. A napsugaras házak – ezt az elnevezést azonban sehol sem ismerik – a múlt század hetvenes éveitől voltak divatosak 1930-ig, a

Tiszától keletre és nyugatra, Szabadkától Becskerekig, délen pedig Temerinig építettek ilyen épületeket. A szóban forgó minta valószínűleg szegedi közvetítéssel került erre a vidékre, de az itteni mesterek kedvük szerint változtatták a lécekkel berakott kazettákkal az oromfalat.

Azt tartja a nép, hogy a háznak az ünneplő ruhája az eleje; az utcai része, de a tornácok is legalább ennyire mivesen megmunkáltak. A faoszlopos deszka mellvédes gangoknál ugyancsak remekeltek az ácsok, a magyar falvakban leginkább ezeket kedvelték. A német parasztházak hatásra szép pilléres tornácokat is látunk ezen a vidéken.

A legjellegzetesebb gazdasági épületek a gabonátárolók. A Kárpát-medencében sehol sem találni ennyi típusát a gabonátárolóknak, mint Délvidéken... A sokfajta gabonás meglelte kétségkívül hozzájárult az is, hogy ez a vidék Európa legjobb búzatermő vidéke, de valószínű, hogy e gazdasági épületek sokszínűségét a különböző kulturális arealok találkozási pontja is előidézte.

A parasztház leglátványosabb része a tisztaszoba, a hagyományos lakóházaknál a szobaberendezés párhuzamos elrendezésű volt. Csak néhány helyen bukkantunk a sarkos berendezés nyomára, az azonban nem tipikus, lehet, hogy a véletlennek köszönhető. Jellegzetessége a vidéknek, hogy egy-egy szoba berendezése kevés bútorból áll. A szobákat a két világháború közötti időszakban kezdték pingálni, addig leginkább fehérre meszelték a falakat.

A szoba egyetlen dísze a vetett ágy volt. Az ágyakat minden esetben párhuzamosan helyezték el a mestergerendával, a bejáratú ajtóval szemben. A gerenda alá sohasem tették az ágyat, mert ott a koporsónak volt a helye.

A vetett ágy szépségét a benne elhelyezett ágynemű adta. A bevetés módja településenként változott. A gazdasszony akkor volt híres, ha magas volt az ágya, ezért a divat érdekében csaltak is egy kicsit: a nyoszolya két végére deszkát tettek, hogy magasabb legyen az ágy. Erre került a díszes fehér ágy. A századfordulón a polgárosultabb környezetekben már színes gyári ágytakarókat használtak.

A házaknak mázolt föld volt a padlózata. Hogy a mázolás mi-

ilyen színű volt, azt a helyi körülmények is befolyásolták: Martonosan fekete, Szabadkán sárga, Ómoravicán pedig fehér. Az ágyak alját pedig leginkább fehérre meszelték egész Délvidéken.

Az öltözködés

A népművészet teljes pompájával az asszonyok, a leányok ruhájában jelenik meg. Bácskában és Bánátban többé-kevésbé elfogadott az a nézet, hogy a vidéknek nincsen viselete, mert az itteni magyarság viszonylag korán kivetkőzött, a falusi lakosság is a polgári divatot követte. Hogy ez mikor történt meg, arról nincsenek pontos adataink. Feltételezzük, hogy húszas-harmincas években következett be. Bellosics Bálint, aki a századfordulón a Borovszky-féle monográfiában a néprajzi összefoglalót írta, még nem tartotta fontosnak, hogy külön kiemelje a gombosi, doroszlói, kupuszinai viseletet. Ismertetőjéből kitűnik, hogy ebben az időben az asszonyok sok szoknyát, ingvállat viseltek. Ha férjhez mentek, és bekötötték a fejüket, akkor arra fityula került.

A férfiak öltözködésükben sokkal jobban ragaszkodtak a tradícióhoz, mint az asszonyok. Századunk első évtizedéig munkában ingben, gatyában jártak a parasztemberek, mert lényegesen kényelmesebb volt, mint a pantalló. A kendervászonból készült munkásgatyát négy szélből varrták, az ünneplőt pedig gyolcsból és tizenkét szélből. Ehhez lobogós ujjú ing és fekete posztóból készült pitykegombos lajbi illett. Az igazi ünnepi ruha a századfordulótól az öltöny volt. Szerették a csizmanadrágot, amihez egyszerű szabású, három-négy gombos nagylajblit viseltek. A századelőn a ráncos, később a húszas-harmincas években a keményszárú csizma volt a divatos.

A nyugat-bácskai hagyományörző falvak még napjainkban is a nagyobb egyházi ünnepeken előveszik színpompás viseletüket. A felületes szemlélő talán észre sem veszi a különbségeket. Kikeményített alsósoknya, a tarka kasmírszoknyák, a színes kötények, buggyos ujjú blúzok, a mellénykék, jellegzetes fejviseletük – ebből áll a ruhájuk. Apró részleteiben viszont lényeges eltéré-

sek vannak. Az itt élők pontosan tudják, hogy kik a kupuszinaiak, és kik vannak doroszlói ruhában. Az előbbiek apró ráncokba szedik a szoknyájukat, keskeny a derekuk, mert csak az alján szélesedik ki a szoknyájuk. A kötőjük egyszínű fekete vagy sötétkék, pontosan olyan hosszú, mint a szoknyájuk. Az ingjük hosszú és testhez álló.

A doroszlóiak vállfoltos, elöl gombos, rózsákkal hímzett ingben jártak. A századfordulón német hatásra az ingek eleje még keresztaszemes merktűt volt, a századfordulótól jött divatba a hamisöltés. A viselet talán legszebb része a gazdagon hímzett gyolcs smizli, amely a gallért helyettesítette. Alsótestüket a pentő fedte, erre húzták azután a négy-öt tenyéryi szélesen hímzett alsószoknyát, majd előbb a slingelt sima alsó, majd a színes felső szoknyát. Maguk elé pedig színes fodros kötényt kötöttek.

A doroszlói és a gombosi viselet legdíszesebb része a fejviselet. A kupuszinaiak megelégedtek annyival, hogy bokrot tettek a leányok fejére, a doroszlói és a gombosi lányok a hajukat színes szalagokkal két ágba fonták, majd a fejükön koszorúba tették, színes rózsás szalagokkal masnit kötöttek tetejébe. A menyecskék koruktól függően gazdagon hímzett fityulát viseltek.

A nyugat-bácskai településeken a hatvanas években kezdődött meg a kivetkőzés. Kupuszinán ez még napjainkban is tart. A fiatalabbja kizárólag városi ruhában jár. Vannak azonban olyan ünnepek, események, amikor a faluközösség megköveteli, hogy tagjai népviseletet vegyenek magukra. A doroszlói lányok a menyecsketáncot mindenütt a világon divét ruhában járják. A kupuszinaiak néhány jeles egyházi ünnepen öltöznek viseletbe. Spontán megnyilvánulása ez az identitás megőrzésének.

A mezőgazdaság

Bárhonnan jöttek is a vajdasági magyarok, új otthonukban elsősorban földműveléssel foglalkoztak. A XIX. század közepéig a legfontosabb termény a gabona volt. Művelődéstörténeti tény, hogy a XV. században Németalföld mellett Bácska volt a második hely Európában, ahol nem sarlóval arattak, hanem kaszával,

ami lényegesen lerövidítette a legnagyobb és legnehezebb paraszti munkát. A török hódoltság következtében ennek az újtásnak az elnéptelenedett délvidéki pusztákon nemigen vették hasznát. A XVIII. századi új telepesek számára nagy újdonság a takaró használata volt, a rávágó kévéző kaszálás, aminek a lényege az, hogy a gabona nem a tarlóra, hanem az előtte álló sorra dőlt. A marokszedő a kukával könnyebben, gyorsabban összeszedhette a kévéket. A keresztek ezen a vidéken tizennyolc kévéből álltak: tizenhat a négy lábban, a tetején volt a papkéve, a földön fekvő pedig a tolvaj. Egyes helyeken kis keresztekert raktak, ezekben tizennégy kéve volt.

A XIX. század vége a mezőgazdaság nagy átalakulásának a korszaka. A bácskai és a bánági uradalmak élen jártak a mezőgazdasági gépek alkalmazásában. Elsősorban az Egyesült Államokból importálták a vető- és aratógépeket, ezeknek azonban soha sem volt akkora szerepük, mint a cséplőgépek. Az egykori Monarchia területén az első gőzhajtású cséplőgépet egy törökbecsei földbirtokos 1852-ben vásárolta és használta birtokán.

A mezőgazdaság átalakulásakor válik népszerűvé az új kapásnövény, a kukorica. Amíg ugarrendszerben művelték a szántókat, egy-egy település előjárói kijelölték a kukorica vetésterületét az ugaron kívül. Mivel egyre nagyobb területeket vetettek be vele, még a termelési rendszert is megváltoztatta, azelőtt ugarrendszer, majd a nyomásrendszer megszűnéséhez is hozzájárult.

A délvidéki magyarság fontos megélhetési forrása volt a kertészkedés. A kis határú falvak, valamint a temesközi szegedi kirajzású haszonbérlok választották ezt a megélhetési formát. A konyhakerti növények nagybani termelése nem új keletű ezen a vidéken. Bél Mátyás feljegyzéséből tudjuk, hogy a kupuszinaiak már a XVIII. században kertészkedéssel is foglalkoztak. A levéltári dokumentumok szerint Szabadkán Ludaspusztában már szegedi dohányosok árendálták a tóparti földeket. A bánági haszonbérlok zsellérek voltak, az 1848-as jobbágyfelszabadítás rájuk nem vonatkozott, sorsukat még inkább megnehezítette az 1851-ben kihirdetett törvény, amely szerint a dohány termesztése állami monopólium lett, s a fináncok, akik az állam érdekében jártak

el, igencsak megkeserítették a kertészek életét.

A szegedi szegények 1914-ig szívesen jöttek Bácska és Bánát szabad pusztáiba. A különböző korszakokban ők honosították meg ezen a vidéken az addig ismeretlen növényi kultúrákat. Horgoson a Kárász földbirtokos jobbágysai elsősorban felvidéki magyarok, palócok voltak. Ez azonban nem akadályozta meg, hogy a szegedi tanyák lakóival ne házasodjanak. A horgosi hagyomány szerint 1900-ban a Farkas család egyik férfitagja Röszkéről nősült, Papp Rozáliát vette feleségül. A fiatalasszony kezdte el új otthonában ültetni a paprikát, s tanította meg a környező települések kisbirtokosait a fűszernövény termesztésére.

A szőlő – a gabona mellett – a vidék legrégebbi haszonnövénye, Versec és Szerémség a történelmi borvidék része. A feljegyzések szerint szerémségi borokat még Mátyás király udvarában is felszolgáltak. A török korszakban ez a növényi kultúra is részben megsemmisült, de a borászat nem merült végképp feledésbe, mert az itt maradt lakosság a hordók után még borjárulékot is fizetett. Szőlészettel, borászattal nemcsak a szerémségi és a verseci hegyháton foglalkoztak, hanem a török időköt is átvészelő települések határában is. Evlija Cselebi gyümölcsfákat és szőlőskerteket is talált. A XVIII. századi új telepések pedig a löszhátkra telepítettek szőlőket, melyek a filoxera-járvány következtében teljesen kipusztultak.

A homoki szőlőkben az Amerikából származó betegség nem tett kárt, ezért fellendült a homoki szőlőtelepítés. A filoxéra pusztítását állami irányítással számolták fel. Adókedvezményeket adtak, tanfolyamokat szerveztek, jutányosan árulták az amerikai alanyvesszőket. A homoki szőlők telepítésében a szegedi kirajzású magyarok jártak élen, elsősorban a szabadkai és horgosi határban. A homoki borok gyengébb minőségűek, kicsi bennük az alkohol foka, az itteniek úgy gondolták, egészségesebb, ha a rossz ivóvíz helyett mértékletesen ezt fogyasztják. Az nézőpont kérdése, hogy sillerből mi számít mértékletes fogyasztásnak. Szabadkán például a múlt század kilencvenes éveiben 27 500 hektoliter fogyott el, vagyis a város apraja-nagyja évente 71 liter bort ivott meg.

A vajdasági magyarok elsősorban földművesek voltak. A pász-

torokat csavargóknak, dologkerülőknek tekintették. Látszólagos háború dúlt a parasztok és a juhászok között, mert – ahogy az egyik szabadkai juhász mesélte – minden szezonban legalább egyszer, virtusból, az éj leple alatt ráhajtotta a nyáját a gabona-táblára. A levéltári források tanulsága szerint a legelők tagosításáig százával legeltették a kanizsai, csókai, kikindai, pancsovai határban a marhát, lovat, birkát. A két világháború között a heverő marhákat és süldőket tavasztól őszig legeltették, a tejelőket és a hízókat pedig otthon nevelték.

A közlegelőket a tagosításig Szent Györgytől Szent Mihályig adták bérbe, habár a juhokat már február végén kihajtották, s az első hó lehullásáig kint maradtak a nyájjal. A pásztorkodásba beleszülettek az emberek. Apáról fiúra szállt a mesterség. Egymás között házasodtak. Juhász dinasztiák voltak ezen a vidéken is. A csókai Banka Mihály, az oromhegyesi Balázs Mihály messze földön híres volt, nemcsak azért, mert jól ismerte a mesterség fogásait, hanem a Tisza-vidék legszebb dalait tőlük és családtagjaiktól gyűjtötték össze kutatóink.

A birka korábban fontos szerepet játszott az itteni lakosság mindennapi szükségleteinek kielégítésében. Teje és húsa táplálékul szolgált, gyapjúja és szőre a ruházzkodásban volt jelentős. A tarhó ezen a vidéken kizárólag birkatejből készül. A vajdasági magyarság különbséget tesz a gömölye és a juhsajt között, pedig a kettő csaknem egyforma. A Tisza mentén négy-öt kilós sajtokat is készítettek Zomborban, Szabadkán már az egykilós is nagy-nak számított.

Még a legszegényebbek, a házbérben lakó zsellérek is arra törekedtek, hogy legalább két malacot meghizlaljanak. Az egyikből kitellett a család évi hússzükséglete, a másiknak az árából pedig fedezni tudták a következő évben meghizlalandó jószág árát. A II. világháborúig a sertéseket a települést övező legelőkön őrizték. A székelykeveiek még arra is emlékeztek, hogy a falu határához tartozó Duna-szigeten a disznókat makkoltatták. A hízókat Szent György-naptól Szent Mihályig tartották a koplalón. Amikor hízásra fogták őket, akkor az állatokat hidasokban tartották. A Szabadka környéki tanyákon sár alakú vermekben voltak az anyakocák, mert az ilyen ólak melegnek voltak, és nem fázott meg

bennük a kismalac. A kukorica elterjedésével azonban a sertéstartás egyre inkább belterjessé válik. A II. világháború után kanászkodást már nem is alkalmazott a faluközösség.

Népi műveltség

A közhiedelemben úgy él, hogy az itteni magyarságnak nincsen említésre méltó népművészete, népköltészete, mesekincs. A századfordulón itt tevékenykedő kutatók a bácskai és bánási magyarok néprajzával keveset foglalkoztak. A néhány néprajzi leírás inkább a nemzetiségeket vizsgálta. Kálmány Lajos volt az első, aki felfigyelt arra, hogy nemcsak a bércei Kárpátokban terem meg a népballada, hanem az Alföldön is. A szegedi kirajzású magyarok szellemi műveltségét kutatta, ő jegyezte fel az első temesközi népballadákat, népmeséket, népdalokat. Ő bukkant rá századelőn a magyar nyelvterület egyik híres mesemondójára, a verbicai Borbély Mihályra. Borbély bevallása szerint történeteit a horgosi juhászoktól tanulta, a mesék viszont a szegedi nagytáj prózai epikai műfajainak sajátosságait tükrözik.

A gazdag délvidéki magyar népköltészet igen változatos, hiszen – ellentétben az anyagi kultúrával – az itteni nép megőrizte annak a tájcsoporthoz a hagyományvilágát is, ahonnan elődeik jöttek. A Bartók Béla által meghatározott négy zenei nyelvjárás közül három is megtalálható ezen a vidéken, az uralkodó zenei dialektus az alföldi, hatással volt rá a dunántúli is, az al-dunai székelyek zenei anyanyelve, az erdélyi.

Az epikus műfajok – szemben a népdalokkal – már csak paszszív emléktárgyként élnek a hagyományban. Ennek ellenére az újabb gyűjteményekben is megtaláljuk a klasszikus népballadánk néhány típusát: *A halálra táncoltatott lányt*, a *Szégyenbeesett lányt*, a *Három árvát* és a *Megölt legény* történetét. A mesemondás alkalmi is megszűntek már, ennek ellenére még napjainkban is felbukkannak az idősebbek körében kiváló mesemondók. A tavaly elhunyt ludasi származású Szalai László, Rafai Judit mesemondója, nemcsak reprodukálta a népmeséket, hanem – mi-

közben a szűzsé kereteihez ragaszkodott – kedvére át is alakította. Szöcs Boldizsár székeleykevei mesemondó száznál is több történetet tud. Az ezredvégi mesemondó, hallgatóság híján, a szövegek megformálásakor arra törekszik, hogy úgy adja elő történeteit, ahogyan azt az elődöktől hallotta.

Penavin Olga szövegközléseinek az a végső tanulsága, hogy korábban a magyar mesekincs valamennyi műfaját kedvelték ezen a vidéken. A legnépszerűbbek mégis a tündérmesék és a trufák voltak.

Azt, hogy sokfelől jött a délvidéki magyarság, nemcsak a népzeneje, népdalai tükrözik, hanem a naptári ünnepekhez kapcsolódó dramatikus népszokásaik is. A pünkösddőlőnek ismerik a dunántúli változatát, de leginkább az alföldi játszották, még a negyvenes években is Bácskában és Bánátban a kislányok. Hasonló gazdagok voltak a karácsonyi szokásaink is: Gomboson, Doroszlón a betlehemezés mellett a bölcsojárás, a debelyacsaiknál a kecskésés, az székeleyknél pedig a huszárijárás volt szokásban.

A hiedelemvilágban is felfedezhetjük a dunántúli, a palóc, a szegedi nagytáj elemeit. Nyugat-Bácskában a garabonciás diákokat kergettették el kiskutyával, harangszóval, a Tisza-vidéken pedig a bácskai és bánáti táltosok viaskodtak egymással a folyó felett, hogy merre legyen rossz idő.

Vallásos nép lakik ezen a tájon. A naptári ünnepeket megtartották, szívesen jártak s járnak még napjainkban is búcsúba. Ezrével keresik fel kegyhelyeinket: elsősorban a doroszlói és a töröktopolyait. Napjainkban is viszonylag könnyen gyűjthetők azok az apokrif imádságok, melyek Krisztus szenvedéstörténetéről szólnak.

Néprajzi örökségünk szerves része a magyar kultúrának, értékei nem lebecsülendők, ezek tudatosítása megmaradásunk egyik alapfeltétele. Ez a mai körülmények között nehéz, de nem lehetetlen feladat.

„A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak, s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá.”

Vallási életünk¹

GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR IRÉN

A vallási életben való részvétel jelentheti egy adott specifikus környezetben valamely etnikai közösséghez való tartozás formáját is. Az ember pusztá jelenléte például egy vallási ünnepségen korántsem azt bizonyítja, hogy (vak)buzgó hívő, de azt már igen, hogy nemzeti közösségével szoros kapcsolatban áll. Gondoljunk csak arra, hogy a vallási ünnepségeken miért szokás népviseletbe öltözni, a zsoltárokon kívül pedig miért szoktak népi éneket is énekelni. A papok mindenkor tanúbizonyságát adják (bármely valláshoz tartoznak is), hogy nemcsak a teológiában jártasak, hanem a nemzeti történelemben és hagyományápolásban is.

A nemzeti azonosságtudat, mint az egyén ismérve, valamint a nemzeti közösséghez való tartozás, mint szociálpszichológiai jelenség, szoros kapcsolatban áll a vallással. Vajdaságban a magyar nemzet már nyolc évtizede él kisebbségben, vegyes nemzeti összetételű területen. Az ilyen sajátságos körülmények közepette nem elegendő csak a múltra vagy a közös nyelvre és szokásokra hivatkozni. Egy nemzeten belül a nemzeti identitás-tudat megőrzésében, alakításában összefogó erőként kell hatnia a vallásnak. A legutóbbi jugoszláv belháború következményeként az egyes népek és nemzetek megmaradásuk miatti aggodalmukban felismerték a nemzeti hovatartozás, ezzel együtt pedig a valláshoz való tartozás jelentőségét. A „kisebbségvédő

¹ A kézirat egyes részei megjelentek a Távlatok – Világnézeti, lelkeségi, kulturális folyóiratban, 1997/6, 38. szám, A nemzeti és vallási tudat egybefonódása Délvidéken címmel.

egyházaknak" – főként Vajdaságban – az volt a szerepük, hogy a megbékélést hirdessék, lelki vigaszt nyújtsanak a rettegő és csalódott embereknek. Sajnos, éppen Jugoszláviában arra is akadt példa, hogy az egyház helyel-közzel türelmetlen, sovíniszta és agresszív magatartást tanúsított. Emiatt aztán sokan hajlamosak például a boszniai polgárháborút vallásháborúnak nevezni.

A keresztény vallás Európában egyébként is túllépi a nemzeti kereteket, hiszen római katolikus, zsidó, görögkeleti és protestáns is lehet közöttünk. Az egyházat azonban egyetemessége nem akadályozza meg abban, hogy a maga társadalmi helyzetéből adódóan egy konkrét közösségnek is, például egy nemzetnek, a tényleges egyháza legyen. Igaz, végzetesnek számít, ha az egyház, univerzális voltát félretéve, csak a saját, szűk körű etnikumának érdekeit tartja szem előtt. Nem bűn a saját nemzetiségi közösség védelme, ha nem történik más etnikumok kárára és elnyomása árán. Vidékünkön példaként szokták emlegetni a román és a szerb ortodox egyházat mint nacionalizmusszító tényezőt, persze nem állandó jelleggel és nem mindenkre vonatkozóan.

A jugoszláv lakosság vallásossága az adatok tükrében

A tízévenként végzett népszámlálások után a hivatalos jugoszláv statisztikai adatokat összefoglaló évkönyvekben napvilágot láttak a jugoszláv lakosság nemzeti és vallási hovatartozásáról szóló összesített adatok. Ennek alapján elemezhető és összehasonlítható az etnikai és vallási szempontból igen tarka kép az országban. Az 1921-ben, az 1931-ben, az 1953-ban és az 1991-ben végzett felméréseket a vallási hovatartozás szempontja szerint összevethetjük. Az elemzés egyik lehetősége a hetven év távlatából figyelni a változásokat. Hogy 1921-ben ki melyik valláshoz sorolta magát (azt sohasem kellett bizonyítani, hogy valóban templomba járó-e a megkérdezett, tehát hogy igazi hívő-e, vagy pedig a családi tradícióról, illetve nemzeti hovatartozásáról nyilatkozik-e tulajdonképpen) és hogyan alakult ez a legutolsó összeírásakor?

A táblázati elemzés szerint (1. táblázat) a két világháború között, amikor több mint ötmillió lakos élt a mostani Jugoszlávia területén, a lakosság 71,18%-a pravoszláv vallásúnak vallotta magát. Római katolikus volt mintegy 15%, muzulmán pedig 9%. A regionális megoszlásból látszik, hogy akkor Szerbia szűkebb, központi része volt a legjobban homogén, hisz ott csaknem kizárólag pravoszlávok laktak. Ugyanakkor Vajdaságban már hetven évvel ezelőtt is a nép vallási összetétele igen heterogén képet mutatott: legtöbb a katolikus (a lakosságnak csaknem a fele), őket a pravoszlávok követték (kevesebb mint 40%). Vajdaságban a harmadik helyen a protestánsok álltak: a lakosságnak kb. 10%-át képezték.

1. táblázat

Jugoszlávia lakosságának összetétele vallási
hovatartozás szerint 1921-ben

	Jugoszlávia	Crna Gora	Szerbia	Szűkebb Szerbia	Vajdaság	Kosovo-Metohi-
ja						
Összesen	5 128 946	311 341	4 817 605	2 856 897	1 521 716	439 010
Pravoszláv	3 650 558	236 265	3 414 293	2 717 134	603 956	93 203
Római kat.	786 343	19 129	767 214	30 398	721 031	15 785
Görög kat.	16 923	38	16 885	276	16 583	26
Evangélikus	163 391	73	163 318	6 093	157 158	67
Muzulmán	489 972	55 978	427 174	95 819	1 853	329 502
Zsidó	26 925	34	26 891	6 966	19 498	427
Egyéb	927	1	926	91	835	----
Ateista	----	----	----	----	----	----
Ismeretlen	907	3	904	102	802	----

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 9.1. táblázat, 217.o.

Nincs mit csodálkozni rajta, hogy a második világháború után mind többen vallották magukat ateistának, miközben nemzeti hovatartozásukhoz ragaszkodtak, vagy egyszerűen jugoszlávnak mondták magukat. 1953-ban a lakosság 13%-a (a mostani Jugoszlávia területén) istentagadónak vallotta magát; 1991-ben pedig,

a politikai és nacionalista események következtében a lakosságnak mindössze 2%-a. A többiek csatlakoztak nemzetük hagyományos vallásához, pedig ezáltal nem váltak hívőkké. A politika újra megosztotta az embereket - ezúttal vallásuk szerint is. A „legfrissebb” adatok még mindig az 1991-es népszámlálásból valók.

2. táblázat

JSZK lakossága nemzeti és vallási hovatartozás szerint 1991-ben

	Összesen lakos	Vallás			
		muzulmán	katolikus	pravoszláv	protestáns
Összesen kb.	10 394 026				
Összesen összeírva	8 733 952	468 712	533 369	6 988 901	89 369
Szerb	6 504 048	574	1 049	6 195 852	4 746
Crna Gora-i	519 766	2 616	3 179	472 761	498
Jugoszláv	349 784	9 755	52 023	127 843	4 903
Albán (megközelítőleg)	1 714 768	----	----	----	----
Albán összeírva	64 912	47 063	14 715	82	54
Bolgár	26 922	99	1 242	23 556	96
Bunyevác	21 434	4	19 207	122	73
Vlah	17 810	3	31	17 305	105
Magyar	344 147	160	300 978	1 584	20 303
Muzulmán	327 399	317 362	262	244	83
Cigány	141 927	68 103	1 785	49 161	391
Román	42 364	48	2 603	34 898	1 112
Horvát	111 650	331	95 867	2 106	424

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1992, 220. o. (9.1. táblázat)

Az 1991-es adatok szerint a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban 10 394 026 lakos élt, de csak 8 733 952 személy vett részt a hivatalos összeírásban. Kosovo tartományban az albán lakosság nagy része ugyanis bojkottálta a népszámlálást; az albánoknak csak kis része, mindössze 20%-a szolgáltatott adatot.

A fenti adatok a legutóbbi belháború előtti, tehát a menekült-áradatot megelőző időből származnak. A helyzet azóta valamennyit módosult. Egyrészt sokan külföldre menekültek a mozgósítás és a hiperinfláció elől (kb. 50 000 magyar vándorolt el a Vajdaságból), másrészt pedig a horvátországi és boszniai Krajinából, újabban pedig Kosovóból érkezett Vajdaságba nagyszámú menekült (több mint 300 000 szerb).

A kilencvenes években tehát a lakosság nemzeti és vallási hovatartozása között jelentős összefüggés mutatható ki. A szerbek és a Crna Goraiai legnagyobb része ugyanis pravoszláv, de ide sorolhatók a magukat jugoszlávnak vallók és a cigányok egy része is. A csaknem 7 millió pravoszláv révén ez a vallás a legtömegesebb Jugoszláviában. Mindjárt utána valószínűleg a muzulmán vallás következik, ami azonban az albán lakosság bojkottja miatt nem mutatható ki. A katolikusok száma Jugoszláviában 533 369, ezek közül 300 978 magyar, 95 867 horvát, és 52 023 jugoszlávnak vallotta magát. Az utóbbiak valószínűleg vegyes házasságban élnek. Itt vannak még a katolikus albánok és a bunyevácok is. A magyarok száma 1991-ben 344 149 volt. Vallásuk meghatározásakor ugyan akad némi logikátlanság (például: iszlám vallású magyar), de megállapíthatjuk, hogy a magyarok 87%-a katolikusnak vallja magát, mintegy 6%-a pedig protestánsnak.

A pravoszlávok száma a hetven évvel korábbi adatokhoz képest csökkent, 67%-ra apadt, valószínűleg azon oknál fogva, hogy a muzulmánok népszaporulata sokkal nagyobb a pravoszlávokénál. Megállapítható, hogy viszonylagosan fogy a nem iszlám valláshoz tartozók száma. A lakosságnak mindössze 5–6%-a római katolikus. Egyrészt a magyarok, horvátok, bunyevácok születési számaránya alacsony, másrészt az asszimilációs folyamatok hatása erős.

Vajdaságban (3. táblázat) a lakosság 23%-a katolikus, kb. 4%-a protestáns és elenyésző számú a muzulmán vallású. A magyar nemzetiségűek főleg római katolikusok (88%), kb. 6%-uk protestáns. Elenyésző számú a pravoszláv-magyar (vegyes házasság esetén) és a magyar-iszlám vallású (szinte ugyanezen okból) 54 magyar vajdasági. A magyar nemzetiségűek vallása tehát homogén struktúrát mutat.

3. táblázat
Vajdaság lakosságának összetétele nemzeti és vallási
hovatartozás szerint 1991-ben

Nemzet	Összesen	Vallás			
		muzulmán	katolikus	pravoszláv	protestáns
Összesen	2 013 889	9 775	458 683	1 170 694	87 825
Szerb	1 143 723	7	572	1 016 473	659
Crna Gora-i	44 838	----	23	33 276	5
Jugoszláv	174 295	1 262	39 048	44 817	3 401
Bunjevác	21 434	4	19 207	112	73
Magyar	339 491	54	297 649	1 265	20 078
Cigány	24 366	1 601	1 424	17 216	44
Román	38 809	17	2 550	31 687	1 073
Ruszin	17 652	10	13 106	2 376	185
Szlovák	63 545	14	4 248	796	51 709
Horvát	74 808	24	66 021	1 003	277

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1992, 222.o.
(9.1.5.táblázat)

Azon túlmenően, hogy napjainkban Jugoszláviában igen kevesen vallják magukat ateistának, megállapítható, hogy a vallásosság (de nem feltétlenül a hitbuzgóság) és a vallási tudat növekvő irányt mutat. Néhány évtizeddel ezelőtt szinte minden vallás-szociológiai kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a vallásos emberek a társadalom peremére szorultak². Még a hatvanas évek liberálisabb időszakában is a párhű szociológusok azt magyarázták, hogy a világias életszemlélet a vajdasági közegben olyannyira tömeges, hogy a lakosság 22%-a istentagadó. Persze, ezek a kérdőíves adatgyűjtések elég szigorú kritériumot szabtak a vallásosság megállapítására. Ha valaki nem járt templomba, nem ismerték el vallásosságát; templomba persze köztisztséget viselő, párttag, tanító vagy igazgató be sem tehetette a lábát. 1975-ben megállapították, hogy vallási szakások gyakorlá-

2 Lásd Sergej Flere tanulmányát a Sociologija folyóiratban: „Dekompozicija religiozne svesti kao oblik procesa ateizacije”, časopis Jugoslovenskog udruženja za sociologiju, Beograd, 1977, br. 4. 597–620. o.

sa már csak a vajdasági falvakban, az idős nemzedék, a parasztság és a nők körében él. Érdekes, hogy húsz év múlva a helyzet mennyire megváltozott. Ma újra viszonylag nagyszámú városi ember jár templomba, értelmiségiek, sőt a fiatalok is.

A vallás és az egyház szerepe a délvidéki magyarság körében

A jelenkori Jugoszlávia területén élő mintegy 300 000 magyar ajkú lakosság kisebbségi sorsát éli az egyházi tevékenység és a vallásosság terén egyaránt. A kisebbségi egyházak létrejöttének történelmi áttekintése szolgáljon bevezetőül a mai helyzetkép elemzéséhez.

Az egyház területi-szervezeti kialakulása a vajdasági magyarság életében

A valamikor Magyarországhoz, most pedig a Jugoszláviához tartozó magyar egyházkormányzati területi egységek közül főleg azokat vesszük szemügyre, melyek a római katolikus egyház joghatósága alá tartoznak, érintve a protestáns vallási közösségeket is. Vajdaság szempontjából fontos három ősi egyházmegyét tartunk számon: a csanádi egyházmegyét, a kalocsai főegyházmegyét és a pécsi egyházmegyét.

Az ősi csanádi egyházmegye már a XIV. században (1333-ban) ismert volt két káptalanjáról; több mint húsz apátságáról. A több mint két évszázadig tartó török hódoltság megszűntével, 1716-ban szervezték újjá: központja Temesvár. A Vajdaságot is érintő akkori újraterelítés a Habsburg Birodalom terve szerint ment végbe, több hullámban. Az egyházmegye központja Temesvár lett. A XX. század elején már egymillió a hívek száma, akik 246 plébániába és 135 lelkészségbe szerveződtek, mintegy 400 lekipásztor vallási vezetésével³. Trianon után az egyházmegye

3 Jövő évek küszöbén a Bánati Püspökség, Hitélet, 25 (1987), 3, 1.o.

három térségre szakadt. A Tisza, Duna és a román határ közé ékelődött a Bánság (53 plébánia 76 papja és 214 473 hívője), és a Jugoszláv Királysághoz került. A legtöbb plébánia (160) Romániába szakadt, míg a szegedi központhoz csak 33 plébánia tartozott.⁴

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1921. június 28-án kihirdetett alkotmánya elvben biztosította ugyan a vallásszabadságot, de az államhatalom kezdettől fogva nyíltan vagy burkoltban gátolta a nem ortodox egyházak működését. (Később, a szocialista korszakban mindenfajta egyházat kizártak az államügyekből.) A Szentszék már 1920-ban pápai nunciust küldött a térségbe. A tárgyalások eredményeként először az 1922-ben a pécsi püspökség Jugoszláviához csatolt részének (4 esperesi kerület, 28 plébánia, 70 000 hívő) helyzete rendeződött, ugyanis a djakovari (szerémségi) püspökség fennhatósága alá került. Igaz, a Verőce megyei 13 plébániából csak egy volt magyar (horvát), a csepini, a többi baranyai plébániák köré pedig magyar, német, horvát hívők tömörültek. Sokáig Antun Akšamoviæ joghatósága alatt működött ez az egyházi terület; híveinek száma az 1990-es évek előtt időszakra 20 000-re csökkent. A legutóbbi háború következtében alig maradt magyar ezen a területen, nagy részük külföldre távozott.

Az 1923-ban létrehozott belgrádi érsekség keretében működhetett a bánsági apostoli kormányzóság. Az 1935-ös adatok szerint 200 872 katolikus hívője volt, ebből 78 980 magyar és 111 182 német anyanyelvű. Az ott élő szerb és román (görögkeleti vallású) lakosság fele római katolikusok hitű volt. A németek későbbi kitelepítése után az ortodox vallásúak száma megnőtt, a német ajkúaké pedig jelentős mértékben csökkent. Az első adminisztrátor Raphael Rodiæ volt, őt Josip Ujèie, majd Gabriel Bukatko, Alojz Turk és Franc Perko követte. A vajdasági katolikusok jogi helyzetét az 1935-ben megkötött, de a szerb pravoszláv vezetők által sohasem ratifikált konkordátum szavatolta volna. Ez

4 Békés G.: Bánáti naplójegyzetek. Nyugati magyar esszéírók antológiája, 1986. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1986, 29. old.

az okmány a vallásszabadságon kívül biztosította volna a birtokjogot és az egyházi iskolák létesítésének jogát. A bánáti és a bácskai kormányzóságokat püspökséggé léptették volna elő.

A II. világháború alatt átmenetileg ismét a régi egyházmegyékhez kerültek vissza a bácskai és baranyai plébániák. 1923-ban a Szentszék Budánovics Lajost, a szabadkai Szent Teréz templom plébánosát nevezte ki apostoli kormányzóvá. 1927-ben szentelték püspökké. 1972-ben a nagybecskereki Jung Tamás az első magyar püspökként apostoli kormányzó. 1986-ban II. János Pál pápa ezt a kormányzóságot egyházmegyei rangra emelte Zrenjanini Püspökség néven.⁵ Ma a bánáti püspökség (9387 km² terület, legfeljebb 100 000 hívő) négy esperességre oszlik: északra, keletre, központira és délre. Bánát püspöke, Huzsvár László 1988 óta mint első megyés püspök a nagybecskereki Nepomuki Szent János székesegyházban gyakorolja hivatását.

Az ősi kalocsai főegyházmegye jelentős részét az első világháború után Jugoszláviához csatolták; valamikor egészen Titelig terjedt (Szerémség egy részét is magába foglalta). Első püspöke (majd érseke) Asztrik lett, „1179-ben a kalocsai érsekséget a bácsival egyesítették, s metropolitai joghatósága akkor kiterjedt a nagyváradi, erdélyi, csanádi, zágrábi, boszniai, szerémi, a moldovai és a szvidnicai egyházmegyére is.”⁶ A terület mintegy 170 éven át török fennhatóság alá tartozott. Ebben a korszakban a Ferencrendiek titokban látták el a lelkeszi feladatokat. Kollonich Lipót visszaállította az egyházmegyét, amely a trianoni békeszerződésig fennállt.⁷ Ekkor 89 plébánia Jugoszláviához került. 1923-ban létrejött a bácskai apostoli kormányzóság, központja Szabadka; az apostoli kormányzó Budanoviè Lajos lett, 1927-ben püspökké nevezték ki, s ő volt a püspök 1958-ig (közben 1941–44 között internáltak, és addig helyette Ijjas József az érseki biztos). Őt Matija Zvekanoviæ követi, akinek a kérésére a pápa 1968-ban az apostoli kormányzóságot szabadkai püspökségi rangra emeli. Jelenleg

5 Székely András Bertalan: Vallás és egyház a magyarság életében, Új Symposion, Forum, Újvidék, 1990/1–2. sz. 45. o.

6 Ugyanott, 56. o.

7 M.S.: Kalocsai érsekség: A Pallas Nagy Lexikona, X. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1985, 68. o.

Pénzes János (korábban horgosi esperes) a püspök. Mintegy 79 aktív plébánia maradt fenn (a németek emigrációja után) hozzávetőlegesen 360 000 hívővel, akiknek csaknem 80%-a magyar. "A 12 esperesség közül magyar többségű az egyik szabadkai, a kanizsai, a zentai, a topolyai, a kulai, a becsei és az újvidéki esperesség. Fele-fele arányban alkotják horvát és magyar hívek a második szabadkai, a zombori és az apatini esperességet, horvát jellegű a harmadik szabadkai és a bácsi."⁸

A délvidéki magyarok körében a reformátusok száma is jelentős. A XV. században külföldön (pl. a prágai, krakkói egyetemen) tanuló értelmiségiek hazahozták a Huszita Bibliát. A következő évszázadban Baranyában és Szlavóniában többségbe kerül a református vallás hívei (Sztárai Mihály 120 parókiagyülekezet alapítója volt). A XVIII. században a magyarokkal, németekkel való újratelepítés révén ezekben a délvidéki megyékben újra felélénkült a protestantizmus (a török hódoltság idején ugyanis jelentősen visszaesett).

Az I. világháború utáni békeszerződéssel Jugoszláviához kb. 50 000 református került, háromnegyed részük magyar volt. 1928-ban alakult meg a Jugoszláviai Református Keresztény Egyház mint főesperesség (székhelye Torzsa), vezetője Lepp Péter lelkész. Négy egyházmegye tartozott ellenőrzése és irányítása alá: a nyugati (Baranya--Szlavónia), az északi (Bácska északi része), a déli (Bácska déli része) és a keleti egyházmegye (Bánát területén). 1933-tól kezdve majd három évtizeden át Ágoston Sándor a református egyház püspöke. A II. világháború után a német lakosság tömeges kitelepítésének következtében mindössze 32 000 református maradt az országban. 1960–1981 között Csete K. István pacséri lelkész, majd Hodosy Imre a püspök Feketicsen. 1971-ben egy kimutatás szerint⁹ 27 000, de 1988-ban már csak 18 600 kálvinista hívő volt. Három egyházmegye maradt: Baranyában-Szlavóniában (Karancs), Bácskában (Ómoravica) és Bánátban (Torontálvásárhely).

8 Székely András Bertalan: Vallás és egyház..., Új Symposion, 1990, 46. o.

9 Sakrausky O.: Nemzetiségi kisebbségek és kisebbségi egyházak Közép-Európában, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1973, 8. old.

Az I. világháború után Bánság, Bácska és Baranya területén mintegy 85 000 evangélikus élt, legtöbb a szlovák és a német. Magyar evangélikusok voltaképpen csak a Muravidéken találhatók igen elenyésző számban.¹⁰

A hitélet alakulása Délvidéken

A nemzeti kisebbségek hitéletükben nemcsak azért küzdenek, hogy az istentiszteletet anyanyelvükön hallgathassák, hanem sok egyéb vallási és ugyanakkor nemzeti sérelem ellen is, ami éri őket. Jellemző az ilyen jellegű sérelmekre, hogy közösség-összekovácsoló hatásuk van; a méltánytalanságok sokszor még azokat is sújtják, akik nem egyházi beállítottságúak. Egy-egy vallási mozgalom betiltása, korlátozása ugyanis általános etnikai ügygé válhat, és szélesebb köröket érint, mint az várható. Jó példa erre az 1989-es temesvári, majd a komáromi események 1990-ben. Jugoszláviában a legújabb belháború következményeként ismét felszínre kerültek a korábbi problémák és sérelmek. Hadd említsek néhány jellegzetes problémakört:

1. Az állam beavatkozása egyházi ügyekbe, ugyanakkor az egyház kizárása az állampolitikából. A két világháború között már a Jugoszláv Királyság határváltoztatási törekvése is arra irányult, hogy kiszakítsa az egyházmegyéket az anyaország kötelékéből. Az államvezetés szerb hegemoniai törekvésekkel érte el és tartotta fenn a pravoszláv egyház dominálását ezen a területen is. A hatalom és a pravoszláv érdek előtérbe jutását bizonyítja a Vatikánnal kötött (1935-ben) konkordátum ratifikálásának megakadályozása. Attól tartottak ugyanis, hogy a katolikus egyház helyzete stabilizálódik. A szocializmus kezdeti időszakában viszont (1944 őszén) a totalitárius szerb hatalom szemet hunyt a véres megtorlások felett is, melyet ártatlan magyarok ellen követek el. A katolikus egyház Rómától való elszakításának törekvése egészen a hatvanas évekig tartott Jugoszláviában, amíg alá nem írták Vatikánnal az új püspökségek megalakításáról szóló szerződést.

10 Sakrausky O.: Nemzetiségi kisebbségek..., 1973, 8. old.

2. A Magyarországtól elcsatolt egyházmegyék kész egyesületi hálózatát ezzel a huzavonával igyekeztek felszámolni, hisz az államosítás során elkobozták az egyház vagyonát, a tanulmányi alapokba elkülönített pénzt, betiltották a hitoktatást stb. A legális önszerveződés azokban az időkben csaknem lehetetlenné vált.

3. Mindamellet, hogy több magyar pap elhagyta az országot, tíznél többet kivégeztek; következésképp lelkészhiánnyal, a papok előregedésének és túlterheltségének a problémájával kellett szembenézni. A II. világháború után a régi Paulinum épületét katonai kórházzá alakították át, majd elkobozták (1958. évi államosítás). A kis szemináriumi magángimnáziumi képzés Szabadkán 1962-ben kezdődött ismét. Az épület 1965-re készült el. Az előadások horvát nyelven folytak, magyar anyanyelvi képzéssel. Jelenleg Miócs József a Paulinum gimnázium igazgatója, és a tanári kar túlnyomó többsége magyar.

4. A magyar nyelv használata a hitélet gyakorlásában a második vatikáni zsinat után példamutató volt. A többnyelvű környezetben a liturgia néha nem két, hanem még annál is több (magyar, horvát, szlovák) nyelven folyik. Bácskában főleg a bunyevác-magyar kombináció gyakori. Előfordul, hogy a különböző nyelvű misék váltogatják egymást, de az is megesik, hogy egyazon misén több nyelven beszél a pap a hívőknek (például a szórványban). Ismeretesek olyan esetek, amikor a középkorú vagy idős magyar hívő csak bunyevácul tudott folyékonyan imádkozni vagy gyónni; ugyanakkor megtörtént horvát anyanyelvű személlyel is, hogy csak magyar nyelvű hitoktatásban részesülhetett. Ma egyébként a hivatalos szervek elnézőbbek a katolikusok heti egyórás hitoktatásával kapcsolatban: ma már ezért nem hurcolják meg a szülőket, és a gyermek se titkolja, hogy hittanra jár. Korántsem beszélhetünk azonban tömegjelenségről. A magyar gyerekek (az általános iskola alsó osztályosai főleg) nagyobb százaléka rendszeresen jár hittanra, áldozik és bér málkozik. (Erről csak részleges adataink vannak.)

5. Vajdaság területén évszázadokon át népvándorlások, migrációk, ki- és betelepítések folytak. A rendkívül sok nemzet együttélése vegyes házasságokkal járt, s ez megnehezítette a homogén vallású családok kialakulását. Ahol a szláv nyelv domi-

nált, ott a pravoszláv vallás került előtérbe (szerb-magyar és Crna Gora-i-magyar házasságok). Egyébként a szocialista rezsim és ideológia hatására a vallási közömbösség, sőt az ateizmus is éppen ezekben a családokban terjedt, mert a gyermeket nem tudták hol megkeresztelni. Észak-Bácskában persze a horvát-magyar házasságokban született gyermek katolikus vallású lett. Külön figyelmet érdemel a vajdasági lakosság, különösen a nemzeti kisebbségek asszimilációjának a problémája, az alacsony natalitás és a fiataloknak az eltelt évtizedben való emigrációja. Mindezek a tényezők megnehezítik a tömbmagyarság homogenizálódását, a szórványmagyarság pedig, sokak szerint, nemzeti identifikálódásának minimális formáját gyakorolja a hitélet révén.

IRODALOM

Folyóiratok:

1. Új Symposion, Forum, Újvidék, 1990/1–2.
2. Hitélet, 25,1987, 3. szám
3. Sociologija, Jugoslovensko udruženje sociologa, 1977/4
4. Távlatok - A magyar jezsuiták folyóirata, 1997,6, 38
5. Eröss Lajos: Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez, Zrenjanin, 1993
6. Pallas Nagy Lexikona, X. kötet, Budapest, 1985
7. Sakrausky, O.: Nemzetiségi kisebbségek és kisebbségi egyházak Közép-Európában, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1973
8. Schematismus cleri diocesis Suboticae, Subotica, 1968 és 1995

*„Istenem! Hadd dicsőítselek téged avval,
Hogy teremtesednek rám bízott parányi pontját szebbé
[teszem,
Elárasztom a földi létet fénnnyel, melegséggel, jóakarattal
[és boldogsággal.”
Szent-Györgyi Albert*

JELENIDÉZŐ

Koldusbotra jutott kisebbségi média

MIRNICS ZSUZSA

Alapítójog és pénzelés

A volt Jugoszláviában az állam felvállalta a magyar nyelvű tájékoztatási eszközök pénzelését és fenntartását. Az állam sokáig biztos pénzforrásokkal rendelkezett, és viszonylag bőkezűen pénzelte általában a tájékoztatási eszközöket, s velük együtt a kisebbségi sajtót is egészen addig a fokig, hogy nem szorgalmazta a pénzeszközök észszerű felhasználását. Ennek ellenében viszont fenntartott egy állandó függőséget, és az újságírásban megkövetelte a jugoszláv típusú kommunista eszmeiség (pl. az öngazgatás) iránti elkötelezettséget és hűséget. Meghurcoltatott, sőt munkahelyével játszott, ki bíráló szót mondott az elnemkötelezettségről, a munkásöngazgatásról, vagy eszébe jutott boncolni, mit takar a testvériség-egység. Kötelező volt az egyháztól való elszigetelődés, a nemzeti kisebbségek számára pedig az anyaország felé a távolságtartás. (Ez utóbbi nem is volt nehéz, hiszen a látszatjólét folytán a szocialista országok polgárai számára is sokáig rendkívül vonzónak tűnt az itteni élet.) A hatalom – e megszabott keretekben – a magyarok felé bizonyos „nagyvonalúságot” tanúsított, és viszonylagos „szabadelvűségre” adott lehetőséget. Ám nyilvánvaló volt: a kisebbségükből adódóan oly nagy volt az államtól való függőségük, hogy az anyagi támogatás csökkentésével vagy megvonásával bármikor megszüntethető lett volna bármelyik intézményük, lapjuk vagy a sajtóházuk.

Az 1980-as évek végén felsejlettek a nehéz idők. Az erősödő pénzromlás, az egyre csökkenő dotáció, melyet a sajtóházak (az alapító által kezdeményezett) gyakori átszervezéseivel sem lehe-

tett leplezni (tmasz, önálló egység, közvállalat stb.), egyre inkább előrevetítették, hogy a rezsim nem fogja a korábbi mértékben vállalni lapfenntartási kötelezettségét, a támogatást a lehető legkisebbre kívánja csökkenteni, ugyanakkor jogait, a kiadóházak élére helyezett vezetőkön keresztül, maximálisan gyakorolni szándékozik.

A nyolcvanas évek végén a történelmi megrázkódtatások Vajdaság és a kisebbségek, ezen belül pedig a kisebbségi, majd jóval később az ellenzéki sajtó számára megrázkódtatásokat hoztak. 1986-ban a Szerb Tudományos Akadémia meghozta a Memorandumot, mely kimondta, hogy Szerbiát kizsákmányolják; Szerbia központosított. Ennek folytán 1987-ben a tartomány fokozatosan kezdte elveszíteni önállóságát, elsőként a pénzügyekben. Az államkassza pénzforrásainak centralizálása az elektronikus sajtó anyagi önállóságának elvesztését is jelentette. 1987-ben ugyanis bekövetkezett az Újvidéki Rádió és Televízió egyik fontos anyagi forrásának, az előfizetési díjnak belgrádi központosítása; a visszajuttatásba az érintetteknek és érdekelteknek nem volt beleszólása.

Az 1989-es alkotmánymódosításokat az új szerbiai alkotmány követi 1990-ben, s ezzel a tartomány elvesztette minden önállóságát.¹ Vajdaságnak az 1974-es alkotmányból adódó gazdasági és jogalkotási önállóságát – mely a sajtó anyagi helyzetének viszonylagos biztonságát is jelentette – az új hatalom úgy számolta fel, hogy szükségesnek sem tartotta, hogy alkotmányos vagy jogi alapot adjon az erőszakkal végrehajtott változásoknak. Ismét nyitottá vált a nemzetiségi kérdés. S szinte ezzel egyidejűleg vált súlyossá az írott sajtó helyzete is. A sajtóházak kiéheztetése és elsorvasztása ekkor kezdődött. Ennek egyik szembetűnő jele (mintegy „igazolásként” a támogatás csökkentésére), hogy megszorodtak a támadások a vajdasági magyar sajtó – elsősorban a Forum-ház, különösen pedig a Magyar Szó – ellen.

A polgári társadalom értékeire hivatkozva lehetővé vált a magánlapok alapítása is. E látszatra demokratikus intézkedés mögött azonban több szándék is megbújt, melyből kettő figyelemre

1 Előkészítésének egyik látványos felvonása az ún. „antibürokratikus”, vagy népszerű nevén „joghurt” forradalom Újvidéken, 1988. okt. 6-án

érdemes: a jugoszláv sajtó egyértelműen polarizálódott, elvált, melyik médium rezsim-hű és melyik ellenzéki, melyiket kell támogatni, s melyikkel leszámolni (anyagiak, papír, adókedvezmények megvonása stb.); egyértelművé vált a hatalom szándéka, hogy megszabaduljon a kisebbségi tájékoztatás pénzelési kötelezettségétől; ugyanakkor viszont különböző jogi magyarázatokkal és politikai intézkedésekkel továbbra is ellenőrzés alatt állt a nemzeti sajtó. Hogy a már meglévő magyar kisebbségi sajtó számára így voltaképpen semmit sem jelentett a magánlapok alapításának lehetősége, azt a privatizációs folyamat elé gördített számtalan akadály mutatja. (Példa erre két gyermeklap, a Jó Pajtás² és a Mézeskalács esete: a jelképpé vált állami támogatás következtében rendszertelenül jelentek meg, a szerkesztőség a önállóságban látta a kiutat; a harc az önállóságért mégis közel két évig tartott! Amikor pedig magánlappá vált, az állam megvont tőle minden támogatást, a kedvezményes papírvásárlást, sőt később a papírvásárlás lehetőségét is. A hatalom, félretéve minden alkotmányos kötelezettségét, kikergette a gyermeksajtót a szabad piacra. Nem tett semmit a magyar ajkú gyerekek kis létszámából – és ennek folytán a lapok kis példányszámából – eredő hátrányos helyzet leküzdésére, holott ez általános gyakorlat a legtöbb európai országban, ahol kisebbségek élnek. Ugyanez a hatalom továbbra is elfogadható szinten pénzelte a vajdasági szerb gyermeksajtót.)

1990 júliusában a kisebbségi magyar lapok alapítói joga átkerült a Tartományi Képviselőházhoz, amely azonnal lecserélte az igazgatókat és főszerkesztőket, és új, szolgálékú, a hatalmat maximálisan kiszolgáló embereket állított a vajdasági, köztük a magyar lapok élére.

2 A két gyermeklap, a Jó Pajtás és a Mézeskalács felvállalta a szülő-gyermek-iskola viszony gazdagítását. Fontos szerepe van a gyermekközösségek kialakításában és gyermekrendezvények szervezésében. Fokozott figyelmet fordít a magyarságtudat kialakítására és az anyanyelv ápolására és megőrzésére. Tananyagpótló szerepe értékes, mert a tankönyvekből hiányzik a magyarságra vonatkozó önismeret. Szerkesztéspolitikájában az ENSZ gyermekek jogait biztosító alapokmányához tartotta és tartja magát. Az olvasólatban alapozó szerepe van.

Ha összehasonlítjuk a korábbi időszakot az 1991-es évvel (ez már a háború kezdete), azt tapasztaljuk, hogy a magyar nyelvű tájékoztatási eszközök 1991 után rendkívül nehéz gazdasági és pénzügyi helyzetbe kerültek. Az állami támogatás 1992-től kezdve az előző évi juttatás tizedére esett. A lapok előállítási költsége megnőtt, a szerkesztőségek sokszor számról számra növelték a lap eladási árát – s drágítást példányszámcsökkenés kísért. A 7 Nap példányszáma 33 százalékkal, a Magyar Szóé pedig 32 százalékkal esett egyetlen év alatt. A Forum sajtóház veszteségbe került. (Veszteségei azóta is évről évre halmozódnak, a folyamat vége nem látszik.)

A kisebbség figyelmét próbálták elterelni arról, hogy megszűnt a szándék, amely e lapok pénzelését egykor igyekezett elfogadható szinten tartani: a hatalom a vajdasági magyarság egyik legjelentősebb intézménye (Forum-ház) helyzetének romlásáért és csaknem megszűnéséért a nemzetközi közösség büntetőintézkedéseit okolta. Tény azonban, hogy ugyanebben az időszakban egyetlen állami pénzelésű szerb napilap, hetilap, ifjúsági és gyermeklap sem szűnt meg, a Magyar Szó, a Képes Ifjúság, 7 Nap, a Jó Pajtás és a Mézeskalács hosszabb-rövidebb ideig, több alkalommal is szünetelt. A Magyar Szó különkiadásai, vidéki mellékletei fokozatosan lemaradtak, a lap terjedelme csökkent. (Mindez nem következik be, ha a hatalom folyamatosan teljesíti alkotmányban vállalt kötelezettségét a kisebbségi tájékoztatás iránt.) Másrészt a szabad szellemű újságírással is leszámolás történt: az Újvidéki Televízió magyar szerkesztőségében felfüggesztettek öt bátor újságíró. De a „nem létező”³¹ háború éveiben az újságírók egyébként is rendkívül nehéz körülmények között látták el feladatukat. Ritkán járhattak terepre, kevés friss anyagot írtak a szórványokból vagy azokból a helységekből, ahol a magyarok kisebb számban éltek. A sajtó egyszólamúvá vált, elvesztette időszíveségét (kivéve a felülről kapott tájékoztatókat és az egyenirányított külpolitikát).

31 Jugoszlávia mindvégig tagadta, hogy köze lett volna az 1991-es háborúhoz.

A vajdasági magyar fiatalokat súlyosan érintette a jugoszláv térségben dúló mindkét háború, velük együtt az ifjúsági lapot is. Egyrészt a lap olvasói a behívók elől külföldre távoztak, másrészt a fiatalok önszerveződési lehetőségei a háború következtében szinte teljesen megszűntek. Ezt az űrt próbálta betölteni a Képes Ifjúság, de ehhez anyagi és egyéb lehetőségei elégtelenek voltak.

Az újabb, 1999-es háborúra való felkészülés a sajtó még maradék szabad szellemét is legyűrte, a független sajtó késélen táncoltatását vagy felmorzsolását törvényes keretek közé állította. 1998 októberében a Szerb Képviselőház a rendkívüli állapotra, a háborús körülményekre hivatkozva sürgősségi eljárással meghozta az új sajtótörvényt.⁴ Az 1999-es háború elmúltával ez a rendkívüli törvény maradt; alkalmazása azóta is gyakori (sőt talán gyakoribb, mint a háború alatt.⁵ Olyan lehetőség ez a hatalom kezében (pl. ítélethozatal lehetősége a vádlott meghallgatása nélkül is), amely egyik percről a másikra (gyorsított eljárással) anyagiilag teljesen tönkre teheti bármelyik sajtóorgánumot⁶.

A teljes kiszolgáltatottság, a késélen táncolás általában a független médiumokat, de a kisebbségi sajtót is vészterhesen nyomja. A magyar írott és elektromos média esetében is működni kezdtek a belső védekező mechanizmusok, a külső cenzuránál is

4 A tömegtájékoztatási törvény sürgősségét jelzi, hogy a Képviselőház 1998. október 20-án hozta meg, még aznap megjelent a Közlönyben, s másnap már életbe lépett.

5 A háború alatt, 1999. márc. 23-án a Studio B-t és főszerkesztőjét összesen 150 000 dinárral büntették meg, 1999 decemberében a Danast 360 000 dinárral, a Studio B-t 300 000 dinárral, a Blicet 310 000 dinárral stb. A magyar médiumok közül a Magyar Szót perelték 1999 decemberében, de felmentették.

6 A törvény a lapkiadókat 800 000, a főszerkesztőket 400 000 dinárral büntetheti. (A gyorsított eljárás 24 óra alatt lefolytatják.) Fizetéseképtelenség esetén azonnali vagyonelkobzás következik. Slobodan Beljanski: A tömegtájékoztatási törvény alkotmányossága című tanulmányában a rendelet abszurditását szemléltetendő kiszámolta, hogy a legmagasabb büntetés ötven év átlagkérésének felel meg! Ha pedig átváltható lenne (mint ahogy nem az) börtönbüntetésre, 109,5 évet kellene börtönben tölteni. (Gradjanin u pravnom sistemu SR Jugoslavije, Beograd, 1999 szeptembere, 142.o.)

szigorúbb önkontroll (elfektetett, nem közölt, átdolgozott kéziratok, „most veszélyes témák” stb.), amelyek a demokratikus, szabad sajtóra minden külső nyomásnál veszélyesebbek. A magyar média egy része a hatalom szélárnyékába húzódva a korábnál sokkal jobban szolgálja a rezsimit.

Az írott és az elektronikus sajtót helyzetét nehezíti, hogy a kilencvenes évektől kezdve sok munkatársa fogott vándorbotot (meghurcolás, felmondás, menekülés katonai behívók előtt stb.), az írott sajtóra (a Mézeskalácstól a Magyar Szóig) pedig már-már végzetes, hogy pedig elhagyta (elvándorolt) olvasóinak nagy része is.

A szerb jellegű jelen jugoszláv társadalomban a teljes magyar tájékoztatás egyelőre csaknem kilátástalan helyzetbe került.

Újvidéki Televízió⁷

A Szerbiai Kommunista Szövetség VIII. értekezlete után megkezdődött a tájékoztatási rendszer teljes állami és pártellenőrzés alá vonása, és azoknak, akik ebbe nem törődtek bele, üldözése, és a független média megsemmisítése. Az új szerb politikai elit először a belgrádi Politika kiadóházat vonta ellenőrzése alá, majd a Belgrádi Televíziót, később a vajdasági elektronikus sajtót is.

1988 őszén, az ún. „antibürokratikus forradalom” után a Televízióban és Rádióban félreállították a régi vezetést, és a kisebbségi műsorok (magyar, szlovák, román, ruszin) főszerkesztői fölé egy ún. szektorfőszerkesztőt állítottak, aki felügyelte minden tájékoztatási-politikai műsor szerkesztőségének munkáját. Ez idő tájt egységesítették a szerkesztőségek produkciós részlegeinek munkáját is, és kivonták a gyártási személyzetet és a műszaki felszerelést a szerkesztőségek hatásköréből. Ez egyrészt a műszaki felszerelés, valamint a személyzet, operatőrök, hangtechnikusok, világosítók stb. racionálisabb kihasználását tette (tehette volna) lehetővé, másrészt alkalmat adott arra, hogy az érdekegyes témákat azzal üssék el: nincs rá kamera, operatőr vagy

7 Surányi Zoltán magánjegyzetei figyelembevételével, melyért köszönetet mondok.

gépkocsi. Idővel ezzel gyakran éltek a szektorfőszerkesztők, akiké az utolsó szó az elosztásban, s kezdtek rendre kimaradni a „nem kívánatos témák” – azaz a korábbi felügyelet mellé egy újabb cenzori módszer került. 1990 őszén a vajdasági tartományi kormány a képviselőháztól átvette az alapítói jogokat a Rádió és Televízió felett, és leváltotta az addigi főszerkesztőket és igazgatókat. Az akkori kormányfő erőszakkal új igazgatókat és főszerkesztőket helyezett a szerkesztőségek élére. Az Újvidéki Televízió magyar szerkesztősége heteken át tiltakozott az önkény, a szerkesztőség véleményének semmibe vétele, valamint az új főszerkesztő személye ellen (pl. nem adták a szerkesztők, újságírók a nevüket a műsorokhoz, tiltakozó leveleket jelentettek meg a sajtóban stb.).

Az egykor nagy, erős, és jó műsorokat készítő magyar szerkesztőség alkonya igazán ekkor kezdődött. Ekkor indult meg az Újvidéki Televízió beolvasztása a Szerbiai Rádió és Televízióba, nevében is viselve a leépítést (Újvidéki Stúdió), műsorok szűntek meg vagy sorvadtak el, más sugárzási időpontokra helyezték át a Híradót (19.30 helyett 19 órára, hogy fő műsoridőben az újvidéki csatornán is csak egy „igazság” kerüljön képernyőre) stb.

1991 februárjában azzal az indokkal, hogy a Televízió tekintélyét rombolták írásaikkal a Napló c. független hetilapban, felfüggesztettek öt képzett, bátor és írásaikban friss szellemiséget képviselő fiatal szerkesztőt⁸. Igaz, az elkövetkező eseményeknek köszönhetően (az ellenzék március 9-ei tüntetése, majd a Szerbiai TV egész vezetőségének lemondása – pontosabban látszatfeláldozásuk) az ötöket később visszavették, de tény, hogy ez volt a szerbiai televíziózás történetében az első tömeges, politikai leszámolás a másként gondolkodókkal, a szabad vélemény-

8 Bódis Gábor, Németh Árpád, Csikos Zsuzsa, Balázs Attila és Keszég Károly. A közvetlen kiváltó ok egy, a Naplóban megjelent reakció volt a Napiaink tévémagazin műsorára, melyben a magyarországi horvát fegyverszállítási botrány kapcsán a vajdasági magyarságot is felelőssé akarta tenni a tévé egyik szerkesztője. Ezt az öt újságírórt már korábban is felmondással fenyegették a Naplóban megjelent cikkeikért és Televízióban később letiltott szabad, friss riportjaikért és kommentárjaikért.

nyilvánítás felrúgása, az egyszólamúság megkövetelésének riasztó esete, mely baljós történéseket vetített előre.

A példastatuálás a magyar szerkesztőségben a gyengébbeket megalkuvásra, feltétlen engedelmességre vagy erős öncenzúrára készítette, s kezdetét vette egy óvatos, megfegyelmezett újságírási korszak. Ezt elmélyítették a mozgósításokkal járó kádergondok és a kényszerszabadságolások az 1991-es év végén és 1993 elején. A nyomásgyakorlás és kényszerszabadságok miatt, a behívók és a „nem létező” háború elől egyre többen tűntek el a Televízió magyar szerkesztőségéből, és az élet- és alkotóerejük teljében levő, tehetséges és képzett fiatalok nagy része külföldön keresett kenyeret. A magyar szerkesztőség, melynek a nyolcvanas évek végén mintegy 100 tagja volt, 1993 januárjáig megfeleződött.⁹

Az állandó munkaviszonyban lévők mellett a szerkesztőség tiszteletdíjas munkatársakat is alkalmazott többé-kevésbé rendszeresen, köztük kezdőket, egyetemistákat, és tapasztalt újságírókat más sajtóházakból. A kilencvenes évek végén számuk 15–20; többségük egyetemista volt, akiket azzal hitegettek, hogy diplomázás után felveszik őket állandó munkaviszonyba, de csak kevesüknek adatott meg a szerencse. A tiszteletdíjakat is rendszeresen fizették. Magyar nyelvű műsorok készültek más szerkesztőségekben is (a dokumentum és oktatóműsorok, valamint a művelődési műsorok szerkesztőségében), ahol szintén dolgoztak magyar nemzetiségű újságírók, szerkesztők, rendezők és gyártásvezetők. Közülük is sokan hagyták el a Televíziót ekkortájt, vagy kerültek kényszerszabadságra.¹⁰

A leépülés olyan fokú, hogy egyes rovatok újságíró nélkül maradtak: 1999 szeptemberében például a külpolitikán csak egy szerkesztő volt, a gazdasági rovaton pedig senki.

9 1988-ban a magyar szerkesztőség fizetési listáján 101 alkalmazott volt, 1998-ban az alkalmazottak száma 35.

10 Számuk 38 (a nyugdíjba vonultak, az elhalálozottak és a más nemzetiségű alkalmazottak nélkül).

Az 1999-es háború újabb veszteségeket okozott a már amúgy is meggyengült, megfogyatkozott szerkesztőségnek.¹¹ A személyi és anyagi veszteségeknél azonban sokkal nagyobb a szellemi kár. 1994 első nyolc hónapjában ugyanis magyar nyelven még 17 953 perc műsort sugározott az Újvidéki Televízió (299 órát). Persze a befolyásolás iránya erősen kiütközött: a műsoridőből 239 órát a politikai tájékoztató műsor töltött ki, s az összes többi műsorra 60 óra jutott. (1990 kezdetétől egész műsorok szűntek meg: Glóbusz külpolitikai műsor, Testnevelés, Fiatalok félórája, Paragrafus, Telegól stb.) Az 1999-es háború előtti teljes évben, 1998-ban a magyar szerkesztőség évi sugárzási tervében a sportközvetítések és politikai külön műsorok nélkül 22 678 perc műsor sugárzásának terve szerepelt. 1999 őszén arra a szintre esett vissza a jugoszláviai magyar televíziózás, amelyről 1968-ban elindult: napi egyszeri, 10 perces délutáni magyar Híradó (1999. július elején indult újra) a hét öt napján, valamint egy 30 perces magazinműsor hetente, melynek témája váltakozó. Ez kevesebb, mint heti másfél óra! A napi tízperces híradásban is alig szerepel valódi tévéműfaj – jobbára állóképekkel illusztrált, beolvasott, többnyire Tanjug hírek.

A szerkesztőség 1999. szeptember közepére 23 alkalmazott-ra zsugorodott.

A zsugorítás és leépítés a hatótávolságon is érezhető. A korábban Kecskeméten és Temesváron is fogható műsor most csak Újvidéktől 50 kilométeres körzetben (némi zombori továbbítással), vagyis a magyar adás nézőinek zöme nélkül maradt.

Anyagiak

Az Újvidéki Televízió évtizedeken át irigylésre méltó anyagi helyzetben volt. Pénzforrása biztos volt, az előfizetési díjakból tartotta fenn magát, de egyébként is jelentős állami (tartományi)

11 Három személyt küldtek kényszerszabadságra, egy pedig kölcsönös megegyezés alapján távozott, egy nyugállományba vonult. Magyar nemzetiségű munkatársak a televízió más szektoraiból is kerültek kényszerszabadságra, és kaptak felmondást.

támogatást kapott fenntartásra és fejlesztésre is. Helyzete még akkor is viszonylag stabil volt, amikor már az írott sajtó, a Magyar Szó, különösen pedig az ún. kislapok – az egykori Dolgozók, a Jó Pajtás, Mézeskalács, Képes Ifjúság, 7 Nap – fennmaradási gondokkal küszködtek, megjelenésük akadozott. Ennek egyik magyarázata, hogy a rendszer jól ismerte a kép varázsában rejlő óriási propagandalehetőséget, s ez kellett a mindenkori tartományi vezetőség pozícióinak megtartásához. Ezt a lehetőséget a futtatott magyar politikusok is kezdettől fogva kihasználták.¹² A tartomány pénzügyi önállóságának elvesztése óta azonban a tartományi tévé-előfizetők pénze Belgrádba folyik, s ott kerül elosztásra, onnan juttatnak vissza. A rendszerváltás új viszonyokat teremtett, megszorodott „magán” tévéállomások idején azonban nem sok érdekeltség fűződhet egy, a korábbihoz hasonló, ötnyelvű vajdasági televízió fenntartásához – legfeljebb a látogatás fenntartásához. A magyar szerkesztőség jelenleg kettős szorításban van: egyfelől magának az Újvidéki Stúdióknak függősége és leépítésének határozott jelei, másfelől az Újvidéki Stúdiókn belül a szerb nyelvű szerkesztőséggel szembeni hátrányos helyzete.¹³ Az egykori bőkezű juttatások kora elmúlt.¹⁴

A szerkesztőség munkatársainak átlagéletkora kevéssel negyven év fölött van, többségük erkölcsisége tiszta, s a tapasztalat és a tudás birtokában szellemi erőnlétük csúcsán lehetnének, alkothatnának. Erre azonban kevés a kilátás, mert a bombázások során megsemmisült a Televízió épülete, a műszaki berendezések egy része, és a dokumentáció egy része is. A lerombolt hidak miatt a közlekedés nehéz a Duna bácskai oldalára, ahol a magyarság szempontjából fontos (politikai, kulturális és gazdasági stb.) események történnek. A Televízió jelenleg az újvidéki oldalról sugározza műsorát gyenge szórással, a tervek között szere-

12 Újvidéki Televízió mindjárt az induláskor szervilis portré-sorozatot készített a vezető magyar elvtársokról (Kelemen, Sóti és mások).

13 Fizetéskülönbségek: pl. a szerb szerkesztőség gépírónői 2,9-es koefficienssel számolnak, míg a magyar szerkesztőségben 1,9; 2,2. Ugyancsak különbségek mutatkoznak az újságírói és produceri fizetések között is egyes szerkesztőségekben.

14 A késve kapott havi átlagfizetés kb. 150 német márkának felel meg.

pel a műsoridő-bővítés keretében a korábbi műsorok egy részének visszaállítása.¹⁵

Az eszmei értékek

Az anyagi értékek mellett jelentős károsodás érte a szellemi értékeket is. A szerkesztőségi dokumentációt, melyet a filmarchívum tárolóiban őriztek, a bombázások alatt jelentősebb károsodás nem érte. A videószalagokon a magyarság szempontjából azonban rendkívül értékes anyagot őriznek,¹⁶ amelyekre gyors megsemmisülés vár, egyrészt, mert videószalag és pénz híján előbb-utóbb letörlik és újra felhasználják, másrészt mert nincsenek szakszerűen tárolva.

Egyéb

A vajdasági magyar néző, az Újvidéki Stúdió magyar műsora leépülésének ellenére, hozzájut magyar nyelvű tájékoztatáshoz, kultúrához és szórakozáshoz, lévén, hogy az elektronikus sajtó nem ismer határokat, és a magyarországi tévéműsorok nézhető-k-foghatók sok magyar családban. S az is igaz, hogy az idősebb nemzedék zömének kivételével, sokan a szerb nyelvű televízióból is tájékozódni tudnak. Egy vajdasági magyar televízió küldetése azonban ennél több kell, legyen: magyarságmegtartó, azonosságtudatot erősítő, itt marasztaló, kultúra- és hagyomány-őrző.

Az elszegényedett, gazdaságilag gyenge magyar közösség önerőből képtelen lenne újra felállítani és fenntartani egy önálló, káderben és felszerelésben specifikus, műszerezettségében rendkívül drága külön televíziót. Ennek ellenére megengedhetet-

15 Kongresszus-közvetítés, Jelenlét, Barázda, zenés műsorok, vallási műsorok, sportközvetítések stb.

16 A magyarság szempontjából értékes, több évtizeddel ezelőtt készült dokumentumok, riportok, elhunyt íróink, festőink, szellemi nagyjaink (Gál, Fehér, Majtényi, Juhász Erzsébet, Herceg, Ács József és mások) portréi, valomásai és nemzeti értékeink dokumentumai, stb.

len, hogy a XXI. század küszöbén a legintenzívebb és legnagyobb befolyású média nélkül maradjon a magyar kisebbség. Egy újrakezdéshez, egy újbóli felálláshoz fel lehetne állítani egy jó csapatot, egyrészt a meglévő szerkesztőség szakmai becsületét nem vesztett tagjaiból, másrészt azokból a fiatalokból, akik az utóbbi években tiszteletdíjas munkatársként megismerték a televíziós szakmát, s képességük is megfelelőnek bizonyult.

Újvidéki Rádió¹⁷

Az ötvenéves Újvidéki Rádió magyar szerkesztőségének leépítése ugyancsak az általános politikai események függvényeként s csaknem azonos ütemben és módon folyt, mint összes sajtótermék leépítése. A tartomány felszámolása kezdetével egyidejűleg, 1987-ben, a pénzforrás (a tartomány lakosaitól begyűjtött előfizetés) központosításával a belgrádi vezetés megvonta a vajdasági magyar rádiózás anyagi alapjait. A délszláv polgárháború kirobbanása után alapvetően új helyzet állt elő: propagandacélok miatt Belgrád elvette az Újvidéki Rádió kisebbségi szerkesztősegeitől Európa egyik legjobb középhullámú adóját, amelynek köszönhetően a magyar adás óriási hatótávolságban fogható volt. Folyamatos volt a szerkesztőség fokozatos leépítése is:¹⁸ a háború elől külföldre menekültek vagy a nyugdíjba vonult alkalmazottak helyett nem engedélyezték új emberek felvételét. Ennek következtében a szerkesztőség létszáma a nyolcvanas évek végén foglalkoztatott 105-ről 56-ra csökkent. Ezzel egyidejűleg, a tiszteletdíjak kifizetésének leállításával a Rádióból elmaradtak a vajdasági magyar szellemi élet kimagasló egyéniségei, akik addig külső munkatársként jelentősen hozzájárultak a műsorok színvonalához. A tudatos szakmai visszafejleszt-

17 Klemm József magánjegyzetei egy részének felhasználásával, melyért köszönetet mondok.

18 1994-es év 1–8 hónapjára vonatkozó adatok szerint az egész napos magyar nyelvű műsor 5 783 órában 10 377 műsort sugározott, a műsoridő 36 százalékát zene töltötte ki, a politikai tájékoztató műsorok 14,5 százalékkal szerepeltek az összes műsoridőben.

tést a szerkesztőség élére állított vezetés műsor- és káderpolitikája teljes egészében kiszolgált.

A magyar nyelvű rádiózás leépítéséhez hozzátartozik az is, hogy a délszláv válság kirobbanása óta a rádió magyar színészgárdája megszűnt, a drámai szerkesztőség nagy része kényszer-szabadságon ment, vagy nem megfelelő beosztást kapott, a napi műsorból pedig az informatív jellegű adások mellől kiszorultak az évtizedeken át sugárzott műsorok (pl.: a Gyermekrádió rendszeres adásai, az Iskolarádió műsorai vagy a magyar nyelvű ifjúsági műsor, az egy időben egyik legszínvonalasabb műsor, a Szombati találka és más).

Az Újvidéki Rádió magyar műsora a hetvenes-nyolcvanas években nemcsak Vajdaságban, de Magyarországon is óriási hallgatótáborral dicsekedhetett, s a kilencvenes évek elején, a mozgósítás és a háború idején sokszor sugárzott jó újságírók által készített valóságmű, bátor riportokat, kommentárokat.

A mozgósítások és a másként gondolkodókra gyakorolt nyomás, a demokratikus és szabadelvű gondolkodás száműzése a műsorkészítésből megfelelt a rádió munkatársainak számát. Ultrarövid hullámon ugyan továbbra is 24 órás műsort sugároz, ez a látszattevékenység csak arra jó, hogy a „nemzetközi mércét meghaladó” jogok meglétének külsőségét szolgálja.

A Rádió és a szerkesztőség vezetőinek elzárkózása miatt teljesen megszűnt az együttműködés a Magyar Rádióval, amelynek keretében korábban évente több közös irodalmi műsor és rádióklub készítésére került sor. Megszűntek továbbá a Vajdaság különböző községeiből sugárzott élőműsorok, az Aranymikrofon típusú tehetségkutató rendezvények és hasonló rádiós vállalkozások.

A pénzhányra hivatkozva a jelenlegi vezetés nem engedélyezi az újságírók kiutazását, így az Újvidéki Rádió magyar műsorai mindinkább csak Tanjug hírekből épülnek fel, s a híradó nagy részét vajdasági szempontból érdektelen, újvidéki és szerbiai hírekkel töltik ki¹⁹.

19 A szerkesztőség vezetője elzárkózott az MTI ajánlata elől, hogy használja a Magyar Távirati Iroda híreit is oly módon, ahogyan azt a Magyar Szó szerkesztősége is teszi.

Mindezek után felmerül a tájékoztatás hitelességének kérdése. A műsorelemzés ugyan nem feladatunk, megkerülhetetlen azonban a tény, hogy a rádió magyar nyelvű műsorai korántsem elégítik ki a vajdasági magyarság gyors, sokoldalú és objektív tájékoztatásának követelményeit, hisz elsősorban és szinte kizárólag az állami hírügynökség információiból táplálkoznak; a vajdasági magyar kisebbséget érintő problémákkal, az itteni magyar pártok tevékenységével és egyéb égető kérdésekkel csak elvétve foglalkoznak, vagy teljesen elhallgatják őket. Mindez nem annyira a szerkesztőségben dolgozók újságírói képességeit és szakmai helyállását minősíti, mint inkább a szerkesztőség élére állított egyenirányítást, mely a rezsimpolitika által megkövetelt hűségénél is nagyobb odaadással szolgál, és feszes öncenzúrára kényszeríti a szerkesztőség tagjait, a munkaközösséget megfélemlíti, és büntetésekkel akadályozza meg az objektív tájékoztatást.

Az egykor Vajdaság egész területét fedő, sokrétű és színvonalas magyar rádiózás napjainkra mindinkább helyi jellegű adóvá zsugorodik, ami az egész vajdasági magyarságnak felbecsülhetetlen kárt okoz.

A Szerbiai RTV vezetősége mintha csak a vajdasági adóállomások lerombolására várt volna, hogy teljesen elhallgattassa, és peremre szorítsa a magyar nyelvű rádiót. Miközben a szerb nyelvű műsornak szavatolta a hallható hullámhosszat, a kisebbségi műsoroknak, köztük a magyar adásnak is egy Vajdaságban alig fogható középhullámot engedett át, felaprózva a műsoridőt a különböző kisebbségek adásnyelve között. (A magyar középhullámú műsor egy jelentős része éjszakai adás.) Az 1999-es háborúban lerombolt adó helyett az ultrarövid hullámú magyar adást csak Újvidék környékét fedi.

Szabadkai Rádió

A Szabadkai Rádió helyzetéről szólva lehetetlen nem észrevenni bizonyos ellentétes párhuzamokat az Újvidéki Rádióval. Amíg ugyanis a nagy múltú, sok műsorával emlékezetessé vált,

színvonalas és sokszor bátor ötnyelvű Újvidéki Rádió fokozatosan leépült, és mind több vonatkozásában vált egyre inkább helyi adóvá, addig a helyi jellegűnek indult fiatalabb, mindössze három évtizedes, háromnyelvű Szabadkai Rádió mindinkább olyan irányban fejlődik, hogy egy nagyobb területet hallgatóinak elsősorban tájékoztatását, helyenként más, művelődési és szórakozási igényeit kielégítse. Külön fontossággal bír, hogy olyan, a vajdasági magyarság számára fontos eseményeknek ad nagy teret, amely az állami médiában nem kap helyet (gondolunk itt, például, csak az utóbbi idők eseményeire, a tiltakozó megmozdulásokra, a magyar nemzeti ünnepekről szóló tudósításokra, művelődési eseményekre stb.) Műsora a 99-es háború előtt csaknem egész Vajdaságban fogható volt, jelenleg mintegy harminc kilométeres körzetben hallható. Biztató azonban, hogy új, nagy hatósugarú leadó felállítására (a lebombázott palicsi adó helyett) van némi kilátás, és fontos, hogy a szabadkai önkormányzat részéről is megvan a szándék a megoldáskereséshez.

Az adásidőn három szerkesztőség osztozik (a magyar műsor 6 órás, horvát műsor 1, a szerb műsor ugyancsak 6 órás), és a műszaki felszerelésen is. Három stúdiója, mely közül egyben folyamatosan folyik az adás, korszerűsítésre szorul. Elsősorban műszaki felszerelésbe kell beruházni, amely hatékonyabbá, gyorsabbá tenné a munkát, de (média szempontból) kevés pénzzel a szerkesztőség is korszerűsíthető. Megkönnyítené a munkát és a jelenleginél sokkal nagyobb feladatvállalásra (egy esetleges vajdasági fedésre) nyújtana lehetőséget, ha minden szerkesztőség két-két saját stúdióval rendelkezne.

A Szabadkai Rádió jelenlegi műsorszerkezete különbözik az Újvidéki Rádió, és általában a rádiók szerkesztési koncepciójától, amelyeknek állandó rovatai vannak. A magyar műsorában az óránkénti hírek s egy-két rendszeresen, ugyanabban az időben jelentkező rovat kivételével a különböző témák (oktatás, színház, rendezvények, mozgalmak, pártélet stb.) leginkább napi eseményként, vagy azt kommentálva, kiegészítve kerülnek adásba különféle újságírói műfajokban (riport, kommentár, interjú stb.) feldolgozottan. Műsoridejéhez képest az elektronikus média közül a legtöbb magyar vonatkozású vagy a magyarságot érintő,

avagy sorsát formáló eseményt a szabadkai szerkesztőség nyújtja; a meglevő keretekben is, egy esetleges bővítésben meg különösen, jobb minőségű és sokoldalú rádiózás érhető el.

A szerkesztőség kádergondokkal küzd: a közelmúltban háromszor is megtartott meghallgatás sovány eredménnyel járt. A magyar szerkesztőségnek tíz állandó tagja van, állandó külsős mintegy nyolc, s esetenként és témától függően más szerkesztőség munkatársai is bedolgoznak. A szerkesztőség tagjai teljesítménye olykor 150-200 százalékos (bár ez esetleg egy kidolgozatlan normarendszert is jelenthet).

Pénzelése önkormányzati, jövedelmének egy része reklámból folyik be. Ez utóbbi egyes műsorokban minőségi függőséggel jár. A kanizsai rádió átveszi a Szabadkai Rádió bizonyos adásait.

Az elmúlt évtized alig végzett az újságírói alkotói lehetőségek között nagyobb rombolást, mint a rádiózásban és televíziózásban. A tartomány lakossága számára vissza kell szerezni vagy felállítani egy középhullámú adót. A magyar nyelvű rádiózást tartalmában ismét olyan színvonalúvá és minőségűvé kell tenni, mint amilyen 1998 előtt volt. Vizsgálat tárgya kell, legyen ennek a helye (Újvidék Rádió vagy a Szabadkai Rádió). Az azonban biztos, hogy a magyar közösség képviselői, s az Ideiglenes Nemzeti Tanács ilyen értelmű határozottsága (esetleg nyomásgyakorlása) érezhető kell, legyen a Szerbia RTV igazgatóságára és a Tartományi Képviselőházra.

A Forum-ház

Erőteljesen, látványosan fejlődött az 1957-ben épült Forum a hetvenes évek végéig.

A nyugati és keleti tömb között egyensúlyozó, el nem kötelezett Jugoszláviának, a kommunista császárnak és rendszerének szüksége volt egy pozitív képre. Újabb kölcsönökre, melyekből az ország gyarapodott is, de mindenekelőtt fenntartotta a jólét látszatát, csak egy problémamentes és kiegyensúlyozott, fejlődőnek látszó, nyitott ország számíthatott. A rendszernek érdeke

volt, hogy a kisebbségekkel úgy törődjön: meglegyenek a látszatra kiválóan, zökkenőmentesen működő anyanyelvi intézményei, iskolái, színházai, lap-és könyvkiadása stb. Ennek a politikának része volt a magyar sajtóház, a Forum is, mely a hetvenes évek közepére erőteljes vállalatná terebélyesedett. Lapterjesztő, külkereskedelem, Marketprint, könyvterjesztő, könyvkiadó, nyomda tartozott hozzá. A laprészleget (hol ilyen, hol olyan szervezésben) a Magyar Szó napilap, a Dolgozók szakszervezeti hetilap, a két gyermeklap, a Jó Pajtás és a Mézeskalács, a Képes Ifjúság, majd az Új Symposion alkotta, és a 7 Nap is sokszor kötődött valamilyen módon a Forumhoz (megszakításokkal sokáig ott nyomtatták). Számptalan időszakos, néhány évig megjelenő vagy belső használatra készült kiadvány került ki a nyomdából: Könyvbarát, Buksi, Forum-lap stb. A legtöbb egység állami támogatással fenntartotta önmagát. A nyomda kapacitásának kihasználtsága kb. hetven-nyolcvan százalékos volt, mert az akkori Forum-lapok és -könyvek, és magyar kiadványok kevés kivétellel mind ott készültek, s jóval nagyobb példányszámban, mint ma. A nyomda külön is gazdasági erőt képezett: jó felszereltsége, korszerű nyomdagépei révén és kiváló szakembereinek köszönhetően, melynek egy részét maga iskoláztatta, közismerten jó munkát nyújtott²⁰. Az állam, társadalmi-politikai szervezetei révén, rendszeresen rendelt meg nagy értékű munkákat (plakátok, szórólapok stb., pl. választások idején). A nyomda sokáig nyereséges volt annak ellenére, hogy a magyar lapokat kedvezményesen (nem gazdasági áron) állította elő. Ezt az is lehetővé tette, hogy lapok nyomtatásához államilag kedvezményezett áron jutott papírhoz. Nyereséggel működött a Forum Marketprint részlege is, amely az aranyat tojó tyúk szerepét töltötte be. Itt készültek azok a szerb nyelvű népszerű kiadványok, egyebek között a képregények, amelyek iránt a hatvanas-hetvenes években óriási kereslet volt

20 A Forum nyomda neve az egykori Jugoszláviában, szakmai körökben mindenütt minőséget jelentett. Az itt készült bélyegek világhíresek voltak. A hazai belgrádi könyvvásárról, melyen az egész akkori Jugoszlávia könyvkiadása versengett, leginkább első díjjal tértek haza; jelen voltak és számon tartották őket a nemzetközi könyvvásárokon is.

az egész jugoszláv piacon. A Marketprint nyereségét év végén a Forum-ház veszteségeinek, elsősorban a lapoknál mutatkozó hiányok pótlására vagy fejlesztésre fordították. (A nyereséges és veszteséges részlegek között állandó volt a súrlódás a jövedelem-átömlesztés miatt.)

A lapok a tartományi költségvetésből jelentős támogatást kaptak. Névleg az ún. alapítókhoz tartoztak: a Magyar Szó a Szocialista Szövetséghez, a Dolgozók (a Családi Kör elődje) a Szakszervezeti Szövetséghez. Ezeknek a szervezeteknek elsősorban az volt a feladatuk, hogy megbízottjaik révén naprakészen felügyeljenek a lapok szerkesztéspolitikájára; évente legalább egyszer elvégezzék a lap eszmei-politikai elemzését, és éberrel ügyeljenek az „eszmei tisztaságra”. E két társadalmi szervezet jelentős saját pénzeszközökkel is rendelkezett (tagdíjak), és év közben többször céleszközökkel támogatta lapjait. Nem úgy a két gyermeklap és az ifjúsági lap. A Vajdasági Gyermeknevelési Szervezetek Szövetsége és a Tartományi Ifjúság Szövetség, melyhez tartoztak, ugyanolyan szegény volt, mint maguk e lapok: korlátolt pénzforrásuk a tartományi költségvetésből származott. Feladatuk szintén az eszmei-politikai ellenőrzés volt. (Még a gyermeklapoknál is újságírókat hurcoltak és büntettek meg.)

Magyar Szó

A Magyar Szó²¹ volt az első magyar sajtótermék, öt követte a szakszervezeti lap, az ifjúság lap és gyermeklap, és jóval később minden egyéb kiadvány. A nyomda, a terjesztőszolgálat és a további szolgáltatások e lapokra épültek, s miattuk, nyomtatásuk, terjesztésük, egyáltalán funkcionálásuk érdekében alapítottak később mindent. Rendeltetésük a lapok előállítás, olvasóhoz juttatása, egyes részlegeké pedig anyagi helyzetük javítása volt. Ez az alapállás az évtizedek folyamán többször is megkérdőjeleztetett attól függően, hogy egy-egy részleg anyagilag hogyan állt. A nyereséget mindenki magának szeretne volna megtartani, a

21 Szabad Vajdaság, 1944. dec.24.

veszteséget pedig, az alapálláshoz visszatérve (ki kiért van), másra hárítani. Ez a reflex (a veszteségek szocializálása) jelenleg is működik a Forum vállalatán belül.

A hatvanas-hetvenes évek anyagi biztonságot jelentettek az írott magyar sajtónak. A nemzeti kisebbségekkel való látszólag harmonikus viszony, a nagyfokú törődés látszata, a kisebbségek gyarapodásának felmutatása kellett a pozitív Jugoszlávia-képhez. S ez megvolt. A hatvanas évek közepén a Forumnak mintegy 1500 foglalkoztatottja volt (többségében magyarok), a Magyar Szó átlagpéldányszáma hétköznapiakon meghaladta a harmincezret, a vasárnapi 50 és 60 ezer között alakult.²² Ez a látványos felfutás, bőség és jólét sokszor a pazarlásig fajult. Például a Dolgozók látszatra impozáns, húszezer fölötti példányszámát többnyire úgy érték el, hogy a Tartományi Szakszervezeti Tanács (minden gyári munkás tagja volt a szakszervezetnek) kötelezően megvásároltatta a lapot. Voltak időszakok, amikor az üzemi szakszervezeteknél az újságkötegek kibontatlanul kerültek szemétkébe, vagy porosodtak az irodákban, portásfülkékben – de a példányszám megvolt.

A magyar sajtóházzal azokban az években alakult ki a nagy, erős Forum-kép, melynek illúziója máig hatóan él. Ez a kor a magyar kisebbségnek anyagi biztonságot hozott az engedelmes ségért cserébe (melyet azonban időről időre megrázkódtatások is megzavartak). S hogy a látványos magyar sajtóházzal a rendszernek milyen szüksége volt, jelzi, hogy a Forumot gyakran keresték fel külföldi küldöttségek. A Jugoszláviába látogató csoportok számára ilyenkor mindig beszámoló hangzott el a magyar kisebbség egyenjogúságáról, jogairól, illusztrálva a Forum-házban megjelent kiadványokkal.

Állandó függőség

A rendszer azonban, még amikor érdekelt is volt a magyar nemzeti kisebbség viszonylag jól rendezett helyzetében, még a nagy egyenjogúság, a testvériség-egység és a bőkezű juttatások

22 1964-ben a hétköznapi átlag 36 700 volt, a vasárnapi 65 894

időszakában is, mindig ébren tartotta a magyar nemzeti kisebbségben a függőséget, az államra való utaltságot. Ezt mindennél jobban tükrözte a sajtónak leválasztott anyagi támogatás elosztása és mértéke. Mivel a nemzetiségi lapok vásárlóközönsége behatárolt, s ennél fogva a példányszámuk is, a magyar lapok csupán a piacon realizált bevételből nem tudtak fennmaradni, ellentétben a szerb nyelvű sajtótermékekkel, melyek példányszámának növelésére mindig volt lehetőség a jugoszláv piacon. Elvárható volt tehát a kisebbségi, így a magyar lapok felé is a pozitív diszkrimináció. Ezzel szemben a sajtóalapból a vajdasági párhuzamos szerb nyelvű lapoknak (Dnevnik – Magyar Szó, Jó Pajtás – Neven, Mézeskalács – Mali neven) minden évben nagyobb összegeket juttattak, mint a magyar sajtótermékek támogatására.²³

A leépülés kezdete

A Tito-korszak alkonyával, főként pedig Tito halálával az országra is, a sajtóra is nehéz időszak köszöntött. A máz, a császári mosoly kihunytaival, az országról is lehullott. Egy adósságokkal és ellentmondásokkal teli, működésképtelen ország maradt hátra. A lendület egy darabig még tovább vitte, a „Tito után – Tito” szemlélet hangoztatása azonban csak porhintésnek volt elég. A szerkesztőségekben korábban is voltak leszámolások a másként gondolkodókkal. A Magyar Szóban, Képes Ifjúságban, Új Symposionban, a Dolgozóban mindig voltak „ügyek”, amikor a rendszer újságíró-keretlegényei leszámoltak a szabad gondolkodású, önálló véleményt formáló újságírókkal. Ma már szinte nevetséges esetek adódtak, pl. egy sajtóhiba, egy csoportkép, melyen egy leltűnt politikus volt látható, s egy egyházi téma is elég volt, hogy az újságírókat heteken, hónapokon át rettegésben tartsák, jegyzőkönyvezzék, pártülésen elítéljék, belügybe citálják, lefokozzák,

23 Általános jelenség volt, hogy a Jó Pajtás és a Mézeskalács is, az általában kétszer nagyobb példányszám ellenére kevesebb dotációt kapott, mint a két, szerb nyelvű gyermeklap.

meghurcolják. (Az Új Symposion fiatal, bátor íróival való kegyetlen leszámolás is e korszak örök szégyene.) A Tito-korszak után fokozódott a nyomás a szerkesztőségekre, az eszmei-politikai továbbképzés állandóan napirenden volt, idős újságírókat, szerkesztőket kényszerítették agymosásra és ültettek be politikai iskolákba. Állandóan valamiféle ellenség ellen kellett „védekezni” (liberalizmus, klerikalizmus, nacionalizmus stb.). Az ún. differenciálódás folyamatos volt a Magyar Szó kumroveci pártiskoláját végzett főszerkesztőjének²⁴ kilenc éven át tartó önkénye alatt. Korszakára jellemző, hogy nem csak annyi lojalitást tanúsított a rezsim iránt, amennyit a kommunista pártvezetés minden kisebbségi főszerkesztőtől megkövetelt, és nem csak azt a tisztogatást végezte el, amit a párt, a pénzelő, az alapító az „eszmei-politikai tisztaság” nevében elvárt. A követelményeket messzemenően túlteljesítve csírájában fojtott el minden szabad gondolatot. Távoztával (1985-ben) a Magyar Szó, s vele együtt a Forum-ház, fellélegezhetett – volna, ha közben nem ütköznek ki az addig elpendőzött anyagi gondok.

Ez az időszak már a Forum, a Magyar Szó, a Jó Pajtás, a Képes Ifjúság és Dolgozók anyagi hanyatlásának kezdete volt. Az állami támogatás egyre vékonyabban csorgott, a lapok kezdtek leépülni, a Magyar Szóból fokozatosan eltűntek a vidéki mellékletek, kiadványok. A lapok megjelenését papírhány nehezítette, amely jellemző módon mindig kifejezettebb volt a kisebbségi lapoknál, s először mindig őket érintette; a nyomda egyre kevesebb munkához jutott. A hatalom 1987 után elvesztette érdeklődését a kisebbségi sajtó iránt. Többé nem érdekelték megjelenési, pénzelési gondjaik. Vajdaság önállóságának megnyirbálása után a pénzek Belgrádba irányultak, ami onnan visszajött vagy itt maradt, abból mind kevesebb jutott a magyar sajtónak. A rendszer képviselői ugyan még hangoztatták a magyar sajtó minden szegmentumának fontos szerepét az olvasóvá nevelés–felnőtt tájékoztatás láncolatában (hogy a Mézeskalácsra, Jó Pajtásra, Képes Ifjúságra, Magyar Szóra és Dolgozókra,

24 Erdélyi Károly

és még egy hetilapra is – ez volt a 7 Nap –, mint egy logikus egészre az olvasóvá nevelésben – tájékoztatásban, szükség van), ez azonban nem volt egyéb üres szólamnál. A Gyermeknevelési Szervezetek Szövetségének pénztelen utódja a gyermeklapokat névleg sem vállalta; az alapítói jog átkerültek a Forumhoz pénzelési kötelezettség nélkül. A Képes Ifjúság esetében is hasonlóan jártak el. A Dolgozókról a szakszervezet félreérthetetlenül lemondott, „találja fel magát” a piacon. Megjelenése rövid ideig szünetelt, majd az ott dolgozó újságírók egy alkalmas pillanatot kihasználva, leválasztották a lapot a Forumról. (A nyolcvanas évek végére lehetővé vált a privatizáció.) A Forumra átruházott lapok ugyan még kaptak állami támogatást, de már rendszertelenül, nagy késéssel és a pozitív diszkriminációt gazdasági tekintetben tagadó mércék alapján. A Magyar Szó állandó vidéki mellékleteinek egy része megszűnt, oldalak, rovatok, kiadványok váltak a kényszerű takarékoság áldozatává. A hatalomnak voltaképpen többé nem volt szüksége sem a korábbi széles körű magyar nyelvű tájékoztatásra, sem a látszatra, s egy terjedelmében vékonyabb, néhány oldalas Magyar Szót is elégnak talált volna. A Forum nyomdának is egyre kevesebb munkája volt; a nagy vállalat fenntartása túl költségessé vált, s az ma is. A keresetek nem fedték a Forumban dolgozók létfenntartási költségeit. A nyomdászok egy része magánkezdeményezésbe fogott, magánnyomdát nyitott. Mindennaposakká váltak a vállalaton belül az ügyviteli visszaélések és korrupció (az ügyfeleknek a Forum nyomdába hozott munkáját egyesek suba alatt átirányították saját privát nyomdájukba). Gyakoriak voltak a nagy értékű lopások.

A demokratikus közvélemény szolgálata

Látszatra ellentmondásos, hogy a Magyar Szó szerkesztősége ezt a korszakot az egyik legdinamikusabb korszakaként éli meg. 1989-ben helyet követelt magának egy fiatal, a korábbi nemzedékekhez képest merész, a politikai vasmarkot lerázó, véleményének erőteljesen hangot adó nemzedék, amely magával tudta ra-

gadni az egész Forumot s az olvasókat. Az új nemzedéket képviselő, és egy liberálisabb, demokratikusabb szellemiségnek a lapban helyet adó lapszerkesztési politika, a fiatal főszerkesztő-vel²⁵ az élén, akkor bontakozott ki rövid időre, amikor a Magyar Szó sorsát már voltaképpen megpecsételték: az egyenirányított újságírás urai lecsapni készültek, s a hatalom kezdte bevetni azon eszközöket, amellyel a szabad újságírást el akarta elfojtani.

A szerb nyelvű állami lapokból, a rádió- és a tévéállomások adásaiból eltűnt a korábban hangsúlyozott jugoszlávság, a testvériség-egység, és a szerb nacionalista színezetű szerkesztéspolitikát fokozatosan mindenütt átvette az irányítást. A szétesésben lévő ország háborúra készült. Vajdaság leépítése 1990-ben már megtörtént, s minden hatalmi összpontosítás Belgrád kezében volt. Az új hatalom a média nagy részét kisajátította, és szócsöveként kezdte használni, és az anyagiak megvonásával igyekezett megregulázni őket. Vajdaságnak nem volt sem pénze, sem jogköre, de a rendcsinálás ostarát „Vajdaság főszerkesztőjének”²⁶ kezébe adta. Mégis: ekkor kerül (1990-ben) a Magyar Szó fejléce alá: A demokratikus közvélemény napilapja. A fiatal, demokratikus szellemiségű nemzedék egy függetlenebb lapszerkesztést tűzött ki célul, s lendületet adott a szerkesztőségnek, s ehhez mindenki hozzá akart tenni valamit. A kilenc évig elfojtott újságírói szellemi erő felszabadult, s bátor újságírói teljesítményekben mutatkozott meg. A Magyar Szó (és a Forum) rövid időre nyitott, pezsgő, szellemi központtá vált, s korábban elképzelhetetlen cikkeket, tanulmányokat közölt (1990 októberétől sorozatban megjelentette az 1944-es vérengzésről szóló tárcát). Olyan külmunkatársak, értelmiségiek, szakemberek szellemi erőit vette igénybe, akiknek évtizedekig nem volt lehetőségük publikálásra.

Ez a korábbinál bátrabb, a függetlenséget a körülményekhez képest maximálisan kicsikaró újságírás az új szellemű szerkesz-

25 Csorba Zoltán

26 Radoman Božović tartományi kormányfőnek a Független Újságíróktól Szervezetétől kapott ragadványneve

téspolitikát irányító fiatal újságírók külföldre távozása után is még egy ideig éreztette hatását. Sőt, a demokratikus közvéleménynek e szolgálata mind a mai napig megóvta a szerkesztőséget – a Szabad 7 Nappal együtt –, hogy a két háború alatt és után is bizonyos témákban ne a felsőbb utasítást vagy a szerb nacionalista politikát kövesse. A Magyar Szó szerkesztéspolitikája, a tartományi cenzúra elmarasztalása és gyakori éles bírálata ellenére is, mindvégig távol tartotta magát a délszláv népek háborújában való pártoskodástól. Halványan ugyan, de a magyarok mozgósítása, behívása ellen állt ki, és a 1999-es háború alatt sem állt be a sajtó számára kötelezővé tett háborús uszító hadjáratba. Európaiságát megőrizte, és egyre fáradva ugyan, de többé-kevésbé megmaradt a demokratikus közvélemény lapjának, a szerb állami lapokkal ellentétben. Ugyanez vonatkozik a Szabad 7 Napra is. A vajdasági magyar olvasóknak és közvéleménynek megadott az a szerencse, hogy az 1998-as sajtótörvény után, és néhány más állami intézkedés ellenére – amikor is az állam az ellenzéki sajtót szétfűzta, és meghozta az írott és elektronikus sajtó számára a kötelező retorikát –, e két magyar szerkesztőség továbbra is az objektív tájékoztatás elvét vallotta. (A csapdát a saját műsoraiban elkerülte a Szabadkai Rádió, az Újvidéki Rádióban pedig egyes szerkesztők.)

Leszámolás a sajtóval

Az 1990-es évek elején már elkerülhetetlen volt, a jugoszláv és a vajdasági események természetes következményeként, hogy a hatalom leszámol minden liberális vonallal, legkönnyebben az állami támogatású lapokkal. A leszámolást a Magyar Szóval előrevetítette az a hangulatkeltés, melyet az egyes belgrádi állami médiumokban (Arena, Politika, Politika ekspres) megjelent szélsőséges cikkek tükröztek, valamint később az az ösztűz, amelyet az Újvidéki Televízió magyar műsora, majd az egész ország területére továbbított szerb műsora (pl. Panorama) zúdított a magyar napilapra, Forumra, de a magyar értelmiségre, az akkori magyar pártra, egyházra is. (Ennek beláthatatlan követke-

ményeiről, mérhetetlen romboló hatásáról azóta sem készült értékelés, sem tanulmány a magyar értelmiség részéről, pedig a szerb közvéleményben a ma is élő magyar ellenségképet ekkor hintették, majd mélyítették el.) A valótlanságokon vagy részigazságokon alapuló, a Magyar Szót (de a Családi Kört és a 7 Napot is) lejárató, a Forumot a magyar nacionalizmus fellegvárának nevező kommentárookra (melynek többségét egy rövid ideig tévéfőszerkesztőként is működő magyar újságíró készítette) a vajdasági magyar sajtó alig reagált, maga a Magyar Szó is alighanem egyszer – a megjelenés helyén egyszer sem. (Igaz: a Jó Pajtás hiába is próbálkozott, nem adtak neki helyet.) A hatalom a Magyar Szó megfegyverzésében a gyakori cenzúrák, elmarasztaló elemzések mellett két eszközre támaszkodott: a támogatással való manipulálásra, amely rendszertelenné vált, olykor el is apadt, és papír megvonására, mely állami monopólium lett. (A papírt sokszor megvonták a többi magyar laptól is.) De történt más is: a Tartományi Képviselőház átvette a Magyar Szó alapítói jogát, az ötnyelvű Újvidéki Televíziót stúdióvá fokozták le és Belgrádhhoz csatolták, lecseréltek a lapok és sajtóházak éléről minden főszerkesztőt és igazgatót.

Ez a sajtó feletti teljes ellenőrzés a magyar szerkesztőségek többségében heves tiltakozást váltott ki. Az Újvidéki Televízió magyar szerkesztősége egy ideig nem volt hajlandó együttműködni az új főszerkesztőnővel, válaszul (látszat okot találva) fölmondtak két újságírónak, akik aztán a szabadelvű magánlapot, a Naplót szerkesztették (megszûnése ma is felbecsülhetetlen kár a magyar értelmiségnek és a magyarság szempontjából). A 7 Nap viharosan tiltakozott, következetesen ellenállt, s kisztrájkolta előbb az egyik, majd a másik nyakába ültetett főszerkesztőt. A Magyar Szó egyszerre több módon is ellenállt. A magyar médiumokat ebben a civil társulások és a nagyszámú egyén támogatták. Végül is kompromisszum született. A 7 Napnál hamarosan bekövetkezett a feldarabolódási korszak, a Magyar Szóban egy kalandos, beválthatatlan ígéretekkel teli, de kezdetben biztatónak tűnő

kétéves korszak következett²⁷. A Forum élére pedig, két évre (1991–93) egy szaktudás és szaktekintély nélküli igazgatót állított a hatalom, akinek egyetlen dolga volt: ne tegyen semmit a Forum-házért.

A széthullásnak ez, az akkor beindított folyamata a mai napig visszafordíthatatlanná vált.

Széthullás?

A cselekvés hiánya, a sokasodó bajok, a háború, a pénztelenség, az infláció, a Forum nyomda óriási adósságai, az évről évre növekvő veszteségek, a Forum-nyomda vagyonának széthúzása, a munkák átirányítása magánnyomdákba, a legjobb nyomdászok távozása, a Forumból kilépett szakemberek nyomdáinak konkurenciája, a lapoknak nyújtott támogatás jelképe ssé (egy-két százalékra való) zsugorodása, melyet az inflációs években felémésztett a pénzromlás és a késedelmes átutalások, a mozgósítás elől külföldre menekülő jó szakemberek hiánya, a kiforrott újságírók külföldre távozása – mindez legyengítette, leépítette a Forumot. A Forum lapkészítő–előállító–terjesztői vonala szétmorzsolódott: a lapterjesztő már nem tartozott a Forumhoz. A Dolgozók, szembenézve a megszűnéssel és kihasználva a magánlap-pá való átminősülés lehetőségét, önállósult. A Jó Pajtás és Mézeskalács nehéz és kínos harc után, a szerkesztőségben dolgozók magánlapjaként önállósult (1993). A hatalom visszaütött: lesöpörte az asztalról, s megszüntette a két gyermeklap mindenemű támogatását.

A Forumból való kiválási igényét az elmúlt években a Magyar Szó is sokszor megfogalmazta, erre azonban nem volt meg sem a Forum-házban a támogató jóindulat, sem pedig az alapítói készség. Ma sincs meg. A vállalati vezetés mindig a Forum-ház egészét akarta megmenteni úgy, hogy a vállalat nagyobb veszteséget termelő üzemrészlegének kényszere alá rendelték a kisebb veszteséget termelő vagy esetleg megélni tudó, közhasznú, a magyarság számára szellemi értékeket termelő részleget. Azok az átszervezések, amelyek egy-egy hangosabb önállósulási kö-

vetelést követtek, hogy a Magyar Szó kiválását követelőket elhallgattassák, lényegbeli megoldást nem hoztak: a szegények szegénységének újra és újra átcsoportosítása volt.

A teljes elszegényedés

A kijózanodás időszakát éli meg a társadalom minden szinten. A Nagy-Jugoszlávia összezsugorodott, a Nagy-Szerbia nem jött létre, Vajdaság önállósága, melytől nagyobb támogatás várható lett volna, megszűnt. A magyarság létszáma (1961-ben 450 000), mely számára az egykor bőkezűen támogatott Forum, az ötnyelvű Televízió és az Újvidéki Rádió magyar szerkesztősége alakult, erősen megfogyatkozott (1991-ben 340 000). Az elmúlt tíz évben elszegényedett, leépült a Forum is: 1998-ban már csak 542 foglalkoztatottja volt. A nyomda dolgozóinak (325) egy része kényszerszabadságon van, a nyomda kapacitásának kihasználtsága 1998 első fél évében 54 százalék, egyes osztályokon mindössze 20 százalékos. (Ennek ellenére a munka egy részét kiadták bérbe, mert bizonyos nyomdarészlegek elavultak.) Nyomdájában csak valamikor dolgoztak zömmel magyar szakemberek. Ma a nyomda jobbára csak ahhoz a munkához jut, amit maga a Forum-kiadványok, főleg pedig a Magyar Szó megjelenése jelent. A Forum-ház karbantartására évek óta nincs pénz, az épület üzemeltetéséhez tavaly havonta 150 000 dinár²⁸ kellett. A napi munka most is sokszor akadozik a kifizetetlen számlák (pl. a telefonkikapcsolás) miatt. Az irodák egy részét bérbe adták. A Forum erőtlenségét mutatja, hogy könyvkiadása csaknem teljes egészében magyarországi támogatásra épül, s hogy lapjának, a Képes Ifjúságnak megjelentetésére, amely a sajtó egészét tekintve nem nagy pénz, nem tudta előteremteni az anyagiakat. A kiéheztetés módszere, az általános gazdasági nehézségekkel együtt, megtette hatását. Az Forum foglalkozta-

²⁸ 25 000 DEM-nek megfelelő összeg

²⁹ Hivatalos árfolyam szerint 2 576 104 DEM, feketepiaci szerint mintegy másfél millió márka

tottjainak fizetése rendszertelenül érkező, hónapokat késő éhbér.

Ez már nem a hatvan-hetvenes évek fénykorának Forum, s még csak nem is a nyolcvanas évek szűkölködő, de azért még működőképes intézménye. A Forum-ház veszteséges mindenekelőtt a nyomda miatt, melynek az 1998-as év végén 15 456 624 dinár²⁹ hiánya volt. A Forum ezenkívül évek óta hatalmas adósságot görget maga előtt, és csak idő kérdése, és a hatalomtól „jóindulatától” függ, hogy az adósság mikor temeti el a „magyarság vagyonának” nevezett intézményt. Ezt reális veszélyként kell kezelni. A Forum-nyomda ugyanis 1989-ben ötéves lízingre egy bécsi cégtől közel 4 millió DEM értékben hozott be nyomdagépet, melynek garanciális fedőértéke maga a Forum-ház mint vagyon. Az adósságból eddig 700 000 márkát törlesztettek. Az adósság most majdnem akkora, mint a Forumösszvagyonának értéke. A különbség vagyonérték és adósság között 3 millió dinár.³⁰ A havonta halmozódó veszteségek is óriásiak.

A szellemi vagyon

A Forum-házat nemcsak a hiányok – anyagiak, a kivált részlegek, a még megmaradt csekélyke vagyon, az évenként halmozódó veszteségek – jelentik, hanem az a szellemi tőke is, amely még ott van, vagy amelyet az ott dolgozók az évtizedek alatt felhalmoztak. Írók, művészek, a nyugdíjas újságírók, egykori ösztöndíjasok, szakemberek, a továbbképzettek, a Magyar Szó és a Forum köré csoportosuló, bedolgozó értelmiségi réteg és jelenlegi újságírók jó értelemben véve sajátjuknak tartják a Forumot. Ez a szellemi tőke azonban csak addig igazán érték, míg maga is értékteremtő, amíg ezt a szellemi tőkét használni is tudja a tágabb értelemben vett magyar közösség, amelyért van; amíg léteznek kiadványok, lapok, amelyek a magyarságot szolgálják, amíg van egyáltalán szellemi termék, s amíg hajlandó valaki alkotni, terem-

30 Összehasonlításul: ezer dináros – 80 DEM – átlagfizetés esetén a Forum dolgozóinak háromhavi bruttó személyi jövedelme (1999. októberében kiszámított adat)

teni, értelmét, tehetségét és munkáját eladni azért a nyomorúságos kis juttatásért, melyet nagy késéssel kapnak már évek óta (néhányszor tíz márka), ha kapnak.

Az éhezők sztrájkja

A hatalom a Magyar Szó viszonylag független lapszerkesztésére megtorlásul folyamatos kiéheztetéssel válaszolt – ez napjainkra beért. Az újságírók 1999 augusztus végétől október elejéig az éhbérek miatt sztrájkoltak. Korábban is voltak tiltakozások alkalmatlan főszerkesztők, alapítói önkény, tehetetlen igazgatók ellen, vagy a lap megjelenéséért, az újságírás függetlenségéért. A tavalyi tiltakozás szociális jelleggel indult. Korábban azonban ennek a vajdasági magyarságnak, úgy tűnik fel, több volt az ereje: nyugdíjas, tanár, munkás, értelmiségi a szerkesztőség mellett erőteljesen és hangosan kiállt, a Forum-ház, a hazai magyar sajtó többsége támogatta őket, a külföldi média is támogató rokon-szenvvel tudósított róluk, megmozdulásukat szervezetek erősítették. Az éhesek két idei tiltakozásának azonban, mely javaslatot is tartalmaz a kilátástalanságból kivezető megoldásra, meghökentően kis visszhangja volt. A korábbi tiltakozásokra minden érintett hivatalos szerv azonnal összeült, tárgyalt, egyezkedett velük – most a kevés reagálás is késve, lanyhán érkezett. Szinte hihetetlennek tűnik, hogy nem is olyan régen vajdasági magyar írott és elektronikus sajtó, pártjaink, szervezeteink és az olvasók is asztalt verve bizonygatták: kiállunk a Magyar Szó mellett. (Most csak egyetlen párt reagált, és csak egyetlen civil szervezet kezdeményezett aláírásgyűjtést.) A hatalom vontatott, húzódozó és elzárkózó reagálása egyértelműen mutatja, hogy a félvállról vevés, az előszobában megvárakoztatás megalázó szerepét szánta a Magyar Szónak. (A sztrájk szociális célját sem érte el: az újságírók 2000 február elején kapták meg 1999. év augusztusi bérüket.)

A szerkesztőséget belső gondok is gyötrik évek. A Magyar Szó évek óta elodázza, megkerüli a maga belső szervezési gondját: a szerkesztőség lényegbeli átszervezését, racionalizálását. Ehhez eddig egyetlen főszerkesztői vezetés sem mert hozzányúlani. Pe-

dig egy korszerű, jó tudósítóhálózattal rendelkező rugalmas, mozgékony, jóval kisebb szerkesztőség és műszakilag jól felszerelt napilap szüksége előbb-utóbb kényszerítő körülményként fog megjelenni, különösen a technika mai korszakában, amikor mellékes, hol él és hol lakik az újságíró. Az egyenletesen megoszló újságírói teljesítmények, amikor a főszerkesztőtől kezdve minden szerkesztő, ha nem is gyakran, de rendszeresen ír a lapba, a minőséget növelnék, mert a jelenlegi szerkesztők a legjobb újságírók közül kerültek ki.³¹ A Magyar Szónak nagy veszteséget jelent még most is a háború alatt külföldre távozott fiatal újságírógárda – s noha a szerkesztőség állandó alkalmazottainak száma ma is száz, helyüket ugyanolyan értékkel nem tudta pótolni.

A tisztánlátás igénye

A Magyar Szó hétköznapi példányszáma³² 5000 körül van, a csütörtöki szám 22 000, a vasárnapi 28 000 (kb. 10 százalék visszáruval). A szerkesztőség az 1998-as gazdasági évet 305 720 dinár³³ veszteséggel zárta – az állami dotáció és a hazai önkormányzati és magyarországi támogatások ellenére. Nyilvánvaló, hogy ezzel a példányszámmal nem érheti el kifizetődés határát, a fennmaradást, de egy kicsit jobb anyagi helyzetet sem. Pédányszámnövelésre kicsi a lehetőség, már csak azért is, mert 2000. január elején a Magyar Szót, és vele együtt a többi magyar lapot is (főként pedig a Forum kötelékébe egykor tartozott vagy jelenlegi lapokat) újabb megrázkódtatás érte. A korábban a Forum-lapok terjesztésére létrehozott, de időközben önálló vállalat-tá alakult Lapterjesztő Rt. a 2000 januárjában a 157 elárusítóhelyet³⁴ öt évre bérbe adta egy belgrádi vállalatnak. (Annak idején,

31 Egy statisztikázás azt bizonyítja, hogy a taláломra választott 1998. októberi és az 1999-ben a sztrájk előtt, februári hónapban voltak szerkesztők, akik egyáltalán nem írtak, vagy csak egyszer jelentkeztek, holott nevük, újságírói képességük fémjelezhetné a lapot.

32 1999. októberi adat

33 Hivatalos árfolyam szerint több mint 50 ezer márká

34 A vagyon a Forum dolgozóinak munkájából és keresetéből jött létre, a kiváláskor nem történt pontos vagyonmegosztás

az önállósuláskor a közös vagyon igazságos elosztása körül két-ségek merültek fel. Emiatt és talán a hosszú együttélés, valamint a tény miatt, hogy a lapterjesztő a magyar lapokért jött létre, az elmúlt években önálló vállalként is fontosnak tartotta a magyar lapok terjesztését.) A belgrádi felállásban a lapterjesztési nehézségek máris megmutatkoztak, s félő, hogy mindenekelőtt a szór-ványt érintik súlyosan. A belgrádi bérlő ugyanis az üzleti érdekelt-séget tartja szem előtt, s ebbe az érdekeltségi szférába nem valószínű, hogy beleillenek vagy bele tudnak illeszkedni a vi-szonylag kis példányszámú magyar lapok.

A Magyar Szó önállósulási törekvése, a pénzügyek határozott szétválasztása a Forumban lehetőség a gazdasági tisztánlátás-ra, s egy ésszerűsítés és nagyobb dotáció³⁵ esetén esély is talán a helyzet javulására. Aggodalomra azonban van ok bőven: a Fo-rum-házat fojtogató nyomda-lízing egy része a Magyar Szót is terhelheti; az önállóság, amelyet a Magyar Szó megkaphat, Fo-rumon **belüli**, s bármikor felülbírálnak, megtorpedózhat, elve-hető. Azok a pénzforrások is, amelyeket a munkaközösség a je-lenlegi és az évről évre megmutatkozó veszteség fedezésére kíván fordítani, bizonytalanok. Egy újabb infláció, vagy a papír árának növelése akár, nehéz helyzetbe hozhatja a Magyar Szót (az önállósult lapokról sem is szólva). Ez utóbbi lehetőséggel él-het a nyomda, mint új partner, de a hatalom is bármikor. A lapár növelése is mint bevételi forrás, általában a példányszám csök-kenésével jár.

Az önállóságnak az a szintje, amelyet Magyar Szó a sztrájk idején próbált kicsikarni (külön folyószámla a Forum-házon be-lül) a maximum, amit ebben a politikai és hatalmi rendszerben el-érhet. A Magyar Szót nem fogja elengedni a hatalom, még ha jel-képes támogatással pénzelt jelképes kis újsággá is válik. Ez az egyetlen írott sajtótermék, amelyhez ragaszkodik: az államilag „támogatott” lap megglobotatására mindenkor szükség van (s jönnek választások). Egy teljesen független Magyar Szó, mely írt 44-es vérengzésekről, asszimilációról, háborúellenes és ellenzé-ki tüntetésekről, s mely igyekezett (bár egyre erőtlenebbül) a

35 Az állami támogatás 1999-ben kb. 10 százalék volt

meglevő keretekben is, a demokratikus közvéleményt szolgálni, kicsúszhat az ellenőrzés alól. Lehet, hogy az állam csak nyolc vagy négyoldalas lap támogatását vállalja (mint ahogy ezt sejtette a jelenlegi havi 350 000 dináros juttatás), de a Magyar Szó akkor is állami lap marad, olyan szervezési formában, amely a hatalomnak leginkább megfelel.

(Párhuzamként, példának elgondolkodtató a jelenleg legkisebb példányszámú állami hetilapnak, a 7 Napnak a sorsa. Az egykori nagy példányszámú, tekintélyes 7 Napot a hatalom hagyta tönkremenni, majd amikor a megrázkódtatások és a kétszeres transzformálódás után a koldusbotra jutott szerkesztőség megjelentette magánlapként és független sajtótermékként a Szabad 7 Napot, és amikor már a Családi Kör is elfoglalta a piacot – a jelenlegi, régi 7 Napnak támogatást kezdett folyósítani, kéthetenkénti megjelenésre.)

Az 1998-as sajtótörvény olyan kiszolgáltatottságot teremtett, amely erősen befolyásolhatja és kérdéseessé teheti a szabadabb hangvételt a Magyar Szó esetében is.

Hetilapok

Szabad Hét Nap

A Szabad Hét Nap magánlap, az egykori 7 Nap azon 12 munkatársa alapította 1994-ben, akik a régi 7 Nap szellemi örököseinek vallották magukat. Önállóságért megküzdött. A háborús uszító politikától mentes maradt. Tizenkét munkaviszonyban lévő alkalmazottja van. A lap 68 oldalon, 12 000-res példányszámban készül. Állami támogatást nem kap. Szerkesztéspolitikájában magyarságközpontú. Értéke, hogy állandó és időszakos mellékleteivel – Bánáti Újság, a Szabadkai Újság, Tisza mente – felvállalta a szórványmagyarság tájékoztatását is. Anyagilag a szabadkai önkormányzat és a magyarországi alapítványok támogatják. Néhány állandó terepjáró riporter munkába állítása és a szerkesztőségi lapvonal további korszerűsítése jelentős felfrissülést hozhatna, és növelhetné a lap példányszámát. A lap pénzelése

bármikor bizonytalanná válhat, és ezzel egyidejűleg megjelenése is válságosra fordulhat. A magyar önkormányzatok elszegényedése, és egyiknek-másiknak várható megszűnése a lapot is megszüntetheti.

Mézeskalács, Jó Pajtás

A Mézeskalács az óvodások és kisiskolások 32 kis oldalon havonta megjelenő lapja, példányszáma 8000. A Jó Pajtás az általános iskolások olvasmánya, megjelenik a tanévben minden héten, 32 oldalon. A foglalkoztatott száma a két lapban 7, azzal, hogy a szerkesztőségben végzik a tördelést és a teljes nyomdai előkészítést. A kilencvenes évek elején hányatott sors és többszöri szünetelés után, amikor elvesztette olvasóinak egy részét, az alapítói jogok a Forumhoz kerültek. A Forumon belüli rendezetlen anyagi viszonyok a megszűnéssel fenyegették. Ezért 1993-ban önállósult, s a magánosítással elérte a szellemi és termelői erők jobb kihasználását (ez minden magánlapról elmondható). Ekkor az állam saját, jól felfogott érdeke ellen is cselekedve, megvonta tőle a támogatást. Esetében is jellemző, hogy a hatalom nem azt a közhasznú szerepet támogatja, amelyet a két alapozó lap a gyermekek életében, olvasóvá nevelésében és azonosságtudatuk kialakításában betölt, hanem a tulajdonformától teszi függővé. Fennmaradásának egyetlen lehetősége, hogy gazdasági áron kerül az olvasóhoz, így a két gyermeklap évek óta az egyik legdrágább vajdasági magyar lap. Az alapítványok közül az Illyés Közalapítvány és a szabadkai önkormányzat szerény összeggel támogatja. A Jó Pajtás példányszáma a hatvanas években elérte a 20 000-ret, folyamatos csökkenését Jugoszlávia felbomlása (pl. a muravidéki olvasók elvesztése), a magyar gyerekek számának fogyása, az asszimiláció és a külföldre menekült fiatal családok nagy száma okozta.

Az 1999-es háború a szerkesztőség kinnlevőségeit felduzzasztotta, a kiszállított lapszámokból nem folyt vissza a pénz, mert a terjesztők képtelenek voltak begyűjteni (az iskolák március közepétől nem működtek). Ennek következtében a szerkesz-

tőség amúgy is szűkös és elégtelen forgóeszköz-állománya nélkül maradt.

Az anyagi összeomlás küszöbén áll.

Családi Kör

A 68 oldalas Családi Kör független hetilapot a Forum – Dolgozók kft. adja ki, a megerősödésig élvezte Forum nyújtotta vegyes tulajdonviszony kedvezményeit, valamint a Soros Alapítvány támogatását. Az egykori Dolgozók szakszervezeti lapból alakult. Pédányyszáma 20–30 000 között van. Anyagi helyzete megoldott. Kezdetben az olvasók ízlését szolgálta, később neves értelmiségiek is megnyert munkatársnak. Mint neve is mondja, nem politikai jellegű lap, illetve közérdekű problémáinkkal csak érintőlegesen foglalkozik. Olvasmányossága, témái, amelyek az szegényedő középréteg kíváncsiságát és érdeklődését elégítik ki, lehetővé teszik a viszonylag magas példányszámot. Úgy tűnik, a lap ezzel a példányszámmal még hosszú időn át öneltartó maradhat.

Képes Ifjúság

A Képes Ifjúság helyzete hasonló, mint középiskolás olvasóinak tragikus helyzete. Egy évtizede a fiatalok mind nagyobb számban mennek át Magyarországra tanulni, s folyamatosan csökken a potenciális olvasótábor. Hozzávetőleges felmérés szerint az 1999/2000-es tanévben mintegy ezer vajdasági tanuló iratkozott be magyarországi középiskolákba (az elköltözött családokat ez a becslés nem öleli fel). A Képes Ifjúság a Forum Holding része, munkaviszonyban lévő alkalmazottainak száma hat. A két évvel ezelőtti állami támogatás még rendszeres megjelenést biztosított számára, napjainkra azonban jelképpé vált. Márciusban átmenetileg, a háború miatt szünetelt, a háború után a Magyar Szóban kapott hetente egy oldalon helyet. 1999 szeptembere óta kéthetenként jelenik meg. Egykor a fiatal értelmiségiek megmutatkozási lehetősége volt, szerkesztőségéből neves írók, újságírók kerültek ki. Pédányyszáma a het-

venes években 8–10 000 volt, jelenleg mintegy 1500 eladott példányszám.

7 Nap

Az állami támogatású 7 Nap anyagi helyzete rendezett, kéthetenként jelenik meg.

Önkormányzati, helyi lapok

Vajdaságban a magyar önkormányzatok több helyi lapot kiadnak (Csantavér, Palics, Kishegyes, Magyarcsernye, Magyarkanizsa stb.) Ezeket a lapokat önkormányzatok a helyi vagy a környék tájékoztatására alapították, pénzelésük önkormányzati szintén történik, nem jelentenek komoly megterhelést az önkormányzatnak. Előállításuk költségeit sokszor a hirdető cégek kompenzációs alapon fedezik. Egyik-másik helyi lap támogatásért az Illyés Közalapítványért fordul.

Következtetések és javaslatok³⁶

1. A vajdasági magyar kisebbség tagjai fegyelmezett adófizető polgárok közösségét alkotja Szerbiában. Oktatási és művelődési igényeihez hasonlóan, a mindennapi és sokoldalú tájékoztatási igényeit önmaga életéről, az országról és a világról itt, ebben az országban akarja rendezettnek látni a kor európai igényeinek megfelelően, anyanyelvén.

2. Ebből kiindulva az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács, együttműködve az illetékes állami szervekkel és közhatalóságokkal, hazai támogatottsággal és hazai pénzforrásokból tartja szük-

36 Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács 1999. szeptember 28-án tartott ülésére készült javaslatok egy része. Az egyes médiumokra külön-külön vonatkozó, konkrét javaslatokat kihagytuk. Az elemzés nagy része is szerepelt ezen a tanácskozáson.

ségesnek rendezni a magyar nyelvű tájékoztatás ügyét a kor európai igényeinek megfelelően. Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács nem tartja lehetségesnek a vajdasági magyar tájékoztatásügy tartós rendezését, sem anyagi helyzetének megoldását külföldi pénzekből, Magyarországról, vagy máshonnan.

3. A mindennapos és sokoldalú magyar nyelvű tájékoztatáshoz a magyar kisebbségnek joga van az állami támogatottságra abban az arányban, amely lehetővé teszi az egyforma minőséget a szerb nyelvű tájékoztatással. A tájékoztatás állami támogatása jellegénél fogva nem kiváltság vagy előjog, hanem a pozitív diszkrimináció eszköze, amely segíti a nyelvi hátrányok és különbségek leküzdését, és egyenjogúságot teremt a tájékoztatásügyben.

4. – A vajdasági magyarságnak joga van egy állami támogatottságú **napilap** megjelentetésére, nem rosszabb minőségben, mint bármelyik állami érdekeltségű szerb nyelvű napilap.

– A vajdasági magyarságnak joga van két állami támogatottságú gyermeklapra, az óvodások és kisiskolások **havonta megjelenő lapjára** és az **iskolások hetente megjelenő gyermeklapjára**, nem rosszabb műszaki és tartalmi minőségben és nem kisebb oldalszámmal, mint a hasonló, államilag támogatott szerb nyelvű gyermeklapok.

– A vajdasági magyarságnak joga van egy állami támogatottságú, **hetente megjelenő ifjúsági lapra**, nem rosszabb műszaki és tartalmi minőségben és nem kisebb oldalszámon, mint a hasonló, államilag támogatott szerb nyelvű ifjúsági lapok.

– A vajdasági magyar kisebbségnek joga van egy állami támogatottságú **hetilap** megjelentetésére.

– A vajdasági magyar kisebbségnek joga van az **egész Vajdaság területén jól hallható, 24 órás magyar nyelvű rádiózásra** és a fenntartásához szükséges támogatásra az előfizetők pénzéből, nem rosszabb minőségben, mint a szerb állami rádiózás.

– A vajdasági magyar kisebbségnek joga van Vajdaság területén **jól látható napi hatórás**, minden réteg és korosztály igényét figyelembe vevő és kielégítő televíziózásra az előfizetők pénzéből, nem rosszabb minőségben, mint az állami érdekeltségű szerb nyelvű televízióműsorok.

5. A magyar kisebbségnek (közjogi képviseletén keresztül) joga ahhoz, hogy **maga határozza meg**, mely tájékoztatási eszköz elégíti ki igényeit, és a fentiek szellemében melyiket kell állami támogatásban részesíteni. Joga van ahhoz, hogy **maga gyakorolja** ezek felett az irányítói jogokat a törvénnyel összhangban.

6. A vajdasági magyar kisebbség anyanyelvű tájékoztatása állami támogatásra jogosult legyen a **tulajdonformától függetlenül**, ha közhasznú tevékenysége fennáll; ezt az állam és a magyar közösség közjogi képviselete állapítja meg.

7. Az állami testületek (vagy szervek) és a magyar kisebbségi közösség közjogi képviselői között **megegyezés tárgyát** kell, képezze a pénzeléssel járó valamennyi tényező, elsősorban a szerkesztőségek alkalmazottainak létszáma.

8. A magyar kisebbségeknek **joguk van a kedvezményekre**, melyet az állam azoknak a szerb nyelvű lapok lapoknak nyújt, amelyek megjelentetésében különösen érdekelt.

9. A támogatás mértékének megállapítására szolgálhat a dr. Várady Tibor³⁷ által javasolt és a kisebbségi sajtóra vonatkozó, nemzetközi mércéket is figyelembe vevő alábbi megoldásjavaslata, mely **a minimumokat** tartalmazza:

„A kisebbséghez tartozóknak joguk van újság, rádió- és televízióállomás, illetve egyéb média szabad létrehozására.

A kisebbségek jogosultak továbbá a fentiekhez szükséges pénzügyi támogatásra az alábbi minimális szükségletek kielégítéséhez:

100 000 feletti lélekszámú kisebbségek legalább egy napi- és egy politikai hetilap támogatására jogosultak... A 100 000 feletti kisebbségek napi- és a hetilap költségének legalább harminc százalékát kitevő támogatás illeti meg. ...

A fentieken kívül egy köztársaság vagy tartomány 100 000 feletti lélekszámú kisebbségeit öt folyóirat (például gyermek- és női magazin) költségeinek 60 százalékát ... kitevő támogatás is megilleti.

37 Dr. Várady Tibor: Történelem közelben - Tézisek (a volt) Jugoszlávia kisebbségeinek minimális jogairól, 134–135. o.

A 100 000-nél nagyobb kisebbségek számára a hét minden napján egész napos központi rádióprogramot és napi 6 óra központi televízióprogramot kell biztosítani, melyek költségeit a központi rádió és televízió költségvetéséből kell fedezni. A kisebbségeket ezenkívül a helyi rádió- és televízióállomások műsoridejéből is megfelelő rész illeti meg”...

10. Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács figyelembe vesz és elfogad más pénzelési javaslatot is, származzon az bárkitől, ha a javaslat nem sérti, és nem csorbítja a sokoldalú magyar tájékoztatás lényegét, hanem egyenrangú helyzetbe hozza a szerb tájékoztatással.

Záradék

1. Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács alakítson bizottságot a fenti javaslatok mérlegelésére, és a kényszerítően sürgető javaslatok érvényre juttatására.

2. Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács képviselői a kisebbségi média helyzetével ismertessék meg az anyaország képviselőit, hogy helyzetük rendezését, megoldását politikai, diplomáciai csatornákon elősegítsék.

„Ami a beszédre nézve a nyelv: az a gondolatra nézve a sajtó. Ha a nyelv lebilincseltek, hiába fog ott a szív érezni...”

Vasvári Pál, 1848

Jog és joggyakorlat¹

IFJ. KORHECZ TAMÁS MGR.

Az anyanyelv hivatalos használatának jogi szabályozása

A nemzeti kisebbségek hivatalos anyanyelvhasználatának jogát mindkét alkotmány, a szövetségi és a köztársasági alkotmány is elismeri. A szerbiai alkotmány 8. szakasza kimondja: *„Szerbia köztársaságban a szerbhórvát nyelv és a cirill betűs írásmód van hivatalosan használatos, a latin betűs írásmód pedig a törvényben meghatározott módon van hivatalos használatban. Szerbia Köztársaságnak azokon a területein, amelyeken nemzetiségek élnek, egyidejűleg a nemzetiségek nyelve és írásmódja is hivatalosan használatos van a törvény által meghatározott módon”.*

A szövetségi alkotmány is hasonlóképpen fogalmaz: *„A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a szerb nyelvnek az e-ző és ije-ző nyelvjárása és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban... a JSZK nemzeti kisebbségek által lakott területein, az ő nyelvük és írásuk is hivatalosan használatos, a törvénnyel előírt módon”.*

Ezen a helyen most nem mélyednék el azoknak a jogi ellentmondásoknak következményeiben, amelyek a szerbhórvát és szerb nyelv közötti különbségekből következhetnek, mert a magyar kisebbség jogait nem érintik. Mindazonáltal ezek az általános alkotmányos rendelkezések elfogadhatók a kisebbségek számára, hiszen nyíltan elismerik a kisebbségek nyelve és írás-

¹ Részlet a szerző A Vajdaságban élő magyar nemzeti közösség jogállása című átfogó tanulmányából

módja hivatalos használatának jogát „*azokon a területeken, ahol kisebbségek élnek*”, azzal a kiegészítéssel, hogy a „*törvényben meghatározott módon*”. Ez a rendelkezés tehát feltételezi a kisebbségek hivatalos nyelvhasználatát szabályozó törvény meghozatalát, amely részletezi a kisebbségek nyelvhasználatát. Ilyen törvény azonban csak köztársasági szinten született, a szövetségi szintű még várat magára.

„*A hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény*”² (továbbiakban köztársasági nyelvtörvény) kisebbségek szempontjából fontos rendelkezéseit most csak általánosságban ismertetem, a szabályokat részletesebben majd a nyelvhasználat egy-egy szegmentumát taglaló fejezetekben fogom tárgyalni.

A köztársasági nyelvtörvény 1. szakasza kimondja: „*Szerbia köztársaságban hivatalos használatban a szerbhorvát nyelv...és a cirill betűs írásmód van.*” Ugyanazon szakasz 3. bekezdése azonban leszögezi: „*ahol nemzetiségek élnek, a szerb nyelvvel egyidejűleg, e törvényben meghatározott módon, a nemzetiségek nyelve és írásmódja is hivatalosan használatos*”.

A köztársasági nyelvtörvény nem határozza meg pontosan, melyek azok a területek, „*ahol nemzetiségek élnek*” (és ahol ezzel összhangban nyelvük és írásuk is hivatalos használatban van), vagy ennek meghatározását a községekre, azaz a települések önkormányzatára bízta: „*A község, ahol nemzetiségek élnek, állapítja meg, hogy területén mikor van hivatalos használatban a nemzetiségek nyelve is.*” (11. szakasz, 1. bekezdés). Ez a rendelkezés akár kisebbségbarátnak is nevezhető, és kilóg azoknak a központosító rendelkezéseknek a sorából, amelyek minden lényeges kérdést (beleértve a kisebbségekkel kapcsolatos ügyeket) a köztársasági kormányzervek illetékességébe utalnak. Persze, magát a kisebbségek hivatalos nyelvhasználatát, annak tartalmát részletesen meghatározza maga a köztársasági törvény, de pozitívnak mondható, hogy legalább a törvényes rendelkezések területi alkalmazásáról a települési önkormányzatok határozhatnak (alapokmányaikban).

² Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma (A hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény) Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1991/45. szám.

A köztársasági törvény 2. és 3. szakasza részletesen ismerteti, hogy mi minősül hivatalos nyelvhasználatnak. A 2. szakasz kimondja: *„Hivatalos nyelv- és íráshasználatnak e törvény értelmében az állami szervek, az autonóm tartományok, városok és községek szervei (a továbbiakban: szervek), a közfeladatokat ellátó intézmények és vállalatok és más szervezetek (a továbbiakban: közhatalmat gyakorló szervek) munkájában való hivatalos nyelv- és íráshasználatot kell tekinteni.*

Hivatalos nyelv- és íráshasználatnak kell tekinteni e törvény értelmében a közvállalatok, közszolgálati intézmények és más szervezetek munkája során használt nyelvet és írást, ha azok ebben a törvényben meghatározott teendőket látnak el”.

A 3. szakasz így folytatja a hivatalos nyelv- és íráshasználat meghatározását:

„Hivatalos nyelv- és íráshasználatnak különösen a következő nyelv- és íráshasználat tekintendő:

1. a szervek és szervezetek egymás közötti, valamint az ügyfelekkel folytatott szóbeli és írásbeli értekezése;

2. a polgárok jogainak, kötelezettségeinek és felelősségének érvényre juttatásával és védelmével kapcsolatos eljárás lefolytatása;

3. a községi szervek, valamint a község területén közfeladatokat ellátó szervek által vezetett nyilvántartás (a továbbiakban nyilvántartás) vezetése;

4. A polgárok törvényben megállapított jogainak érvényre juttatása szempontjából fontos közokiratok, valamint egyéb iratok kiadása;

5. a dolgozók munkájukból eredő és a munkájuk alapján megvalósított jogainak, kötelezettségeinek és felelősségének érvényesítése.

Hivatalos nyelv- és íráshasználatnak tekintendő a nyelv- és írás használata a következő esetekben is: a helységnevek és más földrajzi nevek, a terek és utcák nevének, a szervek szervezetek és cégek nevének kiírása, a nyilvános felhívások megjelentetése, az értesítések és figyelmeztetések közzététele, valamint más nyilvános feliratok kiírása”.

Azt hiszem, hogy az átlagolvasó számára is feltűnik, milyen széleskörűen határozza meg a nyelvtörvény a hivatalos nyelv- és

írás-használat fogalmát. A 3. szakasz 2. bekezdése kiterjeszti a hivatalos nyelvhasználat szabályait olyan hagyományosan civil területekre is, mint a nyilvános felhívások, tájékoztatások stb. Ennek értelmében például a kereskedések nemcsak cégtáblájukat, de minden egyéb feliratukat is csak a hivatalos nyelven, vagy adott esetben nyelveken tehetik közzé! Véleményem szerint ez a rendelkezés a túlszabályozás olyan példája, amely durván sérti a polgárok civil szféráját, betartatása pedig helyenként teljességgel lehetetlen. Hasonlóan elrettentő a 3. szakasz 1. pontja is, amely a szervek és szervezetek közti szóbeli érintkezést is szigorú nyelvi szabályozás tárgyává teszi. Ezek szerint két nem szerb anyanyelvű hivatalnok négyszemközt sem beszélheti meg anyanyelvén a hivatali ügyet. Ezen visszásságok ellenére a kisebbsége nyelvhasználatának leggyakrabban szabatos és egyértelmű szabályozását e jogszabályban mindenképpen szerencsés megoldásnak találom.

A köztársasági nyelvtörvény külön fejezetben (III.), kimerítően szabályozza a kisebbségek nyelvének hivatalos használatát, tartalmát és terjedelmét egy-egy témakörben (feliratok, eljárások, nyilvántartások stb.)

Az anyanyelvhasználat joga a közigazgatási és bírósági eljárásokban

Jogi szabályozás

A nemzeti kisebbségek anyanyelvének használatát a közigazgatási és bírósági eljárásokban a köztársasági nyelvtörvény szabályozza részletesen, de bizonyos vonatkozásokat a jugoszláv, tehát szövetségi eljárási jogszabályok is tartalmaznak, elsősorban a Büntetőeljárásról szóló törvény³, Az általános közigazgatási eljárásról⁴ és a Polgári perrendtartásról szóló törvény.⁵ Mivel a

3 Закон о кривичном поступку (A büntetőeljárásról szóló törvény), JSZSZK Hivatalos Lapja, 1986/26. szám

4 Закон о општем управном поступку (Az általános közigazgatási eljárásról szóló törvény), JSZK Hivatalos Lapja, 1997/33. szám

5 Закон о парнином поступку (A polgári perrendtartásról szóló törvény), JSZSZK Hivatalos Lapja, 1977/4. szám

bennük foglalt eljárási szabályok csakis a nyelvtörvény rendelkezései alapján értelmezhetők pontosan (azaz nem határozzák meg egyértelműen, mikor lehet és mikor kell a nemzeti kisebbségek nyelvén lefolytatni az eljárást), csak kivonatossan ismertetem őket.

A Polgári perrendtartásról szóló törvény 102. szakasza kimondja, hogy a feleknek joguk van az eljárás folyamán anyanyelvük használatára. Ugyanezen jogszabály 103. szakasza úgy rendelkezik, hogy a bíróság, ha az adott nemzetiségek nyelve is hivatalos használatban van, a feleknek és más résztvevőknek anyanyelvű periratokat kézbesít (ha az eljárásban anyanyelvüket használták). Ezekben az esetekben a fordítás költségei a bíróságot terhelik (105. szakasz).

A Büntető eljárásról szóló törvény 5. szakasza kimondja, hogy a büntető eljárásban a nemzetek és nemzetiségek nyelve egyenrangú az alkotmánnyal és törvénnyel összhangban. A vádiratokat, fellebbezéseket és más beadványokat a hivatalosan használatos nyelven lehet beadni a bíróságon. A beadványok benyújthatók a hivatalos használatban nem lévő nemzetiségi nyelven is, ha ezt a bíróság területén hatályos alkotmány, törvények és más jogszabályok lehetővé teszik (6. szakasz). Amennyiben a bíróságon hivatalos valamely nemzetiség nyelve is, akkor az érintetteknek nemzetiségi nyelvű periratokat kell kézbesíteni, ha az eljárásban anyanyelvüket használták (8. szakasz).

A nemzetek és nemzetiségek nyelvére fordítás költségei a bíróságot terhelik (15. szakasz).

Mindkét eljárási jogszabály lényeges eljárási szabálysértésként kezeli, ha a feleknek és résztvevőknek a bíróság, kifejezett kérésük ellenére nem teszi lehetővé anyanyelvük használatát, és hogy anyanyelvükön kövessék az eljárást (Büntető eljárásról szóló törvény, 364. szakasz, Polgári perrendtartásról szóló törvény, 354. szakasz).

Az általános közigazgatási eljárásról szóló törvény (1996)⁶ 16. szakasza kimondja, hogy azokon a területeken, ahol a kisebbsé-

⁶ Szerb nyelvű forrás: Zakon o opštem upravnom postupku, Službeni list SRJ, 1996/55. szám

gek nyelve is hivatalosan használatos, az eljárás az adott kisebbség nyelvén is folyhat. A 2. bekezdés viszont leszögezi, hogy ha nem a kisebbségek nyelvén folyik az eljárás, a feleknek joguk van tolmács segítségével követni az eljárást, és anyanyelvű idézést és más anyanyelvű ügyiratokat kell kézbesíteni nekik.

Az adott esetben legfontosabb jogszabály, a köztársasági nyelvtörvény, az eljárások nyelvére vonatkozó szabályokat a 12–17. szakasza tartalmazza.

A nyelvtörvény 12. szakaszának 1., 2. és 3. bekezdésében ez áll: *„Az első fokú közigazgatási, büntető, polgári illetve más eljárás, amelyben a polgár jogairól és kötelezettségeiről döntenek, szerb nyelven folyik.*

Az 1. bekezdésben említett eljárás az eljárást vezető szervnél és szervezetnél a nemzetiségek hivatalosan használatban lévő nyelvén is folytatható...

Amennyiben az eljárást folytató szervet vagy szervezetet több község területére hozták létre, az eljárást azokon a nemzetiségi nyelveken is le lehet folytatni, amelyek hivatalosak a szerv vagy szervezet illetékességi területéhez tartozó községekben, és az eljárásban résztvevő nemzetiséghez tartozó ügyfél lakóhelye abban a községben van, ahol az a nyelv hivatalos használatban van.”

A fent idézett szabályok nem szorulnak bővebb magyarázatra, hiszen csupán azt határozzák meg, hogy bizonyos esetekben a bíróságokon hivatalos kisebbségi nyelveken is lefolytathatók a különböző eljárások, azt azonban, hogy mikor és hogyan, a 12. szakasz, 4., 5. és 6. bekezdése határozza meg. Mielőtt azonban rátérnék ismertetésükre, tisztázni kell a 2. és 3. bekezdés azon rendelkezéseit, amelyek az egy vagy több község területére létrehozott szerv vagy szervezet „hivatalos nyelvéről” rendelkeznek. Mint már említettem, a kisebbségek nyelve hivatalos használatának területi bevezetéséről a községi önkormányzatok döntenek (köztársasági nyelvtörvény, 11. szakasz). Ebből annak kellene következnie, hogy a községek területén működő szervezetekben és szervezetekben a községi önkormányzat által megnevezett nyelvek a hivatalosak. A törvényalkotó azonban némi értelmezési zavart keltve, külön beszél a szerveknél hivatalos nyelvekről, még akkor is, ha azok egy község területén végzik jogosítványaikat.

Noha a gyakorlatban a községi önkormányzat által bevezetett hivatalos nyelvek legtöbbször megegyeznek a területükön működő szervek hivatalos nyelveivel, komoly eltérések is tapasztalhatók, ami a kétértelmű jogi szabályozás eredménye⁷.

A 12. szakasz 4. bekezdése kimondja: *„Amennyiben az eljárásban egy ügyfél vesz részt, és a fél nemzetiségi, az eljárás az ügyfél kérésére a nemzetiség nyelvén folyik, ha az hivatalos használatban van az eljárást vezető szervben vagy szervezetben”*.

Ez a szabály teljesen egyértelmű. Amennyiben a kisebbség nyelve hivatalos az adott szervben, az egy ügyfeles eljárásokban, a kisebbségi személy kérésére, kötelezően az ő nyelvén kell lefolytatni az első fokú eljárást. Nincs mérlegelési jog, a szabály kógens jellegű. Ilyen eljárás például a szabálysértési bírók által folytatott eljárás, ha egy terheltje van.

Sajnos, az ellentmondásos, két vagy több ügyfeles eljárás esetében a szabály már nem ilyen kisebbségbarát. A 12. szakasz 5. és 6. bekezdése kimondja: *„Amennyiben az eljárásban több ügyfél vesz részt, akiknek a nyelve nem azonos, az eljárást azon nyelvek egyikén kell lefolytatni, amely az eljárást vezető szervben, illetve szervezetben hivatalos használatban van, és amelyben az ügyfelek megegyeznek*.

Amennyiben az ügyfelek nem értenek egyet az eljárás nyelvét illetően, az eljárás nyelvét az eljárást vezető szerv, illetve szervezet határozza meg, kivéve ha az egyik ügyfél azt követeli, hogy az eljárást szerb nyelven folytassák – ez esetben az eljárást ezen a nyelven kell lefolytatni.”

Ez az utolsó félmondat jelzi legszemléletesebben azt a jogcsorbitást, amelyet a hatályos szerbiai nyelvhasználati jogszabályok eredményeztek a korábbi, vajdasági törvényekhez képest. Miről is van szó? Amíg a vajdasági jogszabályok *„egyenrangú”* nyelvhasználatot emlegettek (tehát a szerbhorvát és kisebbségi nyelvek következetes egyenrangúságát definiálták), addig a ma

⁷ A szabadkai önkormányzat alapokmánya értelmében a község területén a szerb, a magyar és a horvát nyelv hivatalos nyelvnek számít (Szabadka község Hivatalos Lapja 11/95, 7. szakasz). Ezzel szemben a bíróságok alapokmányai a horvát nyelvet nem ismerik el hivatalosnak.

hatályos szerbiai jogszabályok az „egyenrangú” és „egyenrangúbb” nyelvek szemléletét tükrözik. Hiszen hivatalos lehet a kisebbségek nyelve is az eljárásban, de érdekellentét esetén a szerb nyelvet kell használni.

A köztársasági nyelvtörvény 13. szakasza kimondja: *„Az eljárás nyelvének meghatározása elsődleges kérdés, amelyről ezen törvénnyel összhangban az eljárást vezető személy dönt, miután kötelezően ismertette az ügyféllel, mely nyelvek vannak hivatalos használatban a szerv területén”* (2. bekezdés) – addig az eljárás szerb nyelven folyik (3. bekezdés).

A szerb nyelv elsőbbségének bevezetése kívül még két igen lényeges visszalépés történt az előző vajdasági törvényhez képest. Az egyik, hogy a köztársasági nyelvtörvény, csupán az első fokú eljárások esetében teszi lehetővé a nemzeti kisebbségek nyelvén folyó eljárást. A nyelvtörvény 15. szakasza kimondja, hogy a *„másodfokú eljárás szerb nyelven folyik”* (azzal, hogy a másodfokú iratokat az első fokú eljárás nyelvére a szerveknek kell lefordítaniuk, a felek pedig beadványaikat a kisebbségi nyelven is benyújthatják). A második visszalépést pedig a nyelvtörvény 14. szakasza tartalmazza, amely kimondja: *„az első fokú eljárás jegyzőkönyvét és határozatait teljes egészében le kell fordítani szerb nyelvre, amennyiben az eljárás nemzetiségi nyelven folyt”*. Ez az első hallásra formáságnak tűnő jogszabály gyakorlatilag megszüntette a kisebbségi nyelven folyó eljárásokat az egész Vajdaság területén.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a korábbi vajdasági nyelvtörvény nem irányozta elő egyik nyelv prioritását sem az eljárások során, lehetővé tette az eljárások lefolytatását az első foktól a jogerősségig a kisebbségek nyelvén is, és harmadszor: semmiféle jegyzőkönyv és határozat fordítási kötelezettségét nem írta elő a nemzetiségi nyelven folyó eljárások esetén.⁸

⁸ A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangú érvényesítéséről szóló tartományi törvény. Szerb nyelvű forrás: „Zakon o naèinu ostvarivanja ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti u određenim organima, organizacijama i zajednicama,” 9., 10., 11., 12. és 13. szakasz, Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 1977/29. szám

Ugyancsak említést érdemel, hogy a korábbi vajdasági jogszabályok értelmében a kisebbségek egyenrangú nyelvhasználatára a hivatalos nyelvhasználat egészét magában foglalta (amennyiben hivatalos volt valamely kisebbség nyelve), ezzel szemben a jelenlegi köztársasági nyelvtörvény csak a hivatalos nyelvhasználat egyes területein teszi lehetővé a nemzetiségek nyelvének használatát – ilyenek például a már tárgyalt különböző első fokú eljárások –, mindazonáltal számos területre nem terjed ki a nemzetiségek hivatalos nyelvhasználatára (például a különböző szervek és szervezetek egymás közötti, szóbeli és írásbeli kommunikációjára). Ennek következtében a hatóságok belső használatú hivatalos nyelve kizárólagosan és kötelezően szerb, még azokban a helységeekben is, ahol a kisebbségi nyelv hivatalos, illetve ahol a többséget a nem szerb lakosság alkotja.

A törvény 16. és 17. szakasza azokat a jogokat tartalmazza, amelyek a kisebbségek tagjait akkor is megilletik, amikor nem az ő nyelvükön folyik az eljárás. Ezek közül kiemelném az anyanyelvű felszólalás jogát, az anyanyelvű beadványok átadásának a jogát, valamint azt, hogy a bíróság köteles az ügyfél nyelvén megírt határozatokat kézbesíteni, amennyiben az eljárásban anyanyelvűt használta. A fordítás költségei mindig a hatóságot terhelik.

A magyar nyelv hivatalos használata a bírósági eljárásokban – gyakorlat

Mint azt már elmondtuk, az eljárási jogszabályok és a köztársasági nyelvtörvény lehetővé teszik, hogy magyar nyelven is folytatható legyen az elsőfokú bírósági eljárás, de csak akkor, ha a felek így egyeznek meg (ha az egyik fél szerb nyelvű eljárást kér, az kötelezően szerb nyelvű lesz).

Mielőtt ismertetném a mai állapotokra vonatkozó adatokat és észrevételeket, fontosnak tartom, hogy néhány adattal rámutassak: a nyelvtörvény hatályba lépését megelőzően milyen volt a helyzet e téren, azaz milyen gyakoriak voltak a magyar nyelvű eljárások a főként magyarul lakta vidékeken.

A magyar nyelvű igazságszolgáltatás elsősorban a Szabadkai Kerületi Bíróság területén valósult meg a legkövetkezetesebben (ehhez a bírósághoz öt községi – alapfokú bíróság tartozik: a szabadkai, a topolyai, a zentai, a magyarkanizsai és az adai). Ez természetes, hiszen területén a magyar nemzetiségű lakosság abszolút többséget alkot, és itt él a vajdasági magyarság fele, valamint a szakmai és tárgyi feltételek is itt voltak a legkedvezőbbek. A Szabadkai Kerületi Bíróságon kívül sem volt ritka a magyarul vezetett eljárás, így a becsei, törökkanizsai, az újvidéki és a nagybecskereki községi bíróságokon sem.

Egy korabeli tanulmány szerint⁹ 1983-ban a Szabadkai Kerületi Bírósághoz tartozó öt községi bíróságon a befejezett polgári peres ügyek kb. 20%-a folyt magyar nyelven (4809 közül 980), azzal, hogy például Kanizsán a peres ügyek 66%-a magyarul folyt. A hagyatéki ügyekben ennél is nagyobb volt a magyar nyelvű eljárások száma, így Adán, Topolyán, Kanizsán és Zentán a hagyatéki eljárások több mint 70%-a magyarul folyt (1915 közül 1372). Ugyanebben az évben a Szabadkai Kerületi Bíróságon a befejezett másodfokú eljárások 25%-a volt magyar nyelvű (1325 ügy közül 328). A büntető eljárásokat is gyakran vezették magyarul, bár számuk kisebb volt, mint a polgári peres és hagyatéki eljárások esetében. Az 1983–1991 közötti időszakra ugyan nincsenek ilyen rendszerezett adataink, de különböző bírák és ügyvédek egybehangzó véleménye szerint a magyar nyelvű eljárások száma nem változott lényegesen az 1990-es évekig, vagyis Vajdaság önállóságának a megszűnéséig és a köztársasági nyelvtörvény elfogadásáig.

Mindezt azért tartottam lényegesnek elmondani, mert csak így érzékelhető az a jelentős visszaesés és jogvesztés, amely a vajdasági magyarságot e téren érte.

Napjainkra úgyszólván teljesen megszűntek a magyar nyelvű bírósági eljárások az egész Vajdaság területén. Még az olyan köz-

9 Id.dr.Korhecz Tamás Ravnopravna upotreba jezika i pisma naroda i narodnosti u parničnom – vanparničnom postupku pred opštinskim sudovima na području višeg suda Subotica (A nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használata a polgári peres és nem peres eljárásokban a szabadkai Felsőbíróság területén levő községi bíróságokon), Szabadka, 1984., 4. o.

ségi bíróságokon is, ahol korábban az eljárások több mint fele magyar volt, és ahol a felek 80–90%-a is magyar, csak elvétve folyik egy-egy eljárás magyarul. A magyar eljárásokra vonatkozó adatok¹⁰ igencsak lehangolóak. A Szabadkai Kerületi Bírósághoz tartozó községi bíróságokon 1996-ban a befejezett több tízezernyi polgári peres, büntető és hagyatéki eljárás közül összesen 45 folyt magyar nyelven. Az adai községi bíróságon 3 polgári peres eljárás folyt magyarul, Kanizsán 2 polgári peres és 3 büntetőeljárás, Zentán 10 hagyatéki eljárás, 6 büntető- és 9 polgári peres eljárás nyelve volt magyar. A topolyai községi bíróságon 4 polgári peres, és 5 hagyatéki eljárást, míg a szabadkai községi bíróságon mindössze 3 hagyatéki eljárást folytattak le magyar nyelven. A Szabadkai Kerületi Bíróságon öt másodfokú polgári peres eljárást tartottak magyar nyelven. (Ezek 1991 előtt elkezdett ügyek, a nyelvtörvény nem teszi lehetővé a magyar nyelvű másodfokú eljárást). A Szabadkai Kerületi bíróság területén kívül úgyszólván még mutatóban sem akad bírósági eljárás, ahol az eljárás nyelve ne lenne szerb, azzal, hogy ezeken a területeken az előző szabályozás idején is kevesebb volt a nemzetiségi nyelven folyó eljárás. A Nagybecskereki Kerületi Bíróságon több mint egy évig állt egy ügy csak azért, mert a felek kérésére az eljáró bíró a per nyelveként a magyart határozta meg. Az történt ugyanis, hogy a bírói döntést, eljárási szabálysértésre hivatkozva az alperes szerb nemzetiségű ügyvédje megfellebbezte! Végül több mint egy év után, a fellebbezése nyomán a Kerületi Bíróság úgy döntött, hogy az eljárás nyelve szerb lesz.¹¹ Ezt a példát csupán azért említettem, hogy szemléltessem: milyen nehézségeket okozhat a pereskedő feleknek – főleg a szabadkai körzeten kívül –, ha ragaszkodnak törvény biztosította nyelvhasználati jogukhoz.

Megállapítható, hogy a fentiekben számszerűsített hatalmas visszaesésnek több oka is van. A másodfokú, magyar nyelvű bi-

10 A magyar nyelvű eljárásokra vonatkozó adatok abból a hivatalos kimutatásból származnak, amelyet ezen tanulmány szerzőjének kérésére a szabadkai kerületi bíróság akkori elnöke, Milovan Salatić úr állított össze. Az átirat iktatószáma VIII..Su.74/97-6, Szabadka, 1997. június 12.

11 Lásd: a Nagybecskereki (zrenjanini) Kerületi Bíróság Gž-1389/94–2. számú polgári peres ügyét

rósági eljárásokat maga a nyelvtörvény kógens rendelkezése (15. szakasz) tiltotta be, itt tehát nem szükséges bővebb magyarázat. A magyar nyelvű, első fokú bírósági eljárások drasztikus csökkenéséhez közvetlenül, illetve közvetve két törvényes rendelkezés vezetett. Először is a köztársasági nyelvtörvény már ismertetett 12. szakasza (6), amely a felek ellenérdekeltsége esetén a szerb nyelvű eljárást teszi kötelezővé (ha például a két felperes és a tíz alperes közül bármelyik szerb nyelvű eljárást kér, az eljárás nyelve kötelezően szerb lesz). Másodszor a nyelvtörvénynek az a rendelkezése (14. szakasz), amely a nemzetiségi nyelvű eljárások esetén kötelezővé teszi a jegyzőkönyv és a periratok teljes lefordítását szerb nyelvre. Ez közvetve okozta a magyar nyelvű eljárások megszűnését azért, mert a peranyag fordítása a gyakorlatban az eljáró bíró kötelessége, aki semmilyen bérkiegészítést nem kap ezért a rendkívül nehéz és nagy szakértelmet igénylő többletmunkáért. Ennek következtében még a magyar nemzetiségű és a magyar jogi terminológiát jól ismerő bírák is vonakodnak a magyar nyelvű eljárásoktól – már az első tárgyaláson lebeszélnek a feleket a magyar nyelvű eljárásról. A bírák olyan esetben, amikor a felek magyar anyanyelvűek, azt javasolják, hogy a szóbeli tárgyalást folytassák magyarul, de az eljárás nyelve legyen szerb és a jegyzőkönyv is szerb nyelven készüljön. Ez a sajátos gyakorlat által kialakított kompromisszum, pozitív elemei mellett számos buktatót is hordoz magában. Ezek közül elég, ha megemlítem azt a fordítási nehézséget, amit a magyarul elhangzottak szerb nyelvű jegyzőkönyvezése jelenthet. Ugyanakkor ez a megoldás nemigen járul hozzá a magyar jogi szaknyelv fennmaradásához, és fokozatos elhalásához vezethet.¹²

A magyar nyelvű bírósági eljárások gyakorlati megszűnését részben az is elősegítette, hogy az elmúlt 7–8 esztendőben jelentősen csökkent a magyar nemzetiségű és magyarul író, beszélő

12 A fenti megállapítások személyes tapasztalatok összegzését képezik, ugyanis a szerző, valamint a Joggyenlőség, Emberi- és Kisebbségi Jogvédő Szövetség aktivistái gyakorló jogászok (ügyvédek, bírák, jogtanácsosok), így széleskörű betekintésük van az igazságügyi gyakorlatba.

bírák, ügyészek, jegyzőkönyvezetők (gépíróknők) száma, valamint hogy az újvidéki Jogi Karon megszüntették a magyar jogi terminológia oktatását.

Mindazonáltal a magyar nyelv használatát (a szerb nyelvű eljárás keretében), szóban és írásban csak ritkán korlátozzák, főleg ha a tanácsvezető bíró beszél magyarul – de már erre is akadt példa¹³.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a hatályos szerbiai jogszabályok a gyakorlatban csupán kivételesen teszik lehetővé a magyar nyelvű bírósági eljárások lefolytatását, ami azért is aggasztó, mert ennek nemzetközi összehasonlításban is igen gazdag hagyományai voltak Vajdaságban, főleg a 70-es évektől kezdve. Kevés olyan terület van, ahol Vajdaság önállóságának megszüntetése ekkora visszalépést jelentett volna a kisebbségi jogok területén, mint a bírósági nyelvhasználat. Tomislav Djurdjevics úr, a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság utolsó elnöke ezzel kapcsolatban így fogalmazott: *“Az előző szabályozás különjogokat nyújtott a nemzeti kisebbségeknek, melyek biztosították a kisebbségi nyelvek egyenrangúságát az eljárásokban, míg a kisebbségek mai jogai a bíróságokon majdhogynem egyenlők a külföldiek jogával, mondjuk egy francia polgáréval.”*¹⁴ Ezért is meglepő az a *“hurrá optimizmus”*, amely a bírósági és közigazgatási nyelvhasználatot elemző hivatalos jelentésekből árad. Ezeket a kimutatásokat olvasva (amelyekből rendre hiányoznak a nemzetiségi nyelven lefolytatott eljárások számára vonatkozó adatok), kiderül, hogy a tartomány 21 bírósága közül 18 bíróságon részben vagy teljes mértékben adottak a feltételek a nemzetiségi nyelvű eljárások lefolytatására. A hivatalos jelentésben ide sorolták azokat a bíróságokat is, ahol a nemzetiségi nyelvet ismerő egyetlen bíró sem dolgozik!¹⁵

13 A szabadkai községi bíróság II.P.841/96. számú hivatalos átírata az Illés vs. Takács perben, amelyben a bíróság kötelezi a felperes ügyvédjét, hogy 15 napon belül fordítsa le szerb nyelvre a magyarul benyújtott keresetet.

14 Interjú a Magyar Szó napilap 1995. június 25. számában, Varjú Márta tollából

15 Informacija o kadrovskoj osposobljenosti državnih organa i drugih organa koji vrše javna ovlašćenja u sprovođenju zakona o službenoj upotrebi jezika i

Véleményünk szerint a fentiekben ismertetett kedvezőtlen tendenciák, csakis a hatályos köztársasági nyelvtörvény vonatkozó rendelkezéseinek módosításával orvosolhatók. A legfontosabb az lenne, ha törölnék a peranyag szerb nyelvre fordításának kötelezettségét, vagy alternatívaként csak egy kivonatos jegyzőkönyv fordítása lenne kötelező, azzal, hogy ezt a többletmunkát külön javadalmaznák.

A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási eljárásokban – gyakorlat

Mint ahogyan az a jogszabályozás ismertetésekor már szó volt róla, a magyar nyelv használatára a közigazgatási eljárásokban csaknem ugyanazok a szabályok érvényesek, mint a bírósági eljárásokra: bizonyos esetekben, az első fokú eljárást lehetséges magyar (nemzetiségi) nyelven lefolytatni, ha viszont szerb nyelvű az eljárás, a feleknek joguk van anyanyelvük használatához, szóban és írásban; ezekben az esetekben joguk van arra is, hogy anyanyelvükön kapják a különböző közigazgatási döntéseket.

A közigazgatási eljárások tömegessége és sokfélesége miatt nem áll módunkban részletesen ismertetni a gyakorlatra szemléltető adatokat, annyit azonban biztonsággal állíthatunk, hogy közigazgatási eljárásokban ritka kivételnek számít magyar nyelvű eljárás. Ennek oka részben azonos azzal, amit a bíróságok esetében tapasztaltunk, ám egyéb oka is van. Először: számos közigazgatási eljárást formanyomtatványon kell kezdeményezni (pl. gépkocsi-bejegyzés, személyi igazolvány igénylése, útlevel-igénylés, kérelem fegyvervásárlási engedélyre stb., stb.). Ezek az űrlapok csak szerb nyelven készülnek, magyar nyelvű eljárást tehát nem is lehet kezdeményezni. Másodszor: egyes államigazgatási szerveknél annyira csökkent a magyarul beszélő hivatal-

pisma u AP Vojvodini (Tájékoztató az állami és más hatóságok személyi felkészítettségéről a Hivatalos nyelvhasználatról szóló törvény végrehajtása szempontjából), Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Bizottsága, Újvidék, 1995. október, 6. o.

nokok száma (a magyar többségű régiókban is), hogy a magyar nyelvű eljárás gyakorlatilag lehetetlenné vált, még hangsúlyozott igény esetében is. (A gyakran megfélemlített magyar nemzetiségű lakosságra nem jellemző a jogokért való harcias kiállás, ami az elmúlt időszakban természetes is volt, hiszen egyes sovén politikai erők a magyarság kitelepítését is tervbe vették a délszláv háború idején.)

Sajnos, nem csupán a magyar nyelvű közigazgatási eljárások visszaszorulásáról kell beszélnünk, de a magyar nyelv pusztá használatának ellehetetlenüléséről is a közigazgatási eljárásokban (szóbeli értekezés, magyar nyelvű kérvények és más beadványok átadása stb.). A törvénysértésben nemegyszer a Honvédelmi Minisztérium helyi közigazgatási egységei, a katonai ügyosztályok (hadkiegészítő parancsnokságok) járnak az élen. Így a szabadkai Hadkiegészítő Parancsnokság számtalan esetben határozatban utasította az ügyfeleket, hogy a magyar nyelvű beadványaikat, bírósági fordítóval, saját költségükön fordíttassák le szerbre.¹⁶ A katonai hatóságokhoz hasonlóan, a Köztársasági Nyugdíjbiztosítási Alap helyi hivatalai sem fogadják el a magyarul kiállított okiratokat, és utasítják az érdekelteket (legtöbbször ugyan csak szóban), hogy fordíttassák le szerbre az okiratot. Magyarországi születés vagy házasságkötés esetén a jugoszláviai anyakönyvezésnél ugyancsak a felek költségén fordíttatják le a magyar nyelven kiállított okmányokat az olyan községek területén is, ahol a magyar nyelv elismerten hivatalos használatban van.¹⁷ Azt hiszem, a fentebb ismertetett törvényes előírások ismeretében nem kell külön magyaráznom, hogy ezek az intézkedések többszörösen törvénysértők. Az ilyen gyakorlat nemritkán arra sarkallja a magyar nemzetiségűeket, hogy más hatóságok előtt se kíséreltezzenek anyanyelvük használatával, annál is inkább, mert többségük a gyakorlat nehézségeinek ismeretében nincs is tisztában, hogy milyen anyanyelv-használati jogai is vannak.

16 Példaként említjük a szabadkai hadkiegészítő parancsnokság UP-1/1704-es számú, 1996.11.16-i, UP-1/236-es számú, 1997.05.28-i és az UP-1/26-os 1997.04.01-i határozatait.

17 Személyes tapasztalatok, ugyanis a Jogegyenlőség munkatársai közül egyesek hivatalos fordítóként is dolgoznak

Kétnyelvű hivatalos nyilvántartások és kétnyelvű közokiratok jogi szabályozása

A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználatának ezt a szeletét a köztársasági nyelvtörvény 18. szakasza a következőképpen rendezi:

A 18. szakasz 1. bekezdése kimondja, hogy: *„azokon a területeken, amelyeken a nemzetiségek nyelve is hivatalos használatban van, az iskolai bizonyítványokat – ha az oktatás a kisebbség nyelvén folyt –, és más közokiratokat, amelyek a polgár törvényben meghatározott jogainak a megvalósításához szükségesek, a nemzeti kisebbségek tagjainak a kérésére a nemzetiségek nyelvén is ki kell adni”.*

A 18. szakasz 2. bekezdése kimondja: *„azokon a területeken, ahol a nemzetiségek nyelve is hivatalos használatban van, a törvény 3. szakaszának 3. bekezdésében felsorolt nyilvántartásokat, ezeken a nyelveken is vezetik”.*

A 18. szakasz 3. bekezdése így rendelkezik: *„azon területek szükségleteire, ahol a nemzetiségek nyelve hivatalos használatban van, a közokirati és nyilvántartási űrlapokat, két nyelven kell kinyomtatni, szerb nyelven és minden olyan nemzetiségi nyelvén, amelyik hivatalos használatban van”.*

A közokiratokra és hivatalos nyilvántartásokra vonatkozó rendelkezéseket illetően ki kell emelnünk, hogy ezek a rendelkezések kellőképpen garantálják a nemzeti kisebbségek nyelvének hivatalos használatát e területen, mert széleskörűen kötelezővé teszik a kétnyelvűséget. Mindazonáltal az iskolai bizonyítványok kivételével a törvény nem sorolja fel a *„polgárok törvényben meghatározott jogainak megvalósításához szükséges közokiratokat”*. Úgy vélem azonban, hogy nem szükségesek széleskörű jogi ismeretek ahhoz, hogy megállapítsuk, mely közokiratokra kell vonatkoztatni ezt a rendelkezést. Azt hiszem, vitán felül áll, hogy ilyen jellegű közokiratok közé tartoznak a különböző anyakönyvi kivonatok, állampolgársági bizonylatok, adóhatósági igazolások, a személyi igazolvány és az útlevél, erkölcsi bizonyítványok, kataszteri bizonylatok stb.

A 3. bekezdés a jogok gyakorlásához szükséges űrlapokról rendelkezik; ezek mindig kétnyelvűek, szerb illetve egy-egy nemzetiségi nyelven készülnek. Ez azért fontos, mert egy-egy község területén gyakran több kisebbségi nyelv is hivatalos, ezekben az esetekben az ügyfél nemzetisége határozza meg, hogy melyik nyelv szerepeljen a szerb mellett.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a köztársasági nyelvtörvény 18. szakaszában foglaltak kötelezőek minden állami és önkormányzati szervre, és nincs mérlegelési joguk az alkalmazást illetően. Ugyanakkor a nyelvtörvény nem irányoz elő szankciót a rendelkezést megszegők számára. A kétnyelvű bizonyítványok és iskolai nyilvántartások esetében az oktatási törvények szabálysértési szankciókat írnak elő; a többi közokirat esetében ez még közvetetten sincs biztosítva.

Kétnyelvű hivatalos nyilvántartások és kétnyelvű közokiratok – gyakorlat

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a kisebbségbarát nyelvhasználati szabályok közül a gyakorlatban igen kevés érvényesül. Mint már azt az oktatási jogoknál említettük, a kétnyelvű iskolákban ezt a jogot rendszerint tiszteletben tartják a hatóságok, és az Oktatásügyi Minisztérium is gondoskodik a szükséges nyomtatványokról. Más közokiratok és nyilvántartások esetében azonban a törvényt rendszeresen megszegik. Ennek legkirívóbb példája talán az anyakönyvekkel és anyakönyvi kivonatokkal kapcsolatos. Ezeket a fontos közokiratokat és nyilvántartásokat Szerbia egész területén egységesen, kizárólag szerb nyelven és cirill írásmóddal állítják ki és vezetik. Ez a gyakorlat nyíltan sérti a nyelvtörvény fentiekben idézett 18. szakaszát, s egy 1990-es köztársasági igazságügy-minisztériumi utasításon¹⁸ alapul; ez meghatározza az anyakönyvekhez és a kivonatokhoz használt

¹⁸ Szerb nyelvű forrás: Uputstvo o vođenju maternih knjiga i obrazaca maternih knjiga, Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1990/48. és 1991/22. szám

ûrlapok külalakját és szövegét. Ez a köztársasági nyelvtörvény megszületése (1991) előtt keletkezett minisztériumi szabályzat kizárja a kétnyelvű kivonatokat és anyakönyvek használatát. Noha a szerbiai alkotmánybíróságnál már kezdeményezték a felülvizsgálatát,¹⁹ jellemző módon döntés még 2000 januárjáig nem született.

Ugyancsak nem érvényesül a törvény az állampolgársági bizonyítványok, erkölcsi bizonyítványok, adóhatósági igazolások, az útlevelek, a kataszteri bizonylatok és más közokiratok esetében sem, legtöbbször azért, mert az ûrlapok külalakját és tartalmát részletező végrehajtási jogszabályok egyszerűen kizárják a kisebbségek nyelvének használatát, azaz a kétnyelvűséget.

Az iskolai bizonyítványokon kívül, tudomásom szerint, egyedül a személyi igazolványok esetében tartják tiszteletben a kötelező kétnyelvűséget; legalábbis olyan értelemben, hogy léteznek kétnyelvű személyi igazolvány-nyomtatványok,²⁰ de már ezeket szerb nyelven töltik ki (név, lakcím stb.).

A pártatlan megfigyelőnek nem tisztje a könnyelmű következtetések levonása, mindazonáltal a fentiek ismeretében a törvény-nyel szavatolt kisebbségi jogok már-már szándékos megsértése fedezhető fel a kormánysszervek részéről, hiszen a köztársasági nyelvtörvény ilyen általános figyelmen kívül hagyása egyszerű mulasztásként nehezen képzelhető el, különösen ha ezt ugyanaz az Igazságügyi Minisztérium követi el, amelyik a nyelvtörvényt előkészítette.

19 A Jogegyenlőség szabadkai székhelyű civil szervezet 1996. október 15-i, 96/1/15 számú beadványával kezdeményezte a Szerbiai Alkotmánybíróságon a nevezett minisztériumi utasítás törvényességi felülvizsgálását

20 A kétnyelvű személyi igazolványok kiadását a Személyi igazolványról szóló szerbiai törvény 20. szakasza is kötelezővé teszi. Szerb nyelvű forrás: Zakon o liënoj karti, SZK Hivatalos Közlönye 1974/5, 1977/54, 1980/57, 1988/45, 1988/40, 1993/53, 1993/67, 1994/48. szám

Kisebbségek anyanyelvhasználata közfeliratok esetében – törvényes rendelkezések

Mielőtt idézném a nyelvtörvény közfeliratokra vonatkozó szabályait, röviden rá szeretnék mutatni a kétnyelvű közfeliratok jelentőségére, amelyet több nemzetközi kisebbségvédelmi okmány is fontosnak tart²¹.

A kétnyelvű közfeliratok szimbolikus jelentéstartalmukon kívül (ami a kisebbség és a többség kölcsönös tiszteletét és elismerését jelképezi), nagyban hozzájárulnak a nemzeti kisebbségek önazonosságának megőrzéséhez, valamint lojalitásukhoz a nekik otthont adó állam iránt.

A sajátos nemzeti identitás megőrzését a kétnyelvű feliratok úgy segítik elő, hogy ápolják a nemzeti kisebbségek szaknyelvének fennmaradását. A kisebbségi nyelven szabatosan megfogalmazott közfeliratok – állami szervek, intézmények, gazdasági társaságok, utcák és terek nevei – hozzájárulnak, hogy a kisebbségek köznyelvéből ne kopjanak ki a helyes kifejezések, ne váljék nyelvük pongyolává, ne árásszák el a más nyelvből kölcsönzött idegen kifejezések. A nyelv tisztaságától egyenes út vezet az egyéni kultúra fennmaradásáig, az önazonosság-tudat megőrzéséig. Megfigyelhető, hogy ott, ahol a közfeliratok nem kétnyelvűek, vagy fordítás rossz, a kisebbség tagjai nem tanulják meg a helyes szakkifejezéseket anyanyelvükön, keverik anyanyelvüket kifejezéseit a többség nyelvével; ez oda vezet, hogy egyik nyelvet sem ismerik megfelelő szinten.

A fentiekén kívül kétnyelvű feliratok meglétét az is indokolja, hogy általuk az állami szervek, hivatalok és intézmények közelebb kerülnek a kisebbségekhez, és azok előbb érzik őket sajátjuknak (természetesen ehhez a kétnyelvű feliratok önmagukban nem elegendőek), nem tekintik őket egy idegen hatalom rájuk erőltetett intézményének.

A köztársasági nyelvtörvény közfeliratokra vonatkozó szabályai (19. és 20. szakasz) általánosságban kisebbségbarátnak és

²¹ Lásd: Európa Tanács: Keretmegállapodás a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, Strasbourg, 1994., 11. szakasz (3.)

demokratikusnak tekinthetők, hiszen a kisebbségek által lakott területeken kötelezővé teszik a két- illetve többnyelvűséget. Ez a tény különösen akkor fontos, ha figyelembe vesszük, hogy Vajdaság 45 községe közül 40-ben valamelyik nemzeti kisebbség nyelve is hivatalos nyelv, 29 községben pedig a magyar nyelv is hivatalos. A nyelvtörvény 19. szakasza így hangzik: *„Azokon a területeken, ahol a nemzetiségi nyelvek is hivatalosan használatosak, a helység- és más földrajzi neveket, az utcák, terek, szervezetek és szervezetek nevét, a közúti jelzőtáblákat, a nyilvánosság tájékoztatását és figyelmeztetését szolgáló, valamint egyéb közfeliratokat a nemzetiségek nyelvén is ki kell írni.”*

A nyelvtörvény 20. szakasza kimondja: *„A vállalatok, intézmények és más jogi személyek cégtábláját szerb nyelven és azon a nemzetiségi nyelven kell kiírni, amely az alany székhelye szerinti községben hivatalos használatban van.*

A cégnév azon a nemzetiségi nyelven is kiírható, amely hivatalos használatban van az 1. bekezdésben említett alany gazdálkodási helyén. Az 1. bekezdésben említett jogi személynek a cégért, vagy annak azt a részét, amelyet árujegyként használ, tekintet nélkül a szöveg nyelvi eredetére, nem köteles szerb nyelven, illetve nemzetiségi nyelven kiírni. Az 1–3. bekezdés rendelkezései az üzletekre és a tevékenység egyéb formáira is vonatkoznak.”

Ezekből a szakaszokból egyértelműen kitűnik, hogy a két- és többnyelvűség úgyszólván minden közfelirat esetében kötelező a földrajzi nevektől kezdve a különböző felhívásokig. Kivételek csupán a gazdasági tevékenységek esetében vannak. A vállalatok székhelyén kívül működő képviseletek esetében (ha székhelyükön nincs hivatalos használatban a kisebbségek nyelve), kisebbségi nyelven kiírható a cégtábla, de nem kötelező a kétnyelvűség. Így például egy belgrádi székhelyű vállalat magyarkanisai kirendeltsége esetében kétnyelvűség csak fakultatív. Ugyancsak a gazdasági társaságokra vonatkozik szabály, amely kimondja, hogy a cégér árujegyként használt részére a nyelvtörvény szabályai nem vonatkoznak, azaz sem szerbül, cirill írással, sem a nemzetiségek nyelvén (ha azok is hivatalosak) nem kell feltüntetni. Véleményünk szerint ez a rendelkezés minden szempontból helyénvaló, hiszen a nyelvtörvény így is túlzottan beavat-

kozik a civil szférába, szabályai széles körben kötelező érvényűek. Mindazonáltal dicséretes, hogy a kisebbségek nyelvének használatát is ilyen széleskörűen teszi kötelezővé.

Sajnos, van a nyelvtörvénynek egy ellentmondásos szakasza, amely igen nagy felháborodást váltott ki a nemzeti kisebbségek és képviselőik részéről. Ez a rendelkezés erősen rontja a közfeliratokra vonatkozó szabályok kisebbségbarát jellegét. A nyelvtörvény 7. szakaszának 3. bekezdése így rendelkezik: *„A közfeliratokban szerepelő földrajzi és személyneveket nem lehet más nevekkal, illetve elnevezésekkel helyettesíteni, a nemzetiségek nyelvén pedig az illető nyelv helyesírása szerint írandóak ki”*. Ezt a rendelkezést, amely nem a köztársasági nyelvhasználatot szabályozó II. rész tartalmazza, egyesek úgy értelmezik, hogy megtiltja a történelmi magyar és más helységnevek használatát. Az elképzelhető ugyan, hogy a törvényjavaslat betérjesztőinek volt ilyen szándéka,²² de nem a legszerencsésebben sikerült. Először is a személyneveket illetően a rendelkezés teljesen értelmezhetetlen, hiszen ezek szerint a Schiller utcát a magyar szövegben „Siler”-nek kellene írni, ami a magyar nyelv helyesírása szerint egyszerűen képtelenség (a törvény pedig nem változtathatja meg a magyar nyelv helyesírási szabályait). Hasonlóképpen Zenta sem lehet (a magyar nyelv szabályai szerint) Szenta. A szabályban rejlő ellentmondás mellett ez a rendelkezés teljes ellentmondásban van a már idézett 19. szakasszal is, amely leszögezi, hogy a *„földrajzi neveket...a nemzetiségek nyelvén is ki kell írni”*. A nemzetiségek nyelvén, pl. magyarul Szabadka nem lehet Subotica, a Vajdaság – Vojvodina, a Duna – Dunav, Petőfi – Petefi. Hogy az egymásnak ellentmondó szakaszok közül melyiket kell alkalmazni, az elsősorban a jogalkalmazótól függ, hiszen az Alkotmánybíróság még nem foglalt állást a kérdésben²³. Eb-

²² A hivatalos nyelvhasználatról szóló törvény képviselőházi vitája, Létünk, 1992/1

²³ 1994-ben a Szerbia kormány észak-bácskai körzeti hivatala alkotmányos felülvizsgálatot kezdeményezett a Köztársasági Alkotmánybíróságnál, amelyben többek között megtámadta a szabadkai önkormányzat azon döntését, amellyel a város nevét magyar nyelven hivatalosan is Szabadkának határozta meg.

ben a kérdésben azonban, legalábbis a szavak szintjén, jelentős szemléletváltás következett be a szerbiai kormányzat részéről. Miután a Szövetségi Képviselőház becikkelyezte az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményét – amely bizonyos körülmények között előírja a történelmi kisebbségi földrajzi nevek használatát –, a központi hatóságok elismerik a történelmi magyar helységnevek használatának jogát.²⁴

Nem szeretnénk túlhangsúlyozni a magyar történelmi helységnevek használatával kapcsolatos eme problémát, főként azért, mert egyébként a törvény következetesen tiszteletben tartja a kisebbségek jogait és érdekeit a közfeliratok kiírása esetében. Olyannyira, hogy a köztársasági nyelvtörvény súlyos szabálysértési bírságokat helyez kilátásba a kétnyelvű feliratokra vonatkozó előírások megsértői számára.

A nyelvtörvény 23–26. szakasza tartalmazza azokat a pénzbírságokat, amellyel azok a jogi személyek és vezetők sújtandók, akik nem tartják tiszteletben a kétnyelvű feliratokra vonatkozó előírásokat. A 23. szakasz kimondja, hogy 2000–80 000 dinárral²⁵ büntetendő gazdasági vétség miatt a közlekedési jelek és helységnevek elhelyezésével megbízott vállalat, ha a 19. szakasszal ellentétesen cselekszik – azaz nem írja ki a feliratokat a nemzetiségek nyelvén is. Ugyanezen mulasztásért a vállalat vezetőjét 400–4000 dinár pénzbírsággal sújtandó. A 24. szakasz ugyanilyen bírságokat helyez kilátásba azon vállalatok és intézmények, valamint vezetőikkel szemben, akik cégtáblájukat nem a 20. szakasszal összhangban helyezik el. A 25. szakasz 800–5000 új dinár büntetést helyez kilátásba azon üzletek tulajdonosai számára, akik cégtáblájukat nem a 20. szakasszal összhangban függesztik ki. A 26. szakasz 160–1000 új dinár büntetést irányoz elő az állami szervek és közfeladatokat ellátó más szer-

24 Részben ennek a szemléletváltásnak eredményeképpen 1999. december 19-én ünnepélyesen leleplezték Szabadka város határában az új, háromnyelvű helységnévtáblákat, amelyeken Szabadka magyarul Szabadkának is írtatik. Lásd: Szabad Hét Nap, 1999. december 22.

25 Amikor ez a tanulmány készült 1 német márka hivatalos árfolyama 6,00 dinár volt, a szabadpiaci árfolyam pedig 20,00 dinár körül.

vezetek felelős vezetői számára, ha az elnevezést nem a törvény 19. szakaszával összhangban függesztik ki.

Kisebbségi nyelvhasználat közfeliratok esetében – gyakorlat

A törvényes előírások szintjén semmilyen visszalépés nem történt az előző vajdasági jogszabályok vonatkozó előírásaihoz viszonyítva. Sőt, ezekből a gyakran drákói büntetésekből arra következtethetnénk, hogy mindenki maradéktalanul tiszteletben is tartja a közfeliratok két- illetve többnyelvűségét a nemzetiségek által lakott területeken. Sajnos ennek ellenkezője az igaz. A nyelvtörvény hatályba lépése óta az egész tartomány területén leépülőben van a kétnyelvűség, még a zömében kisebbségek által lakott városokban is. Míg a nyolcvanas években ezekben a régiókban, főleg a magyar többségű Észak-Bácskában úgyszólván csak mutatóban volt egynyelvű (csak szerb, esetleg csak magyar) közfelirat, addig az utóbbi években az újonnan elhelyezett feliratok többsége csupán szerb nyelvű. Ez a jelenség éppúgy megfigyelhető az állami szervek esetében (az igazságügyi szervek kivételével), mint a gazdasági szektorban, a kereskedelemben. E jelenségnek több, egymással összefüggő oka van. Először is: azok a köztársasági minisztériumok és más állami szervek, amelyeknek kötelessége lenne a törvény érvényre juttatása, nem végzik törvényes kötelességüket, sőt gyakran maguk is nyíltan megszegik a törvény paragrafusait. A rendelkezésekre álló adatok szerint egyetlen vállalatot, intézményt, jogi személyt, üzletlajdonost, állami szerv vezetőjét sem büntettek meg (a 23–26. szakasz alapján) azért, mert a kisebbségek kárára megsértették a törvényt, noha tízezer szám lehetne büntetni szabálysértőket! A minisztériumok és a hozzájuk tartozó köztársasági felügyelőségek (a kormány körzeti hivatalaihoz tartoznak) egyszerűen nem kezdeményezik a jogsérelmek és jogsértések orvoslását, szankcionálását. Semmiképpen sem magyarázható munkatársi létszámihiánnyal, nem tudással, hogy a sok ezer szabálysértést egyetlen esetben sem szankcionálták ezek a szervek. Sőt, tudomásunk

szerint a felügyelők gyakran zaklatják a vállalkozókat azért, mert cégtáblájukon nincs szerb felirat, vagy nem cirill betűs. Sajnos a kisebbségek nyelvének kárára történő tömeges jogsértések mögött szándékos törvénysértést vagyunk kénytelenek feltételezni.

A konkrét adatokban szűkölködő hatósági kimutatások a közfeliratok területén is gyakran rózsaszínűre festik az igen szürke valóságot. A Vajdasági Tartományi Végrehajtó Tanács hivatalos nyelvhasználatot elemző egyik jelentésében például az áll, hogy 17 vajdasági községben (ezek között van Ada, Magyarkanizsa, Zenta, Csóka, Kula, Petrőc, Topolya és Alibunár is) a különböző szervek és szervezetek a kisebbségek nyelvén is kiírják nevüket, valamint hogy 32 községben a vállalatok és más intézmények nevét a nemzetiségek nyelvén is feltüntetik a törvénnyel összhangban (ezek között van a fent említett nyolc községen kívül még Antalfalva, Kishegyes, Szabadka, Törökkanizsa, Temerin, Óbecse és más községek is).²⁶

Noha, mint azt a későbbiek folyamán látni fogjuk, ezek az adatok valótlanságokat, de legalábbis féligazságokat tartalmaznak, így is feltűnő, hogy ezen adatok szerint is a 40, hivatalosan többnyelvű vajdasági község közül az állami és más szervek csupán 17-ben írják ki elnevezésüket a kisebbségek nyelvén is, bár a nyelvtörvény mind a negyven községben mérlegelési jog nélkül, kötelezővé teszi a két-, illetve többnyelvűséget. Egy későbbi, részletesebb hatósági elemzés azonban már pontosabb képet tár elénk a köztársasági nyelvtörvény gyakorlati megvalósításáról.²⁷

26 Informacija o sprovođenju Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma u opštinama na teritoriji AP Vojvodine u 1996 godini (Tájékoztató a Hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény végrehajtásáról Vajdaság AT területén), VAT Végrehajtó Tanács, XII. 011-2/96 szám, Újvidék, 1996. február, 15–16. o.

27 Informacija o primeni u praksi odredaba Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma pri ispisivanju naziva mesta i drugih geografskih naziva, naziva trgova i ulica, naziva organa, organizacija i firmi, saobraćajnih znakova i putnih pravaca (Tájékoztató a Hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény rendelkezéseinek a gyakorlati végrehajtásáról a helységnevek, más földrajzi nevek, terek és utcák neveinek, a hatóságok és más szervezetek és cégek neveinek, valamint a közlekedési jelek kiírása esetében), VAT Végrehajtó Tanács, XII. 011-1/97 szám, Újvidék, 1997 december

Ennek tanúsága szerint például az újvidéki utcák neve kizárólag szerbül van feltüntetve, noha a városban a magyar, a rutén és a szlovák nyelv is hivatalosan használatos²⁸. Ugyancsak jellemző, hogy a magyar többségű Topolyán, a hatóságok és állami intézmények csupán fele tüntette fel nevét magyar nyelven is.²⁹

A emberi jogi civil szervezetek felmérései szerint sajnos ez az adat is valótlan, legfeljebb annyi igaz belőle, hogy ezekben a községekben akad olyan hatósági szerv, amely nevét a kisebbségek nyelvén is feltünteti.

A Jogegyenlőség által készített és nyilvánosságra hozott tanulmány³⁰ 15 vajdasági községben mérte fel a közfeliratokkal kapcsolatos helyzetet, méghozzá a legnagyobb mértékben nemzeti kisebbségek által lakott községekben, beleértve a nyolc magyar többségű észak-bácskai községet is³¹. Ez a tanulmány többek között szám szerint, községenként kimutatta, hogy a vállalatok, intézmények és üzletek miként írják ki cégtábláikat, valamint név szerint, községenként kimutatta, miként írják ki tábláikat az állami és önkormányzati szervek, hatóságok.

A tanulmányból számszerűsítve is kitűnik, hogy a vállalatok, üzletek és intézmények cégtábláinak szövege igen nagy százalékban nincs kiírva a nemzetiségek nyelvén. A helységek központjában ez így mutatkozik meg: Szabadkán 120 közül 81, Bececsén 60 közül 27, Topolyán 53 közül 34, Zentán 77 közül 29, Magyarkanizsán 53 közül 13, Törökkanizsán 49 közül 31. Ami különösen elgondolkodtató, hogy az utóbbi öt évben elhelyezett cégtáblák nagy többsége csak szerb nyelvű. Az olyan helységek-

28 Ibid. 75, 3. táblázat.

29 Ibid. 75, 4. táblázat

30 A felmérés eredményei, kivonatossan, tanulmány formájában megjelentek a Vajdasági Ügyvédi Kamara közlönyében. Ifj. Korhecz Tamás: Pravna regulativa višejezičnih natpisa u republici Srbiji i njihovo sprovođenje u Vojvodini (A többnyelvű feliratok szabályozása illetve gyakorlata a Vajdaságban) , GLASNIK Advokatske komore Vojvodine, 11/97. szám

31 A tanulmány a következő községek területére terjedt ki: Ada, Alibunár, Óbecse, Csóka, Magyarkanizsa, Kishegyes, Antalfalva, Kula, Petrőc, Szabadka, Újvidék, Temerin, Törökkanizsa, Topolya, Zenta, itt a nem szerb lakosság aránya, Újvidék kivételével, eléri vagy meghaladja a 30%-ot.

ben, ahol a kisebbségek nincsenek helyi szinten többségben, mint Újvidéken például, úgyszólván nincs is többnyelvű cégtábla.

A civil szektorban a helyzet ilyen kialakulásához az is hozzájárult, hogy maguk az állami szervek is gyakran megsértik a kisebbségek nyelvének kárára a köztársasági nyelvtörvény rendelkezéseit. Ennek alátámasztására két táblázatot közlünk, amelyekben a Jogegyenlőség által összegyűjtött adatok egy része olvasható.

1.táblázat: Az egyes állami és önkormányzati szervek feliratai
községenként

	Ada	Alibunár	Petrőc	Topolya	Óbecse	Csóka	Magyar- kanizsa
Községi bírószág	szerbül* cirill í. magyarul	szerbül* cirill í.	szerbül* cirill í. szlovákul	szerbül,* cirill í. magyarul ruszinul szlovákul	szerbül* cirill í. magyarul	—	szerbül* cirill í. magyarul
Községi ügyészség	—	—	—	szerbül* cir.magy,	szerbülcir. és magy.* rus.,szlo.	—	—
Rendőrség	—	—	—	szerbül cir. és magyarul	—	—	—
Katonai ügyosztály	—	—	—	szerbül cir.	szerbül cir.	—	—
Köztár- sasági adóhivatal	szerbül* cir.és magyarul	szerbül cir.	szerbül* cir. és szlovákul	szerbül cir.	szerbül cir.	—	szerbül* cir. és magyarul
Földmérési intézet -	—	—	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	—	szerbül cir.
Kataszter Jug.Nem- zeti Bank – Pénzfor- galmi szolgálat	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	—	szerbül cir.

Köztársasági Kormány körzeti hivatala	—	—	—	—	—	szerbül cir.	—
Szabálysértési Bíróság (szerv)	szerbül* cir.és magyarul	szerbül cir.	szerbül* cir. és szlovákul	szerbül cir.	szerbül cir.és magy.*	—	szerbül* cir. és lat. és magy.
A helyi önkormányzat, testületei	szerbül* cir. és magyarul	szerbül* cir. és lat. román szlovákul	szerbül* cir.és szlovákul	szerbül* cir.lat. magyar rus,szlo.	szerbül cir. és magy.*	szerbül* cir.és magyarul	szerbül* cir.,lat. és magyarul

A rövidítések jelentése: szerbül cir.,lat. = szerbül cirill, illetve latin betűkkel; rus. = ruszin nyelven; * = helyes,törvényes; szlo. = szlovák nyelven; magy. = magyar nyelven; rom. = román nyelven; — = nincs felirat

2. táblázat: Egyes állami és önkormányzati szervek feliratai
községek szerint

	Antalfalva	Kula	Kishegyes	Törökkanizsa	Újvidék	Zenta	Szabadka	Temerin
Községi Bíróság	szerbül * cir.rom, szlo.mag	szerbül cir.,magy. és rus.*	—	szerbül. cir. és magy.*	szerbül cir.magy. rus.,szlo.	szerbül cir.és magy.	szerbül cir., lat. magy.	szerbül* cir. és magy.
Községi Ügyészség	—	szerbül cir.,magy. rus*	—	—	szerbül cir., lat. magy. szlo.rus.*	szerbül cir., és. magy.	szerbül cir.,lat. és magy.	—
Rendőrség	szerbül cir.	—	szerbül* cir. és magy.	—	szerbül cir.	—	szerbül cir.,lat. és magy.	szerbül* cir.,és magy.
Katonai ügyosztály	—	szerbül cir.	—	—	—	—	szerbül cir.	szerbül cir.

Köztársasági adóhivatal	szerbül cir.,lat.	szerbül cir. magy. és rus*	—	szerbül * cir., és magy.	szerbül cir.	szerbül cir. és magy*	szerbül cir.	szerbül* cir. és magy.
Föld mérési hivatal (Kat.)	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	—	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.
Jug. Nemzeti Bank – Pénzforgalmi szolgálat	—	szerbül cir.	—	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.	szerbül cir.
Köztársasági kormány – Körzeti hivatal	—	—	—	—	—	szerbül cir.	szerbül cir.	—
Szabálysértési bíróság (szerv.)	—	szerbül cir.magy és rus*	szerbül* cir., és magy.	szerbül* cir. és magy.	—	szerbül cir. és magy.*	szerbül cir.	szerbül cir.
A helyi Önkormányzat testületei, szervei	szerbül* cir.,lat. szlo.rus. magy.	szerbül cir. magy. rus.*	szerbül* cir. és magy.	szerbül* cir. és magy.	szerbül cir.	—	szerbül* cir., lat. magy., hor.	szerbül* cir. és magy.

A rövidítések jelentése: szerbül.cir., lat. = szerb nyelven cirill, illetve latin betűkkel; magy. = magyar nyelven; hor. = horvát nyelven; szlo. = szlovák nyelven; — = nincs felirat; rus.-ruszin nyelven; * = helyesen, törvényesen

Azt hiszem, hogy a fenti adatok magukért beszélnek, legfeljebb csak azt tenném hozzá, hogy megbízható értesüléseink szerint még egyetlen eljárást sem kezdeményeztek az illetékes állami szervek, noha ez hivatalból kötelességük lett volna minden egyes esetben!

Egyéb anyanyelvhasználattal összefüggő jogok és gyakorlatuk

A Törvény a szövetségi törvények és más jogszabályok megjelentetéséről³² szóló törvényből kiemelném a 6. szakasz 2. bekezdését, amely kimondja: *„a Szövetségi Kormány gondoskodik róla, hogy a szövetségi jogszabályok a nemzeti kisebbségek nyelvén is megjelenjenek, ha azok jogaik és szabadságjogaik megvalósítása szempontjából jelentősek...”*. Ennek ellenére egyetlen szövetségi jogszabály sem jelent meg magyar nyelven, s ez azt is jelenthetné, hogy a kormány úgy ítélte meg, a szövetségi állam eddig nem hozott olyan jogszabályt, amely a kisebbségek jogait érintené! Természetesen ez nem így van, cáfolatként emlékeztetjük az olvasót, hogy *Az általános közigazgatási eljárásról szóló törvény* (szövetségi) külön szakaszban szabályozza a kisebbségek anyanyelvhasználatának kérdését – s ez a jogszabály sem jelent meg magyarul. Itt kell megemlíteni, hogy a Vajdaság Tartomány statútuma³³ 26. szakasza úgy rendelkezik, hogy: *„A képviselőnek joga van a Képviselőházban azt a nyelvet, illetve írást használnia, amelynek hivatalos használatát a statútum megállapítja”* (ezek a szerbhorvát, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv, 6. szakasz – szerz. megjegyz.).

Egyéb kisebbségi jogok

Ezen a helyen azokat a kisebbségi jogokat és szabadságjogokat elemzem, amelyeket nem lehet besorolni a fent említett három csoport egyikébe sem, de a jugoszláv szövetségi alkotmány szavatolja őket (a szerbiai alkotmányban nincsenek meg).

A szövetségi alkotmány 11. szakasza elismeri a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy *„megőrizték, fejlesszék és kifejez-*

32 Zakon o objavljivanju saveznih zakona, drugih propisa i opštih akata (Törvény a szövetségi törvények és más jogszabályok megjelentetéséről), JSZK Hivatalos Lapja, 1992/53. szám

33 A VAT Hivatalos Lapja, 1991/17

zék nemzeti, kulturális, nyelvi és egyéb sajátosságait, és a nemzetközi joggal összhangban használják nemzeti jelképeiket". E szakasznak az a jelentősége, hogy a biztosított jog alanyai a nemzeti kisebbségek mint kollektivitás, és nem a kisebbséghez tartozó személyek, amiből elvileg az következik, hogy Jugoszlávia elismeri a kisebbségek közösségi jogait. A nemzeti jelképek szabad használata (zászló, címer, himnusz) fontos jognak számít, de értelmezését kissé megnehezíti, hogy a nemzeti kisebbségek nemzeti jelképeinek a használatát „a nemzetközi jog” nem szabályozza. Mivel azonban nem is tiltja, ezt a rendelkezést úgy értelmezem, hogy szabadon engedélyezi a nemzeti szimbólumok használatát.

Ugyancsak fontos kisebbségi jogot szavatol a szövetségi alkotmány 48. szakasza: *„A nemzeti kisebbségek tagjainak szavatolt a zavartalan kapcsolatteremtés és -fenntartás egymás között és a más országokban élő nemzetükhöz tartozókkal a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban és annak határain kívül, és valamint részvételük a nemzetközi kormányon kívüli szervezetekben, de nem a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság vagy tagköztársaságainak kárára*”. Ezt a rendelkezést szinte szó szerint megtaláljuk az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményében, amelyet két évvel a jugoszláv alkotmány meghozatala után cikkelyeztek be, ami ékesen bizonyítja, hogy a jugoszláv alkotmány szerkesztői gondosan ügyeltek arra, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokba foglalt jogok zöme helyet kapjon az új alkotmányban.

Ezt azért hangsúlyozom, mert ebben az esetben is tetten érhető az a törekvés, hogy alkotmány és törvényi szinten szavatolják a kisebbségi jogokat, de alkalmazásuk rendre elmarad. A kapcsolattartási jog megvalósítása kapcsán elég, ha elmondom, hogy a jugoszláv állampolgárok minden egyes külföldi utazás esetén, személyenként 105,00 dinár határkilépési illetéket kötelesek fizetni, a gépkocsiért további 210,00 dinárt. Ez a jogszabály³⁴

34 Odluka o plaćanju posebne takse prilikom izlaska iz Savezne Republike Jugoslavije (Döntés a JSZK-ból való kilépéskor fizetendő külön illetékről), A JSZK Hivatalos Lapja 85/1993, 55/1994

nem tesz kivételt a nemzeti kisebbségek tagjaival sem, még akkor sem, ha az anyaországukba utaznak (turisztikai, kulturális stb. céllal). Elképzelhető, hogyan valósul meg kapcsolattartás alkotmányos joga, amikor az átlagbér nem éri el 1500 dinárt. (Egy négytagú család magyarországi utazása gépkocsival 640,00 dinárba kerül csak a határig.) Gyakorlatilag tehát ha engedélyezett is az anyaországgal való kapcsolattartás, az illetékfizetési kötelezettség a többség számára gyakran lehetetlenné teszi.

A magyar nemzeti kisebbség helyzete az államigazgatásban és az állami tulajdonú gazdasági szektorban

A fentiekben már említettem, hogy Vajdaság tartomány önállóságának megszüntetése óta (1989–1990) hivatalosan is felszámolták az ún. „*nemzetiségi kulcsok*” politikáját, amely az egy pártrendszerben úgymond szavatolta a nemzetek és nemzeti kisebbségek teljes egyenrangúságát azáltal, hogy a társadalmi és gazdasági élet különböző területein, a vezetőtiszségek betöltésekor figyelembe vette az adott terület nemzetiségi összetételét is. A kormánypárt magyarázata szerint a „*nemzetiségi kulcsok politikája*” gyakran korlátozta az „igazán tehetségesek” érvényesülési lehetőségeit, azzal, hogy ügyelni kellett a nemzetiségi összetételre. Ez a nézet azonban azt eredményezte, hogy a magyar kisebbség tagjai „csendes etnikai tisztogatás révén” úgyszólván teljesen kiszorultak az állami szervek, állami vállalatok vezetéséből. Noha nincs lényeges különbség a felsőfokú végzettségű szerb illetve magyar populáció között³⁵ (természetesen számarányukkal arányosan), a „tehetségesek érvényesülése” azt eredményezte, hogy bizonyos területeken kizárólag szerb vezetők kerültek posztra még a magyar többségű régiókban is. Sajnos ez a jelenség sokkal inkább egy nacionalista, mások

³⁵ Vajdasági útkereső, Szabadka, 1998. – Mirnics Károly: A magyar kisebbség iskolázottsági szintje Vajdaságban, 42–44. o.

iránt bizalmatlan politika eredménye, mintsem a „tehetség diadala”.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a polgárok alkotmányban szavatolt „egyenjogúságán” túl a jugoszláv és szerbiai jogszabályok közvetlenül nem írják elő a nemzetiségi arányok kötelező betartását az állami szektorban. Ugyanakkor a Crna Gora-i alkotmány³⁶ 73. szakasza kötelezővé teszi a nemzetiségi kulcsok tiszteletben tartását az állami és más tisztségviselők munkába állítása esetén, sőt egyes nemzetközi dokumentumok³⁷ is előírják, hogy *„joguk van a hatékony részvételre a társadalmi, a gazdasági és a közéletben”*. Már pedig ha ott, ahol kisebbségek élnek, a vezető tisztviselőket a kisebbségek megkérdezése nélkül, a szerbek soraiból választják, nehezen beszélhetünk arról, hogy megvalósul kisebbségek joga *„a hatékony részvételre a társadalmi, a gazdasági és közéletben”*. Az egyetlen terület, ahol a nemzeti kisebbségek, ha közvetetten is, de beleszólhatnak ezekbe a kérdésekbe a helyi önkormányzatok és szerveik. Az erős központosítás azonban rendkívül leszűkíti a helyi önkormányzatok mozgásterét. Az új önkormányzati törvény (1999) kidolgozásánál olyan megoldás lehetőség is felmerült, hogy azokban az önkormányzatokban, ahol a kisebbségek helyi többséget alkotnak, külön szerb tanács alakuljon, amely megvétózhatná az önkormányzat összes döntését, s ezzel megszüntetné az utolsó olyan területet is, ahol a kisebbségek képviselőik által maguk irányíthatják sorsukat. Szerencsére az 1999 decemberében elfogadott új önkormányzati törvény nem tartalmazza ezt a diszkriminatív megoldást.

A kétnyelvű iskolák esetében már számos példával támasztottuk alá az iskolaigazgatók és iskolaszékek nemzetiségi összetételére vonatkozó megállapításainkat; most lássunk néhány példát az igazságszolgáltatás területéről.

36 Szerb nyelvű forrás: Ustav Republike Crne Gore, Službeni list republike Crne Gore, 1992/48. szám

37 ENSZ Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, 1992., 2.szakasz (2), és ET, Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, 1992., 15. szakasz

Bíróságok – ügyészségek³⁸

Vajdaság tartományban nyolc községi (elsőfokú) és egy kerületi (fellebbviteli) bíróság illetékességi területén a magyar lakosság aránya megközelíti vagy meghaladja a 40%-ot. Ezek az adai, a becsei, magyarkanizsai, a szabadkai, a temerini, a topolyai, a törökkanizsai és a zentai községi bíróságok, valamint a szabadkai kerületi bíróság. Közülük hétnek a területén a magyar lakosság abszolút vagy relatív többségben van. Megdöbbentő adat, hogy ezen bíróságok elnökei között egyetlen magyar nemzetiségű sincs! Minden törvényszéki elnök a szerb nemzetiségű, többségük nem beszéli a magyar nyelvet, ami csökkentheti a többségi lakosság állami szervek iránti bizalmát. Ugyanakkor a bírák nemzetiségi összetétele egyes bíróságok esetében arányos, másutt messze elmarad a lakosság nemzetiségi arányaitól. Így Adán és Topolyán a bírák nemzetiségi összetétele nagyjából megfelel a lakosság összetételének, míg például Temerinben egyetlen magyar nemzetiségű bíró sincs hivatalban. Nem sokkal jobb a helyzet Törökkanizsán és Becsén sem, és a többi bíróságon is egyre kevesebb magyar bírót választ meg a szerbiai képviselőház.

Az ügyészségeket gyakran több bíróság illetékességi területén alakítják ki. A magyar többségű területeken 4 községi ügyészség működik: Szabadkán, Topolyán, Becsén és Zentán. A zentai ügyészség kivételével mindenütt szerb nemzetiségű az ügyész, és a szabadkai kerületi ügyész is szerb nemzetiségű. Az ügyész-helyettesek között már több magyar nemzetiségű is van, de például Topolyán magyar nemzetiségű ügyész-helyettes sincs, sőt magyarul beszélő sem.

Sajnos a magyar nemzeti kisebbség háttérbe szorulása, diszkriminációja más állami hivatalok esetében is tetten érhető, sőt az állami gazdasági vállalat vezetésénél is. Nem szeretném fárasztani az olvasót a részletes adatok ismertetésével, de egy

³⁸ Az adatok a Jogegyenlőség civil szervezet 1996/1997. folyamán készült tanulmányból származnak.

jellemző példát mégis említenék. A legnagyobb magyarlakta város, Szabadka, tucatnyi nagy állami vállalata közül csupán a Zorka vegyipari vállalat igazgatója magyar. Az adat híven tükrözi a lejátszódó folyamatot, amely fokozatosan, lépésről lépésre a társadalmi és gazdasági élet margójára sodorja a vajdasági magyar lakosságot, annak minden káros következményével. A hátrányos megkülönböztetés meglétét alátámasztják a vajdasági magyar lakosság körében végzett tudományos felmérések is. Ezek szerint a magyar nemzetiségű lakosság nagyobb része úgy ítéli meg, hogy nemzeti hovatartozása miatt diszkriminálják az oktatásban, illetve a vezető beosztású munkahelyek betöltésénél.³⁹

Végszó helyett

E tanulmány talán legfontosabb megválaszolandó kérdése az, hogy a JSZK, illetve SZK jelenlegi jogszabályi kerete, illetve joggyakorlata, milyen mértékben szavatolja a vajdasági magyar közösség megmaradását? Lehetőséget teremt-e a közösség, illetve a közösséget alkotó egyének sajátos önazonosságának megőrzéséhez?

A száraz demográfiai és szociológiai tények azt mutatják, hogy a vajdasági magyar közösség rohamosan előrepszik, és abszolút száma is drasztikusan csökken. Ennek ismeretében egyesekben talán máris megfogalmazódott a válasz, hogy a meglevő jogi keretek nem szavatolják a vajdasági magyar közösség számára az önazonosság megőrzését. Mindazonáltal nem árt nyomatékositani, hogy egy-egy kisebbségi közösség fennmaradása, önazonosságának megőrzése nem kizárólag a jogi szabályozástól függ. A szavatolt kisebbségi jogok elősegíthetik, vagy megnehezíthetik a kisebbség közösségként való megmaradását, ám egyéb tényezők is döntően befolyásolják, mint például a közösség számbeli ereje, természetes szaporulata, regionális kon-

³⁹ Vladimir Ilija–Slobodan Cvejia: Nacionalizam u Vojvodini (Nacionalizmus a Vajdaságban), Ekopres, Becskerek, 1997. o.

centrációja, vagy – ahogy azt Jászi Oszkár írta –, hagyományának és kultúrájának fejlettsége.

A jugoszláviai jogi keretekről el kell mondanom, hogy a jogszabályok és a joggyakorlat elemzése tarka és ellentmondásos képet tár a kutató elé. Egyfelől helyenként találkozhatunk például értékű alkotmányos és törvényes szabályozással, másfelől számos esetben felfedezhető a meglévő jogszabályok hanyag alkalmazása és szándékos megsértése is. Véleményem szerint a meglévő jogi keretek alapvető hiányossága, hogy a döntéshozatal a kisebbségi önazonosságot érintő alapvető kérdésekben végletekig központosított. A kisebbségi önkormányzatiság majdnem teljes hiánya, és e központosítás okozza a hatályos jogszabályozás és a gyakorlat közötti különbségeket is. A központi kormányzatszerveknek döntési joguk van a kisebbségi nyelvű köz- és felsőoktatásban, tömegtájékoztatóban és a hivatalos nyelvhasználat területén. Ugyanakkor a központi hatóságok a legjobb esetben is érdektelenek az idevágó jogszabályok kisebbségbarát és következetes végrehajtásában. A jogállamiság fontos intézményeinek, a független bírói hatalomnak és az ombudsmannak hiányában a központosítás következményei különösen hátrányosan hatnak a kisebbségi önazonosság megőrzésére: a kisebbségek a peremre szorulhatnak, a többségi nemzet képviselői pedig állandóan leszavazzák a kisebbségi igényeket. Ennek következménye, hogy az anyanyelvű közoktatás legtöbbször csupán nyelvében magyar, tartalmában és szellemiségében nem. Ennek káros hatása az önazonosság megőrzésére nyilvánvaló. Ezek után érthető, hogy a vajdasági magyar pártok miért látják az egyedüli kiutat a kisebbségi autonómia, az önkormányzat kiépítésében.

Az önkormányzatiság hiányán túl, amely a Vajdaság tartomány autonómiájának idején is jelen volt, a kisebbségi jogok csökkentése is tapasztalható. Különösen a kisebbségi nyelvek bírósági használata területén észlelhető, ahol éppen a jogszabályi háttér megváltoztatása eredményezte a magyar nyelv hivatalos használatának teljes visszaszorulását.

Mindent összegezve elmondhatjuk, hogy a jelen jogi keretek nem szavatolják a vajdasági magyar nemzeti közösség számára az önazonosság megőrzését. Ehhez egyfelől szükség lenne a ki-

sebbségi önkormányzat bizonyos formáinak legalizálásához a JSZK-ban, másfelől a demokratikus jogállam intézményeinek következetes kiépítésére. A kisebbségek helyzetének tartós és megnyugtató rendezéséhez ugyanis mindkét feltétel megléte elengedhetetlen. A demokratikus jogállam, a kisebbségi önkormányzatiság bizonyos formái nélkül könnyen vezethet az etnikai többség tartós és igaztalan dominanciájához, ugyanakkor a jogállam és a demokrácia hiányában a kisebbségi autonómia könnyen válhat a kisebbség politikai elitjének diktatúrájává.

„Ahol szabadság nincsen, a kutató elme elveszti merész-ségét, őszinteségét. Nem mervén elmondani az író, amit gondol, utóbb gondolkodásban is tartózkodó leszen.”

Csengery Antal, 1878

Politikai önszerveződés

(Magyar pártharc a VMDK megalakulásától napjainkig)

MGR. MIRNICS KÁROLY

Háttéresemények

A történelmi Magyarország feldarabolása után a magyarságnak az a része, amely a délvidéki térségben élt, Jugoszlávia fennhatósága alá került. Utóbb „három” Jugoszláviában folytatta életét mint magyar nemzeti kisebbség.

Az első Jugoszlávia 1918–1941-ig létezett, iparilag fejletlen és gazdasági viszonyaiban félféudális ország volt. Állami berendezése és politikai rendszere tekintetében monarchofasiszta ország, amely a hatalom gyakorlásában a katonaságra és a nagyszerb (csetnik) eszmeiséggel áthatott katonai vezetésre és a paramilitáris (félkatonai) alakulatok megfélemlítő erejére támaszkodott. Jogrendszere mindenekelőtt a nagyszámú nemzeti – így a magyar – kisebbséggel szemben diszkriminatív, megkülönböztetően jogfosztó és minden tekintetben elnyomó volt. Szétesésének okait elsősorban ebben kell keresni.

A második Jugoszlávia 1945–1992-ig létezett, a kommunista párt hozta létre 1943. november 29–30-ai határozatával Jajceban. Helyét a nemzetközi életben csak 1945 után foglalta el, mint Európa tizedik legnagyobb országa. Nagysága 255 804 négyzetkilométert tett ki, népességének a száma pedig 1991-ben 23 millió 809 000 fő volt, ebből a magyar nemzeti hovatartozású és magyar anyanyelvű mintegy 400 000–420 000 volt. Fennállása alatt hatalmas külföldi kölcsönöket élvezett, fejletlen, majd iparilag fejlődő ország volt. Politikai rendszere és államberendezése föderatív (szövetségi) elveken alapult, tulajdonviszonyaiban kommunista munkásönigazgatású és társadalmi igazgatású állam volt.

Jogrendszere a kisebbségeknek jelentős jogokat biztosított. Az 1974-es alkotmánya szerint a nemzetiségek (nemzeti kisebbségek) államalkotók voltak.

A harmadik Jugoszlávia, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság 1992. április 27-én alakult. Területe 102 173 négyzetkilométert tesz ki (Szerbia nagysága 88 361 négyzetkilométer, Montenegró pedig 13 812 négyzetkilométer). Lakosainak száma 10 millió 524 ezer fő. (Ebből Szerbiában 9 880 000 él, Crna Gorában pedig 644 000). Szerbia 9.880 000 lakosából 2.052 000 Vajdaságban él, Kosovóban pedig 1.939 000. A JSZK még nem foglalta el helyét a nemzetközi szervezetekben és testületekben, így az ENSZ-ben sem.

A korábbi Jugoszlávia szétesése után tehát Vajdaságban élő magyarok nagy része ismét Jugoszláviához került, Baranyában élő része a Horvát Köztársasághoz, a muraközi része pedig a Szlovén Köztársasághoz.

A JSZK gazdasága a délszláv népek 1990 óta dúló etnikai belháborúja következtében teljesen tönkrement. A JSZK ebben a háborúban úgy vesz részt, hogy a nemzetközi jog szabályait formálisan betartja. A JSZK gazdasága talpra állításához a hivatalos becslések is legalább 20 évet terveznek. Az ipari termelés ágazatonként a háború előttinek az egyharmadára–egynegyedére zuhant vissza. Az ország évi nemzeti jövedelme, nemzetközi becslések szerint, 1996-ban nem érte el a 10 milliárd dollárt, illetve az egy főre eső nemzeti jövedelem 900 dollár körül lehetett. Az ország a nemzetközi közösség büntetőintézkedése alatt volt egészen 1996-ig. A büntetőintézkedéseknek a „külső fala” azonban 1996 után is érvényben maradt.

Alkotmánya szerint a JSZK a „polgárok állama”, ezt azonban sem politikai gyakorlata, sem a jogrendszere nem támasztja alá.

A vajdasági magyarok jogi-politikai helyzete az 1974-es jugoszláv, szerb és vajdasági alkotmányok szerint

A Jugoszláviában élő magyarok, mint nemzetiségi közösség az 1974-es jugoszláv, szerb és vajdasági alkotmányok szerint

olyan kollektív jogokat élveztek, amelyek államalkotói meghatározottságukból eredtek. A JSZSZK e tekintetben nagyon különbözött a többi szocialista országtól. A magyaroknak mint közösségnek az államalkotói meghatározottsága és kollektív jogaik rögzítettek és pontosan megállapíthatók:

- a JSZSZK 1974-ben elfogadott alkotmányának a preambulája 1. és 5. szakaszában, az általános elvek I–VII. részében, valamint az 1., 4., 154., 170., 171., 245., 246., 247. és 248. paragrafusokban;

- Szerbia Szocialista Köztársaság Alkotmánya preambulájában, valamint az 1., 2., 145., 146., 147., 148., 178., 194., 233., 240., 291., 293., 294. és 295. paragrafusaiban;

- még részletesebben Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány Alkotmánya 1. paragrafusában, a 2. paragrafus 1. bekezdésében, a 4., 5., 177., 189 paragrafusban, a 192. paragrafus 4., 5. és 6. bekezdéseiben, a 192. paragrafusban, a 197. paragrafus 1. bekezdésében, a 233. paragrafus 1. és 2. bekezdésében, a 237. paragrafus 1., 2. és 3. bekezdéseiben és a 271. paragrafusban.

- a nemzetközi jogban 1988-ig elfogadott valamennyi nemzetközi kisebbségi védelmi konvenciót a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elfogadta és ratifikálta. A JSZSZK említett alkotmányának alapján szerteágazó kisebbségvédelmi jogrendszer alakult ki: az állam számos törvényt fogadott el az életnek szinte valamennyi területén. A kisebbségvédelem helyet kapott nemcsak a törvényekben, de a közigazgatási szervek, közhatalóságok jogalkotásában is, a kisebbségvédelem jelen volt az önkormányzati aktusok meghozatalában. Minden közigazgatási és közvállalat a maga jogalkotásában is helyet adott a kisebbségvédelemnek. A JSZSZK nemzetközi szintén is igen gyakran kezdeményezője volt a kisebbségvédelmi jogrendszer továbbfejlesztésének. A JSZSZK-t mint a kisebbségi jogok példaképét emlegették mind a nyugati, mind a keleti országok.

Az fentiekből látható, hogy alkotmányjogilag és a törvényalkotásban a magyar nemzetiségnek politikai képviselője volt az államban. Széleskörű jogegyenlőséget biztosítottak a számára az államigazgatás minden szintjén és minden területén, kivéve a hadügyet, külpolitikát és gazdaságpolitikát.

A magyarok a szövetségi, köztársasági és tartományi képviselőházakban és a községi képviselő-testületekben mindenütt számuknak megfelelő arányos képviseletben voltak jelen. Választásuk alkalmával erre kötelezően ügyeltek a politikai gyakorlatban is. A képviselőházak és a képviselő-testületek kinevezett végrehajtó szerveiben és magában a közigazgatási szervekben, közhatalóságú intézményekben, intézményekben és közvállalatokban is igyekeztek az arányokat betartani. A tisztviselői összetétel javítására kampányszerűen ezt a célt szolgálták a pályázatok is.

Az államot kollektív testületek irányították, a képviselőházak élén is kollektív vezetőségek voltak. Itt is érvényesítették a nemzetiségi arányok és a rotáció elvét, így minden nemzetiségből ki kerülhettek magas rangú állami vezetők és tisztviselők. Ezt az elvet alkalmazták Jugoszlávia Kommunista Szövetségében is, és utasítására szinte mindenütt, kivéve a katonaságot. Ennek a jogrendszernek és még inkább politikai gyakorlatnak meg voltak a jogi abszurdumai, következményei és felemás megoldásai. Bár államalkotó tényezőnek ismerték el a nagyobb számú, így a magyar nemzetiséget is: 1. a megválasztott és kinevezett magyar nemzetiségű vezetőket rendszerint nem magyarok választották, hanem olyan helyen választották meg őket, ahol nem is éltek magyarok; vagyis a teljes választótestület választotta meg őket, és annak tartoztak felelősséggel; 2. a délszláv államalkotó népek állami vezetői mindig élhettek vétó jogukkal, a megválasztott nemzetiségi eredetű állami vezetők semmilyen szinten nem élhettek a vétó jogával (még a magyarság életét közvetlenül befolyásoló kérdések megvitatásában vagy megoldásokban sem); 3. a nemzetiségi vezetők a döntéshozatalban mindig majorizáltak voltak a szerb többség által (még akkor is, amikor csak a magyarokat érintő kérdésekről döntöttek); 4. a deklarált nemzetiségi jogoknak ellentmondott az általános emberi jogok kodifikálásának a hiánya: a nemzetiségeknek mint államalkotó tényezőknek, kollektív jogaik deklaratív elismerése nem érvényesülhetett semmilyen formában, mert az említett kommunista rendszer nem ismerte el: a) nemzetiségi alapon történő szabad gyülekezés és szervezkedés jogát; b) a korlátlan szólásszabadságot; 5. nem utolsósorban csak az lehetett a nemzetiséghez tartozók közül a politikai elit

tagja, aki a Kommunista Szövetség tagja volt, vagy annak az eszmeiségnek maradéktalanul, a gyanú árnyéka nélkül behódolt; 6. a párt a magyar politikai elit tagjai megválasztásánál általában ideológiájával ellentétes mércéket alkalmazott. A magyar vezetők kiválasztásánál mindenütt fontos szempont volt, hogy vegyes házasságban éljenek, gyermekeik szerb nyelvű iskolákba járjanak, és szórványvidékekből származzanak; a szerb társaságoknak állandó és befogadott tagjai legyenek, és szoros kapcsolatokkal kötődjenek az ilyen társaságokhoz. Általában elvárták tőlük azt is, hogy ne legyen anyaországi rokonai és baráti kapcsolataik. Ezek a mércék teljesen ellentétesek voltak a proletár internacionalizmus elvével, mégis ezek voltak a döntők a vezetők kiválogatásánál. A kommunista ideológián belül meghúzódó és egyre erősödő állam nemzeti, illetve szerb nemzetállami mércék voltak a döntők, amelyek szerint azok a magyarok a legjobb magyarok, akik jugoszlávvá vagy szerbbé akartak válni, és nemcsak közönséges állampolgárok voltak. A jugoszlávnak ilyen értelmezése mögött egyre erősödött a nagyszerb ideológia.

A rendszer mindent elkövetett az öngazgatású szocializmus-sal és a munkásöngazgatással azonosuló, a jugoszláv térséget egységesen betöltő azonosságtudat kialakításáért. Ez azonban nem járt semmilyen eredménnyel Szerbiában és annak keretén belül Vajdaságban sem, mert állandóan előtérbe került a hegemonzáló és majorizáló nagyszerb törekvés. Ebből kifolyólag igen hamar megjelent a nemzeti kisebbségben a veszélyeztetett nemzetiségi érzés. A veszélyeztetettségnek azonban még az egyedi és szórványos említésére és megnyilvánulására is azonnal működésbe lépett a párt teljes ideológiai apparátusa, amely a proletár internacionalizmus eszmeiségére hivatkozott a „testvériség-egység” formájában. Azokkal a nemzetiséghez tartozó egyénekkel, akik beszélni mertek, vagy írtak a magyar nemzetiség kisebbség veszélyeztetettségéről, a párt könyörtelenül leszámolt, bizonygatva a „munkásöngazgatáshoz” kötődő azonosságtudat egyedüli létjogosultságát, egyszersmind elkendőzve a többségi nemzet részéről erősödő nacionalizmust.

Mint ismeretes 1968–1972 között teljesen leszámoltak minden magyar kezdeményezéssel, amely a „vertikális önszerveződés”

minimális lehetőségét követelte akár a Dolgozó Nép Szocialista Szövetségén belül is. Ezután még csak költői metafora formájában sem engedték meg és tűrték meg a hasonló követeléseket, illetve az erre való utalásokat. Az ilyen alkotások zúzdába kerültek. A magyar nyelvű kiadványokat és szépirodalmi alkotásokat e tekintetben szigorúan cenzurálták.

A magyarság lelkiállapotát hasonlóképpen súlyosan terhelték az ellene 1944–45-ben elkövetett megtorló intézkedések, amelyek során a mai napig ismeretlen számú, de becslés szerint legalább húszezer magyart végeztek ki minden ítélezés nélkül, csak azért, mert magyarok voltak és a bosszúnak eleget akartak tenni. Ezeket a megtorlásokat a pártban és a hadseregben megbúvó szerb nacionalista erők szervezték és hajtották végre. Ezekre az eseményekre még csak utalni sem volt szabad kötetlen beszélgetésben, mert a munkahelyi biztos elvesztésével, rendőrségi-állambiztonsági meghurcolással vagy bebörtönzéssel járt.

A vajdasági magyarság ily módon megbélyegzett múltját csak részben enyhítette az, hogy igen nagy számú magyar vett részt az antifasiszta harcban (a Petőfi brigádban és a vajdasági hadtestekben a II. világháború végén), és ezt nem lehetett sem eltitkolni, sem elhallgatni. Mint ahogyan azt sem lehetett kisebbíteni, hogy a magyarság a két háború között rendkívül erős szakszervezeti életet ért, és erős baloldali kötődésű volt. Viszont a polgári hagyományainak az említése és feldolgozása tiltott volt.

A vajdasági magyarok politikai helyzete közvetlenül a VMDK megalakulása előtt

1989. június 28-án Slobodan Milošević, Szerbia elnöke a rigómezei ütközet hatszázadik évfordulójára az ütközet színhelyén (Gazimestan) nagygyűlést tartott mintegy egymillió szerb részvételével. Még ugyanabban az évben egy még nagyobb nagygyűlést szervezett Belgrádban, a Duna és a Száva torkolatánál. Ezen jelezte Szerbia politikai vezetősége eltökéltségét, hogy helyreállítja a „szerb egységet,” és ezzel voltaképpen utalt arra, hogy

meg fogja vonni a tartományoktól az államiság minden jelét, és egyesíteni fogja őket egy egységes, központosított államhatalmú köztársaságban. A szerb állami és pártvezetés ekkor már teljes egészében elfogadta a nagyszerb nacionalista ellenzék követeléseit és sajátjaként megkezdte életre keltésüket.

Kosovo-Metohija tartományban 1989. január 24-én nagyméretű zavargások kezdődtek, melyek eltartottak egészen februárig. Az albán lakosság követelte, hogy hirdessék ki a kosovói albán köztársaságot. (1990. július 1-én az albánok kihirdették függetlenségüket és létrehozták a parlamentjüket és kormányukat). Nem sokkal később, 1989. február 20-ától március 1-jéig az albán bányászok általános sztrájkba léptek. A többi délszláv tagköztársaság támogatta az albán munkások követeléseit, és ezt nyílt kihívásnak minősítette a szerbiai állami és pártvezetés. Ekkor a szerbiai állam és pártvezetés elérkezettnek látta az időt a Szerbián belüli erőviszonyok teljesen megváltoztatásához. Szerbia képviselőháza 1990. június 5-én feloszlatta a kosovói képviselőházat, majd az egész tartományt előzőnlőtték a különleges rendfenntartó, katonai és félkatonai alakulatok. Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan megindult annak a Kommunista Szövetségnek a széthullása és tagságának a demoralizálódása, amely évtizedeken keresztül viszonylagos védettséget és legalább formális jogegyenlőséget és egyenrangúságot biztosított a nemzetiségeknek mint közösségeknek; amely védte a nemzeti kisebbségek formális kollektív jogait.

Jugoszlávia Kommunista Szövetség 1990. január 20-ára összehívott XIV. kongresszusát nem tudta befejezni, mert a köztársasági küldöttek között éles összetűzésre került sor. Ezután a szlovén küldöttség elhagyta a kongresszust. A kongresszus zárónapján, 1990. január 26-án, már nem volt jelen a horvát küldöttség sem.

Ugyanebben az évben 1990. július 16-án Szerbia Kommunista Szövetsége átalakult Szerbia Szocialista Párttá, melynek elnökévé 1228 szavazattal (a lehetséges 1294 közül) megválasztották Slobodan Miloševićet, akit a szerb nép az egy évvel korábbi szavazáson, 1989. november 12-én már megválasztott Szerbia köztársasági elnökévé is, a szavazatok 65,3 százalékával (Vuk

Drašković a szavazatok 16,4 százalékát kapta). A Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság Képviselőháza 1990. augusztus 8-án alkotmánymódosítást fogadott el, amely lehetővé tette a többpártrendszer bevezetését Jugoszláviában, illetve valamennyi tagköztársaságában. Ezt követően 1990. július 1-jén Szerbia referendumot tartott az új alkotmánya meghozataláról és a többpárti választások lebonyolítására. A szavazatok 96,8 százaléka megerősítette azt a szándékot, hogy Szerbia többé ne álljon három részből, hanem legyen egységes, erősen központosított állam. A referendum megtartása után 1990. július 20-án Szerbia is törvényt alkotott a többpárti rendszer bevezetéséről.

A VMDK megalakulása

A volt JSZSZK parlamentjének 1990. augusztus 8-ai alkotmánymódosítása lehetővé tette az országban a többpártrendszer bevezetését. Ez szolgált alapul a magyar önszerveződésnek is. Az önszerveződést elsősorban a nemzeti-nemzetiségi viszonyok teljes elhidegülése tette szükségessé; az, hogy az országban eluralkodott az agresszív kisebbségellenes közhangulat és militáns magatartás. Ez kezdte áthatni a társadalmi élet minden területét. A társadalmi folyamatok alakulásának a teljes ellenőrizetlensége és a nemzetiségi viszonyokban eluralkodó diszkrimináció szükségessé tette az önszerveződést. 1987 után az egységes Jugoszláv Kommunista Szövetség és ennek keretén belül a vajdasági szervezet nemzetiségi politikája dogmatikussá vált és teljesen elerőtlenedett, többé nem volt képes eredményt felmutatni. Szerbia Kommunista Szövetsége 1987-ben megtartott VIII. plénuma és a hatalomra került új politikai elit Slobodan Milošević-vel az élen azt sejtette, hogy a nemzeti-nemzetiségi villongások hamarosan nyílt ellenségeskedésbe fognak átcsapni. A nagyszerb töltetű populista mozgalmi megnyilvánulások mind gyakrabban követelték a kisebbségvédelem felszámolását. A magyarságot megfélemlítő szerb tömegtüntetések szerte Vajdaságban – bár atrocitásokra nem került sor – teljesen spontán cselekvésre készítették a magyarságot. Néhány értelmiségi kapcsolatba lépett

egymással és petíciót kezdeményezett a kisebbségek számára kedvezőtlen új köztársasági oktatási törvénytervezetek módosítására. A petíció kezdeményezői mindenekelőtt a vajdasági magyarok szerzett jogaira hivatkoztak, amelyet szavatolt az előző tartományi törvény az oktatás minden területén. A petíciót több mint 17 000 magyar írta alá. A szerzett jogok elvesztésének a tudatos megnyirbálása és ennek a hatása 1988-tól kezdve egészen 1999-ig állandóan befolyásolni fogja a magyar nemzeti önszerveződés és politikai szerveződés legkülönbözőbb formáit, valamint a későbbi politikai szervezetek tevékenységét még akkor is, amikor új jogok új politikai rendszerbe foglalásának az igényével álltak elő.

Az egységes államiságra hivatkozó szerb állam éles reagálással vetette el a petíciót, de nem alkalmazott retorziót vagy repressziót. Ez felbátorított néhány olyan értelmiségit, akik addig jól ismerték a jogrendszer adta lehetőségeket és az új politikai erőviszonyokat. Ágoston András, aki az előző politikai rendszerben igen magas állami és párt tisztségeket töltött be Vajdaságban, 1989. december 18-án egy 11 tagú kezdeményező bizottságnak a nevében benyújtotta a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének (a továbbiakban VMDK) a megalakulására vonatkozó kezdeményezést.

A VMDK Kezdeményező Bizottságának programja realitásként kezeli Vajdaság autonómiájának az erőszakos (alkotmányellenes) úton történő megszüntetését, mint az ún. "antibürokratikus" forradalom következményét Vajdaságban. Megállapítja, hogy Szerbiának joga van megőrizni területi egységét állama területén, és joga van egész területén érvényesíteni a szuverenitását is. Hangsúlyozza, hogy ezentúl a vajdasági magyarok az egységes államiságú Szerbia politikai tényezőivel és jogrendszerének keretén belül fogják követelni a kollektív jogukat és a magyar autonómiát.

Ez a megállapítás a VMDK (később Vajdasági Magyar Demokrata Párt) teljes eddigi politikai tevékenységét és vonalvezetését meghatározó kitételnek bizonyult a mai napig. A VMDK politikai tevékenységét és vonalvezetését élesen megkülönbözteti és elválasztja a többi vajdasági jellegű politikai párttól, amelyek

küzdenek azért, hogy Vajdaság kapja vissza ha nem is a teljes állami jellegét, de törvényalkotó szerepét, decentralizált közigazgatási jogkörét, gazdasági önállóságát és a gazdasági együttműködés akadálytalan fejlesztését a szélesebb régióban a környező országokkal; az önálló gazdasági és társadalmi fejlődéshez szükséges erőforrásait, adópolitikáját, önálló állami és közületi alapítványai létrehozásának jogát, stb.; követelik Vajdaság "kizsákmányolásának" megszüntetését; követelik, hogy Vajdaság legyen modern tartomány, illetve modern régió stb. Szerbia és Jugoszlávia keretén belül. A VMDK néha szóban és ígéretekben el is fogadta, de a gyakorlatban mindvégig és következetesen mereven elutasította a vajdasági pártokkal való politikai együttműködést minden téren; sőt a kapcsolattartást is. A VMDK-nak ez nemcsak taktikai, de stratégiai álláspontja lett és maradt.

A Kezdeményező Bizottság 1990. január 2-án határozatot hozott a támogató aláírások gyűjtésének megkezdéséről. Először a műszaki értelmiséghez tartozók csatlakoztak a kezdeményezéshez, megindult a terepet járók segítségével a kezdeményezés tömegesítése. A Kezdeményező Bizottságnak háromtagú küldöttsége 1990. január 26–27-én felvette a kapcsolatot a magyarországi állami szervekkel. Nem sokkal később, 1990 február 15-én, a Kezdeményező Bizottság levélben kérte az illetékes szerb állami miniszterelnöktől, hogy a vajdasági magyarok számára hét önálló magyar tannyelvű gimnáziumban szervezzék meg a teljes magyar tannyelvű oktatást, és korlátozás nélkül tegyék lehetővé az egyetemi tanulmányokat Magyarországon.

A VMDK megalakulását követően Ágoston András levélben fordult a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához, amelyben felkéri arra, hogy kezdjék meg a tudományos kutatásokat az 1944/45-ben több mint 20 000 magyaron elkövetett vérbosszú okainak felderítéséről, hogy a vajdasági magyarság, mint kollektivitás, megtudja önmagáról a teljes igazságot. Ez a kérelem kommunista és szerb nacionalista ellenállást váltott ki a VMDK-val szemben, amely évek múlva sem csitult (a megemlékezés és kegyelet jegyeinek rendszeres feldúlása Újvidéken és másutt).

A VMDK alakuló közgyűlése után a szerb nyelvű média, tudósok és művészek, állami fórumok, az uralkodó és ellenzékben le-

vő politikai szervezetek mind egységes kampányba kezdtek a VMDK ellen, amely egészen 1995-ig eltartott. Valamivel később az állambiztonsági szervek megkíséreltek létrehozni egy ellen-szervezetet „Magyarok a Hazájukért – Jugoszláviáért” névvel. Ennek élére egy belügyi tisztet, Molnár Josipot választották, a tagságot is főleg belgrádi belügyi tisztek és rendőrök képezték. Ennek a szervezetnek nem volt semmilyen megtevesztő hatása a vajdasági magyarok közéletében.

Nagy visszhangot váltott ki a VMDK fellépése a visszarendeződés ellen. A Tanács 1990. június 28-án felszólította tagságát és a vajdasági magyarokat, hogy a július elseji referendumon szavazzanak a többpártrendszer bevezetésére, és hogy már Szerbia új alkotmányának meghozatala előtt tartsanak többpárti választásokat. Mint utólag a magyar nyelvű szavazólapok alapján megállapították, legalább 120 000 magyar szavazott erre. Az új rendszer ellenségei ismét ösztűz alá vették a VMDK-t. Többször is követelték a betiltását, mivel etnikai alapon jött létre.

A VMDK 1990. szeptember 29-én Adán 500 küldött jelenlétével megtartotta I. kongresszusát. Ezen elfogadták a programot, a vezetésben nem történt változás.

A VMDK II. kongresszusát Szabadkán, 1991. április 21-én 1100 küldött és mintegy 3000 résztvevő jelenlétében tartották meg. A kongresszus egyik fő eseménye Tőkés László jelenléte volt, aki egyetemes megoldásokat szorgalmazott a közép-európai térség kisebbségi kérdéseinek megoldásában, és erélyesen szorgalmazta a nyitott határok rendszerét. A kongresszuson Ágoston András a VMDK-t – mivel más politikai csoportosulás a vajdasági magyarok körében nem volt – , a vajdasági magyarok egyetlen legitim politikai képviselőének nyilvánította. Megállapította, hogy a VMDK olyan szervezet, amely megtartja mozgalmi és politikai érdekképviselői jellegét. A vajdasági magyarság önálló politikai alanyisághoz jutott a VMDK szervezetével. Minden más párttal való együttműködést elutasított, s egyedül a Vajdasági Horvátok Demokratikus Szövetséget minősítette a VMDK szövetségének. A kongresszus a legerélyesebben tiltakozott Szerbia körzetesítése ellen, amely szerint a vajdasági magyarokat mind a négy létrehozott körzetben még nagyobb kisebbségbe,

minorizáltságba illetve diaszpórába kényszeríti az államhatalom, átszabva minden történelmi határt a közigazgatási és területi egységek megállapításánál. Tiltakozott az új közigazgatási körzetek élére állított kormánybiztosok központosító politikája ellen is, akik a körzetek korlátlan urai lettek, és kizárólag a belgrádi kormánynak tartoztak felelősséggel. A II. kongresszuson a VMDK vezetősége ismét elkötelezte magát addigi politikája mellett, amely szerint ki fogja építeni a kollektív érdekek kifejezésének politikai mechanizmusát.

A kongresszuson hangsúlyozták, hogy a VMDK nem párt, hanem politikai érdekszervezet, és a vezetőség jelezte, hogy "bizonyos pártszerű tevékenységet" is el fog látni, s ha kell, a mozgalmi jellege kárára. Több felszólaló és küldött figyelmeztetett rá, hogy bár a szerb állam magát a "polgárok államaként" nevezi meg, a gyakorlatban azonban már kezdettől fogva nemzetállamként lép fel, amely a köztársaság érdekeit csakis és kizárólag a szerb nemzet érdekeivel azonosítja. Nagyban folyik a kisebbségi intézmények leépítése, melyet a pénzügyi támogatások megvonása vagy alkalmasszerűvé és jelképessé tétele kísér. A szerb állam többé már a törvényekben sem hajlandó szavatolni a legalapvetőbb kisebbségi jogokat. A magyar intézmények további fennmaradása ilyen körülmények között kétséges. Szükségesnek mutatkozik a személyi elven alapuló kisebbségi magyar önkormányzat létrehozása, amely lehetővé tenné azon feltételek megteremtését, amelyekben a vajdasági magyar kisebbséget bizonyos védelmi mechanizmus védené.

A VMDK elévülhetetlen történelmi érdeme Szerbia újabb kori történelmében, hogy kezdetben szinte egyedüli kezdeményezője volt a békemozgalmaknak, és ezekhez a tagsága és politikai vonalvezetése mindig a legnagyobb mértékben járult hozzá. Az országban zajló fegyveres összetűzések 1991 májusától kezdve egyre nyilvánvalóbbá tették, hogy a JSZSZK hamarosan etnikai belháború területévé fog válni. A VMDK elnöksége azonnal követelte az erőszak minden formájának megszüntetését és a magyar nemzetiségű tartalékos katonák hazabocsátását. A JSZSZK elnökségéhez és a Jugoszláv Hadsereg vezérkarához intézett 1991. július 6-i memorandumában tiltakozik az ellen, hogy a had-

sereg belekeveredett a délszláv népek közötti fegyveres konfliktusokba, és többé már nem az ország külső határait védi. Követelte, hogy a Jugoszláv Hadsereg kötelékeibe besorozott magyarokat ideiglenesen szereljék le mindaddig, amíg az ország hadserege nem tér vissza az alkotmányos keretekben meghatározott tevékenységéhez. Kifejezte azt a meggyőződését, hogy a vajdasági magyarok érdekeivel ellentétes a délszláv népek belháborújában és fegyveres etnikai konfliktusaiban való minden részvétel. Egyidejűleg kérte a nemzetközi fórumokat is, hogy a vajdasági magyarokat helyezték védelmük alá.

A VMDK vezető testületei, körzeti szervezetei és tagsága tevékenységének nagy részét az 1991–1993-ig terjedő időszakban (sőt még utána is) az erőszakos mozgósítás elleni politikai küzdelem és következményeinek ellensúlyozása töltötte ki. A VMDK számtalan okmányában megállapítást nyert, hogy a magyarokat számarányukhoz képest aránytalanul nagy számban hurcolják el a harcterekre. A VMDK ezen álláspontjai és későbbi felhívásai a vajdasági magyarokhoz valóban általános népi ellenállást és mozgalmat váltottak ki. Tízezérel csatlakoztak a vajdasági magyarok a vajdasági békemozgalomhoz az 1991–1994-ig terjedő időszakban, mi több, kezdeményezői voltak. Ennek következtében a katonaköteles magyar fiatalság és a magyar tartalékos állomány nagy része elhagyta az országot vagy elbujdosott az ország területén. Számuk ma sem ismeretes, de a becslések 20 000–60 000-ről szólnak. Ugyanakkor nagyon sokan eleget tettek a behívóparancsnak félve a későbbi megtorlásoktól.

A VMDK 1992. április 25-én, Kanizsán megtartott közgyűlése előtt nagy riadalmat keltett állami körökben az a hír, hogy a VMDK ezen a közgyűlésen ki fogja kiáltani a magyarok területi és politikai autonómiáját a magyar többségű községek területén. A VMDK vezetői azonban úgy nyilatkoztak, hogy nincs szándékukban kikiáltani a területi autonómiát. Egyedül a vajdasági jellegű pártok ítélték el az uszítást az egyre jobban nemzeti szocialistává váló uralkodó párt részéről a vajdasági magyarok ellen. A háborúellenes békeközpontok a vajdasági magyarokat védelmükbe vették, és cáfolták, hogy a vajdasági magyarok soraiban szeparatista jelenségek és törekvések lennének tapasztalhatók. A fe-

szültség lecsillapítására szolgált, hogy egy nappal a közgyűlés megtartás előtt Slobodan Milošević, Szerbia államelnöke mégis fogadta a VMDK küldöttségét, amely megnyugtatta az államelnököt arról, hogy a VMDK politikája nem törekszik határrevízióra.

A VMDK szakértői csoportja a hágai és brüsszeli békefolyamatok okmányaihoz illeszkedve és ezekre támaszkodva egy olyan dokumentumot dolgozott ki, amely méltányosan rendezné a vajdasági magyarok helyzetét; amelyet a VMDK, miután közgyűlése elfogadta, beterjesztett Szerbia parlamentjéhez, hogy az legális úton épüljön be a szerbiai alkotmányos és törvényes rendbe, és végül beterjesztette a Jugoszlávia Békeértekezlethez is. A VMDK alkotmánymódosítási javaslatokat kezdeményezett, hogy a szerb alaptörvényben kapjanak helyet Lord Carrington által javasolt önkormányzati formák: a személyi elven alapuló önkormányzat (vagy perszonális autonómia), a különleges státusú közösségek, illetve a helyi önkormányzatok.

A VMDK tovább is az 1992-es év végéig tartó erőszakos mozgósítás ellen tiltakozott és szervezkedett. Az 1993-as év kezdetétől azonban a tevékenységének súlypontja áttevődött Vajdaság nemzetiségi összetételének erőszakos megváltoztatására tett próbálkozások és nagyban kialakuló gyakorlata ellen. 1992 augusztusában ugyanis a szerbiai menekültügyi kormánybiztos döntést hozott nagyszámú, Boszniából és Horvátországból menekült szerb betelepítéséről, elsősorban Vajdaság magyar többségű és magyarlakta községeibe. A magyar többségű községekbe és településekre mintegy 25 000 menekültet akartak azonnal letelepíteni. Parancsot adtak a magyarok üresen álló házai és lakásai, valamint a magyar nemzetiségű idős háztartások összeírására, azzal a félreérthetetlen szándékkal, hogy lakásaikba és házaikba erőszakkal beköltöztessenek, és az idős háztartásoktól elvegyék a földet.

A VMDK tanácsának 1992. augusztus 28-i felhívása a vajdasági magyar néphez arra irányult, hogy álljon ellen a magyar többségű községek kolonizációjának, a magyarok erőszakos elűldözésének és vagyonukból való kifosztásának. Mint ismeretes, 1994-ben és 1995-ben újabb hatalmas méretű menekültáradat lepte el Vajdaságot, melynek következtében Vajdaságba a hivatalos összeírás szerint is 700 000 menekült érkezett. A Jugoszlá-

viába és Szerbiába menekültek 75 százalékát a Vajdaságba telepítették le. A menekültek ellepték a magyar többségű községeket is. Számptalan példája volt a magyarok vagyonába való erőszakos beköltözésnek. A menekülteket azzal az ígérettel irányították Vajdaságba, hogy meg fogják kapni a magyarok házait, lakásait és vagyonukat. A menekültek 1996 végéig nem kaptak tartózkodási és letelepedési engedélyt, de kaptak munkavállalási engedélyt. Mindez arra utal, hogy bizonyos idő elteltével valamennyien meg fogják kapni az állampolgárságot is.

A nemzetiségi viszonyok erőszakos megváltoztatása Vajdaságban az etnikai tisztogatás tartós állapotát tartja fenn egészen a mai napig.

A szakadás kezdete a VMDK-n belül

Az 1993-as és 1994-es év a vajdasági magyar népességet már létében fenyegette. A nyomor, a nélkülözés sokakat már az éhhalál szélére sodort. A vajdasági magyaroknak egy nagyon jelentős része állandó emberbaráti segélyre szorult. Ekkor a VMDK magyarországi segítséggel megszervezte a Vox Humana emberbaráti szervezetet.

A Tanács 1994. március 27-re összehívta a VMDK tisztújító közgyűlését Zentán.

A közgyűlés által módosított alapszabály összpontosította a vezetést az elnök és az elnökség kezében. Felszámolta több tagozat lehetőségét egy-egy településen belül, valamint a társadalmi szervezetek és a polgárok egyesületi kollektív tagságának lehetőségét a VMDK-ban. Miután a közgyűlés elvetette a javaslatot a VMDK szervezete platformosításáról és platformosodásáról, mi több, ennek a gyakorlatnak még a gondolatát is elítélte, megindult a vajdasági magyarok politikai életének a platformosodása a VMDK-n kívül, és tőle függetlenül. Már ekkor elkezdődött a VMDK tagságának lemorzsolódása és rohamos csökkenése. Valamennyi VMDK-s körzeti szervezetben tisztújítás és tisztogatás történt. Hamarosan létrejött a VMDK vezetőségétől független nemzeti platform, kereszténydemokrata platform, szabadkai plat-

form, szabad értelmiségi platform, bánáti platform stb. (Később valamennyit egyesíteni fogja a Vajdasági Magyarok Szövetsége mint új politikai szervezet és érdekképviselet.)

Egy évvel később, 1995. március 11-én a VMDK ismét összehívta a közgyűlést, ezúttal Szabadkán. Ismét alapszabály-módosítást eszközölt. Ennek értelmében a VMDK-t zárt jellegű párttá alakult, tagságának tilos lett a más politikai szervezetek és pártok munkájában való részvétel és tagság. A VMDK pártfegyelmet vezetett be, és eszmeiséget követelt meg tagságától. Elítélte a VMSZ párttűtő és szakadár, a magyarságot megosztó politikáját, amelyet a saját törekvéseinek alálicitálásaként jellemzett. Ismét megújította autonómiakoncepcióját. A területi autonómiát mint politikai célt úgyszólván teljesen kiiktatta, és visszatért a személyi elven alapuló autonómia prioritásához. Ezt azonban részletesebben dolgozta ki.

A közgyűlés mindenkit kizárt a VMDK-ból, akiről feltételezhető volt, hogy belépett a szakadár VMSZ-be, vagy ott tevékenységet fejtett ki. Ezután a VMDK vezetősége a VMSZ-t nevezte meg legfőbb politikai ellenfelének, és a későbbiekben megragadott minden alkalmat, hogy lejárassa.

Mivel a VMDK csúcavezetősége továbbra is teljesen elszigetelődött a tagságától, a tagság önkezdemenyezően kezdett szervezkedni a vezetőség leváltására. Óbecsén megtartották a VMDK rendkívüli tisztújító közgyűlését. A közgyűlésen leváltották a VMDK teljes vezetőségét, az Elnökség és a Tanács tagjait, és megválasztották az új vezetőséget és a vezető testületek tagjait. A VMDK új elnökévé dr. Páll Sándort választották. A közgyűlés fontos határozatokat fogadott el: 1. a VMDK visszatér a Doroszlón meghozott és elfogadott első alapszabályának alkalmazásához, amely a VMDK-t érdekszervezetként és érdekképviseletként határozza meg; 2. semmisnek nyilvánítja a VMDK szervezetéből történt minden addigi tagkizárást; 3. szervezeti és politikai nyitottság és együttműködési készség és tárgyalókészség fogja a jövőben jellemezni a VMDK tevékenységét minden téren, de elsősorban a vajdasági magyarok többi érdekszervezete felé; a VMDK aktívan keresni fogja a VMSZ-szel való legszorosabb együttműködés lehetőségét; 4. politikával ismét bekapcsolódik a hazai politikai élet-

be; elsősorban a demokratikus szerb ellenzékkel fogja keresni a szoros együttműködést; 5. a VMDK az autonómiáról nem mond le, de új stratégiát és taktikát választ e cél eléréséhez.

A leváltott vezetőség nem ismerte el jogerősnek és semminek minősítette az óbecsei közgyűlés határozatát. A közgyűlést puccskísérletnek minősítette, amelynek bomlasztás a célja, hogy ne legyen, aki képviselje a vajdasági magyarság autonómiatörekvéseit. Az új vezetőséget Belgrád és Budapest megvesztegetett kiszolgálóinak minősítette, amely a vajdasági magyarság érdekeivel ellentétesen cselekszik.

A leváltott vezetőség összehívta a három tagú Etikai és Fegyelmi Bizottságot, és kizárta vele dr. Páll Sándort a VMDK-ból. Egyidejűleg 1996. december 20-án bűnvádi feljelentést tett ellene. A leváltott vezetőség összehívta a saját közgyűlését 1997 januárjára.

A Vajdasági Magyar Szövetség megalakulása

A volt jugoszláv térségben szinte minden politikai mozgalom a maga módján populista kezdetű volt, populista tartalmakat hordozott, és ilyen módszereket alkalmazott. Kisebb vagy nagyobb mértékben ez begyűrűzött a vajdasági magyarok politikai érdekvégszövetébe is. Kimutatható ez a VMDK politikai tevékenységében is, azzal a megszorítással, hogy az említett jelenségek bár rendre megújultak, mégis mindannyiszor kudarcba fulladtak. Inkább a központi vezetőség próbálkozásai voltak és maradtak, mint a tagság részéről elfogadott gyakorlat. Erőszakoskodásként hatottak a vezetőség részéről, amely sokszor nem jól mérte fel a valós erőviszonyokat, s elhitte önmaga döntéseiről és határozatairól, hogy egy csapásra képesek felmorzsolni a szervezet előtt tornyosuló akadályokat. A vezetőség, döntései előkészítésekor, nem a társadalmilag, gazdaságilag, szociológiailag és szociálpszichológiailag kielemezett kisebbségi valóságból indult ki, hanem csak a politikai pártok egymás közötti érdekütközését és erőviszonyait vette figyelembe. Ezzel mintegy a saját akaratát állította szembe anélkül, hogy megtalálta volna ezen akarat valós mértékét. Az akarat általában túlméretezett volt, és ebből kifolyó-

lag a VMDK széles frontot nyitott mindenkivel szemben, aki nem csatlakozott azonnal politikai akarata támogatói közé, nem sorolta be magát a vezetés által elképzelt politikai alrendszerbe, és nem fogadta el az általa felkínált “egyetlen, egyedül helyes és kizárólag lehetséges” autonómiakonceptiót. Aki kétségbevonta az általa felkínált autonómiakonceptiót, azt üldözte a rendelkezésre álló eszmei és politikai eszközökkel. Ebből kifolyólag a VMDK sohasem tudta megnyerni a pozícionált értelmiség nagyobb részét, sőt fokozatosan szembefordult vele az a kisebb része is, amely kezdettől fogva csatlakozott a VMDK-hoz, de most eltávolodott tőle a vezetés türelmetlensége és a másság elutasítása miatt (Herceg János akadémikus, a VMDK tiszteletbeli elnöke emiatt mondott le e tisztségéről).

A régi rendszer embereinek nagy része, bár teljesen kiábrándult a jugoszláv típusú öngazgatású szocializmusból, még akkor sem támogatta a VMDK-t, ha nem lépett be más jugoszláv politikai pártba, vagy teljesen passzivizálódott. A magyar kisiparosok és kisvállalkozók nagyon megfogytakozott rétege gyanakodva és tartózkodódással viszonyult a VMDK minden egyes lépéséhez. Óvatosságra intette őket többek között az is, hogy a rokonszenvük egy magyar politikai érdekképviselőt iránt az uralkodó szerb pártok és a nacionalista szerb állam rosszállását váltotta volna ki, és szigorúan büntette volna, mint megtette több esetben (állami engedélyek megvonásával és az üzleti életből való kizárással). A magyar kisvállalkozók jogilag ugyanolyan diszkriminált helyzetben voltak, mint a bérből élő magyar munkások.

A magyar munkásság egy kisebb részét az uralkodó szerb párt azzal nyugtatta meg, hogy még ideiglenesen meghagyta munkaviszonyban. Nagyobb részét viszont a feketegazdaságba üldözte, ahol elveszítette minden kapcsolatát a legális közületekkel. A parasztság volt kezdettől fogva a VMDK legnagyobb támasza. Ezt a réteget azonban nem lehet tartósan megtartani populisták ígéreteivel és módszerekkel. Mivel a VMDK ígéretei egyre jobban eltolódtak a távoli jövőbe, végül hátat fordított neki a parasztság nagy része is (különösen a vállalkozni képes és farmergazdálkodó parasztság).

Azzal, hogy a VMDK úgyszólván nem is foglalkozott a minden-

napok gyakorlati politikai teendőivel a saját környezetében, hanem tevékenysége csak az autonómia szükségletének deklaratív hangoztatására korlátozódott, egy fajta messianizmusba esett: ha majd egyszer lesz autonómia, minden kisebbségi probléma magától megoldódik.

Csakhogy ennek a szükségnek az állandó és vég nélküli hangoztatása a VMDK politikai tevékenységének elsőkélyesedéséhez és egysíkúvá válásához vezetett. Ezért egyre jobban erősödött a tagságban a kiábrándultság és sok esetben a becsapottság érzése is.

Azok a VMDK-tagok, akik azon a véleményen voltak, hogy az adott helyzetben felmerülő problémák megoldásához akár kismértékben is, de azonnal hozzá kell járulni legalább a magyar többségű önkormányzatokban, már 1993 végétől bíralták, vagy teljesen szembehelyezkedtek a vezetőségnek a gyakorlati megoldásokat halogató és csak autonómiát ígérgető politikájával, illetve propagandájával. Hozzájuk csatlakozott néhány kisvállalkozó, kiskereskedő és farmer a magyar többségű önkormányzatokból. Ők a kezdeményezői a más alapon történő politikai önszerveződésnek, amelynek a lényege: az autonómia-követelés helytálló, de emellett a kis lépések politikája a gyakorlatban nélkülözhetetlen. A VMDK elnökségében és tanácsában levő értelmiségiek és gyakorlati emberek nem zárkóztak el ezektől a gyakorlati követelésektől, hanem ellenkezőleg, támogatni kezdték őket. Valamennyien közösen bíralták a VMDK tevékenységében jelentkező, a kommunista gyakorlatra emlékeztető jelenségeket, mindezekelőtt a demokratikus centralizmus elvének maradványait, a vezetőség kizárólagosságát és türelmetlenségét a mássággal szemben. A VMDK 1994-ben megtartott zentai közgyűlése után úgyszólván az egész szabadkai, zentai, topolyai, becsei, adai, kanizsai és kishegyesi politikai vezetőség és értelmiség kivált a VMDK tagságából és vezetőségéből, és elkezdtek szervezni új politikai érdekképviselőket.

Az új politikai érdekképviselő megalapításának kezdeményező bizottsága valamivel a VMDK zentai közgyűlése után összehívta a saját alakuló közgyűlését.

A Vajdasági Magyar Szövetség (a továbbiakban VMSZ) alaku-

ló közgyűlését 1994. június 18-án tartotta meg, szintén Zentán, ahol megtörtént a VMDK-ból való kiválás. A szervezet elnökévé Csubela Ferencet választották, aki korábban nagy tekintélyt vívott ki magának a vajdasági magyarok körében azzal, hogy szerbiai parlamenti képviselőként és VMDK-s vezetőként megvédte Ómoravica fiatalságát az erőszakos mozgósítástól és elhurcolástól, Észak-Bácska magyar és nem magyar lakosságát többé-magával beszervezte a békemozgalomba. A VMSZ-nek mint politikai érdekszervezetnek és képviseletnek megszervezése elhúzódtott egészen 1995-ig. Az 1995. június 17-én megtartott közgyűlés kimondja, hogy a VMSZ politikai érdekszervezet. Ebben az értelemben hozta meg alapszabályát is és alkotott programot. A VMSZ vezetését Csubela Ferenc tragikus halála után, 1995. december 9-étől kezdve Kasza József szerbiai parlamenti képviselő és Szabadka város polgármestere vette át. Kasza József kezdeményezésére a VMSZ tanácsa 1996. január 17-én elfogadta a VMSZ-nek a vajdasági magyarság autonómiakonceptióját. A Tanács által javasolt autonómiakonceptiót az 1996. szeptemberében megtartott közgyűlés fogadta el. Ugyanakkor a közgyűlés felszólította a VMDK vezetőségét is a két autonómiakonceptió egyeztetésére, és az autonómia megvalósítása gyakorlati lehetőségeinek feltárására és kidolgozására. Az ajánlatot a VMDK vezetősége sohasem fogadta el, erkölcsi okokra hivatkozva (párt-ütökkel és szakadárokkal, a VMDK "árulóival" nem tárgyal).

A vajdasági magyarok a választásokon

Noha a VMDK okmányai és vezetősége hangsúlyozta, hogy a VMDK nem párt, hanem politikai érdekszervezet, a gyakorlatban mégis arra kényszerült, hogy részt vegyen valamennyi jugoszláviai, szerbiai, vajdasági és helyhatósági választáson. Ha nem így cselekszik, megtörténhetett volna, hogy a nagyszerb eufória következtében egyetlenegy szinten egyetlen magyar sem került volna be a hatalomgyakorlásba; a magyar többségű községekben is kizárólag szerbek jutottak volna be a helyhatósági testületekbe. Az említett időszakban ugyanis egyetlen szer-

biai párt sem vállalta fel a nemzetiségek jogvédelmét és a jogegyenlőség gyakorlatát. Ez egyaránt vonatkozott mind a hatalmi, mind az ellenzéki pártokra, sőt kezdetben még a vajdasági jellegű pártokra is.

Az említett időszakban valamennyi országos (a valóságban kizárólag szerb és túlfutott nemzeti ideológiával áthatott) párt bírálta a magyarok etnikai alapon történő politikai önszervezkedését. Az országos pártok mindent elkövettek annak az érdekében, hogy a potenciális magyar választótömeg ne szavazzon önálló magyar képviselőkre, ha azok az önálló magyar politikai érdekszervezet jelöltjei.

Az állami média és a szerb pártok szócsövei általában közös erővel szidalmazták az önálló magyar politikai érdekképviselőket, és mindent megtettek jelöltjeik lejáratására. Szélsőségesen magyarellenos médiakampány előzte meg a választásokat.

A szövetségi és köztársasági választási törvények a magyar tömbök kettéhasításának gyakorlatával, új census megállapításával és a szavazatszám érvényesítési rendszerével olyan választási körzetekre osztották fel Vajdaságot, amelyekben a nemzetiségek, elsősorban a magyarok, a lehető legkisebb számú parlamenti képviselőt nyerhették el. Ugyanezt a célt szolgálták a tartományi, illetve a helyhatósági határozatok is a választások lebonyolításával kapcsolatban. Ennek ellenére az 1990. decemberi választásokon a VMDK 31 képviselőjelöltje igen jól szerepelt. A szerb parlamentbe beválasztották Ágoston Andrást, dr. Körmendi Ferencet, dr. Páll Sándort, dr. Nagy Sándort, Csubela Ferencet, dr. Varga Zoltánt, Kasza Józsefet (mint közös jelöltet), Szecei Mihályt (mint közös jelöltet) és Antun Skenderoviæot (mint közös jelöltet). Ugyanakkor a Szerbia Szocialista Párt színében Mihály Kertes és dr. Kovács Oszkár, a Demokrata Párt színeiben pedig dr. Várady Tibor akadémikus került be a szerb parlamentbe.

A VMDK nyolc képviselőjelöltjének jó szereplése lehetővé tette, hogy a szerb parlamentben saját képviselőcsoportot (frakciót) létesítsen. A VMDK képviselőcsoportjának kisebbségvédelemre vonatkozó javaslatait a parlament rendre elutasította hol a hatalmi, hol pedig az ellenzéki pártok javaslatára. Ugyanakkor a VMDK képviselőcsoportja támogatott minden olyan kezdemé-

nyezést, amely a rendszerváltást szorgalmazta Szerbiában.

Az 1992. május 31-én megtartott szövetségi (a Polgárok Tanácsában), tartományi és helyhatósági választásokon a VMDK önállóan indult. Ezekon a választásokon már a vajdasági magyarok nem érthettek el olyan jó eredményt, mint az 1990-es szerbiai választásokon. Ekkor ugyanis már folyamatosak voltak a mozgósítások, megindult a menekültek áradata az országból kifelé, és a volt jugoszláv térségből Szerbia felé, megfélemlítő erejű nagyszerb sovíniszta és fasiszta jelszavak hangzottak el a médiában és az utca népe szájáról, beindult a hatalmas méretű infláció, felbomlottak a piac törvényszerűségei, részben bevezették a jegyrendszert.

Kötelezővé tették számos élelmiszercikk beszolgáltatását, általános volt a gazdasági zűrzavar, hadikommunizmusra emlékeztető viszonyok alakultak ki az országban; hatalmas méretűvé vált a tömegek elszegényedése, nyomorba jutott a középosztály. Általánossá vált a kilátástalanság és távlattalanság a társadalomban. A bűnözésnek kedvező sötétség sokkos hatású volt a választópolgárokra. A bűnözés tömegessé válása és a bűnüldözés tehetetlensége mindenkit elriasztott a közéleti szerepléstől. A hatalommal való szembeszegülés kilátástalannak tűnt. Teljes volt a tájékoztatási blokádnak. Mindez megkérdőjelezte a választások demokratikus jellegét. A szélsőséges szerb nacionalista pártok és a hatalmon lévő Szerbia Szocialista Pártja megegyezésre jutottak, és gyűlöletes közhangulatot alakítottak ki a VMDK ellen. Ennek ellenére a VMDK úgy döntött, hogy ismét önállóan indul a választásokon minden szinten.

A magyarokban nagy volt a félelem. A képzett és tanult emberek nem merték vállalni a jelölést a VMDK színeiben. A nehézségek ellenére a Szövetségi Képviselőház Polgárok Tanácsába a VMDK bejuttatott két képviselőt. A magyar többségű községekben VMDK-s többség alakult ki. A magyar választópolgároknak mintegy ötven százaléka kiment a választásokra. Jelentős számú – mintegy 300 – tanácsnok jutott be a helyi önkormányzatokba. Ennek köszönhetően a magyar többségű községekben magyar önkormányzatok létesültek Kanizsán, Zentán, Adán, Óbecsén, Topolyán, Csókán, Kishegyesen és Szabadkán, ez részben a Vajdasági Hor-

vátok Szövetségével kialakított koalíciónak is köszönhető.

Az 1992-es decemberi előrehozott szövetségi, tartományi és helyhatósági választásokon hasonló eredmények születtek. Megerősödtek a VMDK önkormányzatok, illetve Szabadkán a magyar-horvát koalíción alapuló önkormányzat, Kishegyesen pedig a Reformpárttal és a DEPOS-szal kialakított koalíció az önkormányzatban. A vajdasági képviselőházba 17 VMDK-s képviselő került be és egy képviselő mint a VMDK és a Vajdasági Demokratikus Reformpárt közös jelöltje. A Szövetségi Képviselőház Polgárok Tanácsába három VMDK-s képviselő jutott be. Míg a VMDK a szerbiai parlamentbe az 1990 májusi választáson öt képviselőjelöltet juttatott be önállóan, addig az 1992-es decemberi választásokon már hatot sikerült beválasztatni. A szerb pártok mindent elkövettek annak az érdekében, hogy a magyarságot megosszák azáltal, hogy maguk is állítottak magyar nemzetiségű jelölteket a VMDK-val szemben. A magyarok megkapták az összes érvényes szavazat 3,6 százalékát (a magyarság aránya Szerbia népességében 3,2 százalék). Ugyanakkor a magyar választópolgároknak több mint ötven százaléka jelent meg a választásokon.

Az 1993. január 16-ai tanácskozáson, amelyet a VMDK vezetősége a VMDK képviselőivel és tanácsnokaival tartott, a vezetőség arra figyelmeztetette a képviselőket és tanácsnokokat, hogy kötelességük képviselni a magyar autonómia ügyét. A vezetőség hangsúlyozta, hogy a VMDK az autonómia ügyében nem ismert sem alkut, sem kompromisszumot, és a vezetőség ettől teszi függővé mind az egyes pártokkal való együttműködést, mind pedig az egyes képviselők és tanácsnokok politikai magatartásának és megnyilatkozásainak megítélését. Megállapítást nyert, hogy a magyar autonómia ügyét egyetlen, a választásokon hatalomra, illetve ellenzékbe került párt sem támogatja a képviselőházakban és községi képviselő testületekben. A VMDK vezetősége szerint a VMDK azokban az önkormányzatokban jutott abszolút többséghez, amelyek a leendő magyar területi autonómiához fognak tartozni. Megállapítást nyert, hogy valamennyi magyar képviselő- és tanácsnokjelöltet a választásokat megelőzően többes jelöléssel és titkos szavazással juttatott a VMDK-konvenció a választási listákra. A képviselőknek támogatniuk kell a rendszerváltást és

a más népekkel való együttműködést.

Mivel a köztársasági elnök 1993-ban feloszlatta a szerb parlamentet, előrehozott köztársasági választásokra került sor Szerbiában. Ezen a választáson a VMDK öt parlamenti képviselőhelyet szerzett.

A VMDK zentai közgyűlésén (1994-ben) szakadás történt a vezetőségben s később a tagságban is. A szakadásnak messzemenő következményei lettek. Amikor ugyanis a kivált vezetőség és tagság létrehozta a Vajdasági Magyar Szövetséget (VMSZ), a vajdasági magyarság soraiban is megváltoztak a politikai erőviszonyok. A parlamenti képviselők és a községi tanácsnokok nagyobbik része a maga részéről már 1994. június 17–18-án, vagyis a VMSZ alakuló közgyűlése előtt szorgalmazta egy új szervezet létrehozását. Amikor pedig megalakult a VMSZ, az addig VMDK-s irányítás alatt lévő magyar többségű önkormányzatok mind a VMSZ irányítása alá kerültek. Az öt köztársasági képviselő közül a továbbiakban három a VMSZ-t képviselte (Kasza József, dr. Körmendi Ferenc és Csubela Ferenc), Ágoston András és dr. Páll Sándor pedig maradtak a VMDK-ban. A szövetségi képviselők közül dr. Sepsey Csaba és Csorba Béla maradtak a VMDK-ban, Szecsei Mihály pedig átkerült a VMSZ-be. Ettől kezdve a VMSZ állandóan erősítette a befolyását, és fokozatosan elnyerte a magyar és horvát választótestület nagy részének a bizalmát.

Az 1996. november 17-ei szövetségi (a Polgárok Tanácsába) tartományi és helyhatósági választásokra a VMSZ és a VMDK egymástól függetlenül indult. Ezt megelőzően a VMSZ képviselői többször is kezdeményezték, hogy jöjjön létre szoros választási koalíció a két politikai szervezet között. A VMDK vezetősége azonban minden alkalommal visszautasította a választási koalíció lehetőségét a VMSZ-szel, mint állítólagos reformpárttal, amely nem támogatja a magyar autonómia ügyét. Ebből kifolyólag a VMDK kiállt a két politikai szervezet megmértetése mellett a magyar választótestület elé.

A választási eredmények a VMSZ választási győzelmét hozták a VMDK-val szemben. A VMSZ három képviselőt juttatott be a szövetségi parlamentbe (Józsa László, Balla Lajos-Laci és Pásztor István), tizenhárom képviselőt a tartományi képviselőházba (a

VMDK egyet). A helyhatósági választásokon a VMSZ a 40 jelölt közül 28-at juttatott be a szabadkai képviselő-testületbe (a VMDK a 42-ből kettőt); a huszonkilencből huszonegyet Zentán (a VMDK a tizennyolcból egyet); a huszonháromból tizenkettőt Becsén (dr. Páll Sándor Polgárok Csoportja huszonnégyből hatot); a tizenhárom jelölből kilencet Kishegyesen (a VMDK egyet sem); a huszonnégy jelölből tizenegyet Adán (a VMDK egyet sem); a harminchárom jelölből huszonhatot Kanizsán (a VMDK tizenkilenc jelölből egyet sem); a harminchét jelölből huszonhármat Topolyán (a VMDK a negyven jelölből kettőt).

A VMSZ megkapta az érvényes szavazatok 66 százalékát a VMDK-val szemben. Ezután a VMDK vezetősége megvádolta az államot azzal, hogy 40 000 szavazatot átminősített a VMSZ javára. Az állításnak azonban ellentmond a szakszerű és tudományos módszerekkel elvégzett elemzés is. A VMDK nem továbbította vádját az EBESZ-hez sem. A VMSZ szintén azt állította, hogy választási csalások történtek a kárára: négy tanácsnoki mandátum vettek el tőle Szabadkán, és még sokkal többet a többi községben. Az EBESZ azonban ebben az esetben sem reagált; csak a 13 szerbiai nagyváros esetében (köztük Belgrád és Niš) állapított meg választási csalást. A jelentésében nem szerepelt Szabadka.

A VMSZ vezetősége csak egyszer vett részt az Együtt ellenzék majdnem három hónapig tartó megszakítás nélküli belgrádi tüntetésén.

* * *

A vajdasági magyar választótestületet a hivatalos statisztikai adatok 279 663 főben állapították meg. Ennek alapján megállapíthatók a következők:

1. Az 1990-ben megtartott köztársasági parlamenti választásokon a VMDK 132 726 szavazatot kapott, vagyis a magyar választótestület tagjainak 43,8 százaléka szavazott rá. A választásokon megjelentek 2,6 százalékának szavazatát kapta meg, s ezért nyolc köztársasági képviselő helyhez jutott, vagyis az ösz-

szes képviselő 3,2 százalékát adta.

2. Az 1992-es szövetségi választásokon a VMDK 106 831 szavazatot kapott, vagyis a magyar választótestület 38 százaléka szavazott rá. Az összes érvényes szavazatok három százalékát kapta meg, és ezért két képviselőházi mandátumot nyert a 108-ból a Polgárok Tanácsában.

3. Az 1992-es decemberi köztársasági választásokon a VMDK 140 825 szavazatot kapott. A magyar választótestület 50%-a rá szavazott. A szerbiai választótestület két százaléka jutott a VMDK-ra. Az érvényes szavazatok 3,2%-át kapta meg, 9 parlamenti képviselői helyet harcolt ki, vagyis az összes 3,6%-át. Vajdaságban megkapta a szavazatok 12,1 százalékát (a magyarok aránya Vajdaság összlakosságában 16 százalékot tesz ki).

4. Az 1992-es szövetségi választásokon, amelyeket egyidejűleg tartottak a köztársasági választásokkal, decemberben, a VMDK-ra 106 036 szavazó szavazott, vagyis a választásokon megjelentek 2,2%-a. A VMDK három parlamenti képviselői helyet szerzett. Mivel a magyarok száma Jugoszláviában az össznépesség 3,3%-át adja, ez a szövetségi választásokon elért eredmény kudarcnak számítható.

5. A rendkívüli köztársasági választásokon 1993. december 19-én a VMDK 112 456 szavazatot gyűjtött, és öt mandátumot harcolt ki. A magyar választótestületnek 40,2%-a szavazott rá. A VMDK kudarcát a vezetőség azzal magyarázta, hogy 1992-ben Szerbiát elhagyta 30 000 magyar, 1993-ban pedig még 5000. Ugyanakkor arra hivatkozott, hogy azoknak a magyaroknak, akik kimentek a választásokra, 80%-a a VMDK-ra szavazott.

A VMDK öt képviselője a szerb képviselőházban többször is a „mérleg nyelvét” képezte, mivel Szerbia Szocialista Pártja mint kormánypárt 123, a szerb ellenzéki pártok pedig 118 mandátumhoz jutottak. A kormánypártot többször is a VMDK szavazatai vagy a szavazástól való távolmaradása mentette meg a bizalmi szavazáson. Félő volt, hogy a VMDK a kormánypártnak nem mindig kedvezően vállalja a döntőbíró szerepét a Szerbia sorsát meghatározó globális kérdésekben. A hatalmon lévő Szerbia Szocialista Pártja ezért úgy döntött, hogy bebiztosítja magát: lét-

rehozta az Új Demokráciát, mint szatellit-pártot. A magyar pártok következetesen tartották magukat ahhoz, hogy nem kívánnak részt venni a délszláv népek történelmi vitájában.

6. Az 1996. november 17-ei szövetségi, tartományi és helyhatósági választásokon a VMSZ 81 310 szavazatot, a VMDK pedig 42 857 szavazatot kapott. A szavazatok 65,5%-a a VMSZ-é és 34,5%-a a VMDK-é volt. A „megmérettetés” a VMDK részéről úgy bosszulta meg magát, hogy a vajdasági magyarság elvesztette négy magyar többségű községben a magyar önkormányzatot (Becse, Topolya, Ada és Szabadka). A hivatalos adatok szerint megállapított magyar választótestület 44,4%-a ment ki a választásokra, és szavazott vagy a VMSZ-re, vagy a VMDK-ra. Figyelembe véve az országból távozott szavazópolgárokat, valószínű azonban, hogy a magyar választótestület 51%-a jelent meg a választásokon.

A dr. Páll Sándor vezette VMDK ekkor, okulva a választási vereségen, úgy döntött, hogy a soron következő, 1997-ben megtartandó köztársasági választásokra nem megy ki önállóan. Az 1997. február 1-jén kiadott VMDK-VMSZ közös közlemény 6. pontja szerint a jövőben „A két szervezet vezetősége közös erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a magyar választópolgárok és a vajdasági magyar kisebbség számára képest arányos képviselést nyerjen az államhatalmi testületekben és szervezetekben, valamint a helyi önkormányzatokban”.

A döntő pillanatban azonban dr. Páll Sándor visszalépett a VMSZ-szel való választási együttműködéstől. Ennek az lett a következménye, hogy teljes választási vereséget szenvedett. Csaknem ezzel egyidejűleg Ágoston András és csoportja kiváltak a VMDK-ból, és létrehozták a Vajdasági Magyar Demokrata Pártot a Szenttamáson megtartott alakuló közgyűlésükön. A VMDK a történelmi VMDK egyetlen jogutódjának tartja magát a mai napig. Ez a párt is azonban az 1997-es választásokon a VMSZ-szel szemben jelentéktelen sikert ért el. A Papp Ferenc által vezetett Vajdasági Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom szintén a VMDK szakadásából jött létre. A választásokon csak egy tanácsnokot volt képes bejuttatni a községi képviselő-testületbe. A Böröcz József által vezetett Vajdaság Magyar Polgári Mozgalom

még a VMSZ megalakulásával egyidejűleg jött létre. Célkitűzései és programja szinte kizárólag Vajdaság széleskörű autonómiáját szorgalmazza. Választási sikerei nem voltak.

A politikai válság örvényében

A vajdasági magyarságot 1997 óta a Vajdasági Magyar Szövetségből jelölt képviselők képviselik a jugoszláv szövetségi és a szerb köztársasági parlamentben, valamint, egy képviselő kivételével, a vajdasági képviselőházban. A községi képviselő-testületek tanácsnokainak többsége is a Vajdasági Magyar Szövetségből került ki. A Vajdasági Magyar Szövetséget minden oldalról folyamatos, kemény bírálatok érik. Az a vád ellene, hogy két véglet között hánykolódik: folyton összetéveszti a szerb állam iránti kötelező lojalitást a rezsimmel szembeni meghunyászkodással. Nemcsak az Ágoston vezette Vajdasági Magyar Demokrata Párt, de a polgári beállítottságú vajdasági mini pártok is hintapolitizálással vádolják. Az a vád éri, hogy megalkuvó politikájával hol a rezsim szekerét tolja, hol az ellenzékhez dörgölődzik, nem vesz részt az ország polgári átalakulásában és demokratizálásában. Az a vád éri, hogyha a magyarok visszakapnák a titói rendszerben élvezett jogait, beleegyezne még a miloševići rezsim fennmaradásába is. Tény, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség vezetői több ízben is (nyilvánosan vagy titkokban) találkoztak és tárgyaltak a szélsőséges nacionalista szerb rezsimpártok vezetőivel, s hogy több községben, ahol a Vajdasági Magyar Szövetség gyakorolja a hatalmat, nyíltan vagy hallgatólagosan, de szorosan együttműködnek Milošević szocialistáival. Tagadhatatlan azonban az is, hogy a Vajdasági Magyar Szövetség vezetősége 1998-ban többször is polgári engedetlenségre szólította fel a vajdasági magyarokat a szélsőséges nacionalista szerb rezsim háborús politikája ellen. Ennek ellenére az országos jellegű szerb ellenzéki pártok sem 1997-ben, sem 1999-ben nem keresték a tartós és szoros együttműködést a Vajdasági Magyar Szövetséggel. Képviselőit nem hívták meg a Belgrádban és más nagy városokban megtartott nagygyűlések és tüntetések tribünjére és felszólalói

közé. A szerb pátriárka és a szerb pravoszláv egyház, amely újabban szervezi az ellenzékét, még csak tudomást sem akar venni a magyarokról.

Mindez arra készteti a Vajdasági Magyar Szövetség vezetőit, hogy ne tápláljanak semmilyen illúziót a szerb szélsőséges nacionalista rezsim és hasonlóképpen nacionalista szerb ellenzék iránt.

A Vajdasági Magyar Szövetség és a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége illetékes szervei 1999. május 28-án együttműködési szerződést kötöttek, és ezzel megszűnt a minden magyar vajdasági pártnak a minden vajdasági magyar párttal való többéves szembenállása. Az együttműködési megállapodásban az áll, hogy „a két szervezet közösen dolgozza ki a vajdasági magyarság autonómiájára vonatkozó elképzeléseit, és azokat együttesen képviseli más szervek és szervezetek előtt, a két szervezet közösen lép fel a soron következő választásokon minden szinten”, stb.

Nem sokkal később, 1999. július 5-én „a magyar nemzeti közösség legitim képviselői nevében” közzétették „Vajdaság és a Vajdasági Nemzeti Közösségek önkormányzatának politikai és jogi keretéről szóló megállapodás-tervezetet”, amelyet fölkínáltak a Jugoszláv Szocialista Köztársaság és a Szerb Köztársaság parlamentjeinek és kormányainak elfogadásra. Az okmány visszatérést jelent a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége eredeti, még Kanizsán, 1992-ben elfogadott hárompilléres autonómiakonceptiójához. Ezek szerint a vajdasági magyarság a következő közjogi testületekkel bírna: 1. a perszonális (személyi elvű) önkormányzat élén a Magyar Nemzeti Tanács; 2. létrejönne a Magyar Körzeti Önkormányzat a maga képviselő-testületével és végrehajtó bizottságával; 3. A Vajdasági Autonóm Tartomány képviselő-testületében külön nemzeti tanács alakulna. Ezenkívül Vajdaságban létrehoznák a kisebbségi jogok ombudsmanját, visszaállítanák a Vajdasági Legfelsőbb Bíróságot, a Vajdasági Legfelsőbb Ügyészséget és a Vajdasági Alkotmánybíróságot.

Az 1999. július 6-án, Budapesten közzétett közlemény szerint úgy tűnt, hogy ezt az autonómia-konceptiót támogatja Ágoston András Vajdasági Magyar Demokrata Pártja is. Mint azonban utó-

lag kiderült, a Vajdasági Magyar Demokrata Pártnak továbbra is fenntartásai vannak az említett autonómia-koncepcióval szemben, holott 1992-ben éppen Ágoston volt az, aki hasonló autonómiakonceptiót kezdeményezett. A Magyar Külügyminisztérium és a Határon túli Magyarok Hivatala a vajdasági magyaroknak ezt az említett autonómia-tervezetét 1999. augusztus 10-én továbbította az USA külügyminisztériumába és a Nemzetbiztonsági Tanács Európai Főigazgatóságának.

Szerb részről nagy felháborodás kísérte a magyar autonómia melletti újabb kiállást.

A megállapodás-tervezetből természetesen következett, hogy hamarosan újabb vajdasági magyar politikai kezdeményezés következik. A Vajdasági Magyar Demokratikus Közössége, a Vajdasági Magyar Szövetség és a Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom megállapodásra jutott, és a parlamenti képviselőiből és községi tanácsnokaiból delegálás útján, 1999. augusztus 26-án, azaz Szent István napján, létrehozta az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsot. A Tanács önmaga hatáskörébe utalta „a vajdasági magyarság autonómia-elképzeléseinek és érdekeinek képviseletét a hazai, az anyaországi és a nemzetközi szervek és szervezetek előtt.”

Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsban való részvételt nem támogatta a Vajdasági Magyar Demokrata Párt (amelynek csak négy képviselője kapott volna helyet benne), a Vajdasági Magyar Keresztény Demokrata Mozgalom (csak egy képviselőt delegálhatott volna) és a Keresztény Demokrata Tömörülés. Az 54 tagú Tanács túlnyomó többsége a VMSZ színeiben került a testületbe. Akik ellenezték a testületben való részvételt, azzal indokolták meg, hogy nézetük szerint ez felállítás lehetővé teszi a vélemények leszavazását, sőt semmibevételét.

Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács létrejöttét élesen bírálta a Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa, mely szerint különösen szemet szűrő, hogy a civil szervezetek és a történelmi egyházak képviselőit teljesen mellőzték. Közleményében megállapítja, hogy „a vajdasági magyarság nem kíván a pártállamból újabb pártgettóba kerülni”.

A jugoszláv szövetségi kormány emberi jogi és kisebbségügyi

minisztere az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács létrehozását Jugoszlávia és Szerbia állami érdekei, területi egységének megőrzése és önállósága szempontjából rendkívül veszélyesnek minősítette. Olyan tettetnek jellemezte, amely Vajdaságban "26" nemzeti közösség egyenjogúságát és boldog együttélését veszélyezteti, és meg akarja semmisíteni. Szerbia és Vajdaság szétrombolására irányuló projektumnak mondta. Arra figyelmeztetett, hogy „Szerbia minden polgár állama, s az a program, melyet Szerbia kormánya szorgalmaz a legjobb alap a 250 éve e térségben élő valamennyi nemzeti közösség nemzeti létének megőrzéséhez”; Jugoszlávia és Szerbia minden erővel meg fogja akadályozni azt a válságócót, amelyet a magyar autonómia-törekvés jelenthet.

A 2000-ben esedékes helyhatósági és parlamenti választásokra készülve Kasza József, a VMSZ elnöke 2000 februárjában bejelentette, hogy szervezete is politikai párttá fog átalakulni. E célból a VMSZ 2000 márciusában rendkívüli közgyűlést tart, melyen meghatározza új szervezeti felépítését és programcélkitűzéseit. A párttá való átalakulását azt teszi szükségessé, hogy mint modern és ütöképes szervezet, egyenrangú partnerként szálljon harcba a hatalmi párttal, és megbecsült tagja legyen az ellenzéki koalíciónak. A VMSZ irányvonalát képezi továbbra is a politikai autonómia-követelés az oktatás, a művelődés és tájékoztatás terén. Az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanácsot ennek előkészületeként jött létre. A VMSZ viszonya a magyarországi pártok felé olyan lesz, mint a jugoszláv pártokhoz.

„Történelmünk nem logikára oktat. Arra oktat, s ez lenne a vizsgáztató és magasztos, hogy nemzetek életében olyan fogalmaknak is van értelme, mint bátorság, merészség, ideákhoz való ragaszkodás.”

Adatok a délvidéki magyar tanügyi, művelődési, tudományos és művészeti civil szervezetek múltjához és jelenéhez

DR. BOSNYÁK ISTVÁN

A XVIII–XIX. századi értelmében használatos Délvidék – tehát csupán Bácskára és Bánságra korlátozódó, a Trianonnal Jugoszláviához csatolt horvátországi és szlovéniai magyarlakta vidékekre ki nem terjedő térség – magyar polgári szerveződéseinek 1918-ig meglehetősen gazdag és sokrétű hagyománya alakult ki.

A szellemi/alkotói tevékenységű szervezetek körében – s ezúttal csak velük foglalkozunk – a XIX. században az irodalmiak voltak az első fecskék (Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat, Szabadka, 1840; Szabadkai Irodalmi Kör, 1878; Tóth Kálmán Kör, Zombor, 1893), hogy aztán a század utolsó két évtizedében egy-egy vármegyei hatósugarú tudományos/tudománynépszerűsítő, illetve közművelődési társulás létrejötté jelentse az igazi újdonságot (Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulata, Zombor, 1883; Torontál vármegyei Magyar Közművelődési Egyesület, Nagybecskerek, 1889). A századvégen/századfordulón viszont a líceumi mozgalom jelenti a nóvumot vidékünkön is (Szabad Lyceum-Egyesület, Szabadka, 1899; Szabad Lyceum Egyesület, Zombor, 1899; nagybecskereki Szabad Lyceum, mint a fent említett torontáli Közművelődési Egyesület szakosztálya, 1901). A polgári társulások irodalmi, tudományos és líceumi típusához társult ugyanebben az időszakban az ún. népkörök mozgalma, valamint az újabb – ezúttal nem lokális, hanem megyei hatósugarú – irodalmi szervezet is (Bács-Bodrog megyei Irodalmi Társaság, Zombor 1906). Megjegyzendő, hogy a nagybecskereki székhelyű megyei Közművelődési Egyesület és Sza-

bad Lyceum, továbbá a zombori Történelmi Társulat és a szabadkai Lyceum-Egyesület egészen az ország feldarabolásáig, 1918-ig folytatták tevékenységüket, míg a zombori Lyceum Egyesület életét már az első világháború kitörése megszakította.

Mint ismeretes, a szerb, horvát és szlovén nemzetállami elnyomatás, vagyis a 23 évig tartó kisebbségi lét időszaka a szellemi/alkotói civil társulásaink történetében is nem csak stagnálást, hanem drasztikus hanyatlást is eredményezett. Ugyanis a közéleti anyanyelvhasználattól az anyanyelvű iskoláztatásig, sajtóig, amatőr és professzionális kultúráig és művészetekig mindezt átható, agresszíven asszimilatorikus és elszlávosító nemzetállami politika a maga belső természeténél fogva nem hunyhatott szemet a kisebbségi civil szféra fölött sem. A hatóság még a teljességgel helyi jellegű, falusi és mezővárosi művelődési egyesületeket is a működési engedély ki nem adásával vagy megvonásával, nem utolsósorban pedig a gyakori betiltásokkal nyomorgatta, míg a nagyobb hatósugarú, tehát erőteljesebb szellemi/alkotói önszerveződést feltételező kísérleteket szinte eleve lehetetlenné tette. Így vált például kérszéletűvé a Vajdasági Képzőművészek Egyesülete (Szabadka 1923), a Bánáti Magyar Képzőművészek Egyesülete (Becsckerek 1924), a Magyar Dalárdák Szövetsége (Zombor 1928), a becsckereki székhelyű, ám regionálisnak elképzelt Szenteleky Irodalmi Társaság (1933), valamint az ugyanilyennek tervezett újvidéki Szenteleky Társaság is (1937).

Némi javulást a fenti tekintetben csak a harmincas évek hoztak, amikor is a korabeli Vajdaság két legrégibb magyar kulturális szervezete, a nagybecskereki (egykoron Torontál megyei) Közművelődési Egyesület újbóli működése és a szabadkai Nép kör (a betiltását követően: Magyar Olvasókör) tevékenysége vált a legnagyobb hatósugarúvá az akkori Bánátban és Bácskában. Ekkor vált lehetségessé a délvidéki magyar tanítóképzősök és egyetemi hallgatók művelődési önszerveződése is Zágrábban (Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesülete, 1932), illetve Belgrádban (Bolyai Farkas Magyar Diákegyesület, 1933). Új, nagyobb hatáskörű, az egész akkori Dunai Bánságra kiterjedő civil

szervezet viszont csak az első Jugoszlávia felbomlásának előestéjén jött létre (Magyar Közművelődési Szövetség, 1940 novemberében, ill. Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség, 1941 februárja). Ez a regionális nagyszervezet az előzetesen létesült helyi (pl. zombori, belgrádi stb.) magyar közművelődési egyesületeket fogta össze, s igen gyorsan meghaladva önnön kulturális rendeltetését, egyúttal határmódosítást és rendszerváltozást szorgalmazó tömegmozgalommá vált.

A csakhamar bekövetkezett újabb, 1945-ös határ- és rendszerváltoztatás viszonylag sokáig – csaknem egy évtizedig, vagyis az ötvenes évek derekáig – nem vetett gátat az előző fél évtized két alapvetően fontos kisebbség- és művelődéstörténeti folyamatának: az önálló magyar helyi, illetve a nagyobb hatósugarú, regionális művelődési szervezetek létrejöttének és gyarapodásának. Már 1945 nyarán megalakult a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség, melynek szerepkörébe nemcsak a művelődési amatőrizmus terepi szervezeteinek koordinálása, de a hivatásos anyanyelvű kultúra intézményeinek (színházak, lap- és könyvkiadó vállalat, folyóirat-szerkesztőségek stb.) istápolása is beletartozott. 1948 nyarán – az eladdig önálló nemzeti és nemzetiségi/kisebbségi egyesületek majdani „többyn nyelvűsítésének”, összevonásának első diszkrét előjeleként – a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség a Vajdaság falusi, városi, járási és tartományi egyesületei egységes (multietnikus) szövetségének Magyar Osztályává, 1950 elején pedig Vajdasági Magyar Kultúr tanácsá minősül át. Ezzel a folyamattal párhuzamosan még egyre sokasodnak a helyi magyar önálló kultúregyesületek: 1948-ban 62, 1952-ben viszont már 120 van belőlük Vajdaság-szerte, vagyis Bácskában és Bánságban, sőt elvétve még Szerémségben is. Ugyancsak 1952-ben alakul meg a tartományi jellegűnek tervezett Magyar Irodalmi Társaság.

E mindenképpen pozitívnak minősíthető kettős folyamat azonban az ötvenes évek derekán megtörik. Gyakorlatilag is színre lép ugyanis, egyfelől, a „többyn nyelvűsítés”, vagyis az eladdig önálló nemzeti és nemzetiségi/kisebbségi egyesületek immár rendeleti-adminisztratív úton történő egy tető alá terelése és közös igazgatás alá vonása, másfelől pedig annak a pártpolitikai anató-

mának az érvényesítése, miszerint a kisebbségi „vertikalizmus” – a kisebbségek művelődési és más intézményeinek, társulásainak regionális szervezeti együttműködése és összefonódása – úgy- mond „szükségképpen” kisebbségi önelszigetelődéshez, szepa- rálódáshoz, nacionalizmushoz etc. vezet. Emiatt következik be valójában a néhai Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség utód- szervének „spontán” elhalása, egyúttal pedig a terepi művelődési amatőrismusunk stagnálása, sőt sorvadása is.

Ennek az ugyancsak egy évtizedes – az ötvenes évek közepétől számítandó – negatív tendenciának a végét ígérte az 1964-ben létesült első újabb „vertikális” szerveződésű (ti. a bácskai és bánsági helyi tagozatokra épülő) Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület. A szépen fejlődő, valóságos nyelvművelő-anyanyelvmegőrző mozgalmat kibontakoztató VMNYE tevékenységét azonban csakhamar megtörte egy бага- tell párt- és kisebbségpolitikai ürügy – ti. a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok egyik éves rendezvényére szóló, „csak” magyar nyelvű meghívó kinyomtatása és anyaországi előadók „bejelentetlen” meghívása – miatt kirobbantott pártpolitikai-admini- nisztratív, munkahelyi felfüggesztésekkel is járó botrány, amely- nek bénító és egyesület-sorvasztó következményeit a VMNYE egészen a nyolcvanas évek elején bekövetkezett „ideológiai re- habilitalásáig” magán viselte.

A történelmi, sorrendben második Jugoszlávia felbomlását, a délszláv háborúk sorozatát, a vajdasági magyarság gazdasági, demográfiai, tanügyi, anyanyelv-használati és egyéb, általános- nak minősíthető leromlását eredményező kilencvenes évek – lát- szólag paradox módon – meghozták a délvidéki magyar civil szféra, avagy közkeletű nemzetközi szóhasználattal élve: a „non- profit szervezetek” összességét jelentő „harmadik szektor” való- ságos reneszánszát.

Ugyanis e szörnyű évtizedben (1990–2000) a vajdasági ma- gyar gazdaköröktől a szociális-segélynyújtó, diáksegélyező és ki- sebbségi jogvédő egyesületeken át az ökológiai és sportszerve- zetekig szinte gomba módra sokasodtak a legkülönbébb célkitűzésű új civil társulásaink, miközben Bácska és Bánság fal- vaiban, mezővárosaiban és városaiban megkezdődött a koráb-

ban közös (multietnikus) igazgatás alá vont s jórészt elsovadt amatőr művelődési egyesületeink újraéledése és önállósodása, egyetemben az egészen új művelődési egyesületek létesítésével.

Ennek a több mint örvendetes, főként az anyaországi alapítványi támogatásokon nyugvó föllendülésnek, a délvidéki magyar „harmadik szektor” megalapozásának, illetve nonprofit szervezeteink egyetemes, évtizednyi reneszánszának ezúttal csak egyetlen szegmentumát tekintjük át vázlatosan. Nevezetesen, a székhelyük közigazgatási határát jócskán meghaladó, nagyobb hatósugarú, kisebb-nagyobb mértékben tartományi jellegű tanügyi, művelődési, tudományos és művészeti szervezeteink tipológiáját. Miközben eltekintünk az egykori munkásegyetemek utódaiként működő (pl. magyarkanizsai és zentai) közművelődési központok s a legnagyobb városi (pl. szabadkai és újvidéki) művelődési központjaink és egyesületeink besorolásától.

A híres/hírhedt „vertikalizmus” kisebbségpolitikai tabuját elsőként az 1990 júniusában létesült, újvidéki székhelyű Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság törte meg a szerbiai (bácskai, bánsági, szerémségi), továbbá a horvátországi (szlavóniai és drávaszögi), valamint a szlovéniai (muravidéki) magyar értelmiségiek – írók, szakírók, publicisták, reál- és humántudományi kutatók, tanügyi és népművelő értelmiségiek –, egyúttal pedig a magyar-délszláv műfordítók és komparatisták macedón, szerb, horvát, szlovén, szlovák, isztriai olasz és egyéb eminens képviselőinek a társulásaként.

Két év múltán, 1992-ben alakult meg a szabadkai székhelyű Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, alapító dokumentuma szerint a vajdasági magyar művelődési egyesületek, azaz kulturális amatőrizmusunk központi koordináló szerveként. (Az elsődleges tevékenységi program időközben gyakorlatilag módosult, s VMMSZ újabban nemcsak a terepi művelődési egyesületeink, hanem általában a művelődési szerveződéseink egyetemes esernyőszervezetének deklarálja magát, miként a JMMT eredeti tevékenységi köre is kibővült a komolyzenénk és hivatásos képzőművészetünk istápolásával.)

Professzionális és amatőr kultúránk e két „vertikalista” rokon szervezetének létrejöttét követően az ilyen jellegű, tehát nem csupán székhelyi, hanem többé-kevésbé tartományi hatáskörrel is bíró civil társulásaink öröndetes alakulástörténete egyrészt a számbeli gyarapodás, másrészt a szakosodás, illetve az üdvös – bár nem eléggé következetes – szervezetek közötti munkamegosztás jegyében zajlott. (Az első, egyértelműen szakosodott szervezetünk a szabadkai székhelyű, 1991 őszén létesült Magyarországtudományos Társaság volt.) E kettős folyamat eredményeként civil szerveződéseinknek az alábbi tipológiáját vázolhatjuk fel (azzal a kockázattal természetesen, hogy egyik-másik helyi társulás esetén netán túl szigorúan választjuk szét – vagy ellenkezőleg, mossuk egybe – a lokális és regionális jelleget).

1. Tanügyi tevékenységű szervezetek: Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete (Újvidék); Vajdasági Magyar Pedagógusok Szövetsége (szabadkai székhelyű észak-bácskai egyesülettel és becskerekai székhelyű bánügyi tagozattal); Vajdasági Magyar Óvodapedagógusok Egyesülete (Kishegyes); Vajdasági Magyar Diákszövetség (Újvidék); Vajdasági Magyar Cserkészszövetség (Muzslya, szabadkai székhelyű észak-bácskai és újvidéki-szerémségi regionális tagszervezettel).

2. Művelődési/közművelődési jellegű társulások: Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség (Szabadka); Magyarok Világszövetsége Jugoszláviai Országos Tanácsa, ill. szervezete (Zenta); Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület (Újvidék); Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület (Ada); Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre (Újvidék).

3. Néprajzi/népművészeti szervezetek: Vajdasági Magyar Folklórközpont (Szabadka); Kiss Lajos Néprajzi Társaság (Szabadka); „Etnocamp” Hagyományőrző Egyesület (Szabadka).

4. Tudományos/tudománynépszerűsítő társulások: Magyarországtudományos Társaság (Szabadka); Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (Újvidék); Dudás Gyula Múzeum- és Levélbarátok Köre (Zenta); Vajdasági Magyar Mérnökök és Építészek Szövetsége (Szabadka).

5. Művészeti/előadóművészeti szervezetek: Vajdasági Magyar Versmondók Egyesülete (Szabadka); Temerini Alkotóműhely és

Képzőművészeti Tábor; Térzene Irodalmi és Művészeti Társaság (Zenta).

6. Egyházi keresztény értelmiségi társulás: Vajdasági Pax Romana (Szabadka).

7. Multidiszciplináris (oktatási, közművelődési, publicisztikai, művészeti, tudományos és könyvkiadói szervezet: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság (Újvidék).

„Minden népnek első törekvése, és kell, hogy első törekvése legyen, önállását fenntartani, szabad és független maradni minden más nép uralmától, hogy lehetőleg megőrizze a sajátos jellemébeni szabad kifejlést”...

Bajza József, 1846

CÍMTÁR

**MAGYAR TAGOZATOS ISKOLÁK, EGYETEMEK
EGYHÁZI HIVATALOK ÉS INTÉZMÉNYEK
A VAJDASÁGI MAGYAR CIVIL SZERVEZETEK ÉS
MŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK**

MAGYAR TAGOZATOS ÁLTALÁNOS ISKOLÁK

Ada

Cseh Károly Általános iskola, 24430 Ada, Felszabadulás tér 19.
Tel.: 024/852-534

Adorján

A kanizsai J. J. Zmaj Általános Iskola kihelyezett tagozata, 24425
Adorján, Tito marsall u. 7. Tel.: 024/884-038

Bajmok

Vuk Karadžić Általános Iskola, 24210 Bajmok, Tito marsall u. 1.
Tel.: 024/762-013

Bajsa

Testvériség-egység Általános Iskola, 24331 Bajsa, Zakin u. 5.
Tel.: 024/721-011

Bácsföldvár

Svetozar Marković Általános Iskola, 21217 Bačko Gradište, Rade
Končar u. 33. Tel.: 021/806-039

Bácsgyulafalva

Kis Ferenc Általános Iskola, 25222 Telečka, Kis Ferenc u. 1.
Tel.: 025/86-023

Bácskertes

József Attila Általános Iskola, 25262 Kupusina, Tito marsall u. 20.
Tel.: 025/78-627

Banatsko Karađorđevo

Nikola Tesla Általános Iskola, 23216 Banatsko Karađorđevo, Tito
marsall u. 19. Tel.: 023/835-058

Begaszentgyörgy (Žitište)

Szent Száva Általános Iskola kihelyezett tagozata Törzsudvarnokon,
23213 Banatski Dvor. Tel.: 023/821-115

Bezdán

Testvériség-egység Általános Iskola, 25270 Bezdán,
Tito marsall u. 25. Tel.: 025/81-322

Csantavér

Néphősök Általános Iskola, 24220 Éántavir, Szabadság tér 2.
Tel.: 024/782-025

Csóka

Jovan Popović Általános Iskola, 23320 Ćoka, Moša Pijade u. 28.
Tel.: 0230/71-505. Kihelyezett tagozat: *Egyházaskér*, 23329 Vrbica
és Feketető: 23328 Crna Bara. Tel.: 0230/70-205

Doroszló

Petőfi Sándor Általános Iskola, 25243 Doroslovo, Tito marsall u. 13.
Tel.: 025/80-015

Feketics

Nikola Đurković Általános Iskola, 24323 Feketiæ, Tito marsall u. 24.
Tel.: 024/738-071

Felsőhegy

Csokonai Vitéz Mihály Általános Iskola, 24406 Gornji Breg, Jugoszláv
Katonaság u. 39. Tel.: 024/843-003

Gombos

József Attila Általános Iskola, 25245 Bogojevo, Tito marsall u. 11.
Tel.: 025/87-614 vagy 87-714

Gunaras

Dózsa György Általános Iskola, 24312 Gunaroš, Tito marsall u. 29.
Tel.: 024/728-005 vagy 726-006

Hajdújárás

Petőfi Brigád Általános Iskola, 24414 Hajdukovo, Ifjúsági brigád u. sz.
n. Tel.: 024/758-030 vagy 757-052. Kihelyezett tagozat Noszán.

Hertelendyfalva

Testvériség-egység Általános Iskola, 26000 Vojlovica, Petőfi Sándor u.
33–35. Tel.: 013/348-080

Horgos

Október 10. Általános Iskola, 24410 Horgoš, Partizán u. 14.
Tel.: 024/792-023; kihelyezett tagozat Kispiacon, 24416 Male Pijace,
Kis Ferenc u. Tel.: 024/882-120

Karaszcsenő

Gojkov Zlatibor Általános Iskola, 26346 Jasenovo, Tito marsall u. 1.
Tel.: 013/855-109; kihelyezett tagozat Udvarszálláson: 26346 Dobriæe-
vo.

Kishegyes

Ady Endre Kísérleti Általános Iskola, 24321 Mali Idjoš, Tito marsall u.
27. Tel.: 024/730-002

Kisorosz

Gligorije Popov Általános Iskola, 23314 Rusko Selo, Testvériség-
egység u. 119. Tel.: 0230-58-602

Kiszács

Ljudovit Štur Általános Iskola, 21211 Kisaè, Vasutas u. 3.
Tel.: 021/827-015

Kula

Petőfi Brigád Általános Iskola, 25230 Kula, XVI. hadosztály u. 34.
Tel.: 025/723-944

Magyarcsernye

Petőfi Sándor Általános Iskola, 23218 Nova Crnja, Kossuth Lajos u.
11. Tel.: 023/815-064; kihelyezett tagozat Tóbán:

23222 Toba

Magyarittabé

Miloš Crnjanski Általános Iskola, 23233 Itabej, Putnik vajda u. 15.
Tel.: 023/837-458; kihelyezett tagozat Tamásfalván, 23235 Hetin,
tel.: 023/832-005

Magyarkanizsa

J. J. Zmaj Általános Iskola, 24420 Kanjiža, Iskola tér 1.
Tel.: 024/871-070

Martonos

A magyarkanizsai J. J. Zmaj Általános Iskola kihelyezett tagozata,
24417 Martonoš, Felszabadulás tér 2. Tel.: 024/880-006

Mohol

Novak Radonić Általános Iskola, 24435 Mol, Tito marsall u. 80.
Tel.: 024/861-516

Muzsla

Szervó Mihály Általános Iskola, 23206 Mužlja, Szervó Mihály u. 64/a.
Tel.: 023/48-840 v. 49-820.

Nagybecskerek

Sonja Marinković Általános Iskola, 23000 Zrenjanin, Teplice u. 7.
Tel.: 023/30-420; kihelyezett tagozatok Lukácsfalván: Lukino Selo, tel.:
023/885-077 és Szentmihályon: Mihajlovo, tel.: 023/894-446

Nagykikinda

Szent Száva Általános Iskola, 23300 Kikinda, Nemanja u. 27.
Tel.: 0230/22-234

Fejős Klára Általános Iskola, 23300 Kikinda, Szerb önkéntesek tere 37.
Tel.: 0230/22-329

Nemesmilitics

Testvériség-egység Általános Iskola, 25211 Svetozar Miletić, Felsz-
abadulás tér 1. Tel.: 025/84-041

Nezsény

Braća Stefanović Általános Iskola, 23245 Neuzina, B. Raškov u. 70/a.
Tel.: 023/852-203

Beodra

Miloš Popov Általános Iskola, 23273 Novo Miloševo, Elesett hősök
tere 3. Tel.: 023/781-013

Orom

Kis Ferenc Általános Iskola, 24207 Orom, Nagy út 96. Tel.: 024/779-033

Oromhegyes

Kis Ferenc Általános Iskola, 24426 Trešnjevac, Tito marsall u. 68.
Tel.: 024/883-016; kihelyezett tagozatok: Tóthfaluban Totovo Selo,
Zlatibor u. 6. és Völgyesen: Doline, Petőfi Sándor u. 49.

Oroszlámos

J. J. Zmaj Általános Iskola, 23332 Banatsko Arandjelovo,
Partizán u. 52. Tel.: 0230/89-008; kihelyezett tagozat Majdányon, Maj-
dan

Óbecse

Petőfi Sándor Általános Iskola, 21220 Beëej, Köztársaság út 135.
Tel.: 021/815-692

Samu Mihály Általános Iskola, 21220 Beëej, Testvériség-egység u. 2.
Tel.: 021/812-344

Zdravko Gložanski Általános Iskola, 21220 Beëej, Dositej u. 4.
Tel.: 021/812-268

Sever Đurkijæ Általános Iskola, 21220 Beëej, Boris Kidriè u. 102.
Tel.: 021/815-840

Ómoravica

Id. Kovács Gyula Általános Iskola, 24340 Stara Moravica, Bolmán u. 2.
Tel.: 024/741-026

Pacsér

Moša Pijade Általános Iskola, 24342 Paèir, Iskola u. 1.
Tel.: 024/744-004

Padé

Szervó Mihály Általános Iskola, 23325 Padej, Tito marsall u. 45.
Tel.: 0230/75-509

Palics

Miroslav Antiæ Általános Iskola, 24413 Paliæ, Trogir u. sz. n.
Tel.: 024/753-028; kihelyezett tagozat Alsóludason, Šupljak

Péterrève

Samu Mihály Általános Iskola, 21226 Baèko Petrovo Selo, Lenin u. 34.
Tel.: 021/805-039 és 803-039

Piros

Szent Száva Általános Iskola, 21201 Rumenka, J.J. Zmaj u. 24.
Tel.: 021/716-016

Szabadka

Sonja Marinovijæ Általános Iskola, 24000 Subotica, Joó Lajos u. 78.

Tel.: 024/553-171

Matko Vukoviæ Általános Iskola, 24000 Subotica, Ruđer Boškoviæ u. 1.

Tel.: 024/21-879

Đuro Salaj Általános Iskola, 24000 Subotica, Petöfi Sándor u. 19.

Tel.: 024/22-930

Ivo Lola Ribar Általános Iskola, 24000 Subotica, Karađorđe út 94.

Tel.: 024/600-45; kihelyezett tagozat Kelebián, Veljko Vlahoviæ u.

Tel.: 789-012

Ivan Goran Kovaèiæ Általános Iskola, 24000 Subotica, Makszim Gorkij u. 29. Tel.: 024/552-762

Jovan Jovanoviæ Zmaj Általános Iskola, 24000 Subotica, Októberi forradalom tér 22. Tel.: 024/556-735

Miloš Crnjanski Általános Iskola, 24000 Subotica, Bánság u. 67.

Tel.: 024/546-348

Kizúr István Általános Iskola, 24000 Subotica, Ivan Zajc u. 9.

Tel.: 024/571-682

Jovan Mikiæ Általános Iskola, 24000 Subotica, Sava Kovaèeviæ u. 16.

Tel.: 024/548-092

Október 10. Általános Iskola, 24000 Subotica, Boža Šarèeviæ u. 21.

Tel.: 024/548-425

VIII. Vajdasági Rohambrigád Általános Iskola, 24000 Subotica, Majsai út 93–95. Tel.: 024/576-700

Szent Száva Általános Iskola, 24000 Subotica, Aksentije Marodiæ u.

Tel.: 024/566-057

Szaján

Móra Károly Általános Iskola, 23324 Saján, Tito marsall u. 71.

Tel.: 0230/66-004

Szenttamás

Jovan Jovanoviæ Zmaj Általános Iskola, 21480 Srbobran, Dózsa György u. 1. Tel.: 021/730-136

Székelykeve

Žarko Zrenjanin Általános Iskola, 26228 Skorenovac,

Testvériség-egység u. Tel.: 013/754-015

Szilágyi

Kis Ferenc Általános Iskola, 25265 Svilojevo, Tito marsall u. sz. n.

Tel.: 025/79-704.

Temerin

Kókai Imre Általános Iskola, 21235 Temerin, Kis Ferenc u. 1.

Tel.: 021/841-657

Petar Koèiæ Általános Iskola, 21235 Temerin, Népfront u. 80.

Tel.: 021/845-542

Tiszakálmánfalva

Ivo Andriæ Általános Iskola, 21242 Budisava, Iskola u. 3.

Tel.: 021/719-018

Tiszaszentmiklós

Žarko Zrenjanin Általános Iskola, 23326 Ostojæevo, Szent Száva u. 54.

Tel.: 0230/77-054; kihelyezett tagozat Hódegyházán: 23327 Jazovo,

tel.: 023/78-706

Topolya

Csáki Lajos Általános Iskola, 24300 Baëka Topola, Moša Pijade u. 9.

Tel.: 024/715-085

Nikola Tesla Általános Iskola, 24300 Baëka Topola, Fruška gora u. 1.

Tel.: 024/715-411

Torda

Ady Endre Általános Iskola, 23214 Torda, Boris Kidrië u. 3.

Tel.: 023/831-109

Tornyoš

Tömörkény István Általános Iskola, 24352 Tornyoš, Toldi Miklós u. 12.

Tel.: 024/841-005; kihelyezett tagozat Kevin és Bogarason

Torontálvásárhely

Moša Pijade Általános Iskola, 26214 Debeljaëa, Szervó Mihály u. 32.

Tel.: 013/664-447

Törökbecse

Miloje Èipliæ Általános Iskola, 23272 Novi Beëej, Tito marsall u. 6.

Tel.: 023/771-109

Törökfalu

Az adai Cseh Károly Általános Iskola kihelyezett tagozata,

24437 Utrine, József Attila u. 6. Tel.: 024/866-041

Törökkanizsa

Jovan Jovanoviæ Zmaj Általános Iskola, 23330 Novi Kneževac,

Tito marsall u. 11. Tel.: 0230/83-305

Töröktopolya

Testvériség Egység Általános Iskola, 23315 Banatska Topola,

Vuk Karadžiæ u. 20. Tel.: 0230/ 67-203.

Újvidék

József Attila Általános Iskola, 21000 Novi Sad, Šarplanina u. sz. n.

Tel.: 021/367-166 és 365-861.

Nikola Tesla Általános Iskola, 21000 Novi Sad, Futaki út 25/a.

Tel.: 021/394-473 és 395-964

Petőfi Sándor Általános Iskola, 21000 Novi Sad, Bora Prodanoviæ u.

15/a. Tel.: 021/20-374 és 22-780.

Sonja Marinković Általános Iskola, 21000 Novi Sad, Puskin u. 28.

Tel.: 021/364-787 és 368-468.

Ürményháza

Dositej Obradović Általános Iskola, 26363 Jermenovci, Tito marsall u. 73.

Verbász

Testvériség-egység Általános Iskola, 21460 Verbász, Elesett harcosok u. 2. Tel.: 021/702-515

Vepröd

Veljko Vlahović Általános Iskola, 25225 Kruševac, Tito marsall u. 37.

Tel.: 025/70-028

Zenta

Thurzó Lajos Általános Iskola, 24400 Senta, Vasút u. 44. Tel.:

024/821-038 vagy 811-575

Emlékiskola, 24400 Senta, Ljubica Popović u. Tel.: 024/811-412.

November 11-e Általános Iskola, 24400 Senta, Makszim Gorkij u. 1.

Tel.: 024/812-165

Zentagunaras

Október 18-a Általános Iskola, 24351 Novo Orahovo, Petőfi Sándor u.

5. Tel.: 024/723-004 és 723-031

Zichyfalva

Dositej Obradović Általános Iskola, 26360 Plandište, Tito marsall u.

60. Tel.: 013/861-062

Zombor

Testvériség-egység Általános Iskola, 25000 Sombor, Lázár cár tér 9.

Tel.: 025/22-364

MAGYAR TAGOZATOS KÖZÉPISKOLÁK

Ada

Műszaki Középiskola, 24430 Ada, Moša Pijade u. 47. Telefon:

024/851-133.

Csóka

Vegyészeti–Technológiai Középiskola, 23320 Éoka, Moša Pijade u.

28. Telefon: 0230/71-056

Magyarkanizsa

Mezőgazdasági–Műszaki Középiskola, 24420 Kanjiža, Vojvode Mišić u.

u. 70. Telefon: 024/871-550

Nagybecskerek

Gimnázium, 23000 Zrenjanin, Gimnázium u. 2. Telefon: 023/66-022.

Óbecse

1. Gimnázium, 21220 Beëej, Boris Kidriè u. 13. Telefon: 021/813-165.

2. Közgazdasági–Kereskedelmi Középiskola, 21220 Beëej, Tito marsall u. 14. Telefon: 021/815-353.

3. Műszaki Középiskola, 21220 Beëej, Petar Drapšin u. 1. Telefon: 021/812-220

Szabadka

1. Svetozar Markoviæ Gimnázium, 24000 Subotica, Petõfi Sándor u. 1. Telefon: 024/552-820

2. Bosa Milièevia Közgazdasági Középiskola, 24000 Subotica, Ðuro Ðakoviæ u. 21. Telefon: 024/552-174

3. Egészségügyi Középiskola, 24000 Subotica, Ivan Milutinoviæ u. sz. n. Telefon: 024/558-336

4. November 18. Építőipari Középiskola, 24000 Subotica, Makszim Gorkij u. 38. Telefon: 024/555-450

5. Lazar Nešiae Vegyészeteki Középiskola, 24000 Subotica, Makszim Gorkij u. 53. Telefon: 024/555-460, 555-931

6. Műszaki Középiskola (MEŠC), 24000 Subotica, Lazar Nešiae tér 9. Telefon: 024/552-031

7. Középfokú Zeneiskola, 24000 Subotica, Strossmayer u. 3. Telefon: 024/553-837

Temerin

Műszaki Középiskola, 21235 Temerin, Népfront u. 80. Telefon: 021/843-272

Topolya

1. Dositej Obradoviæ Gimnázium, 24300 Baëka Topola, Testvériség–egység tér 12. Telefon: 024/711-934

2. Mezõgazdasági Középiskola, 24300 Baëka Topola, Szabadkai út sz. n. Telefon: 024/711-234

3. Sinkovits József Műszaki Középiskola, 24300 Baëka Topola, Testvériség–egység út 10. Telefon: 024/714-434

Törökkanizsa

Gépészeteki–Közlekedési Középiskola, 23330 Novi Kneževac, I. Péter király u. 11. Telefon: 0230/81-434

Újvidék

1. Svetozar Markoviæ Gimnázium, 21000 Novi Sad, Njegoš u. 22. Telefon: 021/29-984.

2. Mihajlo Pupin Villamossági Középiskola, 21000 Novi Sad, Futaki u. 17. Telefon: 021/27-887

Zenta

1. Gimnázium, 24400 Senta, Tito marsall tér 12. Telefon: 024/811-751
2. Közgazdasági–Kereskedelmi Középiskola, 24400 Senta, Tito marsall tér 12. Telefon: 024/811-549

Zombor

1. Veljko Petroviæ Gimnázium, 25000 Sombor, Dositej Obradoviæ u. 2. Telefon: 025/25-433
2. Dr. Rippl Rózsa Egészségügyi Középiskola, 25000 Sombor, Podgorica u. 9. Telefon: 025/22-394
3. Műszaki Középiskola, 25000 Sombor, Lazar fejedelem tér 4. Telefon: 025/22-767

MAGYAR TAGOZATOS EGYETEMEK

Szabadka

Tanítóképző Kar

A zombori Tanítóképző Kar szabadkai kihelyezett tagozata
24000 Subotica, Kozara u. 2/a. Telefon: 024/557-015

Építőmérnöki Kar

24000 Subotica, Kozara u. 2/a. Telefon: 554-300

Szakok: konstrukciós, hidrotechnikai, urbanisztikai-közművesítési, közlekedési.

Közgazdasági Kar

24000 Subotica, Moša Pijade u. 9. Telefon: 024/552-494

Műszaki Főiskola

24000 Subotica, Marko Oreškoviæ u. 16. Telefon: 024/552-501

Szakok: gépészet, elektrotechnika, informatika.

Óvónőképző Főiskola

24000 Subotica, Banijai u. 67. Telefon: 024/547-870

Újvidék

Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, 2100 Novi Sad, Stevan Musiæ u. 24. Telefon: 021/58-673

Természettudományi-matematikai Kar

21000 Novi Sad, Dositej Obradoviæ tér 2, telefon: 021/55-630, 54-389

Színművészeti Akadémia

21000 Novi Sad, Ðura Jakšiæ u. 7. Telefon: 021/422-177

Magyar nyelvű színészképzés minden második évben.

DIÁKKOLLÉGIUM

Szabadkai Rehák Kollégium

Kollégiumi elhelyezés a szórványmagyarság-beli diákok számára.

Cím: Dr. Rehák László Alap, 24000 Szabadka, Ante Parëetiæ u 7. Telefon: 024/547-726.

DIÁKSEGÉLYEZŐK

1. Szabadka: Kosztolányi Dezső Diáksegélyező Egyesület (KODDE), elnöke dr. Uzon Miklós), 24000 Szabadka, Tolsztoj u. A pályázat megjelenésekor a vidéki pályázók ösztöndíjkérelmüket a saját körzetükben adják át az alábbi címek egyikén:

Bajmok: Szakács Bernadett, 24210 Bajmok, Ivo Lola Ribar u. 6. Telefon: 024/762-181

Óbecse: Péter Sándor, 21220 Beëej, Sever Đurkiæ utca 4. Telefon: 021/817-735

Csantavér: Kecsenovity Zsuzsanna, 24220 Ęantavir, Mendicus Művészeti Központ, Szenttamási út 13.

Feketics: Talbuszki Rózsa, 24323 Feketiæ, a feketicsi helyi közösség irodahelyisége, Bratstvo-jedinstvo 30.

Horgos: Szalma Cecília, 24410 Horgos, Dózsa György u. sz. n.

Magyarkanizsa: 24420 Kanjiža, Városháza 10-es szoba.

Kishegyes: Cékus Gyöngyi, 24321 Mali lđoš, a kishegyesi helyi közösség irodahelyisége.

Oroszlámos: Fárk Erzsébet, 23332 Banatsko Aranđelovo, Partizán u. 13. Telefon: 0230/89-015

Topolya: Topolyai könyvtár, telefon: 024/711-725

2. Nagybecskerek: Zrenjanini–Nagybecskereki Diáksegélyező Egyesület, elnöke Várady József, 23000 Zrenjanin, Carica Milica u. 14. Telefon: 023/49-340 és 023/63-776

3. Zenta: Zentai Kosztolányi Dezső Diáksegélyező Egyesület, Vasas Ilona, 24400 Senta, J. J. Zmaj u. 37. (a volt Derby cipőgyár udvara, utolsó ajtó), telefon: 024/815-380

4. Újvidék: Újvidéki Diáksegélyező Egyesület, elnöke dr. Ribár Béla, 21000 Novi Sad, József Attila u. 16. Telefon: 021/334-024

5. Temerin: Temerini Diáksegélyező Egyesület (Pál Jolán), 21235 Temerin, Kossuth Lajos u. 43 (Szirmai Károly ME). Telefon: 021/842-036

RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ

I. SZABADKAI EGYHÁZMEGYE

Egyházmegyei hatóság

Püspöki hivatal: 24000 Subotica, Trg Žrtava fašizma 19.

Tel.: 024/553-610, fax: 024/552-497

Megyés püspök: dr. Péntes János, irodaigazgató: Koncz István,
titkár: Slavko Veèerin

PLÉBÁNIÁK, MISÉZŐHELYEK, PLÉBÁNOSOK

Ada

Szentháromság Plébánia, 24430 Ada, Trg oslobođenja 17. Tel.:

024/851-828.

Szauer Miklós plébános

Adorján

Sarlós Boldogasszony Plébánia, 24425 Adorjan, Maršala Tita 1. Tel.:

024/884-020.

Tari János plébános

Apatin

Nagyboldogasszony Plébánia, 25260 Apatin, Srpskih vladara 19. Tel.:

025/776-740.

Jakob Pfeifer plébános (Hódság)

Jézus Szíve Plébánia, Jakob Pfeifer plébános (Hódság)

Bajmok

Szent Péter és Pál Plébánia, 24210 Bajmok, Trg Maršala Tita 3. Tel.:

024/762-281.

Slavko Veèerin plébános, Vajda Károly segédlelkész

Bács

Szent Pál Plébánia, 21420 Baè, JNA 3. Tel.: 024/770-093.

Miroslav Orèiæ plébános

Bácsföldvár

Szent Mihály Plébánia, 24217 Baèko Gradište, N. O. Vojske 20. Tel.:

021/806-041.

Horváth László plébános

Bácsgyulafalva (Telecska)

Szûz Mária Plébánia, 25222 Teleèka, Kis Ferenc u. 1. Tel.: 025/86-

004.

Pásztor Árpád plébános

Bácskertes

Szent Anna Plébánia, 25262 Kupusina, Ady Endre u. 2. Tel.: 025/78-621.

Bunford Vilmos plébános

Bácsobrovác (Baèki Obrovac)

Sztrikovits János plébános (Újvidék I.)

Bácsordas (Karavukovo)

Szent Márton Plébánia, Pfeifer Jakab plébános (Hódság)

Bácsszentiván (Prigrevica)

Keresztelő Szent János Plébánia, Željko Augustinov plébános (Szond)

Bácsszőlős

Jézus Szíve Plébánia, 24415 Baèki Vinogradi, Beogradska 19. Tel.: 024/757-071.

Koncz István plébános

Bácsstóváros (Tovariševo)

Szent Károly Plébánia, Miroslav Orèiæ plébános (Bács)

Bácsújfalú (Szelencse)

Szentháromság Plébánia, 21425 Selenèa, Maršala Tita 227. Tel.: 021/774-001.

Zolárek Mihály plébános

Bácsújlak (Baèko Novo Selo)

Szent Anna Plébánia, Stjepan Bošnjak plébános (Palona)

Bajsa

Nagyboldogasszony Plébánia, 24331 Bajša, Trg oslobođenja 1. Tel.: 024/721-024.

Brasnyó Ferenc plébános (Kishegyes)

Békova

Nagyboldogasszony Plébánia, 24206 Bikovo, Bikovo 207. Tel.: 024/797-036.

Julije Baèiæ plébános.

Bogyán (Bođani)

Josip Kujundžiæ plébános (Vajsza)

Béreg

Szent Mihály Plébánia, 25275 Baèki Breg, Rade Konèar u. 5. Tel.: 025/80-084.

Davor Kovaèeviæ adminisztrátor

Bezdán

Szent Simon és Júdás Plébánia, 25270 Bezdan, Maršala Tita 9. Tel.: 025/81-329.

Zélity Mihály plébános

Csantavér

Páduai Szent Antal Plébánia, 24220 Ěantavir, Petőfi Brigád Park u. 6.
Tel.: 024/782-151.

Sóti Imre plébános

Cservenka (Crvenka)

Nagyboldogasszony Plébánia. Szabady Károly adminisztrátor (Veprőd)

Csonoplya

Mindenszentek Plébánia, 25210 Ěonoplja, Maršala Tita 15. Tel.:
025/844-088.

Pásztor Árpád plébános (Telecska)

Dernye (Deronje)

Szent József Plébánia, Miroslav Orèiæ plébános (Bács)

Doroszló

Szent Imre Plébánia, 25243 Doroslovo, Nikola Tesla u. 46. Tel.:
025/86-301.

György János plébános

Dunabököny (Mladenovo)

Keresztelő Szent János Plébánia, Sztrikovits János plébános (Újvidék I.)

Dunacséb (Ěelarevo)

Sztrikovits János plébános (Újvidék I.)

Feketics

Keresztények Segítsége Plébánia, 24323 Feketiæ, Maršala Tita 3/A.
Tel.: 024/738-235.

Brasnyó Ferenc plébános

Felsőhegy

József, a Munkás Plébánia, 24406 Gornji breg, JNA 38.

Nagy József plébános (Zenta III.)

Futak

Jézus Szíve Plébánia, 21410 Futog, Carica Milica u. 5. Tel.: 021/895-
262.

Fr. Antun Kopiloviæ plébános

Gádor (Gakovo)

Szent Márton Plébánia, Lazar Novakoviæ plébános (Zombor II.)

Gombos

Szent László Plébánia, 25245 Bogojevo, Ady Endre u. 4. Tel.:
025/875-675.

Gubi Károly plébános

Gunaras

Kisboldogasszony Plébánia, 24312 Gunaroš, Maršala Tita 84. Tel.:

024/726-059.

Vreckó Ferenc plébános

Györgyén

Szent József Plébánia, 24213 Đurđin, Đurđin 325. Tel.: 024/768-597.

Lazar Ivan Krmpotić plébános

Hajdújárás

Keresztelő Szent János Plébánia, 24414 Hajdukovo, Boris Kidrič u. 2.

Tel.: 024/758-079. Füleki József plébános

Hódság

Szent Mihály Plébánia, 25520 Odžaci, M. Tita 28/a. Tel.: 025/742-471.

Fax: 025/746-177. Pfeifer Jakab plébános

Horgos

Nepomuki Szent János Plébánia, 24410 Horgoš, Partizanska 17. Tel.:

024/792-141.

Palatinus István plébános

Kelebia

Apostolok Feloszlása Plébánia, Sörös Antal plébános

Kevi

Rózsafűzér Királynője Plébánia, 24352 Tornjoš-Kevi, Kossuth Lajos u.

4.

Tel.: 024/846-010.

Molnár András plébános

Kisbosznia

25217 Mala Bosna, Mala Bosna 264. Tel.: 024/796-031.

Ivan Prèè adminisztrátor

Kishegyes

Szent Anna Plébánia, 24321 Mali Iloš, Maršala Tita 24. Tel.: 024/730-035.

Brasnyó Ferenc plébános

Kispiac

Szent Péter és Pál Plébánia, 24416 Male Pijace. Kiriš 6. Tel.: 024/882-021.

Széll József plébános

Kölpény (Kulpin)

Varga Jenő adminisztrátor (Verbász)

Körtés (Kruševlje)

Szent Rozália Plébánia, Egedi Antal adminisztrátor (Nemesmilitics)

Kucora

Mindenszentek Plébánia, 21466 Kucura, Ivo L. Ribara 62.

Juhász György plébános (Kula)

Kula

Szent György Plébánia, 25230 Kula, Lenjinova 13. Tel.: 025/722-569.

Juhász György plébános

Küllöd (Kolut)

Keresztelő Szent János Plébánia, Davor Kovačević adminisztrátor
(Béreg)

Ludas (Suplyák)

Szent Katalin Plébánia, 24414 Hajdukovo, Šupljak 88. Tel.: 024/758-079.

Füleki József adminisztrátor

Magyarkanizsa

Belváros, Őrzőangyalok Plébánia, 24420 Kanjiža, Školski trg 2. Tel.: 024/872-874.

Lajkó József plébános

Szent Pál Plébánia, 24420 Kanjiža, M. Orešković u. 3. Tel.: 024/872-347.

dr. Zápletán Géza plébános, Csápek József diakónus

Martonos

Mária Neve Plébánia, 24417 Martonoš, Trg slobode 8. Tel.: 024/880-031.

Savelin Zoltán plébános

Militics (Srpski Miletia)

Szent Kereszt Felmagasztalása Plébánia, Gubi Károly plébános
(Gombos)

Mohol

Szent György Plébánia, 24435 Mol, Maršala Tita 84. Tel.: 024/861-508.

Molnár József plébános

Monostorszeg

Szent Péter és Pál Plébánia, 25272 Bački Monoštor, Oslobođenje bb.
Tel.: 025/80-521.

Ivan Sabatkai plébános

Nagyfény

Szent Márk Plébánia, 24224 Stari Žednik, Trg slobode 4. Tel.: 024/787-003.

Antun Miloš plébános

Nádaly (Nadalj)

Horváth László plébános (Bácsföldvár)

Nemesmilitics

Kisboldogasszony Plébánia, 25211 Svetozar Miletia, Trg slobode 4.

Tel.: 025/840-363.

Egedi Antal adminisztrátor

Óbecse

Belváros, Nagybaldogasszony Plébánia, 21220 Beëej, Maršala Tita

20. Tel.: 021/812-151. Fuderer László plébános.

Szent Antal Plébánia, 21220 Beëej, Republikanska 137. Tel.: 021/813-059.

Pósa László plébános.

Szent Margit Plébánia, 21220 Beëej, Zilahy Lajos u. 21. Tel.: 021/812-257.

Péter Antal plébános.

Ókér

Szent Mihály Plébánia, 21213 Zmajevu, I. Milutinoviæ u. 117.

Varga Jenő adminisztrátor (Verbász)

Ómoravica

Keresztelő Szent János Plébánia, 24340 Stara Moravica, Maršala Tita 15.

Tel.: 024/741-039. Vreckó Ferenc plébános (Gunaras)

Orom

Szûz Mária Szeplôtelen Szíve Plébánia, 24207 Orom, Maršala Tita 30.

Tel.: 024/779-046.

Utasi Jenő plébános (Tóthfalu)

Őrszállás

Mária Neve Plébánia, 25284 Stanišiæ, Maršala Tita 72. Tel.: 025/830-311.

Egedi Antal adminisztrátor

Pacsér

Szent Kereszt Felmagasztalása Plébánia. Vreckó Ferenc plébános (Gunaras)

Palánka

Szeplôtelen Fogantatás Plébánia, 21400 Baëka Palanka, Trg bratstva-jedinstva 28. Tel./fax: 021/740-468.

Sztrikovits János plébános (Újvidék I.)

Palics

Szent Regina Plébánia. 24413 Paliæ, Staparska 2. Tel.: 024/751-022.

Leist József plébános

Palona

Szent Jakab Plébánia, 21428 Plavna, Maršala Tita 46. Tel.: 021/778-010.

Stepan Bošnjak plébános

Paripás (Ratkovo)

Nepomuki Szent János Plébánia. Zolárek Mihály plébános (Szelencse)

Peczesor (Poljanica)

Péter Antal plébános (Becse III.)

Péterréve

Mindenszentek Plébánia, 21226 Baèko Petrovo Selo, Dózsa György u. 2.

Tel.: 021/803-004. Mátéffy Béla plébános

Szent Imre Plébánia. 21226 Baèko Petrovo Selo, Szabó-Vigh fivérek u. 21.

Tel.: 021/804-600. Mátéffy Béla plébános (Péterréve I.)

Radanovac

Szent Család Plébánia. Rehák József plébános

Regöce (Ridjica)

Egedi Antal adminisztrátor (Nemesmilitics)

Sajkáslak (Lok)

Franjo Lulija plébános (Titel)

Szabadka

Szent Teréz Plébánia, 24000 Subotica, Harambašić u. 7. Tel.:

024/600-240.

Stjepan Beretić plébános, Kovács Ervin segédlelkész

Kisboldogasszony Plébánia, 24000 Subotica, Karađorđev put 89. Tel.: 024/26-785.

Mgr. Szungyi Károly adminisztrátor

Jézus Feltámadása Plébánia, 24000 Subotica, Gajeva 2. Tel.: 024/21-496.

Vojislav (Bela) Stantić plébános

Szent Kereszt Plébánia, 24000 Subotica, 27. mart 1. Tel.: 024/24-952.

Ehmann Imre plébános

Szent Rókus Plébánia, 24000 Subotica, Ivan Milutinovića u. 52. Tel.: 024/554-896.

Andrija Anišić plébános

Szent György Plébánia, 24000 Subotica, Trg Paje Kujundžija 2. Tel.: 024/26-240.

Dobai István plébános

Mária, Jézus Anyja Plébánia, 24000 Subotica, Starina Novaka bb. Tel.: 024/566-546.

Andrija Kopilovića plébános

Jézus, a Munkás Plébánia, 24000 Subotica, Save Kovačevića 3. Tel.:

024/42-832.

Rehák József plébános

Szentfülöp (Baèki Graèac)

Szent Fülöp és Jakab Plébánia. Jakob Pfeifer plébános (Hódság)

Szenttamás

Szent Kereszt Felmagasztalása Plébánia, 21480 Srbobran, Cara Lazara 17.

Tel.: 021/730-356. Szarvas Péter plébános

Szépliget (Gajdobra)

Szent Márton Plébánia. Strikovits János plébános (Újvidék I.)

Szilágyi

Szent István Király Plébánia, 25265 Svilojevo, Maršala Tita 5. Tel.: 025/79-780.

Bunford Vilmos plébános (Kupuszina)

Szilberek (Baèki Brestovac)

Mária Neve Plébánia. Jakob Pfeifer plébános (Hódság)

Szivác

Szent Mihály Plébánia. Tel.: 025/711-333. Szabady Károly plébános (Veprőd)

Szond

Szent Lőrinc Plébánia, 25264 Sonta, Vovođanska 60. Tel.: 025/79-088.

Željko Augustinov plébános

Tavankút

Jézus Szíve Plébánia, 24214 Tavankut, J. Mikiæ Spartak 4. Tel.: 024/767-408.

Franjo Ivankoviæ plébános

Temerin

Szent Rozália Plébánia, 21235 Temerin, Novosadska 350/1. Tel.: 021/840-023.

Szungyi László plébános

Tiszakálmánfalva (Budisava)

Magyarok Nagyasszonya Plébánia, 21242 Budisava, Vojvođanska 107. Tel.: 021/719-122. Erhard Róbert adminisztrátor

Titel

Nagyboldogasszony Plébánia, 21240 Titel, Maršala Tita 3. Tel.: 021/860-232.

Franjo Lulijæ plébános

Topolya

Sarlós Boldogasszony Plébánia, 24300 Baèka Topola, Jadranska 1.

Tel.: 024/711-902.

Fazekas Ferenc plébános, Léner István plébános

Tornyos

Magyarok Nagyasszonya Plébánia, 24352 Tornjoš, JNA 9. Tel.: 024/841-029.

Gyetvai Imre plébános

Torzsa (Savino Selo)

Jézus Szíve Plébánia. Juhász György plébános (Kula)

Tóthfalu

Szent József, a Munkás Plébánia, 24427 Totovo selo, Zlatiborska 4. Tel.: 024/883-036. Fax: 024/883-040. Utasi Jenő plébános, Kecskés Maconkai Ferenc nyugalmazott plébános

Törökfalu (Utrine)

Szent Gellért Plébánia, Molnár András plébános (Kevi)

Újsóvé (Ravno Selo)

Varga Jenő adminisztrátor (Verbász)

Újvidék

Belváros: Mária Neve Plébánia, 21000 Novi Sad, Katolička porta 3.

Tel.: 021/616-862. Sztrikovits János plébános, Baráth Gábor segédlelkész

Szent Rókus Plébánia, 21000 Novi Sad. Futoška 9. Tel.: 021/615-718.

Sztrikovits János plébános (Újvidék I.)

Szent Erzsébet Plébánia, 21000 Novi Sad, ĄEirila i Metodije 11. Tel.: 021/392-384.

Ozsvár Sándor adminisztrátor

Szentlélek Plébánia, 21000 Novi Sad, Velebitska u. 13. Tel.: 021/415-456.

Suhajda Lajos adminisztrátor

Vajsza

Szent György Plébánia, 21426 Vajska, Vuk Karadžića u. 2. Tel.:

021/775-524.

Josip Kujundžić plébános

Vepröd

Szent István Király Plébánia, 25225 Kruševac, 1. maja 2. Tel.: 025/70-207.

Szabady Károly adminisztrátor

Verbász

Szeplötelen Fogantatás Plébánia, 21460 Vrbas, Maršala Tita 137. Tel.: 021/701-691.

Varga Jenő adminisztrátor

Zenta

Szent István Király Plébánia, 24400 Senta, Trg Maršala Tita 5. Tel.: 024/811-812.

Szeles Oszkár plébános

Jézus Szíve Plébánia, 24400 Senta, Madách Imre u. 3. Tel.: 024/812-495.

Bankó Nándor plébános

Szent Teréz Plébánia, 24400 Senta, József Attila u. 48.

Tel.: 024/812-440.

Nagy József plébános

Szent Antal Plébánia, 24400 Senta, Karađorđe u. 18.

Tel.: 024/814-050.

Mester Illés plébános

Szent Ferenc Plébánia, 24400 Senta, Ljubica Popoviæ u. 35.

Tel.: 024/813-380.

Mikity Ede plébános

Zentagunaras (Novo Orahovo)

Az Isteni Megváltó Plébánia. Tel.: 024/723-090. Gyetvai Imre plébános (Tornyos)

Zombor

Szentháromság Plébánia, 25000 Sombor, Trg cara Lazara 2. Tel.:

025/33-564. Josip Pekanoviæ plébános, Vajda Károly segédlelkész

Szent Kereszt Plébánia. 25000 Sombor, G. Dimitrov u. 1.

Tel.: 025/22-496.

Lazar Novakoviæ plébános

Zsablja

21230 Žabalj, Trg oslobođenja 1. Franjo Luliæ plébános (Titel)

TEOLÓGIAI KATEKÉTIKAI INTÉZET

24000 Subotica, Trg Žrtava fašizma 19. Tel.: 024/553-610.

Fax: 024/552-490.

Rektor: dr. Péntes János megyéspüspök; Prorektorok: mgr. Andrija

Kopiloviæ plébános, dr. Harmath Károly OFM; titkár: mgr. Josip Ivanoviæ

PAULINUM SEMINARIUM (papnevelő intézet)

24000 Subotica, Trg Žrtava fašizma 19. Tel.: 024/553-610. Rektor art.

m. Miocs József; spirituális Marko Forgiæ, Slavko Veèerin; prefektus

Zsellér Attila.

Paulinum gimnázium (püspöki klasszikus gimnázium)

24000 Subotica, Trg Žrtava fašizma 19. Tel.: 024/553-610.

Igazgató art. m. Miocs József, titkár Kozma Ilona

SZERZETESRENDEK

Szabadkai Ferenc-rendiek. 24000 Subotica, Cara Jovana 13. Tel.: 024/551-256

Újvidéki Ferenc-rendiek. 21000 Novi Sad, Cara Dušana 4. Tel.: 021/372-331

Bácsi Ferenc-rendiek. 21420 Baè, M. Tita 64. Tel.: 021/770-733

Zombori karmeliták. 25000 Sombor, Park heroja 3. Tel.: 025/37-362

Újvidéki Isteni Ige Társasága. 21000 Novi Sad, Velebit u. 13. Tel.: 021/415-456

Női szerzetesrendek

Szabadkai Domonkos-rendi nővérek. 24000 Subotica, Trg Paje Kujundžiæa 6. Tel.: 024/24-873

Domonkos-rendi nővérek. 24214 Tavankut, Ivo L. Ribara 3/4. Tel.: 024/767-171

Ferencvendi irgalmas nővérek, Szabadka. Tel.: 024/553-029 és 024/566-54

Ferencvendi irgalmas nővérek, Zombor. Tel.: 025/33-564

„Miasszonyunk” (Notre Dame) iskolanővérek:

24430 Ada, Trg oslobodjenja 17.

25260 Apatin, M. Tita 21.

21420 Baè, JNA 3., Tel.: 021/770-191

24300 Baèka Topola, M. Tita 64. Tel.: 024/712-096

24415 Baèki Vinogradi, Beogradska 23.

21226 Baèko Petrovo Selo, Szabó-Vígh fivérek u. 21.
Tel.: 021/804-600

21220 Beèej, M. Tita 20.

25245 Bogojevo, M. Tita 1.

24220 Èantavir, Petõfi brigád u. 4.

24405 Gornji Breg, JNA 38.

24312 Gunaroš, M. Tita 84.

24410 Horgoš, Partizanska 17.

24420 Kanjiža, Školski trg 3. Tel.: 024/871-571

25230 Kula, Lenjinova 17.

24321 Mali Iðoš, Titova 24.

24417 Martonoš, Dózsa György u. 2.

24400 Senta, Trg M. Tita 5.

21480 Srbobran, I. L. Ribara 17.

24000 Subotica, Karađorđev put 89. Tel.: 024/35-288

21235 Temerin, M. Tita 350

Szent György-szigeti kolostor. Tel.: 082/72-243

JOSEPHINUM PAPI OTTHON

24000 Subotica, Harambašićeva u. 7. Tel.: 024/39-137. Igazgató: Julije Bašić plébános

LOGOS NYOMDA ÉS GRAFIKAI MŰHELY

24426 Totovo Selo, Zlatiborska u. 4. Tel.: 024/883-040.

Igazgató: Utasi Jenő plébános

AGAPE KIADÓ ÉS A HITÉLET SZERKESZTŐSÉGE

21000 Novi Sad, Car Dušan u. 4. Tel.: 021/469-474, fax: 021/469-382.

Igazgató: dr. Harmath Károly

II. NAGYBECSKEREKEI EGYHÁZMEGYE¹

Egyházmegyei hatóság

Püspöki hivatal címe. 23001 Zrenjanin, Trg slobode 8. Pf.: 98. Tel.:

023/64-997, s 534-722. Tel./fax: 023/61-317. Megyéspüspök: Huzsvár

László, titkár: Koncz Tibor

PLÉBÁNIÁK, MISÉZHELYEK, PLÉBÁNOSOK

Bóka

Gyümölcsoltó Boldogasszony Plébánia, 23252 Boka, Maršala Tita 74.

Tel: 023/846-716. Koncz Tibor plébános

*Nagyzezsény: Havas Boldogasszony Plébánia, 23206 Neuzina, Bekovićeva 40.

Tel: 023/852-339

**Kanak (Konak), vsz.: Keresztelő Szent János

**Surján (Šurjan), vsz.: Szent Katalin

**Óléc (Stari Lec), vsz.: Kisboldogasszony

**Módos (Jaša Tomić), vsz.: Nagyboldogasszony

**Káptalanfalva (Busenje), vsz.: Szent Márton

¹ Jelmagyarázat: vsz. – védőszent; * Betöltetlen plébánia,

** Misézhelyek

Csóka

Szentháromság Plébánia, 23320 Csóka, Potiska 1/a.

Tel.: 0230/71-136.

Both István plébános

**Mokrin, vsz.: Szent Kereszt felmagasztalása

Fehértemplom

Szent Anna Plébánia, 26340 Bela Crkva, Miletia u. 5.

Tel.: 013/853-001.

Matanovia Josip plébános

**Csehfalva (Ěsko Selo), vsz.: Nepomuki Szent János.

**Udvarszállás (Dobriëvo), vsz.: Kisboldogasszony

**Karaszesenő (Jasenovo), vsz.: Szent József

**Körtéd (Krušica), vsz.: Kisboldogasszony

Karlova

Szent Mária Magdolna Plébánia, 23273 Novo Miloševo, Maršala

Tita 139.

Tel.: 023/781-303. Dr. Solti János plébános, Novák Vince

**Töröktopola (Banatska Topola), vsz.: Nagyboldogasszony

**Bocsár (Bočar), vsz.: Szent Katalin szűz

Kikinda

Assisi Szent Ferenc Plébánia, 23300 Kikinda, Trg srpskih dobrovoljaca 44.

Tel.: 0230/21-711. Botka József plébános

**Kikinda, mokrini temetőkápolna

**Kikinda, vsz.: Szent Imre

**Kikinda, vsz.: Szent József

**Kikinda, ND nővérek, Dositej u. 41. Tel: 0230/31-162.

Magyarcsernye

Szent Ágota Plébánia, 23218 Nova Crnja, JNA 115. Tel.: 023/815-006.

Hajdú Sándor plébános

*Kisorosz (Rusko Selo), Szent Péter és Pál Plébánia, 23314 Rusko Selo, Bratstvo-jedinstvo 163. Tel.: 0230/58-626.

**Szerbcsernye (Srpska Crnja), vsz.: Szent József

**Párdány (Međa), vsz.: Nepomuki Szent János

**Szerbittabé (Srpski Itabej), vsz.: Fogolykiváltó Boldogasszony

**Klári (Radojevo), vsz.: Szent Orbán

Muzslya

Mária neve napja, 23206 Mužlja, Mađarske komune 56.

Tel.: 023/549-814.

Stanko Tratnjek plébános, Janez Jelen lelkész, Stojan Kalapis lelkész

**Muzslya, vsz.: Savio Szent Domonkos

**Écska, vsz.: Keresztelő Szent János

**Lukácsfalva (Lukino Selo), vsz.: Kisboldogasszony

**Nagyersébetlak (Belo Blato), vsz.: Árpád-házi Szent Erzsébet

Nagybecskerek

Nepomuki Szent János Plébánia, 23001 Zrenjanin, Trg slobode 4. Pf.:

202. Tel./Fax: 023/61-317 és 530-114. Tietze Jenő plébános, Bóváz

László segédlelkész

**Nagybecskereki öregotthon, vsz.: Szent József

**Nagybecskereki gimnázium-templom, vsz.: Szent István király

**Nagybecskereki ND nővérek, 23000 Zrenjanin, Cara Dušana 59.

Tel.: 023/69-234

**Nagybecskereki temetőkápolna, vsz.: Szent Kereszt felmagasztalása

**Nagybecskereki ND zárda kápolnája, vsz.: Jézus Szentséges Szíve,

Boromeo Szent Károly

*Szentmihály (Mihajlovo), vsz.: Szent Mihály

**Elemér, vsz.: Szent Ágoston

**Melence, vsz.: Szent Péter és Pál

Ópáva

Szent Erzsébet Plébánia, 26202 Opovo, Bratstvo-jedinstvo 5.

Tel.: 013/781-647.

Erős Mihály plébános

**Glogon (Glogonj), vsz.: Szent Anna

**Perlasz (Perlez), vsz.: Szűz Mária Szeplőtelen fogantatása

*Borcsa (Borèa), vsz.: Szent Kereszt felmagasztalása

Oroszlámos

Szent Antal Plébánia, 23332 Banatsko Aranđelovo Partizanska 54.

Tel./fax: 0230/89-021. Bogdán József plébános

*Verbica, Keresztelő Szent János-Plébánia, 23329 Vrbica, Maršala Tita 69.

Tel.: 0230/70-956

**Majdány-Rábé, vsz.: Magyarok Nagyasszonya

Padé

Havas Boldogasszony Plébánia, 23325 Padej, Žarko Zrenjanin u. 40.
Tel.: 0230/75-513. Király Tibor plébános

****Padéi temetőkápolna**

****Monostor (Banatski Monoštor), vsz.: Szent Illés próféta**

****Feketető (Crna Bara), vsz.: Szent Vendel apát**

Pancsova

Boromeo Szent Károly Plébánia, 26000 Panëevo, Vuk Karadžić u. 3.
Tel.: 013/47-946.

Erős Mihály plébános

****Pancsova II., vsz.: Szent Anna**

****Debelyacsa, vsz.: Nagyboldogasszony.**

****Hertelendyfalva (Vojlovica), vsz.: Szentháromság**

Sándoregyháza

Szent Vendel Plébánia, 26233 Ivanovo, 29. Novembra 21. Tel.:
013/28-121.

Mellár József plébános

Szaján

Szent István Király Plébánia, 23324 Sajan, Maršala Tita 4. Tel.:
0230/66-040.

Pósa Gyula plébános

***Tizsaszentmiklós (Ostojiæevo), vsz.: Szent József**

***Hódegyháza (Jazovo), vsz.: Szent Mihály**

Székelykeve

Szent István Király Plébánia, 26228 Skorenovac, JNA 28. Tel.:
013/754-033.

Fiser János plébános

***Tárcsó (Starëevo), vsz.: Szent Mór**

***Kovin, vsz.: Avilai Szent Teréz**

****Gálya (Gaj), vsz.: Szent Vencel**

****Fejértelep (Šušara), vsz.: Kisboldogasszony és Szent László király**

Tóba

Szentháromság Plébánia, 23222 Toba, Kis Ferenc u. 43. Tel.:
023/810-040.

Pető László plébános

*Tamásfalva (Hetin), vsz.: Szentháromság

Torda

Nepomuki Szent János Plébánia, 23214 Torda, Žarko Zrenjanin u. 1.
Tel.: 023/831-106. Bú András plébános

**Tordai temetőkápolna

*Törzsudvarnok I. (Banatski Dvor I.), vsz.: Szent Rozália

**Törzsudvarnok II. (Banatski Dvor II), vsz.: Kisboldogasszony

**Bikács, vsz.: Szent Mária Magdolna

**Begaszentgyörgy (Žitište), vsz.: Szent Miklós

Törökbecse

Szent Klára Plébánia, 23272 Novi Beëej, Maršala Tita 2.
Tel.: 023/771-554.

Kovács Mihály plébános

*Törökbecse, Szent István Király Plébánia, 23272 Novi Beëej,
Karađorđe u. 83.

Törökkanizsa

Szent György Plébánia, 23330 Novi Kneževac, Kralja Petra I. 5. Pf.:
64.

Tel.: 0230/81-016. Erős Ferenc plébános

**Gyála (Đala), misézés magánháznál

**Szerbkeresztúr (Krstur), misézés magánháznál

**Szanád (Sanad), vsz.: Kisboldogasszony

Ürményháza

Szent Anna Plébánia, 26363 Jermenovci, Maršala Tita 77. Tel.:
013/866-091.

Erős Lajos plébános

**Alibunár (Alibunar), vsz.: Rózsafűzér Királynője

**Istvánvölgy (Hajduèica), vsz.: Rózsafűzér Királynője

**Zichyfalva (Plandište), vsz.: Rózsafűzér Királynője

**Torontálújfalú (Markoviæevo), vsz.: Szent Katalin

Versec

Szent Gellér Plébánia, 26300 Vršac, Žarko Zrenjanin u. 31. Tel.:
013/811-136. Gyuris László plébános

**Verseci hegyi kápolna, vsz.: Szent Kereszt felmagasztalása

**Nagykárolyfalva (Banatski Karlovac), vsz.: Nepomuki Szent János

- **Temeskutas (Gudurica), vsz.: Keresztelő Szent János
- **Versecvát (Vatin), vsz.: Kisboldogasszony
- **Nagyszered (Veliko Središte), vsz.: Rózsafűzér Királynéja
- **Temesvajkóc (Vlajkovac), vsz.: Árpád-házi Szent Margit

REFORMÁTUS KERESZTYÉN EGYHÁZ

Püspök és országos egyházi gondnok

Püspök: Csete Szemesi István, Feketics, Bratstvo-jedinstvo u. 26.
Országos egyházi gondnok: dr. Bordás László, Ómoravica, Bajsaí út 20.

Esperesek és egyházmegyei gondnokok:

Bácska

Esperes: Botos Elemér, Újvidék
Esperes: Kiss Antal, Ómoravica
Gondnok: dr. Dautermann Margit, 24000 Szabadka, Dušan Petroviæ utca 11.

Bánát

Esperes: Marton Károly
Gondnok: Székely Károly, Vojlovica, Grobljanska 20.

Zsinati jegyző: Botos Elemér, 21000 Novi Sad, Pap Pala 5.
Missziói előadó: Marton Károly, Magyarittabé, Maršala Tita 57.
Közpénztáros: Bordás István, Feketics, Željeznička 88.
Számvevő: Szombathy László, Pacsér, Lenjinova 30.
Ügyész: Józsa László, 24000 Subotica, Cara Lazara 12.
A diakónia vezetője: Béres Károly, 21000 Novi Sad, Heroja Pinkija 9.

Parókiák telefonszáma

Belgrád: Thomka Ágnes, 011/622-079 ,s 431-187

Torontálvásárhely (Debelyacsa): Móricz Attila, 013/664-230

Feketics: Csete Szemesi István, 024/738-070, Bordás István, 739-113

Magyarittabé: Marton Károly, 023/837-467

Ómoravica: Móricz Árpád, 024/741-426, dr. Bordás László,
024/741-142

Pacsér: Csány Erzsébet, 024/744-015, Szombathy László, 744-116

Pancsova: Özv. Kocsis Antalné, 013/513-560

Piros: Botos Andrea, 021/716-092

Szabadka: Réti Katalin, 024/21-086, P th Emil nyug. lelkipásztor,
39-896

Józsa László, 21-382, dr. Dautermann Margit, 21-455

Verbász: Tóth Lajos, 021/700-495

Újvidék: Pap Pál u. 5. Tel.: 021/617-954, Botos Elemér, 21/614-194,
Béres Károly, 21/361-634; Újvidék: Telep, Cirill  s Metód u. 7.

Hertelendyfalva (Vojlovica): ifj. Halász Béla, 013/42-719

Zombor: B k ssy Zoltán, 025/23-808

Nagybecskerek (Zrenjanin): 023/30-505

ÁGOSTAI HITVALLÁSÚ EVANGÉLIKUS KERESZTYÉN EGYHÁZ

Egyházkerületi eln ks g

Szuperintendens: Th mgr. Dolinszky  rp d, 24331 Bajsa, Zakina
utca 21.

Tel./Fax: 024/721-048

Egyh zker leti fel gyel : ing. Konecsny Tam s, 23000 Kikinda,  ura
Jaks  a

Tel.: 0230/26-609

Egyh zker leti sz khely - szuperintendensi hivatal

24000 Subotica, Bra a Radi a 17. Tel.: 024/32-487, fax: 024/721-048

Sajt   s kommunik ci s oszt ly

ALAPK  szerkeszt sege  s r di m sorok szerkeszt sege: 24331

Bajsa, Zakina 21. Tel./Fax: 024/721-048

Alkotm ny  s jog gyi bizotts g

Dr. T lgyesi Istv n, 24300 Ba ka Topola, M. Tita 72. Tel./Fax: 024/711-
242

B CSKAI EGYH ZMEGYE

Esperes: Th mgr. Dolinszkyn  B thory M rta

Esperesi hivatal: 24331 Bajsa, Zakina u. 21. Tel./Fax: 024/721-048

Lelkip sztori hivatalok c me

24000 Subotica, Bra a Radi a 17. Tel.: 024/32-487

24331 Bajsa, Zakina u. 21. Tel.: 024/721-048

25000 Sombor, Njego eva 1. Tel.: 025/34-840 (gondnok)

25230 Kula, Veljka Vlahoviæa 24. Tel.: 025/722-062 (gondnok)
21430 Vrbas, Palih boraca 22. Tel.: 021/705-071 (gondnok)
25220 Cservenka – szórványgyülekezet – gondozza a kulai evang.
gyülekezet
21220 Óbecse — szórványgyülekezet — gondozza a szabadkai
evang. gyülekezet
21000 Újvidék — szórványgyülekezet — gondozza a bácskai esperesi
hivatal

BÁNÁTI EGYHÁZMEGYE

Az esperesi hivatalt adminisztrálja a szuperintendens esperesi hivatal,
23300 Kikinda, Kralja Petra I. 44-46.
Tel.: 024/32-487, szuperintendensi hivatal
Fax: 024/721-048

Lelkipásztori hivatalok címe

23300 Kikinda, Kralja Petra I. 44-46. Tel.: 0230/26-609
23000 Zrenjanin. Tel.: 023/38-314 (gondnok)
Szórványok: Törökbecse, Versec, Fehértemplom, Pancsova
Keresztyén Ifjúsági Egyesület irodája: 24000 Subotica, I.G. Kovaèiæa
2. Tel.: 024/30-818
KIE-titkár: Keiper Attila 24000 Subotica, Grge Peštaliæa 4.

MŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK, CIVIL- ÉS TÁRSADALMI SZERVEZETEK

Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség

24000 Subotica, Zrenjanin u. 11.

Tel./Fax: 024/551-822

Elnök: Dudás Károly

Alelnökök: Hajnal Jenő mgr., dr. Tordé László

Főtitkár: dr. Szöllősy Vágó László

Szakmunkatárs: Vörös Henrik

Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság

21217 Bačko Gradište, Rade Končar 3.

Tel.: 021/806-828

Elnök: dr. Bosnyák István

Alelnök: Virág Ibolya

Titkár: Majtényi M. András

Magyarságkutató Tudományos Társaság

24000 Subotica, Branislav Nusić 2/l.

Tel.: 024/29-221 vagy 024/546-211, e.mail: irengm@tippnet.co.yu

Elnök: Gábrityné dr. Molnár Irén

Alelnökök: Mirnics Károly mgr., dr. Szalma József

Titkár: Korhecz Tamás mgr.

Vajdasági Magyar Tudományos Társaság

21000 Újvidék, József Attila u. 16

Tel.: 021/334-024

Elnök: Dr. Ribár Béla akadémikus

Titkár: Dr. Szalma József

Vajdasági Magyar Cserkészszövetség

23206 Muzsla, Magyar kommuna u. 56.

Tel.: 023/549-814

Elnök: Kalapis Sztoján

Észak-bácskai Cserkészkörzet

24000 Subotica, 27. marta 1.

Tel./Fax: 024/24-952

Elnök: Ehmann Imre

Vajdasági Pax Romana

24000 Subotica, 7. jula 1.

Tel.: 024/30-826. Fax: 024/24-952

Elnök: dr. Hegedűs Kovácsévics Katalin

Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete

21000 Novi Sad, József Attila u. 16.

Tel.: 021/400-268

Elnök: Nagy Margit

Alelnök: Orovec Júlia

Vajdasági Magyar Pedagógusok Szövetségének

Észak-bácskai Egyesülete

24000 Subotica, Đura Đakoviæ 23.

Tel.: 024/751-556

Elnök: Király Veronika

Alelnökök: Szalai Attila, Losonc Iván

Vajdaság Módszertani Központ

24000 Subotica, Aga Mamužiæ 13/II.

Tel./Fax: 024/554-184

Elnök: Sós Mihály

Kiss Lajos Néprajzi Társaság

24000 Subotica, Žarko Zrenjanin 11.

Tel.: 024/21-338

Elnök: Beszédes Valéria mgr.

Titkár: Papp Árpád

Aracs Társadalmi Szervezet a Művelt Faluért

24000 Subotica, Žarka Zrenjanina 11.

Tel./Fax: 024/42-069

Tel.: 024/26-956

Elnök: Dr. Gubás Jenő

Alelnök: Gubás Ágota

Vezetőségi tag: Siflis Mária

VAJDASÁGI MAGYAR MŰVELŐDÉSI EGYESÜLETEK

ADA

Vadvirág Hagyományápoló Kör

24430 Ada, Sava Kovačevića 17.

Tel.: 024/852-207

Felelős vezető: Varga Livia

Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület

24430 Ada, Vuk Karadžića bb.

Tel.: 024/852-034

Felelős vezető: Hódi Éva

BAJMOK

Dózsa György Magyar MK

24210 Bajmok, Moša Pijade u. 14.

Tel.: 024/762-482

Elnök: Mojzes Antal

Jedinstvo-egység ME

24210 Bajmok, Moša Pijade u. 19.

Tel.: 024/762-288

Elnök: Arany Mihály

BAJSA

Testvériség ME

24331 Bajsa, Topolyai út 75.

Tel.: 024/721-282

Elnök: Jakab László

BÁCSFÖLDVÁR

Bácsföldvári Kultúrkör

21217 Bačko Gradište, Samu Mihály u. 68.

Tel.: 021/806-704 és 806-259

Elnök: Fehér László

BÁCSGYULAFALVA

Petőfi Sándor ME

25222 Telečka, Sipos György u. 4.

Tel.: 025/86-016
Elnök: Stork Piroska

BÁCSKERTES

Petőfi Sándor ME

25262 Kupusina, Apatinska u. 1.
Tel.: 025/78-681
Elnök: Koleszár István

BÁCSSZŐLŐS (KIRÁLYHALMA)

Petőfi Sándor ME

24415 Baèki Vinogradi, Železnièka u. 2.
Tel.: 024/757-163
Elnök: Mészáros András

BEODRA

Marija Pajiæ MO

23373 Novo Miloševo, Dom Kulture Novo Miloševo
Tel.: 023/781-278
Igazgató: Mészáros Sztoján

BEZDÁN

Petőfi Sándor ME

25270 Bezdan, Somborski put 21.
Tel.: 025/81-330
Elnök: Balla Borbála

CSANTAVÉR

Bartók Béla ME

24220 Csantavér, Marsall Tito 26.
Tel.: 024/783-377
Elnök: Nikolity Anton

Mendicus ME

24220 Csantavér, Pf.: 4.
Tel.: 024/782-018 (20 óra után)
Elnök: Páncsics Jenő

CSÓKA

Móra Ferenc ME

23320 Csóka, Potiska 6.

Tel.: 0230/71-936

Kapcsolattartó: Vas Tibor

Elnök: Martonosi Mihály

CSONOPLYA

Arany János ME

25210 Csonoplya, Strossmayer u. 22.

Tel.: 025/844-434

Elnök: Krizsán Rózsa

DOROSZLÓ

Móricz Zsigmond Magyar ME

25243 Doroslovo, Nikola Tesla u. 60.

Tel.: 025/86-408

Elnök: Diósi János

ERZSÉBETLAK

Egység ME

23205 Belo Blato, Maršala Tita 13.

Tel.: 023/889-003

Kapcsolattartó: Pozsár István

Elnök: Hanjik Jano

FEJÉRTELEP

Ady Endre ME

26330 Šušara, Banatska 13.

Elnök: Teihmann Magda

FEKETICS

Feketics ME

24323 Feketia, Bratstva i jedinstva 30.

Tel.: 024/738-447

Elnök: Pál Károly

FELSŐHEGY

Felsőhegyi Olvasókör

24406 Gornji Breg, JNA 41.

Tel.: 024/843-073

Elnök: Fodor István

Petőfi Sándor ME

24406 Gornji Breg, JNA 41.

Tel.: 024/843-160

Elnök: Ősz Szabó Imre

GOMBOS

Arany János ME

25245 Bogojevo, Liszt Ferenc u. 24.

Tel.: 025/875-450

Kapcsolattartó: Hózsa Gál Gizella

Elnök: Horváth István

GUNARAS

József Attila ME

24312 Gunaroš, Marsall Tito 101.

Tel.: 024/726-135

Elnök: Eke Matild

HAJDÚJÁRÁS

Lifka Sándor ME

24414 Hajdukovo, Omladinskih brigada 20.

Tel.: 024/758-037

Elnök: Somogyi János

HERTELENDYFALVA

Tamási Áron Székely-magyar ME

26000 Panèevo-Vojlovica, Grobljanska 24.

Tel.: 013/47-062 vagy 521-817

Elnök: Lócsei Vilmos

HORGOS

Testvériség ME

24410 Horgos, Tito marsall 2.

Tel.: 024/792-131 vagy 792-041

Elnök: Szécsi Gusztáv

ITTABÉ

Búzavirág Népi Szokásokat és Hagyományokat Ápoló Egyesület

23236 Novi Itabej, Kossuth Lajos u. 15.

Tel.: 023/837-738

Elnök: Horecki Éva

Magyarittabéi ME

23236 Novi Itabej, Petőfi Sándor u. 70.

Elnök: Pesti Mária

KEVI

Móra István ME

24352 Kevi, Arany János u. 2.

Tel.: 024/846-014

Elnök: Sándor István

KIKINDA

Egység ME

23300 Kikinda, Dositejeva 38.

Tel.: 0230/21-161

Elnök: Kiss László

KISHEGYES

Petőfi Sándor ME

24321 Mali Idjoš, Tito marsall 26.

Tel.: 024/730-055

Elnök: Szőke Anna

KISOROSZ

Testvériség-egység ME

23314 Rusko Selo, Bratstvo-jedinstvo 127.

Tel.: 0230/58-698

KISPIAC

Jókai Mór ME

24416 Male pijace, Bratstvo-jedinstvo 5.

Tel.: 024/882-025

Elnök: Bíró László

KULA

Népkör ME

25230 Kula, J. Kramera 45.

Tel.: 025/723-217 (du.)

Elnök: Valka Károly

LUDAS

Ludas Matyi ME

24418 Šupljak, Šupljak 194.

Tel.: 024/752-502

Elnök: Vörös Imelda

MAGYARCSERNYE

Csernyeiek Klubja

23218 Nova Crnja, JNH 113.

Tel.: 023/815-440

Titkár: Keilbach Teréz

MAGYARKANIZSA

Ozoray Árpád ME

24420 Kanjiža, Trg Edvarda Kardelja 9.

Tel.: 024/871-077

Elnök: dr. Papp György

Tisza Néptánc Egyesület

24420 Kanjiža, Pap Pál u. 1/c.

Tel.: 024/872-240

Elnök: Tóth Ágnes

MARTONOS

Testvériség ME

24417 Martonoš, Marsall Tito 66.

Tel.: 024/880-138

Elnök: Faragó Jenő

MUZSLYA

Petőfi Sándor ME

23206 Mužlja, Madjarske komune 39.

Tel.: 023/540-502 vagy 540-434

Elnök: Pakai Tibor

Szíveri János Művészeti Színpad

23206 Mužlja, Madjarske komune 59.

Tel.: 023/549-273

Elnök: Juhász Illés

NEMESMILITICS

Németh László ME

23211 Svetozar Miletiaë, Somborski put 76.

Vezető: Bál Júlia

NAGYBECSKEREK

Madách Amatőrszínház

23000 Zrenjanin, Trg slobode 7.

Tel.: 023/61-626

Felelős vezető: Izelle Károly

Petőfi ME

23000 Zrenjanin, Petőfi Sándor u.1.

Tel.: 023/62-164

Elnök: Tordé László

ÓBECSE

Orion ME

21220 Beëej, Trg bratstva i jedinstva 16.

Tel.: 021/812-069

Elnök: Pfau Kálmán

Petőfi Sándor Magyar KK

21220 Beëej, Republikanska 133/A

Tel.: 021/811-076

Elnök: Berec Tamás

Magyar Amatőrszínház

21220 Beëej, Vojvodjanskih brigada 6.

Tel.: 021/814-148

Felelős vezető: Fehér Ferenc

ÓMORAVICA

Ady Endre ME

24340 Stara Moravica, Paëirski put 82.

Tel.: 024/741-421

Elnök: Palusek Magdolna

OROM

Petőfi Sándor ME

24207 Orom, Trg palih boraca
Tel.: 024/799-018 vagy 799-038
Elnök: Berec Judit

OROMHEGYES

Petőfi Sándor ME

24426 Trešnjevac, Horváth János u. 10.
Tel.: 024/883-332
Elnök: Koncz Lázár

OROSZLÁMOS

Kálmány Lajos ME

23332 Banatsko Aranđelovo, Partizanska 54.
Tel.: 0230/89-021
Elnök: Bogdán József

ÖRSZÁLLÁS

Ady Endre ME

25284 Stanišić, Dalmatinska 114.
Tel.: 025/830-095
Elnök: Tóth László

PACSÉR

Pacséri ME

24342 Paèir, Laze Kostića 2.
Tel.: 024/744-060 vagy 744-280
Kapcsolattartó: Végel János
Elnök: Vörös István

PADÉ

Takács Rafael ME

23325 Padej, Maršala Tita 54.
Elnök: Retek László

PANCSOVA

Petőfi Sándor ME

26000 Panëevo, Cara Lazara 19.
Tel.: 013/352-686
Elnök: Rancz Károly

PÉTERRÉVE

Tisza ME

21266 Baèko Petrovo Selo, Dj. Djakoviæa 23.

Tel.: 021/803-939

Elnök: Kodé Károly

SZABADKA

Életjel Irodalmi Élőújság – Csáth Géza Művészetbaráti Kör

24000 Subotica, Viska 3.

Tel.: 024/22-589

Felelős vezető: Dévavári Zoltán

Művészeti vezető: Horváth Emma

Lányi Ernő Iparos ME

24000 Subotica, Aleja Maršala Tita 27/II

Tel.: 024/23-064

Elnök: Miklenovics Tibor

Népkör Magyar MK

24000 Subotica, Žarka Zrenjanina 11.

Tel.: 024/26-956

Elnök: Kern Katalin

Műsorszervező: Pap Ibolya

Vajdasági Citerások Egyesülete

24000 Subotica, Cvetka Manojloviæa 17.

Tel.: 024/38-231 vagy 551-822

Felelős vezető: dr. Szöllősy Vágó László

Vajdasági Magyar Folklórközpont

24000 Subotica, Branislava Nušiæa 2.

Tel/fax.: 024/29-211

Elnök: Lukács Imre

Vajdasági Magyar Versmondók Egyesülete

24000 Subotica, Branislava Nušiæa 2/I.

Tel.: 024/39-080

Elnök: Krekity Olga

Alelnökök: Domány Zoltán, Némédi Imre

SZAJÁN

Ady Endre ME

23324 Saján, Nagy út 90.

Tel.: 0230/66-010

Elnök: Mészáros István

Délibáb Hagyományápoló és Természetbarát Kör

23324 Saján, Nagy út 95.

Tel.: 0230/66-014

Elnök: B. Varga Viktória

SZÉKELYKEVE

Petőfi Sándor ME

26228 Skorenovac, JNA 6.

Tel.: 013/754-006

Elnök: Kovács Antal

SZENTMIHÁLY

József Attila ME

23202 Mihajlovo, Kis Ferenc 119.

Tel.: 023/894-004

Elnök: Fejes Zoltán

SZENTTAMÁS

Arany János ME

21480 Srbobran, Njegoševa 26.

Tel.: 021/731-024

Elnök: Gaál Sándor

Citerazene-barátok Klubja

21480 Srbobran, Žarka Zrenjanina 16.

Tel.: 021/731-705

Elnök: Németh Dezső

Vajdasági Népek és Nemzetiségek Hagyományápoló Klubja

21480 Srbobran, Ćajkaška 24.

Tel.: 021/731-037

Elnök: Füstös Illés

SZILÁGYI

József Attila ME

25265 Svilojevo, Železnièka u. bb.

Tel.: 025/79-843

Elnök: Mészáros István

SZIVÁC

Szenteleky Kornél Magyar Közművelődési Egyesület

25223 Sivac, Milovana Jelíæa 83. P. f.: 16.

Tel.: 025/711-333

Felelős vezető: Kristály Klára

TEMERIN

Szirmai Károly Magyar ME

21235 Temerin, Petőfi Sándor u. 19.

Tel.: 021/843-411 vagy 842-036

Elnök: Pál Tibor

TISZASZENTMIKLÓS

Tiszaszentmiklós Magyar Kultúrkör

23326 Ostojiæevo, Maršala Tita 36.

Tel.: 0230/77-311

Elnök: Reperger Miklós

TÓBA

Petőfi Sándor ME

23222 Toba, Kossuth Lajos u. sz. n.

Tel.: 023/810-022

Elnök: Szántó Róbert

TOPOLYA

Kodály Zoltán ME

24430 Baèka Topola, Vuka Karadžíæa 1.

Tel.: 024/711-554

Elnök: Egeresi Sándor

TORDA

Petőfi Sándor ME

23214 Torda, Ady Endre u. 93.

Tel.: 023/831-179

Elnök: Tápai Ibolya

TORNYOS

Ady Endre ME

24352 Tornjoš, Maršala Tita 3.

Tel.: 024/841-227

Elnök: Szeles Kázmér

TÓTHFALU

Égig Érő Fa Népművészeti Egyesület

24427 Totovo selo, Zlatiborska 6.

Tel.: 024/883-036

Felelős vezető: Utasi Jenő főtiszt.

Fehér Akác ME

24427 Totovo selo, Partizanski put 13.

Tel.: 024/883-036

Felelős vezető: Püspök Mária

TORONTÁLVÁSÁRHELY (DEBELYACSA)

József Attila Művelődési Otthon

26214 Debeljaèa, Trg Maršala Tita 18.

Tel.: 013/664-034

Elnök: Mérges Sándor

Vitkay Hagyományápoló Társaság

26214 Debeljaèa, Marx Károly u. 1.

Tel.: 013/664-070

Elnök: Molnár Ferenc

TÖRÖKBECSE

Jókai ME

23272 Novi Beèej, Radnièka 80.

Tel.: 023/773-887

Elnök: Ilja László

TÖRÖKKANIZSA

Tiszagyöngye ME

23330 Novi Kneževac, Karađorđeva 12.

Tel.: 0230/82-117 (este)

Elnök: Dobó Sándor

ÚJVIDÉK

Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre

21000 Novi Sad, Ruđer Boškoviæ u. 32.

Tel.: 021/360-088

Petőfi Sándor Magyar ME

21000 Novi Sad, József Attila u. 16.

Tel.: 021/367-081

Elnök: Matuska Márton

Újvidéki Magyar Olvasókör

21000 Novi Sad, József Attila u. 16.

Tel.: 021/367-081

Elnök: Matuska Mária

Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület

21000 Novi Sad, Cara Lazara 43.

Tel.: 021/367-081

Elnök: Kaszás Károly

UDVARSZÁLLÁS

Petőfi Sándor ME

26346 Dobriæevo, Maršala Tita 3.

Tel.: 013/857-877

Elnök: Virág József

ÜRMÉNYHÁZA

Petőfi Sándor ME

26363 Jermenovci, Maršala Tita 73.

Tel.: 013/866-084

Elnök: Cseh Irén

VEPRŐD

Kossuth Lajos ME

25225 Krušëiæ, Novaka Pejëiæa 46.

Tel.: 025/70-114

Elnök: Zweig Erna

VERSEC

Petőfi Sándor Magyar ME

26300 Vršac, Dvorska 15.

Tel.: 013/811-978

Elnök: Lantos Lajos

VÖLGYES

Aranykalász ME

24207 Orom-Doline, Petőfi Sándor u. 102.

Tel.: 024/799-403

Elnök: Pósa Magdolna

ZENTA

Dudás Gyula Múzeum- és Levélbarátok Köre

24400 Senta, Trg Maršala Tita 1.

Tel.: 024/811-037

Elnök: Pejcin Attila

Thurzó Lajos Közművelődési Központ

24400 Senta, Petra Drapšina 18.

Tel.: 024/812-526

Igazgató: Hajnal Jenő

ZENTAGUNARAS

Gracza János Színjátzó és Irodalmi Egyesület

24351 Novo Orahovo, Kossuth Lajos u. 2.

Elnök: Bencsik Katalin

ZOMBOR

Petőfi Sándor ME

25000 Sombor, Venac Petra Bojoviæa 13.

Tel.: 025/23-164

Elnök: Peák Júlia

Vajdasági Magyar Amatőrszínház

25000 Sombor, J. Ignjatoviæa 7.

Tel.: 025/38-508

Koordinátor: Györfi Sándor

A TANULMÁNYOK SZERZŐI

Mgr. Beszédes Valéria

Szabadkán él. Néprajzkutató. 1951-ben Szabadkán született. Az általános és a középiskolát szülővárosában végezte el. 1975-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen bölcsész-, majd az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén 1989-ben magiszteri diplomát szerzett. Megalakulása óta a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiss Lajos Néprajzi Szakosztályának koordinátora. Többnyire a Létünk és az Üzenet című folyóiratokban publikál.

Könyvek: Jávorfácska – Fél száz szajáni népmese (Szabadka, 1978); A ház – A lakóház szókince (Szabadka, 1991); Emberek és otthonok – Néprajzi tanulmányok (Szabadka, 1994); Örökség. Kis magyar bácskai néprajz (Szabadka, 1995); Társ szerző: A Vajdaság népi építészete (Szentendre, 1991); Örökség II. Kis magyar bácskai néprajz (Szabadka, 1997).

Dr. Bori Imre akadémikus

Újvidéken él. Nyugalmazott egyetemi tanár. 1929-ben született Bácsföldváron. A magyar tannyelvű főgimnáziumot végzett Zentán, az újvidéki Bölcsészettudományi Karon szerzett oklevelet 1962-ben, ahol 43 évig dolgozott, a Magyar nyelv és Irodalom Tanszék tanszékvezető tanáraként is. Az irodalomtudományokból 1964-ben doktorált. A Magyar Tudományos Akadémia külső, a Szerb Tudományos Akadémia rendes tagja. Szakterületei: a XX. századi magyar irodalom története, a jugoszláviai magyar irodalom története, a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok története.

Munkáinak kivonatos jegyzéke: A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig (Újvidék, 1968); A magyar irodalmi avantgárd történetével három kötetben foglalkozik (1969, 1970, 1971); Bori Imre 25 tanulmánya – A XX. század magyar irodalmáról (Újvidék, 1984); A magyar irodalom modern irányjai, I. (1985), II. (1989); Tanulmányok a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokról (Újvidék, 1987); Szociográfiák nyomában (Újvidék, 1993); Írók, események, jelenségek (Újvidék, 1993); Prózatörténeti tanulmányok (Újvidék, 1993); A jugoszláviai magyar irodalom története (Újvidék–Belgrád, 1998); Hétről hétre (Újvidék, 1998); Krónikák írókról, könyvekről (Újvidék, 1999). (1950–1992 között megjelent műveinek bibliográfiáját dr. Csáky S. Piroska készítette)

Dr. Bosnyák István

Bácsföldváron él. Egyetemi tanár. 1940-ben született Darázson (Baranya/Drávaszög). A vörösmarti algimnázium és a szabadkai tanítóképző elvégzése után az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén diplomált (1964), illetve doktorált (1974), s ma is e Tanszék rendes egyetemi tanára. A Symposion szerkesztője és az Új Symposion alapító fő- és felelős szerkesztője (1962–65), a Hungarológiai Intézet tudományos titkára, a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei első olvasószerkesztője (1969–74), a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság alapító elnöke és a JMMT Kiskönyvtára fő- és felelős szerkesztője, a vajdasági Íróegyesület, a Magyar Írószövetség, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, a Magyarságkutató Tudományos Társaság, a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság stb. tagja.

Munkái:

Verseskötetei: Ellenversek, ethoszok (1997), Kis éji Ady-breviárium (1993). *Hang-, szín- és tévéjáték-kötete:* Sinkóék (1995). *Politikai értekezései:* Theatrum mundi a la Joszif Visszarionovics Sztálin (1970), Hétezer nap Szibériában, avagy egy történelmi paranoia jugoszláv kritikája (1986), Pörök, táborok, emberek I–II. (1994, 1997), Kis magyar balkáni krónika 1962–1995 (1997). Irodalomtudományi disszertációja: Forradalom és etika Sinkó Ervin életművében (1974). *Esszékötetei:* Laskói esték (1968), Vázlatok egy portréhoz (1975), Pisma sa panonskog asfalta (1982), Mű és magatartás (1987). *Irodalomtörténeti, folklorisztikai és komparatiztikai tanulmánykötetei:* Szóakció I–II (1980, 1982), Jugoszláviai magyar népköltészeti kalauz (1990), "Lehetetlen" kapcsolatok "lehetetlen" időkben (1992), Becskereki Szabó György (1996), Kis-magyar balkáni krónika (1962–1997) 1–2 kötet, JMMT, Újvidék 1998.

Dr. Csáky S. Piroska

Újvidéken él. Egyetemi tanár. 1938-ban született. A becsei algimnáziumot 1953-ban, a Todor Dukin (szerb) Gimnáziumot pedig 1957-ben fejezte. Az újvidéki Tanárképző Főiskolán magyar-francia szakon tanári oklevelet szerzett (1959), majd a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (1962) diplomázott. Bölcsészdoktori címet a budapesti Eötvös Lóránt Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékén szerzett (1974), az irodalomtudományok doktorátusát az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén védte (1985). 1975-től egyetemi oktató (könyvtáros-képzés és beveze-

tés a tudományos kutatásba). Szakterülete a művelődéstörténet, könyvsajtó és könyvtártörténet. Kutatóként a Szerb-magyar nagyszótár munkatársaként lexikográfiai ismerteket szerzett, a két világháború közötti időszak sajtótörténetét igyekszik feltárni (Reggeli Újság). Szakmai célja a vajdasági magyar nyelvű könyvek bibliográfiai leírása, a vajdasági hungarikák gyűjtése.

Válogatás publikációiból

Könyvek: A jugoszláviai magyar könyv 1945-1970/Csáky Sörös Piroska. – Újvidék: Forum, 1973. – 570 p.; A Forum Könyvkiadó bibliográfiája: 1957–1983/Összeállította Csáky S. Piroska. – Újvidék: Forum, 1984.–557 p.; Vajdasági magyar könyvek 1918–1941/Csáky S. Piroska. – Újvidék: Forum, 1988. – 196 p. ; Bori Imre bibliográfia: 1950–1992/Csáky S. Piroska. – Újvidék;

Magyar Tanszék; Forum Könyvkiadó, 1994. – 156 p.;

Aranyszólo pinyőke: magyar népmesék/Válogatta és szerkesztette Csáky S. Piroska. – Szeged: Betli, 1994. – 139 p.; Könyv, könyvtár, olvasó. – Újvidék: Magyar Tanszék; JMMT, 1997 – 335 p.

Tanulmányok: Sinkó Ervin könyvei között = Tanulmányok, I, 1969. 98-118 p.

Neki pokušaji uvodjenja elemenata iz oblasti informatike u nove nastavne planove na Filozofskom fakultetu (na Katedri za mađarski jezik i književnost) = Kadrovi u ostvarivanju naučnog procesa i strategije tehnološkog razvoja. – Novi Sad, 1987. Radovi knj. 20/2.

Az olvasás öröme – avagy olvasóvá nevelés szépirodalommal = Könyv, könyvtár, könyvtáros (Budapest), 1996. 3.sz. 46-53.p.

Hungarika kutatás a Vajdaságban = Magyar Könyvtárosok III. szakmai találkozója. Budapest, 1992. aug. 16–18. Válogatás a találkozó előadásából. – Budapest, 1996. 103–111 p.

Sajtó és művelődéstörténet: A Reggeli Újság művelődéspolitikája. – Tanulmányok, 1997. – Sajtószabadságról nézetei egy rabnak = Híd, 1998. márc. 186-196 p.

Dr. Franyó Zsuzsa

Újvidéken él, húsz évig volt dramaturg és drámaigazgató, most színikritikus. 1953-ban született. Az általános iskolát és a gimnáziumot Szabadkán végezte (1971). Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén szerzett diplomát (1975), majd megszerzi a magisztrátust (1983), és doktorált irodalomtudományokból (1996). Az Újvidéki Rádióban dolgozik. Szakterülete a jugoszláv magyar drámairodalom története és dramaturgiája.

Munkái:

Dramatizációk: Én lenni (Monodráma Domonkos István műveiből); Zsivány (gyermek-musical Deák Ferenc ifjúsági regényéből); Látomásnak ajtót nyitni (folk-kantáta Fehér Kálmán műveiből); A varázsló kertje (színpadi mű Csáth Géza novelláiból).

Kötete: Az Újvidéki Színház 20. éve (monográfia). Egyéb drámaelemzések és színikritikák.

Gábrityné dr. Molnár Irén

Szabadkán él. Egyetemi tanár. Lukácsfalván (Nagybecskerek község) született 1954-ben, majd a gimnázium (Nagybecskerek) után a szabadkai Közgazdasági Karon szerzett oklevelet (1977). Belgrádban a Politikai Tudományok Karán magiszteri tudományos fokozat (1981), majd ugyanott doktorátus (1986). A szabadkai Közgazdasági Kar rendes egyetemi szociológia tanára. Két megbízási időszakban volt a Kar dékánhelyettese. Az Új Kép pedagógiai szaklap szerkesztőségi tagja. Kutatási területe és témái: gazdaság-, politikai-, oktatás- és vallásszociológia. Szakmai célja a vajdasági magyarság kisebbségi helyzetének kutatása és az emberi erőforrás átfogó kutatása.

Közeleti tevékenysége: tagja a következő tudományos szervezeteknek: European Sociological Association (Európai Szociológiai Társaság), a Magyar Szociológiai Társaság, Jugoslovensko udruženje sociologa (Jugoszláv Szociológusok Egyesülete), Naučno društvo ekonomista Jugoslavije (Jugoszláv Közgazdászok Tudományos Társasága). Elnöke a Magyarságkutató Tudományos Társaságnak (Szabadka) és a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság (Újvidék) tagja, a Magyar Professzorok Világtanácsa elnökségi kültagja.

Publikációk: 7 egyetemi tankönyv szerzője vagy társszerzője (Sociologija, Politički sistem, Sociologija za ekonomiste), 2 szakmonográfiát, valamint 99 tanulmányt és cikket jelentetett meg.

Újabb tanulmányok:

Najnovija kretanja na tržištu rada u Severno-Bačkom okrugu (Legújabb változások a munkaerőpiacon Észak-Bácskában, Niš, 1997 júniusa); A nemzeti és egyházi tudat egybefonódása a Délvidéken – Szatmárnémeti, Jakabffy Napok, 1997. jún. 20–22.); The role of religion in creation of the national identity in Yugoslavia (Nemzetközi tanácskozás Essexben, 1997. augusztus 27–30.); A jugoszláv (vajdasági) lakosság hitéletének alakulása (Multikulturalizmus folyóirat, Debrecen, 1998); Oktatásügyünk alakulása a második világháború után (Új Kép folyóirat, Szabadka, 1998. november, II/19 szám); A jugoszláv társadalmi környezet

elemzése a nemzeti kisebbségek szempontjából (Magyarságkutató Tudományos Társaság, Vajdasági útkereső, Szabadka, 1998); Ljudski resurs i izbor profesije (Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici, 1999); Vajdasági magyar tudományosság (Magyar tudomány a Vajdaságban tanulmánykötetben, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Atlantis, Újvidék, 1999).

Dr. Gerold László

Újvidéken él. Egyetemi tanár a Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken. 1940-ben született Újvidéken, itt végezte általános iskolát és a gimnáziumot (1959). A Magyar Tanszéken diplomált (1963) és doktorált (1982). A XIX. századi magyar irodalom és a dramaturgia rendes egyetemi tanára. Érdeklődési területe az irodalom és a színháztörténet.

Válogatás publikációiból:

Száz év színház, Forum, Újvidék, 1990; Meglelt örökség, Irodalomtörténeti tanulmányok, Forum, Újvidék, 1994; Legendák és konfliktusok, Forum, Újvidék, 1998; Drámakalauz, Forum, Újvidék, 1998.

Jelenleg a Jugoszláviai Magyar Irodalmi Lexikon kéziratán dolgozik.

Dr. Hegedűs Antal

Szabadkán él. Nyugalmazott történész. Bajmokon született 1928-ban. A gimnáziumot Kalocsán fejezte be (1947), majd a teológiát (1955) Budapesten. Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszéken szerzett oklevelet (1978), ugyanott doktorált (1980). Munkahelyei: Vajdasági Történelmi Levéltár, Vajdasági Múzeum, Szabadkai Történelmi Levéltár, Újvidéki Egyetem Történelmi Intézetének tudományos munkatársa. A Magyarságkutató Tudományos Társaság alapító és elnökségi tagja, az Észak-bácskai Cserkész Szövetség alapító és aktív tagja.

Könyvek: Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon, Forum, Újvidék, 1983; Bácskai és bánati jobbágylevelek, Forum, Újvidék, 1984; Agrarni odnosi u Torontalskoj Županiji 1779–1848, Matica srpska, Novi Sad, 1987; Az egészség szolgáltatásban (Balla Ferencsel), Újvidék, 1990; Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1991. Kanizsa monográfiája 1949-ig (más szerzőkkel), Cnesa, Kanizsa, 1992.

Ifj. Korhecz Tamás mgr.

Szabadkán él, jogász. Az általános iskolát és a gimnáziumot szülővárosában végezte (1986). Az Újvidéki Egyetem Jogtudományi Karán szer-

zett oklevelet (1992), majd Budapesten a Közép-Európai Egyetemen (CEU) magiszteri fokozatot (1995) összehasonlító alkotmányjogból. A Közép-Európai Egyetem Nacionalizmus Tanszéken dolgozik, 1997 óta itt tart előadásokat. Szakterülete a nemzetközi jog, alkotmányjog és a nemzeti kisebbségek jogállása.

Publikációi: Létezik-e szabadság kisebbségi különjogok nélkül? Valóság, Budapest, 1996, 3. szám; A Vajdaságban élő nemzeti kisebbségek jogai – jogi normák és gyakorlat, Újvidék, Létünk, 1997, 2–4. szám; Položaj i prava nacionalnih manjina u Vojvodini - Beograd, Naša borba, 1988. jan. 7. és 8.; Pravna regulativa višeejezičnih naroda u Republici Srbiji i njihovo sprovođenje u Vojvodini, Glasnik Advokatske komore Vojvodine, 1997, 11. szám; Egyenrangú és egyenrangúbb hivatalos nyelvek (In: Vajdasági útkereső, Szabadka, 1998, 115–169 o.; The Minority Rights of the Hungarian National Group in Yugoslavia Legal Framework and Actual Practice – Minority Protection Series 3. – Minority Protection Association - Budapest, 1998; Stvarna jednakost nacionalnih manjina u Vojvodini, In: Gradjanin u pravnom sistemu Jugoslavije, Beograd, 1999; A kisebbségi autonómiáról címszavakban, Európai Utas, Budapest, 1999, 4. szám; Vojvodina – The Next Stage of the Dismantling Process? Cambridge Review of International Affairs Vol. XII/2; Dvojno državljanstvo i vojna obaveza u jugoslovenskom pravu – Glasnik Advokatske komore Vojvodine, 1999, 7–8. szám, 204–209 o.; Gondolatok, melyek lánggra lobbantották a Balkánt, Pro Minoritate, 1999/Tél, 107–110 o.; A nemzetiségi konfliktusok esélyei a Vajdaságban, Magyar Kisebbség, Budapest, 1999, 4. szám.

Mgr. Mirnics Károly

Szabadkán él. Szociológus, tudományos kutató és közíró. 1937-ben született Szabadkán. Az általános iskolát és a gimnáziumot Szabadkán végezte (1954), ezt követően Újvidéken Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékén szerzett oklevelet (1959). 1960–64 között Belgrádban először a Társadalomtudományok Intézetében szociológiából posztgraduális tanulmányokat fejezett be (1962), majd a Politikai Tudományok Egyetemen szerezte meg a politikai tudományok magisztere akadémiai rangot (1964). Ezt követően rövid ideig Újvidéken a Bölcsészettudományi Karon volt tanársegéd, 1962-től a Tartományi Szociális Kutatóintézetben dolgozott. Felkérésre átkerült a Vajdasági Szakszervezeti Tanácsba tanácsosnak, innen pedig a Tartomány Oktatási és Művelődési Titkárságra (minisztérium), ahol önálló tanácsos 1980-ig. Mivel az akkori iskolareformálási elvekkel szembeszegült, áthelyezték a Tar-

tományi Statisztikai Intézetbe. 1992-ben adminisztratív úton nyugdíjba kényszerítették. 1995-ben Újvidékről Szabadkára költözött.

Közéleti tevékenysége: 1968–1972 között az újvidéki Matica srpska Tudományos Társaság választott tagja volt, 1992-től a budapesti Magyar-sághkutató Intézet, majd a Teleki László Alapítvány Közép-európai Intézetének tudományos külső munkatársa. Részt vett a vajdasági magyarság számos civil szervezetének alapításában vagy munkájában, s ezekben tisztséget töltött be.

Tudományos munkássága: Tanulmányai a szociológia tárgyköréből jelentek meg. Mint megbízhatatlan kádertől, 1970-től kezdve megvonják a közlési lehetőséget. Csak mintegy húsz év múlva, 1990-ben kezd újra publikálni. Ettől kezdve szinte minden jugoszláviai magyar lapban és folyóiratban jelen van.

Könyvei: Kisebbségi sors (Újvidék, Forum, 1993); Kis-Jugoszlávia hozomány (Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1996). Tanulmányok: Magyarország-kép Szerbiában (Magyarország-2000, Budapest, 1997); A jószomszédság (összeurópai) áldásai (Magyarország-2000, III. kötet, 1998). és számos más, kötetben megjelent tanulmány.

Mirnics Zsuzsa

Szabadkán él. Író, újságíró. Ómoravicán született 1940-ben. Az általános iskolát szülőfalujában végezte (1955), Szabadkán járt gimnáziumba, ahol 1959-ben érettségizett. 1959 őszétől Újvidéken a Bölcsészettudomány Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének hallgatója, ahol 1963-ban szerzett oklevelet. 1963 őszétől Újvidéken rövid ideig a Magyar Szó újságírója, majd 1970-ig a Forum kiadóházban megjelenő ifjúsági lapnál (Ifjúság Szava, majd Képes Ifjúság) dolgozott. Munkaterülete a kultúra, majd éveken át az oktatás volt. 1970-től a Dolgozók hetilapjánál újságíró, a Hétvége melléklet szerkesztője. 1987-ben kinevezik a Jó Pajtás és a Mézeskalács gyermeklapok főszerkesztőjének, később igazgatója is. 1995 óta szabadkai lakos, az óvodások és kisiskolások lapját, a Mézeskalácsot szerkeszti, és a Jó Pajtás szabadkai szerkesztője.

Közéleti tevékenysége: gyermekvédelmi jellegű szervezetekben évtizedeken át tartományi szintű vezetőségi, tanácsstagi szerepet töltött be. A családot és a gyermekeket érintő kérdésekkel foglalkozik (negyedik éve ismeretterjesztő foglalkozás-sorozatot szervez a szabadkai gyermekeknek).

Könyvei (ifjúsági regények): Égig érő fák (1971), Ellopott csillagok (1973), Órásköz 12 (1979), Kapaszkodó (1988); Mesevirág (történetek a legkisebbeknek, 1998). Meséi, gyerekekről szóló történetei gyermek-

lapokban és antológiákban jelentek meg: Szivárvány, Érik a mese. Közösen szerkesztett könyvek Gábrityné dr. Molnár Irénnel: Anyanyelvű oktatásunk, Szabadka, 1997; Vajdasági útkereső, Szabadka, 1999.

SADRŽAJ

Uvodne misli	7
---------------------------	----------

Naša prošlost i depopulacija

Dr. Antal Hegediš: Istorija Vojvodine do 1944 godine	11
Mgr. Karolj Mirniè: Demografska obeležja, društveni pokazatelji	23
Dr. Iren Gabriæ-Molnar: Bespuæa našeg privrednog života	53
Dr. Iren Gabriæ-Molnar: Duhovni život: izolovanost ili otvorenost?	69

Naše vrednosti

Dr. Imre Bori: Književnost Madjara u Vojvodini	91
Dr. Piroška Š. Ėaki: Biblioteke u službi istraživanja	121
Dr. Laslo Gerold: Istorija i sadašnjost madjarske scenske umetnosti u Vojvodini (Subotici)	129
Dr. Žužana Franjo: Kratka istorija „Ujvideki sinhaz”-a	139
Mgr. Valerija Besedeš: Neka obeležja narodnog života baèkih i banatskih Madjara	145
Dr. Iren Gabriæ-Molnar: Naš verski život	159

Pozivanje sadašnjosti

Žuža Mirniè: Manjinski mediji na prosjaèkom štapu	175
Mgr. Tamaš Korhec ml: Pravo i pravo u praksi	213
Mgr: Karolj Mirniè: Politièko samoorganizovanje	249
Dr. Ištvan Bošnjak: Podaci o prošlosti i sadašnjosti civilnih organizacija Madjara iz prosvete, kulture, nauke i umetnosti	281

Adresari

Obrazovne ustanove	291
Crkveni uredi i ustanove	301
Civilne organizacije i kulturno-umetnièka društva	320

Autori studija	336
Sadržaj na srpskom jeziku	345
Sadržaj na engleskem jeziku	346

CONTENTS

Introduction	7
---------------------------	----------

The past: lessening of our community

Hegedûs, Antal Ph.D.: The history of Vojvodina in years before 1944.	11
Mirnics, Károly LL.m: Demographic characteristics and social indexes	23
Gábrityné Molnár, Irén Ph.D: The labyrinth of Vojvodina economy	53
Gábrityné Molnár, Irén Ph.D: Intellectual life: isolation or openness?	69

Our values

Bori, Imre Ph.D., academician: The literature of Vojvodina Hungarians	91
Csáky S., Piroska Ph.D: Libraries, the milieu for research	121
Gerold, László Ph.D.: Theater life in the town of Szabadka (Subotica) in Vojvodina: past and present	129
Franyó, Zsuzsanna Ph.D: The brief history of Theater of Novi Sad	139
Beszédes, Valéria LL.m: Some ethnographic characteristics of Hungarians in Bácska (Baèka) and Bánság (Banat)	145
Gábrity Molnár, Irén Ph.D: Religious affiliation of Hungarians living in Vojvodina	159

Current problems

Mirnics, Zsuzsa: Minorities' media: begging for survival	175
Korhecz, Tamás LL.m: Laws and law application	213
Mirnics, Károly LL.m: Organized political initiatives of Hungarians in Vojvodina	249
Bosnyák, István. Ph.D.: Past and present data about civil organizations of Hungarians in Vojvodina from the educational, cultural, academic and artistic field	281

Lists of addresses

Educational institutions	291
Religious communities and institutions	301
Civil organizations and cultural associations	320
About the Authors	336
Contents in Serbian	345
Contents in English	346